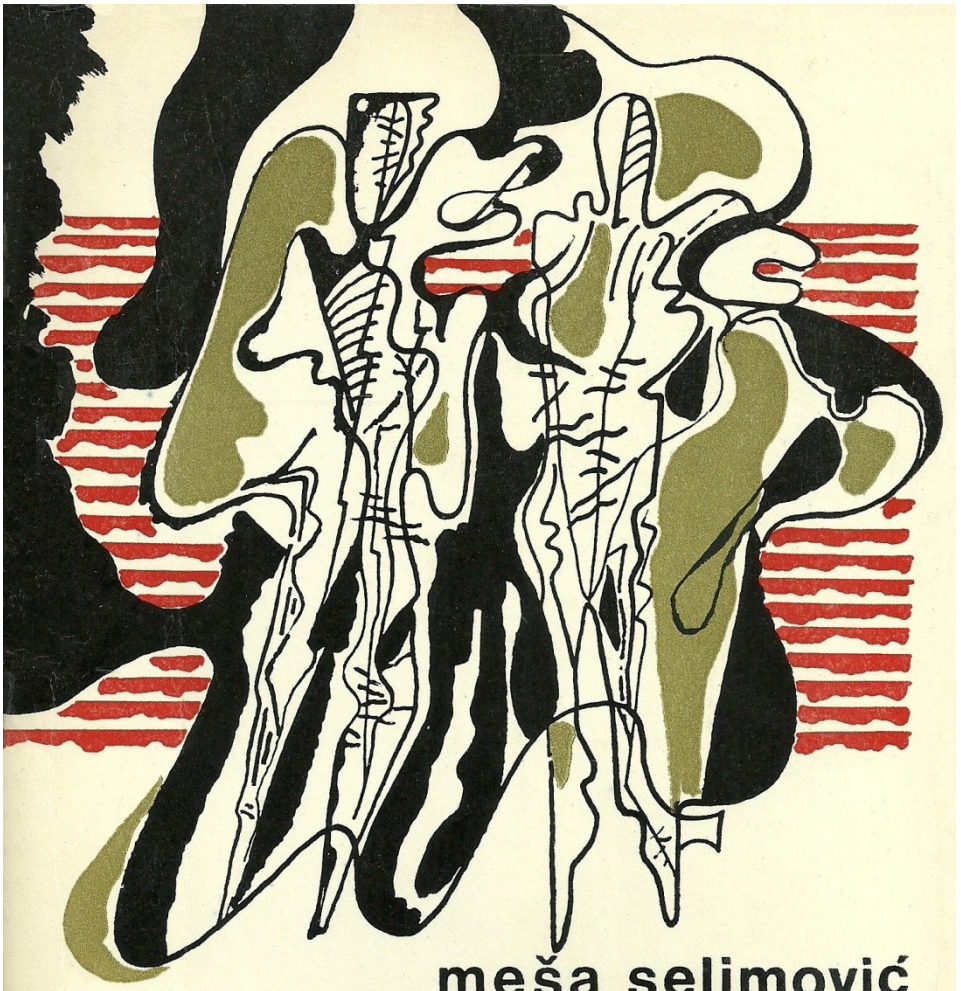

meša selimović

dervișul și moartea

Meša Selimović

DERVIŞUL ŞI MOARTEA

roman

În româneşte de VOISLAVA STOIANOVICI

Editura UNIVERS
Bucureşti 1971

Coperta de Adrian Dumitrache

Meša Selimović

DERVIŠ I SMRT

SVJETLOST – 1967 – SARAJEVO

Toate drepturile sînt rezervate Editurii Univers

PARTEA ÎNTÎI

1.

Bismilahir-rahmanir-rahim!
Martor mi-e călimara şi condeiul şi cele cu condeiul scrise;
Martor mi-e întunericul nesigur al amurgului;
şi noaptea, şi toate cîte învie o dată cu ea;
Martor mi-e luna plină de pe cer şi răsăritul zorilor;
Martor mi-e ziua Judecăţii de Apoi şi sufletul plin de căinţă;
Martor mi-e timpul, începutul şi sfîrşitul tuturor
– că tot omul e în veşnică pierzare.[1]

Îmi încep povestea fără vreun folos pentru mine sau pentru alţii, ci dintr-un imbold care se arată mai tare decît folosul şi decît mintea, ca să rămînă însemnare despre mine, să rămînă scris chinul convorbirii mele cu mine însumi, în nădejdea nelămurită că se va găsi o dezlegare atunci cînd socotelile vor fi încheiate, dacă vor ajunge să fie vreodată şi cerneala va fi aşternută pe hîrtia ce stă dinaintea mea ca o chemare. Nu ştiu ce voi însemna, dar în înfloritura buchiilor va rămîne cîte ceva din ce-a fost în mine – nu se va risipi totul în volburi de ceaţă, ca şi cum n-ar fi fost nimic sau n-aş fi ştiut eu că a fost. Astfel voi putea să mă privesc în prefacere, să văd această minune pe care n-o cunosc, căci mi se pare o minune că nu am fost dintotdeauna ceea ce sînt acum. Îmi dau seama că scriu încîlcit, mîna îmi tremură în faţa ghemului ce urmează a se depăna, în faţa judecăţii pe care o încep, şi în care eu sînt tot – şi judecător, şi martor, şi pîrît. Voi încerca să mă pun

[1] După Coran, la fel şi în capitolele următoare.

în locul fiecăruia cît se poate de cinstit, atît cît poate fi omul de cinstit, căci încep să mă îndoiesc că sinceritatea şi cinstea ar fi acelaşi lucru – sinceritatea e credinţa că spunem adevărul (dar cine poate fi sigur de el?), iar cinstea e de multe feluri, şi nu toate se potrivesc între ele.

Mă numesc Ahmed Nurudin, numele mi-a fost dat şi eu am primit cu mîndrie darul, acum însă, după şirul lung de ani ce s-au prins ca pielea de mine, mă gîndesc la el cu uimire, ba uneori în derîdere, căci lumina credinţei înseamnă, iar trufia asta n-am avut-o, niciodată, ba astăzi mi-e întrucîtva şi ruşine de el. Ce fel de lumină sînt eu? Prin ce sînt luminat? Prin ştiinţă? Prin povaţa înaltă? Prin inima curată? Printr-o cale dreaptă? Prin credinţa nestrămutată? Totul a intrat sub semnul îndoielii, şi acum sînt doar Ahmed, nici şeic, nici Nurudin. Totul cade de pe mine, ca o cămaşă, ca o carapace, şi nu rămîne decît ce a fost de la bun început, pielea goală şi omul gol.

Am patruzeci de ani – urîtă vîrstă: omul e prea tînăr ca să nu aibă dorinţe şi prea bătrîn pentru a şi le putea împlini. La vîrsta asta se stinge neastîmpărul în om, şi numai deprinderile şi siguranţa dobîndită îl ajută să rămînă puternic în neputinţa care vine. Iar eu de-abia acum fac ceea ce trebuia făcut demult, cînd trupul dădea năvalnic în floare, cînd toate drumurile nenumărate erau bune şi toate rătăcirile la fel de folositoare ca şi adevărurile. Păcat că n-am cu zece ani mai mult, pentru ca bătrîneţea să mă ferească de răzvrătire sau cu zece ani mai puţin ca să-mi fie totuna. Pentru că treizeci de ani înseamnă tinereţe – aşa cred, acum, cînd m-am depărtat fără întoarcere de ea, de tinereţea, care nu se teme de nimic, nici chiar de ea însăşi.

Am spus ciudata vorbă: răzvrătire. Şi condeiul mi s-a oprit deasupra şirului drept, în care a rămas întipărită o nedumerire, rostită cu prea multă uşurinţă. Pentru prima oară mi-am numit astfel chinul, înainte nu mă gîndisem niciodată la el, nu-i dădusem acest nume. De unde a venit cuvîntul primejdios? Să fie doar un cuvînt? M-am întrebat, dacă n-ar fi mai bine să las la o parte această scriere, ca

totul să nu fie şi mai greu decît e acum. Căci dacă scrisul scoate din mine, pe căi necunoscute, chiar şi ce n-am vrut să spun, ce nu a fost gîndul meu, sau a fost, dar gînd necunoscut mie, ce se ascundea în întunericul din mine, gînd prins în capcana zbuciumului, a tulburării care nu mă mai ascultă, dacă este aşa, atunci această scriere este o cercetare necruţătoare, diavolească, şi poate că ar fi mai bine să rup condeiul de trestie ascuţit cu migală, să vărs cerneala din călimară pe lespedea de piatră din faţa tekiei[2], pentru ca pata ei neagră să mă păzească de ispita magiei ce trezeşte duhurile rele. Răzvrătire! Să fie doar o vorbă, sau este şi gînd? Dacă este gînd, atunci e gîndul meu, sau rătăcirea mea. Dacă este rătăcire, vai mie; dacă e adevăr, cu atît mai mult.

Dar eu n-am altă cale, n-am cui mă spovedi, decît mie şi hîrtiei. De aceea am continuat să înşir rînduri, de la dreapta la stînga, între prăpastia unei margini şi prăpastia celeilalte, între prăpastia unui gînd şi prăpastia altuia, în şiruri lungi ce rămîn mărturie sau învinuire. A cui învinuire, Dumnezeule mare, care m-ai osîndit celui mai cumplit chin, chinul judecăţii de sine, a cui? – împotriva cui? Împotriva mea sau împotriva altora? Dar nu mai e scăpare, de-acum scrisul acesta este neîndurător, aidoma vieţii, aidoma morţii. Va fi aşa cum trebuie să fie, iar vina mea este că sînt ceea ce sînt, dacă asta poate fi o vină. Mi se pare că totul se schimbă din rădăcini, totul se zguduie în mine din temelii, şi lumea se zguduie o dată cu mine, căci şi ea e fără rînduială, dacă e haos în mine! Şi totuşi, una şi aceeaşi pricină stă la temelia celor ce se petrec acum şi a celor ce au fost: vreau şi trebuie să-mi păstrez respectul de mine! Fără de asta n-aş mai avea putere să trăiesc ca om. Poate că este caraghios; am fost om cu cele de ieri şi vreau să fiu om şi cu cele de astăzi, care sînt altfel, poate chiar opuse; dar asta nu mă tulbură, căci omul înseamnă schimbare, şi rău e să nu iei aminte la glasul cugetului, cînd se face auzit.

[2] Tekie – mănăstire musulmană.

Sînt şeicul unei tekii aparţinînd ordinului mevleviilor, ordinul cel mai numeros şi cel mai curat, iar tekia se află la ieşirea din tîrg, între piscuri întunecate, negre, care ascund zarea toată, lăsînd doar o crăpătură albastră deasupra lor, ca o pomană dată cu zgîrcenie, ori ca o amintire a cerului fără margini al copilăriei. Nu-mi place această amintire îndepărtată, mă chinuie tot mai mult, ca un prilej pierdut, deşi nu ştiu în ce fel. Compar pădurile din jurul casei părinteşti, pline de sevă, ogoarele şi livezile din jurul lacului cu strîmtoarea stîncoasă în care sîntem prinşi, tekia şi eu, şi mi se pare că este multă asemănare între strînsoarea din mine şi cea din jurul meu.

Tekia e frumoasă, mare, aşezată deasupra pîrîului ce vine din munţi străbătînd cheile stîncoase. Grădină, tufe de trandafir, viţă-de-vie deasupra verandei şi un geamlîc lung, în care liniştea este moale ca puful şi pare şi mai adîncă din pricina clipocitului neîncetat al pîrîului din vale. Casa, haremul de odinioară al străbunilor bogătaşului Ali-aga Dzanic, a fost dăruită de acesta ordinului, ca să slujească de lăcaş dervişilor şi de azil săracilor, „căci ei sînt cu inima frîntă”. În rugăciuni şi în fum de tămîie am spălat păcatul casei şi tekia a dobîndit faima de lăcaş sfînt, deşi n-am gonit de tot umbrele tinerelor femei. Uneori mi se părea că ele mai trec prin odăi şi că tot mai adie parfumul lor.

Ştie oricine, de aceea nici nu mă feresc, altfel acest înscris ar fi o minciună cu bunăştiinţă (nimeni nu poartă vina minciunilor fără de voie, cu care se amăgeşte), tekia, şi fala ei, şi lumina ei am fost eu, şi temelia ei, şi acoperişul ei. Fără mine ea ar fi fost o casă cu cinci odăi, la fel ca şi celelalte, cu mine ea a ajuns cetate a credinţei. Un fel de păzitoare a oraşului de rele ştiute şi neştiute, ocrotitoarea lui, căci alte case dincolo de ea nu mai erau. Zăbrelele dese si zidul gros din jurul grădinii făceau singurătatea noastră mai adîncă şi mai ferită, dar poarta era deschisă totdeauna, să intre oricine are nevoie de alinare ori de spălarea păcatelor, şi-i întîmpinam pe oameni cu vorbe bune, cînd veneau, deşi, erau mai puţini decît necazurile, şi

mult mai puţini decît păcatele. Nu sînt trufaş de această slujbă, care e cu adevărat slujire a credinţei, adîncă şi deplină. Am socotit că este o datorie şi o fericire să-i păzesc pe alţii şi pe mine de păcat. Şi pe mine, în zadar aş ascunde-o. Gîndurile păcătoase sînt precum vîntul, cine să le stăvilească? Şi nu cred că e un rău mare într-asta. Cu ce s-ar măsura evlavia, dacă nu ar fi ispitele pe care să le biruie? Omul nu este Dumnezeu, şi puterea lui stă în a-şi înfrîna firea, aşa gîndeam, şi dacă nu are ce să înfrîneze, unde este meritul lui? Acum gîndesc altfel, dar să nu dezvălui de pe acum ceea ce va veni firesc mai încolo. Timp este pentru toate. Ţin pe genunchi hîrtia care aşteaptă liniştită să-mi primească povara, fără să o ia de pe mine, şi fără să o simtă ea însăşi. Am înaintea mea o lungă noapte fără somn, şi încă multe alte nopţi lungi; o să-mi ajungă să fac tot ce trebuie, să mă învinuiesc şi să mă apăr, nu-i nici o grabă, şi văd că sînt lucruri despre care pot scrie acum, şi poate niciodată de-acum încolo. Cînd va sosi timpul, şi voi simţi nevoia să mai adaug şi altele, vor veni şi ele la rînd. Simt cum stau grămădite în tainiţele creierului meu şi se trag unele pe altele căci sînt legate – nici unul nu trăieşte de sine stătător, şi totuşi e o rînduială în acest vălmăşag, şi nu ştiu cum se face că se desprinde cîte unul din mijlocul celorlalte şi iese la lumină, să se arate, să izbească sau să aline. Uneori se îmbulzesc, se reped, nerăbdătoare, de parcă s-ar teme că vor rămîne nerostite. Uşor, e timp pentru toate, mi l-am dat mie însumi, iar pe firul judecăţii vor fi înfăţişări şi mărturii, n-am să le ocolesc, şi voi putea la urmă să-mi rostesc singur osînda, căci numai despre mine e vorba şi despre nimeni altul, numai despre mine. Deodată lumea a ajuns o taină pentru mine, şi eu pentru lume; ne-am aşezat faţă în faţă şi ne privim cu uimire, nu ne mai cunoaştem, nu ne mai înţelegem.

Să mă întorc iar la mine şi la tekie. Am iubit-o şi o iubesc. E liniştită, curată, e a mea, miroase a calomfir vara, a zăpadă şi vînt năprasnic iarna. O iubesc pentru că a ajuns cunoscută datorită mie, şi pentru că îmi cunoaşte tainele

pe care nu le-am încredinţat nimănui, pe care le-am ascuns şi de mine însumi. E caldă, senină, uguie porumbeii pe acoperiş în zorii zilei, ploaia se cerne pe ţigle, plouă şi acum, stăruitor, prelung, deşi este vară, apa se scurge pe ulucii de lemn în noaptea care s-a aşternut ameninţătoare peste lume, mă tem că niciodată nu se va duce şi totuşi nădăjduiesc că în curînd va răsări soarele. O iubesc fiindcă mă apără tihna celor două odăi ale mele, în care pot să fiu singur cînd mă odihnesc de oameni.

Pîrîiaşul îmi seamănă, uneori e năvalnic şi iute, dar cel mai adesea domol şi neauzit. Mi-a fost necaz cînd i-au pus stavilă mai jos de tekie şi l-au silit să fie supus şi folositor, să treacă prin scoc şi să învîrtească roata morii, şi m-am bucurat cînd s-a umflat, a dărîmat stăvilarul şi s-a revărsat liber. Deşi ştiam că numai îmblînzit macină grîul.

Dar iată, aud uguitul molcom al porumbeilor, ploaia se cerne continuu, zile în şir, şi ei nu pot ieşi de sub streaşină, glasul lor vesteşte ziua care nu se arată încă. Mi-a înţepenit mîna în care ţin condeiul, luminarea sfîrîie domol şi stropeşte cu scîntei mărunte, apărîndu-se de moarte, iar eu privesc rîndurile lungi de slove, prinse în ţintele gîndurilor, şi nu ştiu dacă le-am ucis sau le-am dat viaţă.

2.

Dacă Dumnezeu ar pedepsi orice rău făptuit,
N-ar mai rămîne pe pămînt fiinţă vie.

Totul a început să se învălmăşească acum două luni şi trei zile, timpul îl voi socoti, pare-se, începînd cu noaptea aceea, căci acesta e timpul meu, singurul care mă priveşte. De zece zile fratele meu zăcea închis în cetate. În ajun de sfîntul Gheorghe, mergeam în amurg pe străzi, frămîntat şi plin de amărăciune. Păream însă liniştit – se obişnuieşte omul cu toate – pasul nu-mi dezvăluia tulburarea – trupul singur avea grijă de această tăinuire, dîndu-mi libertatea ca în întunecimea gîndurilor mele nevăzute să fie aşa cum vreau. Aş fi vrut cel mai mult să ies afară din oraş, în tihna înserării, ca noaptea să mă găsească singur, dar treburile mă duceau în altă parte, printre oameni. Îi ţineam locul lui hafiz-Muhamed, bolnav de cîteva zile, atunci tocmai îl chemase Dzanic, binefăcătorul nostru. Ştiam că bătrînul e ţintuit la pat de luni de zile, şi că ne cheamă, poate, în ceasul morţii. Şi mai ştiam că ginerele său este Aini-efendi, cadiul care poruncise ca fratele meu să fie închis. De aceea am primit cu dragă inimă să mă duc eu, nutrind o nădejde.

În timp ce eram însoţit prin curte şi prin casă, mergeam, ca de obicei, fără să văd ce nu mă priveşte. Lăsat în coridorul lung, aşteptînd să fiu anunţat la cei de-ai casei, ascultam liniştea atît de adîncă, de parcă n-ar fi fost nimeni în clădirea aceea mare şi nimeni nu s-ar fi mişcat prin odăi şi coridoare. În tăcerea acestei vieţuiri molcome din preajma muribundului care mai sufla încă, pe aici, pe undeva, însoţind paşii neauziţi ce se stingeau în covoare şi şoaptele coborîte, trosnea cu un ţiuit abia desluşit lemnăria veche a cercevelelor şi a bagdadiilor. Privind cum seara învăluie încet clădirea cu umbre de mătase şi cum pîlpîie în geamuri ultimele lumini ale zilei, mă gîndeam la bătrîn şi la

ceea ce îi voi spune la ultima vedere. Nu o dată am vorbit cu bolnavi, şi nu o dată i-am pregătit pe muribunzi pentru drumul cel lung. Experienţa mi-a dovedit, dacă mai era nevoie de ea, că oricine simte frică de ce-l aşteaptă, de Necunoscutul ce zvîcneşte nedesluşit în inima toropită.

Spuneam, întru alinare:

Moartea este soarta noastră, singurul lucru neîndoielnic, care ştim că nu ne va ocoli. Nu poate fi altfel; neschimbat, toate drumurile duc la ea, tot ce facem este pregătirea ei, din clipa cînd scoatem primul ţipăt, lovind cu fruntea de podele; mereu sîntem mai aproape de ea, niciodată mai departe. Şi dacă ea e ursită tuturor, de ce ne mirăm cînd vine? Dacă viaţa asta nu este decît o scurtă trecere, ce nu ţine mai mult de o clipă, sau de o zi, de ce ne zbatem s-o mai prelungim cu încă o zi sau cu încă o clipă. Viaţa pămîntească este înşelătoare, veşnicia e mai bună.

Spuneam:

De ce inimile vă tremură de spaimă cînd în chinurile morţii picioarele vi se răsucesc? Moartea este o strămutare dintr-o casă în alta. Ea nu-i pieire, ci o nouă naştere. Aşa cum plesneşte coaja oului cînd puiul e gata să iasă din găoace, tot aşa vine şi timpul ca trupul şi sufletul să se despartă. Moartea este o trebuinţă, neabătuta noastră trecere în altă lume, în care omul se împlineşte cu adevărat.

Spuneam:

Moartea este destrămarea lutului şi nu a sufletului.

Spuneam:

Moartea este schimbarea stării. Sufletul începe să trăiască singur. Cît timp nu era despărţit de trup, el prindea cu mîna, privea cu ochiul, asculta cu urechea, iar esenţa lucrurilor o ştia prin el însuşi.

Spuneam:

În ziua morţii mele, cînd fi-va purtat sicriul meu,
Să nu crezi că voi simţi durere după această lume.
Nu plînge şi nu spune: păcat, păcat.

Cînd se strică laptele e mai mare păcat.
Cînd vei vedea că mă coboară în mormînt, eu nu voi pieri.
Oare luna şi soarele pier cînd apun?
Ţie îţi pare moarte ceea ce de fapt e naştere.
Mormîntul îţi pare temniţă, dar sufletul liber ajunge.
Ce bob nu răsare oare cînd ajunge în pămînt?
De ce să te îndoieşti atunci de sămînţa omului?[3]

Spuneam:

Fii recunoscător, lăcaş al lui David, şi grăieşte: a venit adevărul. A venit sorocul. Căci fiecare umblă pe cărarea sa pînă în ceasul sorocit. Vă plăsmuieşte Dumnezeu în pîntecele mamelor voastre, apoi vă trece, dintr-o stare în alta, în întunericul de trei ori nepătruns. Nu vă tînguiţi, bucuraţi-vă de raiul care v-a fost făgăduit. O, robii mei, nu-i nici o primejdie pentru voi astăzi, şi nu veţi fi întristaţi. O, suflet răposat, întoarce-te mulţumit la stăpînul tău, căci el e mulţumit de tine. Intră în rîndul sclavilor mei, intră în raiul, în djenetul meu.

Vorbisem aşa, în nenumărate rînduri.

Acum însă nu ştiu dacă trebuie să-i vorbesc tot aşa şi bătrînului care mă aşteaptă. Nu din cauza lui, ci din a mea. Pentru prima oară – de cîte ori voi spune în zilele acestea: pentru prima oară? – moartea nu mi se mai părea atît de simplă cum crezusem eu, şi cum încercasem să-i fac şi pe alţii să creadă. S-a întîmplat să văd un vis îngrozitor. Se făcea că stau într-un loc gol, deasupra fratelui meu mort, la picioarele mele era sicriul acoperit cu postav albastru, în jurul meu oameni, roată, pînă departe. Nu văd pe nimeni, nu cunosc pe nimeni, ştiu doar că au închis cercul în jurul nostru şi m-au lăsat singur, în liniştea grea, cu mortul. Cu mortul căruia nu-i pot spune: de ce tremură inima ta? Pentru că şi inima mea tremură, mă înspăimîntă tăcerea de gheaţă. Mă doare taina căreia nu-i desluşesc înţelesul. Există un înţeles, îmi ziceam, apărîndu-mă de groază, dar nu-l puteam pătrunde în nici un chip. Scoală-te, spuneam, scbală-te! Iar el rămînea ascuns în întuneric, în ceaţa

[3] Dintr-un vechi cîntec islamic.

destrămării, în amurgul verzui, ca într-o apă, un înecat al depărtărilor necunoscute.

Cum să-i spun acum muribundului: Umblă supus pe căile Domnului tău, cînd mă trec fiorii la gîndul acestor căi ascunse, pe care ştiinţa mea nevolnică nici nu le poate întrezări.

Cred în ziua de apoi şi în viaţa veşnică, dar am început să cred şi în spaima morţii, în groaza din faţa acestei neguri nepătrunse.

Nu hotărîsem încă nimic cînd am intrat într-una din odăi; mă însoţea o fată tînără, mergeam cu ochii plecaţi, să nu-i văd chipul, să apuc să ticluiesc ceva. Te voi minţi, bătrîne, Dumnezeu mă va ierta, căci îţi voi spune ceea ce tu aştepţi de la mine şi nu ceea ce gîndesc eu, tulburat.

El nu se afla acolo. Continuînd să stau cu ochii în jos, am simţit că în odaie nu pluteşte acel miros greu care după o bolire îndelungă nu se poate alunga în nici un chip, nici prin dereticare, nici prin aerisire, şi nici prin tămîiere.

Cînd md-am ridicat privirea, căutînd pe cel ce zăcea bolnav de atîta vreme, fără să împrăştie mirosul morţii, am văzut pe sofa o femeie frumoasă, care te îndemna să te gîndeşti la viaţă mai mult decît s-ar cuveni.

Poate că este ciudat ce spun, dar aşa a fost: m-am simţit stingherit. Pricini puteau fi destule. Mă pregăteam pentru întîlnirea cu bătrînul muribund, apăsat eu însumi de gînduri grele, şi m-am pomenit în faţa fiicei lui (nu o văzusem niciodată, dar ştiam că ea este!). Nu mă pricep să vorbesc cu femeile, mai ales cu femeile frumoase ca ea şi de vîrsta ei. În jur de treizeci, pare-mi-se. Fetele tinere îşi închipuie viaţa altfel de cum este, şi cred în vorbe. Bătrînele se tem de moarte şi ascultă suspinînd poveşti despre rai. Femei ca cea din faţa mea ştiu preţul a tot ce pierd şi a tot ce cîştigă, şi au întotdeauna socotelile lor, care pot fi ciudate, dar rareori naive. Ochii lor maturi sînt slobozi, şi cînd se pleacă în jos, stînjenitor de larg deschişi, şi cînd se ascund după gene. Cel mai neplăcut este să ne dăm seama că ele ştiu mai mult decît arată, şi că ne

cîntăresc cu măsura lor, neobişnuită, pe care e greu să o cunoaştem. Curiozitatea lor nemărginită care răzbate şi atunci cînd e ascunsă, se află sub scutul de neatins al viţei lor, ce le serveşte de pavăză de cîte ori o doresc. Iar noi sîntem fără apărare în faţa lor. Convinse de puterea lor, pe care nu o folosesc, ţinînd-o ca pe o sabie în teacă, dar cu mîna mereu pe mîner, văd în noi un viitor sclav, sau o fiinţă nemernică, fudulindu-se fără pricină cu forţa lor netrebuincioasă. Această trufie nemăsurată are atîta greutate că îşi atinge ţelul chiar şi atunci cînd o dispreţuim. Rămîne în om, în ciuda siguranţei de sine, frica de necunoscut, de o vrajă, de o tainică putere diavolească.

Femeia aceasta mai avea o putere, care nu era a ei, ci a neamului din care făcea parte. Ţinuta şi gesturile ei, sigure, poruncitoare (aşa m-a poftit să stau jos), păreau înfrînate, potolite de ceva ce nu eram în stare să desluşesc: de o obişnuinţă îndelungată, de strălucirea molcomă a ochilor umbriţi în crăpătura vălului, de mîna care, arcuită ca un gît de lebădă, susţinea un capăt al ţesăturii subţiri, de farmecul tainic pe care-l răspîndea.

Fiica satanei, gîndea ţăranul şi blestema dervişul din mine, uimiţi amîndoi.

Întunericul se furişa în odaie şi albe se zăreau doar vălul şi mîna ei. Deşi stăteam în colţuri opuse, între noi se aşternea o prea mică depărtare şi aşteptarea era chinuitoare.

— Îl chemasem pe hafiz-Muhamed, spuse, apărată de amurg.

Era nemulţumită. Sau mi s-a părut că este.

— M-a rugat să trec în locul lui. E bolnav.

— Nu face nimic. Şi dumneata tot prietenul casei noastre eşti.

— Sînt.

Aş fi vrut să spun mai mult, mai solemn: n-aş merita un cuvînt bun din partea oamenilor, dacă nu m-aş simţi vrednic de o vorbă a binefăcătorului nostru, casa asta este săpată în inimile noastre şi aşa mai departe, aş fi vrut să

spun ceva poetic, dar a ieşit searbăd.

Au intrat fetele din casă cu lumînări şi gustări.

Aşteptam.

Lumînările ardeau între noi pe o măsuţă, luminîndu-ne dintr-o parte. Părea mai apropiată şi mai primejdioasă. Nu ştiam ce pune la cale.

Crezusem că mă chemase pentru tatăl ei: aş fi venit chiar de nu nădăjduiam într-o minune, în vreo cale ascunsă, în vreo întîmplare norocoasă prin care să încerc să-mi scap fratele. Vorbind de moarte şi de rai, aş fi strecurat o vorbă de îndurare pentru el, poate că ar fi ajutat, poate că tatăl ei ar fi făcut o faptă bună înaintea drumului celui lung, despre care nu ştim nimic, vrînd poate să lase o ultimă binefacere în urmă-i. Poate. Căci înaintea morţii ne amintim de cei doi îngeri care ne stau pe umeri şi însemnează faptele noastre bune şi rele, şi ţinem să ne potrivim în bine socotelile, şi nu se poate muri mai cu folos decît lăsînd în urmă o mărinimie proaspătă şi nepieritoare. Şi ar putea-o face. Pentru Aini-efendi este mai bine să nu-l supere pe socru-său bogat decît să ţină în închisoare un nenorocit, dacă Ali-aga ar hotărî ca eliberarea lui – o nimica ce nu cere nici trudă şi nici sacrificii – să-i fie treaptă în drumul spre rai. Niciodată n-aş fi putut dobîndi ceva atît de uşor, şi nu cred că mi-ar fi spus nu.

Dar despre ea nu ştiam nimic, nici despre ce ar putea vorbi cu mine, nici cu ce i-aş putea fi de folos. Nu puteam să zăresc nici un fel de punte între ea şi mine.

Stăteam unul în faţa celuilalt ca doi războinici cu armele ascunse la spate, ca doi potrivnici ce-şi feresc gîndurile, pentru a şi le da în vileag numai cînd vor porni la atac. Aşteptam să văd ce vrea să ia, ce vrea să cucerească. Nădejde tot mai aveam, dar nu mai eram atît de sigur ca înainte, femeia fiind prea tînără, prea frumoasă, ca să se gîndească la îngerii cu răbojul faptelor noastre. Pentru ea nu exista decît lumea aceasta.

N-a şovăit mult, nu şi-a căutat mult cuvintele, era într-adevăr luptătorul care porneşte la atac fără să-şi scurteze

pasul, fără să se uite înapoi. Asta se potriveşte rangului ei, dar o face şi din pricina mea. În faţa mea nu se sfieşte, dacă s-o fi sfiind vreodată. La început am ascultat cu atenţie glasul ei înadins scăzut, cu timbru de flaut, am urmărit felul ei de a vorbi ce amintea de broderie, ori de şiraguri de mărgăritar, cu totul deosebit prin vorbă şi alcătuire de graiul de la oraş: vorbea cum nu se mai vorbeşte astăzi, cu înfloriturі plăcute avînd izul acestor odăi bătrîneşti şi al vechimii stirpei.

— Nu-mi vine uşor să rostesc cele ce urmează, şi nu le-aş încredinţa oricui. Dar eşti derviş. Fără îndoială că ai văzut şi ai auzit multe, i-ai ajutat pe oameni cît ţi-a stat în putinţă şi ştii că în toate familiile se petrec şi lucruri care nu fac plăcere nimănui. Îl ştii pe fratele meu Hasan?

— Îl ştiu.

— De el aş vrea să-ţi vorbesc.

Şi astfel a spus din capul locului tot ce trebuia spus: m-a măgulit, şi-a arătat încrederea în mine, mi-a amintit de cinul meu, m-a pregătit să ascult lucrul pe care urma să-l spună şi care nu era frumos, a pomenit de toate familiile, ca să nu-mi scape că lucrurile urîte sînt ale tuturor, nu numai ale lor; dacă, în felul acesta, răul este mai mare, ruşinea-i mai mică, căci e obştească, şi se poate vorbi de ea fără sfială.

După această introducere frumoasă, dar de prisos, urmă jelania, destul de cunoscută mie, în legătură cu oaia rîioasă a familiei şi marile nădejdi înşelate ruşinos. Pe această oaie rătăcită rîia nu o supără, dar pentru familie ea înseamnă ruşine faţă de oameni şi frică de Dumnezeu. Asemenea litanii frumoase le auzim cîntate uneori fără ocolişuri, în nădejdea unui ajutor pe oare noi îl făgăduim de fiecare dată, dar arareori îl putem da, cel mai adesea însă sîntem chemaţi pentru a fi martori în faţa lumii precum că familia a făcut tot ce a putut, apelînd pînă şi la slujitorii lui Dumnezeu, şi că nu e vina ei dacă răul nu se poate stîrpi.

Ştiam pe de rost povestea, o mai ascultasem de atîtea ori şi interesul meu s-a topit de cum i-am auzit începutul,

dar am continuat s-o ascult cu atenţie prefăcută.

Aşteptam fără motiv ceva neobişnuit, ceva ieşit din comun, care să mă uimească. Nimic nu mă va uimi, ea va spune ceea ce se cade să spună, se va plînge de fratele ei şi mă va ruga să stau de vorbă cu el, şi să încerc să-l aduc pe drumul cel bun. Eu voi asculta cu compătimire această tristă spovedanie şi voi promite să fac tot ce stă în puterile-mi slabe, desigur nădăjduind şi în ajutorul Domnului. Şi totul va rămîne cum a fost: ea va fi împăcată pentru că şi-a făcut datoria, lucrul care va fi auzit de toţi, eu voi sta de vorbă cu Hasan, străduindu-mă să nu fiu caraghios, iar Hasan va continua să trăiască cum îi place, mulţumit că familia lui turbează de furie. Şi nimeni nu va fi păgubit cît de cît. Dar nici nu va avea vreun folos. Cu atît mai puţin eu, şi fratele meu întemniţat. Căci ea vorbeşte fără o trebuinţă adevărată, fără gînduri de reuşită sau folos, cu simţămîntul că şi-a îndeplinit datoria, vorbe adresate unor urechi străine. Eu va trebui să le duc mai departe. Dar astea nu sînt decît purtări frumoase, pe potriva renumelui familiei, dezvinovăţire a celor nemolipsiţi, îndepărtarea de vinovat, dezicerea de el. Ea cîştigă puţin, nici pe departe atît ca eu să pot îndrăzni a cere în schimb îngăduinţă pentru fratele meu. Fii rătăcitori, asemenea lui Hasan, erau tot mai mulţi, părea că s-au săturat de legea şi renumele taţilor; Hasan nu este decît unul din mulţi, aşa că toată povestea nici nu înseamnă cine ştie ce ruşine, ci un lucru ca atîtea altele, greu de supus voinţei omului.

Povestea ei nu mă cucerise deloc; ştiindu-i sfîrşitul de cum îi auzisem începutul, nu am fost deloc mişcat de jelania ei, încredinţat că nu este sinceră – am rămas rece; de altminteri şi ea a ştiut să păstreze măsura. Era de ajuns că vorbeşte. Nu era nimic supărător în felul cum îşi făcea o datorie, necerută de inima ei.

De vreme ce nu puteam şi nici nu aveam motive s-o ascult cu atenţie, am început s-o cercetez cu băgare de seamă. Mă arătam preocupat, putea crede că din pricina vorbelor ei. Astfel păream amîndoi cuviincioşi.

Am privit-o, e drept, chiar de la început minunat de frumuseţea chipului ei neted, ce se străvedea prin ţesătura subţire, şi de lumina stăpînită a ochilor mari, ce trădau o fire iute şi aprigă şi ascunzişurile întunecate ale fiinţei ei. Dar nu fusese decît o privire fugară, neliniştită şi nesigură, în aşteptarea a ceea ce va urma, privire care spunea mai multe despre mine decît despre ea. Dar după ce s-a destrămat vraja, după ce m-am ascuns la adăpostul atenţiei prefăcute, am fost ispitit s-o privesc deschis, fără urmă de teamă.

Nu era o simplă curiozitate, dorinţa de a pătrunde mai bine aceste făpturi neobişnuite, atît de străine lumii noastre, curiozitate pe care ne-o satisfacem atît de rar, şi cel mai adesea nici nu o simţim, din motive lesne de înţeles. Deodată m-am pomenit că o pot urmări pe ascuns, fără să stric ceva în raporturile dintre noi, rămînînd în faţa ei dervişul care cinsteşte voinţa şi viaţa ei nobilă. Simţeam o uşoară superioritate de partea mea, pentru că ştiam ce gîndeşte, şi puteam s-o privesc deschis, fără ca ea să mă vadă. Nu mă vede şi nu ştie nimic despre mine. Un asemenea privilegiu şi-l doreşte omul totdeauna, dar numai arareori îl are. Este de fapt dorinţa lui străveche de a fi nevăzut. Şi totuşi nu fac nimic rău, privesc liniştit şi cu luare-aminte, şi ştiu că nu se va stîrni în mine nici un gînd de care să-mi amintesc apoi cu ruşine.

Întîi i-am văzut mîinile. Cît timp şi-a ţinut cu ele vălul, într-o poziţie nefirească, de nemişcare, fuseseră despărţite şi mute, de-abia dacă se zăreau. Dar cînd a lăsat ţesătura şi le-a împreunat, ele au înviat dintr-o dată, devenind un întreg. Nu se avîntau năvalnic, nici nu se mişcau cu vioiciune, dar în calmul lor domol, sau în rătăcirea lor uşoară era atîta forţă şi atîtea înţelesuri neobişnuite, încît îmi atrăgeau necontenit atenţia. Părea că în orice clipă vor făptui ceva însemnat, ceva hotărîtor, menţinînd astfel o continuă şi tulburătoare încordare a aşteptării. Se odihneau în poală, unite, îmbrăţişate, scufundate parcă într-o molcomă tînjire, sau avînd grijă una de alta, să nu se

piardă sau să nu facă ceva nechibzuit, nemişcate în unduirea lor continuă, abia văzută, ca un tremur neliniştit, ca un zvîcnet uşor, datorat unui prisos de energie. Apoi se despărţeau fără grabă, urzind parcă ceva, plutind doar o clipă şi căutîndu-se. Apoi se lăsau cu gingăşie, ca două păsărele îndrăgostite, pe genunchii de atlaz, din nou îmbrăţişate, nedespărţite, fericite în tăcerea unirii lor. Stăteau aşa vreme îndelungată, apoi una se mişca şi începea să netezească, cu degetele care se strîngeau încet şi pătimaş, atlazul de sub ea, şi pielea de sub atlaz, iar cealaltă se sprijinea pe ea apăsat şi liniştit, ascultînd foşnetul uşor al mătăsii netede, întinsă pe un genunchi marmorean. Rareori se despărţeau, şi una o pornea într-o căutare singuratică, atingînd în treacăt cercelul din lobul urechii, ascuns cu sfială sub părul negru cu ape roşietice, sau se oprea în aer ca să asculte o vorbă, retrăgîndu-se apoi, fără prea mare interes pentru ce se spune, pornind în întîmpinarea celeilalte, care tăcea jignită de această mică neatenţie.

Le urmăream, uimit de frumuseţea grăitoare a vieţii lor de sine stătătoare, două mici făpturi ce-şi au drumul lor propriu în viaţă, dragostea şi dorinţele lor, pizma, dorul, răsfăţul lor, le urmăream ba încîntat, ba speriat de gîndul nebun despre felul închis şi ciudat al acestei vieţi mărunte, aidoma oricărei alte vieţi, dar gîndul acesta m-a părăsit repede, fusese o zvîcnire de moment a unei alte vieţi din mine, pe care nu doream să o trezesc.

Le priveam şi pentru că erau frumoase. Le vedeam de la încheieturi, încadrate de brăţări şi de marginea brodată a bluzei de mătase, gingaş rotunde şi subţiri. Şi tare frumoase mai erau degetele, lungi, mlădioase, cu pielea luminoasă turnată în suveici egale, cu umbrele îndoiturilor neaşteptat de vii, cînd se desfăceau uşor sau se strîngeau într-o cupă străvezie, asemeni unor petale.

Dar cu toate că am fost fermecat întîi de aceste două mici făpturi, ca două mici animale, ca două sepii, ori două flori, nici o clipă nu le-am urmărit despărţite, nici chiar la

început, cînd le privisem mai mult pe ele, nici mai tîrziu, cînd începusem s-o cercetez pe ea toată, ca pe un ţinut necunoscut. Totul era o alcătuire desăvîrşită: privirea ochilor, uşor tiviţi cu negru, privire care continua mişcarea mîinilor, abia învăluite de ţesătura străvezie a bluzei; aplecarea molatică a capului, scînteierea smaraldului bătut în aur din mijlocul frunţii şi zvîcnirea inconştientă a piciorului în papucul argintiu, obrazul neted asupra căruia se revărsa o lumină domoală de undeva dinăuntru, din sîngele care unduia în luciri calde; sclipirea umedă a dinţilor îndărătul buzelor pline, aparent leneşe.

Nu avea decît trupul, restul era în umbra lui. Nu trezise dorinţa în mine, nu mi-aş fi îngăduit aşa ceva, aş fi înăbuşit-o de la început, ruşinat, cu gîndul la vîrsta şi la cinul meu, ştiind în ce primejdie m-aş vîrî, speriat de zbuciumul care ar putea să urmeze, mai greu decît boala. Cu toate astea, nu-mi puteam ascunde că o privesc cu plăcere, cu acea desfătare adîncă şi domoală cu care privim o apă lină, sau cerul în amurg, sau un pom înflorit, sau locurile copilăriei în zori de zi. Fără dorinţa de a o avea, fără putinţa de a o înţelege pe deplin, neavînd puterea să plec. Era plăcut să priveşti cum se fugăresc mîinile ei vii, cum se joacă în neştire, era plăcut s-o asculţi cum vorbeşte, nu, nu trebuia să spună nimic, era de-ajuns că era.

Atunci însă mi-a trecut prin gînd că e primejdioasă chiar şi această bucurie a contemplării, nu mă mai simţeam nici mai presus, nici ferit, mijise ceva nedorit în mine. Nu era patimă, ci, poate, ceva mai rău: amintirea. Amintirea unicei femei din viaţa mea. Nici nu ştiu cum de-a ieşit de sub noianul anilor, nu e frumoasă, ca aceasta de aici, nici nu seamănă cu ea, de ce oare cea de azi a chemat-o pe cea de atunci, nu mai vreau să mi-o amintesc, ea nu mai este, de douăzeci de ani o tot uit, fără s-o pot uita, îmi vine în minte cînd nu vreau şi nu am nevoie, amară ca pelinul. De mult nu a mai fost, de unde a apărut acum? Oare din pricina acestei femei, cu chip coborît din visuri pline de păcat, sau din pricina fratelui meu, ca să-l

uit, sau ca mustrare pentru toate cîte s-au întîmplat? Ca mustrare pentru toate prilejurile pierdute, pe care nu le mai pot reîntoarce.

Mi-am plecat privirea, niciodată să nu creadă omul că poate fi sigur de ceva, nici că este mort trecutul. Dar de ce reînvie într-o clipă atît de nepotrivită? Nu ea are importanţă, cea de demult, amintirea ei ţine loc gîndului tainic că totul ar fi putut să fie altfel, chiar şi durerea cea de acum. Piei nălucă, nimic nu ar fi putut să fie altfel, oricînd s-ar fi găsit ceva care să doară. Nu poate fi nimic altfel, ca să fie mai senină viaţa omului. Cea din faţa mea, care a stîrnit totul, m-a trezit din visare:

— Ascultaţi?

— Ascult.

A băgat oare de seamă că eram cu gîndul aiurea?

— Ascult, continuă.

Începusem să ascult cu adevărat, era mai bine aşa. Ascultam şi auzeam uimit că ce spune ea nu mai era povestea aşteptată, ce-i drept, nici una prea neobişnuită nu părea, dar nici plicticoasă. Oricum, merita s-o asculţi, merita, chiar mai mult decît s-o priveşti. Nădejdea mea îşi înălţă din nou capul.

Îmi povestea ceea ce ştiam şi eu, soarta ciudată a fratelui ei, care a învăţat carte la Ţarigrad şi a ajuns în slujbe pe potriva ştiinţei sale şi a renumelui familiei (la primul lucru poate că a mai adăugat de la ea, iar pe al doilea l-a scăzut, căci nu avusese slujbe prea înalte, dar în felul acesta a cumpănit cîştigul cu pierderea.) Fuseseră mîndri de el toţi ai lui, mai ales tatăl. Dar atunci s-a petrecut ceva neaşteptat, un lucru pe care nimeni nu era în stare să-l lămurească, nici chiar Hasan însuşi: s-a schimbat cu totul. Parcă nici n-ar fi fost vreodată tînărul mîndru dinainte. Şi toţi se întrebaseră uluiţi, unde pieriseră cunoştinţele despre care şi dascălii săi vorbiseră cu preţuire, cum s-au putut pierde fără urmă atîţia ani, unde se plămădise atîta rău? Şi-a lăsat slujba, fără să întrebe pe cineva, a venit acasă, s-a însurat cum nu se cuvenea, a

legat prietenii cu oameni din prostime, s-a dedat la băutură risipindu-şi averea, îşi face de cap prin oraş cu alţii de o seamă cu el, cu fetele de petrecere (vocea ei scăzu, dar nu se frînse) şi chiar prin locuri pe care nu se cade nici să le pomeneşti. Apoi s-a făcut chirigiu (în vocea ei se simte scîrbă, aproape groază), a început să aducă vite din Valahia, din Serbia, şi să le mîne în Dalmaţia şi Austria, pentru alţi negustori, ca mijlocitor, slugă la stăpîn. Şi-a tocat averea, a vîndut jumătate din ce i-a rămas de la mama, pe tata l-a scos din minţi şi a căzut la pat bătrînul din cauza lui; degeaba s-a rugat de el, degeaba l-a amenințat, nimeni nu mai poate să-l abată din drumul lui. Şi acum tată-său nu mai vrea să ştie de el, nu dă voie nici numele să-i fie pomenit în casă, de parcă nici nu ar mai fi pe lume, de parcă ar fi murit. Ea a plîns lacrimi de sînge, dar în faţa tatălui aste n-a ajutat la nimic. Atunci a spus acel lucru care mi-a atras luarea-aminte: flautul a început o melodie vrednică de atenţie. Tatăl lor a hotărît să-l dezmoştenească pe Hasan, să-şi facă testamentul în faţa unor oameni de vază, să-l renege în faţa lumii. Şi uite, ca să nu se întîmple una ca asta, ca totul să nu fie şi mai negru decît este, mă roagă ea să stăm de vorbă cu Hasan, să renunţe el, singur, de bunăvoie, la moştenire, să nu cadă blestemul părintesc asupra lui, şi ruşinea familiei să fie mai mică. A mai adăugat că Aini-efendi nu ştie nimic, nu vrea să se amestece între tată şi fiu, şi ea face totul de capul ei, ca să fie, pe cît se poate, nenorocirea mai mică, iar noi am putea s-o ajutăm mult, eu şi cu hafiz-Muhamed, a auzit ea că Hasan mai vine pe la noi, la tekie, şi asta o bucură, măcar din cînd în cînd să stea şi el de vorbă cu oameni cumsecade şi învăţaţi.

Îi eram recunoscător că dăduse astfel totul pe faţă. Ce e drept, a arătat în felul acesta că nu mă preţuieşte cine ştie ce, că nu se sfia deloc, dar n-are a face, erau în joc lucruri mai însemnate.

Binecuvîntată fie boala îndoielnică a lui hafiz-Muhamed, mi-a scos în cale un prilej la care nici nu m-aş fi

putut gîndi. Nici tatăl ei, pe patul de moarte, n-ar fi avut pricini mai mari să mă ajute. Pentru mine era limpede că Aini-efendi ştie tot, ba poate chiar el a ticluit vorbele pe care soţia lui le-a rostit cu plăcere. El trebuie să ştie că nu este uşor să-ţi dezmoşteneşti unicul fiu, fără temeiuri puternice. Iar dacă ar fi fost sigur, dacă ei amîndoi ar fi fost siguri, puţin le-ar fi păsat de renumele familiei, şi nu ne-ar fi cerut nouă ajutorul. Ei, bine, mă gîndeam privind-o cu atenţia, de care o lipsisem la început, şi străduindu-mă să nu mi se vadă bucuria pe faţă.

Sîntem la ananghie, şi eu şi tu, din cauza fraţilor noştri. Tu vrei să-l nimiceşti pe al tău, eu pe al meu vreau să-l scap. Amîndoi dorim asta mai mult decît orice, numai că ceea ce vreau eu este cinstit, iar ceea ce vrei tu este murdar. Dar, fie şi aşa, nu mă priveşte. Nu ştiu nimic despre voi, dar îmi închipui cît poţi să-ţi struneşti cadiul nevolnic, care respectă puterea şi bogăţia ta, căci nu are nici una, nici alta. O noapte ruşinoasă de-a lui, şi o cerere mai stăruitoare din partea ta ar putea schimba ursita fratelui meu. Dăm amîndoi atît de puţin şi cîştigăm atît de mult.

Am vrut să-i spun aproape deschis: e-n ordine, nu mai avem de ce ne ascunde. Ţi-l voi da pe Hasan, dă-mi-l pe fratele meu. Ţie nu-ţi pasă de al tău, eu aş face pentru al meu cu mult mai mult.

N-am făcut-o, fireşte. Ar fi jignit-o vorba fără ocoliş, n-ar fi dat voie unui străin s-o rostească.

Am spus, învoindu-mă, că Hasan vine într-adevăr la tekie, că este prieten cu hafiz-Muhamed (ceea ce era adevărat) şi cu mine (ceea ce nu prea era) şi că vom vorbi cu el să facă precum doreşte dînsa, căci sînt mişcat de durerea ei de soră, şi de grija ei pentru renumele familiei. Fiindcă, dacă familia este păgubită, sîntem şi noi, cu toţii, şi trebuie să avem grijă să nu fie întinat ceea ce e mai de preţ pentru noi, să împiedicăm rîsul şi batjocura la adresa oamenilor, cu vază. Pe deasupra, mă obligă şi recunoştinţa faţă de binefăcătorul tekiei (am adus anume vorba de tatăl,

dacă fiica n-a vrut s-o facă). Şi cred că este bun nu numai gîndul, ci şi planul ei, căci orice altceva ar fi fost mai îndoielnic. E greu să fie dezmoştenit primul moştenitor, fără pricini temeinice.

— Există pricini temeinice.

— Vorbesc despre temeiurile legii. Hasan face negustorie cu vite, e adevărat, dar asta nu este o meserie necinstită. Cheltuieşte doar cît cîştigă. Jumătate din avere a dat-o fostei neveste, n-a vîndut-o. E îndoielnic că ar fi cît de cît pricini, cu atît mai puţin temeinice.

Mă simţeam tare, mai tare decît ea, schimbasem locurile în sinea mea. Nu mai sîntem ceea ce fusesem la început, ea o femeie de neam mare, cu ochi frumoşi, iar eu un derviş nevolnic, veşnicul ţăran, ci doi egali care vorbesc despre afaceri. Aici sînt eu mai tare. Cît timp mă potrivisem la ceea ce spunea, mă privise cu bunăvoinţă, socotind că este de la sine înţeles să fie aşa, dar cînd am rostit ceea ce nu putea să-i placă, arcul sprîncenelor ei a început să se încordeze, privirea i s-a înăsprit. Împotrivirea mea i se părea prostească şi sfidătoare.

— Tata îl va dezmoşteni oricum, spuse ameninţător. Nu-mi păsa prea mult, dacă-l va dezmoşteni sau nu.

Nici mînia ei nu mă îngrijora peste măsură. N-am vrut decît să-i spulber siguranţa, să-mi ating ţelul.

— Poate să-l dezmoştenească, am spus liniştit. Dar tatăl vostru este bătrîn şi boleşte de mult. Hasan poate să atace testamentul şi să dovedească că tatăl era slab şi suferind, că n-a luat această hotărîre în toate minţile, sau că l-a înduplecat cineva.

— Cine ar putea să-l înduplece?

— Vorbesc despre o posibilă jalbă. N-are a face cine. Mă tem că, oricum cîştigul ar fi fost în folosul lui Hasan. Mai ales că pricina nu s-ar judeca aici, din cauza lui Aini-efendi. Şi nu trebuie să uităm că şi Hasan are prieteni.

Mă privea în tăcere. De mult îşi dăduse vălul deoparte, încă de cînd fuseseră aduse lumînările şi începuse povestea ei urîtă. Pe chipul frumos, ţesut parcă din raze de

lună, ochii scînteiau cu reflexele lumînărilor în colţuri, tremurate şi neliniştite. Nu este tremurul ei, dar eu îl iau ca fiind al ei. Sînt puţin răutăcios. Ştiu că i-am stîrnit neliniştea, nu-şi închipuise că planul ei poate întîmpina atîtea greutăţi, deşi fără îndoială că se aşteptase la unele.

Mă cerceta fără să clipească, de parcă se aşteptase să vadă o expresie glumeaţă pe chipul meu, sau nesiguranţă, sau şovăială cel puţin. Dar nu vedea decît siguranţă şi părere de rău. Simţeam că mînia ei creşte, ca din nişte izvoare, din adînc, cu atît mai mult cu cît nu era în stare să-mi opună argumente puternice şi, aşteptîndu-mă ca mînia s-o inunde, am împiedicat-o totuşi să se reverse. M-am învoit cu tot ce a vrut, dar observaţiile mele întemeiate au rămas.

— Trebuie înduplecat ca totul să se termine fără judecată.

Am crezut că va rămîne tare, îndărătnică, că va respinge gîndul oricărui proces, dar şi a oricărei schimbări a voinţei tatălui ei, şi apoi va începe o altă vorbă.

S-a dat însă bătută numaidecît. Era grăbită.

Întrebă, dezvăluindu-şi îndoielile:

— Dar va primi oare?

— Trebuie găsite temeiuri bune şi înţelepte, care să nu-l supere şi să nu-l jignească. Nu trebuie înfruntat şi aţîţat.

— Sper că puteţi găsi temeiuri bune şi înţelepte.

Asta-i batjocură sau nerăbdare. Îşi închipuia că totul va fi mai uşor.

Şi eu crezusem aşa.

— Voi încerca, am spus.

Nu ştiu dacă a simţit în glasul meu nesiguranţă, şovăire, îndoială? Nu ştiu. Dar însufleţirea mea scăzuse într-adevăr.

— Nu crezi că va primi?

— Nu ştiu.

Dacă m-aş fi ţinut tare doar o clipă încă, dacă iubirea mea de frate ar fi fost mai presus decît scrupulele, totul s-

ar fi terminat cu bine. Sau ar fi ieşit şi mai rău. Dar poate că mi-aş fi salvat fratele.

N-am părăsit uşor gîndul meu, cum s-ar putea crede. Într-o singură clipă am găsit puzderie de motive, şi pentru, şi împotrivă, adesea chiar acelaşi motiv se putea lua şi aşa, şi altfel, şi în scurtul răgaz cît ea a aşteptat, în clipa aceea, scurtă cît un suspin, în mine bîntuia furtuna. Hotărîm asupra ursitei mele şi a fratelui meu. I-l voi preda pe încrezătorul ei frate, care se va lăsa amăgit de sfaturile prietenilor! Îmi voi lua răsplata pentru strădania şi pentru trădarea mea, trădare nu prea mare, căci ar fi putut să facă ce vrea, şi fără mine, eu îi voi ajuta doar ca totul să pară mai frumos. De ce să-mi fie ruşine de ce să mă mustre cugetul? Încerc doar să-mi scap fratele!

Ar fi trebuit însă să strig mai tare şi mai răspicat, să birui celălalt glas care mă prevenea. Nu ştiu ce a făcut fratele meu, nu ştiu cît e de vinovat, nu cred că e ceva atît de grav, e prea tînăr şi prea cinstit ca să fi făptuit un rău mare. Poate că o să-i dea drumul cît de curînd. Şi chiar dacă nu, dacă aş fi sigur că nu, pot oare să mă învoiesc la acest tîrg necinstit împotriva unui om de la care nici măcar un cuvînt rău n-am auzit? Nu este vorba de avere, nu am aşa ceva şi nici la alţii nu o preţuiesc cine ştie cît. Este vorba de altceva, de nedreptate, de necinste, de o faptă mîrşavă, de încălcarea silnică a unui drept. Nu prea îl preţuiesc pe acest frate al ei, este uşuratic şi ciudat, dar chiar de-ar fi şi mai rău decît este, cum să mă îndreptăţesc în ochii mei, dacă voi ajuta pe această femeie fără suflet în jaful ei tîlhăresc?

Atunci ce am propovăduit atîţia ani de zile? Ce îmi voi spune mie, după toate astea? Fratele meu viu îmi va aminti veşnic de fapta mea urîtă, pe care n-am s-o mai pot îndrepta. Nu am nimic în afară de credinţa că sînt un om cinstit, iar dacă voi pierde şi asta, voi fi o ruină.

Aşa gîndeam. Poate că unora li se va părea de necrezut, cum de am putut să şovăi; o mică trădare pentru a-mi elibera fratele. Dar cînd omul s-a obişnuit să-şi

măsoare faptele cu măsura grea a cugetului, temîndu-se de păcat, poate mai mult decît de moarte, atunci lucrul acesta nu mai pare atît de ciudat.

În afară de asta, ştiam, eram prea sigur că n-ar fi trebuit decît să mă duc pînă la Hasan şi să-i spun: renunţă, pentru fratele meu, şi el ar fi renunţat numaidecît la moştenire.

Dar n-am putut, n-am vrut să mă leg cu nimic faţă de ea, înainte de a vorbi cu el.

A ţinut să mă grăbească, spulberîndu-mi şovăielile:

— N-am să uit serviciul făcut. Ţin mult să nu se facă zarvă în jurul numelui nostru.

Cu ce mi-ar răsplăti serviciul, Dumnezeule mare!

Scoală-te Ahmed Nurudin, scoală-te şi pleacă.

— Am să-ţi dau de veste, am spus, netezindu-mi drumul pentru o altă întrevedere.

— Cînd?

— De îndată ce va veni Hasan.

— Se întoarce într-o zi, două.

— Atunci într-o zi, două.

Ne-am sculat în picioare în aceeaşi clipă.

Mîna ei frumoasă nu s-a ridicat să-i acopere faţa. Eram complici.

Se petrecuse ceva urît între noi, şi nu eram sigur că rămăsesem în totul curat.

3.

Dumnezeule Doamne, ei nu cred!

Nelinişte a mă aştepta răbdătoare, de parcă aş fi lăsat-o la uşa acestei case, şi aş fi luat-o din nou la ieşire.

Numai că acum era mai încîlcită decît adineauri, se îmbogăţise, devenise mai grea, mai tulbure. Nu făcusem nimic rău, dar rămăsesem cu amintirea tăcerilor surde, a întunericului de nepătruns, a licăririlor ciudate, a aşteptării apăsătoare, a încordării chinuitoare, a gîndurilor ascunse, înfrumuseţate de zîmbete, a unei taine ruşinoase, şi mi se părea că pierdusem ceva, că greşisem undeva, deşi nu ştiu unde, nu ştiu cum, nu ştiu şi totuşi nu am linişte. Înduram cu greu acest simţămînt apăsător, această frămîntare căreia nu-i puteam găsi pricina. Poate fiindcă n-am pomenit de fratele meu, fiindcă n-am stăruit să vorbesc despre el. Dar anume n-o făcusem, ca să nu stric totul. Sau fiindcă luasem parte la un schimb de vorbe urît, şi aflasem gînduri urîte, şi nu mă împotrivisem, nu luasem apărarea unui om nevinovat; totuşi, avusesem temeiurile mele, mai importante decît toate astea, şi n-ar fi drept să mă împovărez cu prea multe. La orice mă gîndeam găseam dezlegare, dar apăsarea rămînea mai departe.

Calde pietre de mormînt se înălţau albe sub clarul de lună, între case se încuiba noaptea, prin curţi şi pe străzi tineretul forfotea, se auzeau chicoteli şi şoapte, răsunau cîntece, părea că în noaptea asta de sfîntul Gheorghe tîrgul întreg e cuprins de febră. Dintr-o dată, fără pricină, simţii că sînt în afara a tot ce se petrecea în jur. A intrat pe nesimţite frica în mine, totul a început să capete nişte dimensiuni ciudate, nu mai văd în jurul meu nici mişcare cunoscută, nici om cunoscut, nici oraş cunoscut. Nu-i văzusem niciodată aşa, nu ştiam că lumea se poate deforma atît într-o singură zi, într-un singur ceas, într-o

singură clipă, de parcă s-ar fi învolburat în ea sîngele ielelor, şi nimeni nu-l mai putea domoli. Îi vedeam pe oameni stînd de vorbă perechi-perechi, îi auzeam, erau îndărătul tuturor gardurilor, îndărătul tuturor porţilor, îndărătul tuturor zidurilor, nu mai rîdeau, nu mai priveau, nici nu mai vorbeau ca în alte zile, aveau glasurile scăzute, grele, un ţipăt străbătu văzduhul ca un fulger înaintea furtunii ce se apropie ameninţătoare; aerul e îmbibat de păcat, seara e plină de păcat, la noapte va zbura un cîrd de vrăjitoare, hohotind, peste acoperişurile scăldate în laptele razelor de lună, şi cu toţi îşi vor ieşi din minţi, vor arde de patimi şi de dorinţa turbată de a se nimici, toţi, într-o clipă. Eu ce să fac? Ar trebui să mă rog, să cerşesc îndurarea lui Dumnezeu pentru toţi păcătoşii, sau pedeapsa, să-i cuminţească. Mînia punea stăpînire pe mine, precum febra sau turbarea. Oare n-ajută la nimic tot ce facem? Oare cuvîntul Domnului, pe care-l propovăduim, este mut, împietrit, sau urechea lor e surdă pentru el? Oare credinţa cea dreaptă este atît de slabă în ei, încît se năruie ca un gard putred, izbit de stolul patimilor sălbatice?

Îndărătul ulucilor se aud glasurile fierbinţi ale fetelor care pregătesc flori de isop şi ouă roşii în căldări pline cu apă, cu ea se vor spăla în zori de zi, încrezătoare ca nişte sălbatice în farmecele nopţii şi ale florilor.

Ruşine să vă fie, vorbeam gardurilor de ulucă, ruşine să vă fie obrazului! A cui credinţă o urmaţi, în voia căror satane vă lăsaţi?

Orice ai fi spus şi orice ai fi făcut, era zadarnic în seara aceea, mai smintită decît alte seri. La miezul nopţii fetele se vor duce la iazul morii, şi se vor scălda goale în pulberea de apă împroşcată de roata morii, iar satanele, care se scoală la acel ceas din culcuşurile lor, le vor plesni cu labele lor păroase peste coapsele umede, strălucitoare în lumina lunii.

Duceţi-vă acasă, le spun flăcăilor care trec zgomotoşi, puşi pe dezmăţ. Mîine e sfîntul Gheorghe, sărbătoare ghiaură, nu a noastră. Nu faceţi păcatul ăsta.

Dar lor nu le pasă, întregului oraş nu-i pasă, nimeni nu-i poate lipsi de această noapte.

Este străvechiul drept la păcat, în noaptea sfîntului Gheorghe; îl păstrează în afara credinţei şi împotriva ei, păgîni în aceste douăzeci şi patru de ore de mireasmă îmbătătoare, de iubire, de floare de isop, de coapsă de femeie. Păcatul se revarsă din belşug în această îngemănare a zilei cu noaptea, ca dintr-o căldare uriaşă, din burdufurile strînse ale dorinţei. E umbra vremilor străvechi, străine ce se tîrăşte în urma noastră, mai puternică decît noi, izbucnind în răzvrătirea trupului, care ţine scurt timp, dar nu se uită pînă la răzvrătirea următoare. Astfel e mereu de faţă, iar tot restul, ce se află între aceste izbînzi primitive ale păcatului, nu e decît amăgire. Şi nu desfrîul este răul cel mai mare, ci acest păcat străin care dăinuie de veacuri, mai puternic decît credinţa cea dreaptă. Ce am făcut, ce am făptuit, ce am dărîmat şi ce am durat? Oare nu luptăm zadarnic împotriva unor porniri ale firii, mai puternice decît tot ce poate da mintea? Oare nu este prea veşted şi neatrăgător ceea ce punem noi în schimbul străvechilor desfătări păgîne? Cu ce ne împotrivim noi farmecului acestor chemări de demult? Oare ne vor birui străbunii sălbatici, şi ne vor întoarce la vremurile lor? N-aş dori decît ca temerile mele să se dovedească mai negre decît adevărul, dar simt că privirea sufletului meu frămîntat este mai limpede decît a acestor fraţi ai mei cărora le este mai aproape această lume decît cealaltă. Nu învinuiesc pe nimeni. Dumnezeule atoateştiutor, milostiveşte-te de mine şi de ei, şi de toţi oamenii păcătoşi. Mi-a rămas în minte noaptea aceea, cu fierbinţeala care mă înăbuşea şi cu golul deschis în mine de veselia altora, mi-ar fi rămas în minte chiar de n-ar fi fost nimic altceva. Dar Dumnezeu a vrut ca ea să fie altfel decît celelalte, să se adune în ea, ca la o întîlnire îndelung pregătită, tot ce avea să-mi despice de acum încolo viaţa în două şi să mă despartă de tot ce am trăit în cei patruzeci de ani tihniţi de pînă atunci.

Mă întorceam la tekie, abătut, amărît, eram, poate, în seara aceea singurul om nefericit din oraş, chinuit de zbuciumul străzilor schimbate la faţă, de lumina furişată a lunii, de teama reînviată fără motiv, de nesiguranţa pe care mi-o dădea lumea, de parcă umblam printre case arzînd în flăcări, iar tekia scufundată în somn şi în linişte îmi părea un binecuvîntat adăpost care mă va primi între zidurile-i albe, în tihna de care am nevoie şi în pacea care să-mi înlăture scîrba. Voi citi rugăciuni, şi-mi voi ostoi sufletul zbuciumat, ce pătimeşte mai mult decît i-ar fi pe plac lui Dumnezeu. Căci unui drept-credincios nu-i e îngăduit să se lase copleşit de deznădejde şi laşitate. Iar eu, păcătosul, eram atît de laş încît şi uitasem motivul, şi trebuia să mi-l reamintesc printr-o strădanie a minţii, pentru a avea de ce se ţine neliniştea mea. Doream ca îndătinatul păcat păgîn să rămînă şi singura pricină, pentru ca celelalte să le pot lăsa în negura uitării.

Nu era nevoie să fugăresc în seara aceea vrăjitoare pe uliţi, nu-mi păsa de păcatul altora, voiam doar să-mi abat gîndurile de la fratele meu şi de la ispita care mi-a fost trimisă, dar n-am reuşit decît să mă întorc neliniştit şi otrăvit.

În alte nopţi rămîneam adesea pe malul apei, sub razele lunii, lăsîndu-mă cuprins, încetul cu încetul, de licărirea tihnită a amintirilor, sau de dorinţe nedesluşite. Ştiam cînd s-o fac – cînd în suflet domnea o pace senină, ce nu ameninţa cu furtuni. Dar cînd presimţeam cît de cît putinţa unei învolburări, mă închideam între cei patru pereţi ai odăii mele şi mă sileam să păşesc pe cărarea ştiută şi sigură a rugăciunii. Este în rugăciuni ceva apropiat şi ocrotitor, ca în vechile lucruri de familie, devenite prietenoase, un fel de părţi componente ale făpturii noastre; ele sînt ca o alinare cunoscută şi apropiată, potolesc şi amorţesc gîndul primejdios care învie uneori în noi, fără voia noastră – ne încredem în ele, fără să ne gîndim, slăbiciunea noastră o punem sub ocrotirea străvechii lor puteri, micşorăm grijile şi necazurile noastre

omeneşti confruntîndu-le cu nemăsuratul veşniciei şi reducîndu-le astfel la dimensiuni neînsemnate.

În noaptea aceea n-am putut să rămîn în grădină; aveam nevoie de singurătate, ca să uit, iar aici totul părea o ispită. Clarul ca de gheaţă al lunii duhnea parcă a pucioasă, florile miroseau tare, prea tulburător, ar trebui smulse fără milă şi călcate în picioare, să rămînă doar scaieţii şi iarba, să rămînă morminte fără semn, care să nu amintească de nimic, să rămînă gîndul omenesc, despuiat, fără imagini, fără miresme, fără legătură cu lucrurile din jur, şi rîul ar trebui oprit, să nu mai susure zeflemitor, şi păsările să fie sugrumate în coroanele copacilor şi pe sub streşini, să nu mai gîngurească fără noimă, să fie dărîmate toate morile, unde se scaldă fetele goale, şi zidite uliţele, şi bătute în cuie porţile, şi viaţa sugrumată brutal, să nu mai colcăie în ea răul.

Luminează-mă, Doamne!

Niciodată nu m-am mai gîndit cu o asemenea furie oarbă la oameni şi la viaţă. M-am speriat. De unde dorinţa asta de a nu mai fi nimic pe lume?

Am vrut să intru în odaie, trebuia să intru, dar n-am putut. Mă ţinea cu o putere ciudată noaptea, pe care o uram, şi care era mai tare decît mine. Iar cînd am depus în sfîrşit armele, am simţit cum mă liniştesc. Mă biruise noaptea, cu apăsarea blîndă a zgomotelor scăzute, adormitoare, importante doar pentru ele însele, cu întunericul licărind şi unduind abia simţit în pete şi umbre ciudate, cu miresmele care îmi pătrundeau adînc în sînge, devenind parte din mine însumi; adia mireasma vieţii, care împleteşte glasurile mărunte şi mişcările mici în ceva mare şi puternic, mai puternic decît aş dori-o, în ceva nedespărţit de mine, una cu mine, cel necunoscut, şi plin de dorinţe. Uitasem că adineauri luna era de gheaţă şi mirosea a pucioasă; de fapt, totul nu fusese decît teama de ea, acum teama a dispărut, şi asupra mea se revarsă o lumină blîndă, asupra mea şi asupra lumii; simt în mine o urmă, urma a ceva ce ar fi putut să fie şi a fost, a ceva ce va fi,

dacă voi mai rămîne în pustiul acesta, lipsit de sprijin şi de apărare, cu stăvilarul obişnuinţei, al conştiinţei, şi al voinţei, ridicat. Sau, din beciurile negre ale sîngelui meu vor ţîşni dorinţe neştiute, şi va fi prea tîrziu cînd vor ieşi la lumină, niciodată n-am să mai pot crede că s-au stins sau au fost îmblînzite, şi niciodată n-am să mai pot fi cel care am fost. Mi se părea că nu sînt în stare să le zăgăzuiesc, să le alung înapoi, în întunericul unde sălăşluiau încătuşate, şi nici nu doream să le alung. Nu le cunoşteam chipul.

Ştiam doar că sînt foarte puternice. Nevinovate nu sînt, fără doar şi poate, altfel, de ce s-ar ascunde?

În acea clipă de neputinţă şi de aşteptare, pe care o doream cît mai lungă, Dumnezeu mi-a venit în ajutor. Zic Dumnezeu, căci întîmplarea nu putea să fie atît de bine potrivită, nu putea să-mi iasă în cale, chiar în frîntura aceea fugară de timp, cînd forţele necunoscute din mine porniseră să crească, străine, neluminate încă de văzul meu lăuntric, dar grămădite de-acum şi pe jumătate descătuşate. Mai tîrziu, în timp ce vorbeam cu Mula Iusuf, îmi părea bine că nu apucaseră să izbucnească, dar şi rău că nu le-am desluşit chipul. De aceea eram tulburat, în sinea mea, fireşte, căci în faţa altora ştiam să mă stăpînesc.

Se apropiase încet, l-am auzit de-abia cînd a scîrţîit nisipul sub paşii lui furişaţi şi cînd m-a atins suflarea lui înăbuşită. Am ştiut numaidecît cine e, fără să mă întorc, căci nimeni nu calcă atît de neauzit. Şi-a însuşit prea devreme acest pas uşor.

— Te-am tulburat din gînduri?

— Nu.

Şi glasul i-e scăzut, pierit, dar stîngaci, mai cîntă încă păsărelele în el. Şi ochii îl trădează, sînt luminoşi şi jucăuşi,

Nu-l întreb nimic, e dator să spună singur. Primise să nu aibă taine de ascuns, în afară de cele pe care nimeni nu este în stare să şi le cunoască. Rînduiala din tekie e severă, şi aş fi ţinut minte dacă nu mi-ar fi spus, unde a întîrziat.

— Am fost la tekia lui Sinan. Abdulah-efendi a vorbit

despre cunoaştere.

— Abdulah-efendi este mistic. El ţine de ordinul bairamiilor.

— Ştiu.

— Despre ce a vorbit?

— Despre cunoaştere.

— Asta e tot ce ştii? Nu ţii minte nimic mai mult?

— Ţiu minte versetele pe care le-a tălmăcit.

— Ale cui versete?

— Nu ştiu.

— Să aud.

— „Taina unităţii divine
nu e ştiută de Ahriman[4].
Întreabă-l pe Asaf[5], el o să ştie
Poate înghiţi o vrabie îmbucătura ce o înghite
pasărea Anka[6]?
Poate oare un ulcior să cuprindă
apa mării celei mari?”

— Sînt versetele lui Ibn-Areba. Se spune în ele că numai celor aleşi, numai celor puţini le este dat să cunoască înţelepciunea divină.

— Şi nouă ce ne rămîne?

— Să cunoaştem ce putem. Dacă vrabia nu poate înghiţi îmbucătura păsării Anka, va lua cît poate. Cu ulciorul nu poţi lua marea întreagă, dar şi ceea ce iei, tot mare e.

M-am aruncat orbeşte, cu desfătare şi patimă, în combaterea misticii lui Ibn-Areba, dîndu-mi seama, poate pentru prima dată, că cerurile şi tainele universului, tainele morţii şi ale fiinţei sînt domeniul cel mai potrivit în care te poţi refugia de grijile pămînteşti. Dacă n-ar exista, ar trebui născocite, ca adăpost.

Dar tînărul acesta nu este un tovarăş de vorbă potrivit. Ce-i drept, omul vorbeşte, de cele mai multe ori, pentru sine însuşi, dar are nevoie să simtă şi răsunetul cuvintelor

---

[4] Zeu persan al răului şi al întunericului.

[5] Înţelept persan legendar.

[6] Pasăre uriaşă dintr-o legendă persană.

sale. Iar el stă în faţa mea, cu chipul luminat de lună, aşa de clar că se desluşeşte pe el fiecare trăsătură. Stă umil, nu poate pleca pînă nu-i dau eu voie, dar gîndul lui rătăceşte departe de el, Dumnezeu ştie unde şi cît de departe, gîndul nu i-l puteam ţine în loc, şi el şi-a lăsat trupul ca prin umbra lui să arate supunerea datorată. Iar versetele, şi mistica, şi cunoaşterea erau atît de departe de atenţia lui şi de putinţa lui de înţelegere, încît asculta doar cu ochii, urmărind mişcarea buzelor mele. Era mai absurd decît dacă aş fi strigat cuvintele într-o fîntînă goală. Acolo cel puţin ecoul mi-ar fi răspuns. Nu se străduia să înţeleagă. Ori să fie de acord cu gîndul meu, chiar dacă nu-l înţelegea. N-a stat el prea mult să asculte versete în tekia lui Sinan...

E tînăr şi nepriceput, stă în bătaia razelor lunii, nu ştie încă să se ascundă în întuneric, în spatele unei înfăţişări prefăcute, are ochii larg deschişi, chipurile ascultă. Dar strălucirea unui lucru văzut mai înainte îl trădează, arată că nu mă ascultă. Ce-o fi în ochii lui? Ce chip sau amintire, ecoul cărui cuvînt, ce vis hoinar, ce păcat? Paloarea razelor de lună n-a putut stinge culoarea sănătoasă a obrajilor săi, cu trăsături bărbăteşti de tînăr plugar, flăcău la vîrsta însurătorii, inundaţi de un sînge vîrtos. Ce caută el în liniştea acestui sfînt lăcaş, în cătuşele aspre ale unui ordin călugăresc, el care aparţine lumii, acestei nopţi de sfîntul Gheorghe, acestui întuneric străveziu şi călduţ, ce îndeamnă la păcat. Dinspre el adie mireasmă de isop, a adus-o pe mîini, în răsuflare. Este pătruns de vraja uliţelor inundate de patimă, a auzit chemarea cocoşului de munte şi s-a lăsat asurzit de ea, poate că mai simte în palma-i amorţită zvîcnetul şi năvala sîngelui dintr-un alt trup tînăr, şi o flacără cu greu înăbuşită ţîşneşte dinlăuntru-i prin deschizătura ochilor. Este întinat de această noapte păgînă, murdărit, ars, luminat, limpezit; ar trebui pus sub şapte lacăte, ca să nu se mistuie în flacăra sa şi a altcuiva. Se va ofili în liniştea şi singurătatea mănăstirii, de ce nu se întoarce în noapte ca să fie ceea ce este? Departe sînt şi

greu de aşteptat zorile, floarea de isop miroase în seara asta, ceva se întîmplă în seara asta, ceva este cumplit în seara asta, luna nu va apune mult timp încă, şi-n cheaguri de lumină, bîntuite de umbre ameţitoare, vor sări strop: de apă de sub mori, de sub jgheaburi, luna va lumina toată noaptea asta, luna va chema toată noaptea asta. Ar trebui să plec, să plec cu el, să plec singur, să plec hoinar, să plec şi să nu mă mai întorc, să plec şi să mor, să plec ca să trăiesc. În noaptea asta care rămîne atunci cînd totul piere.

Iată dar, zăgazul a fost rupt.

Totul n-a durat, desigur, mai mult de o clipă, o clipire a pleoapelor, ştiam asta pentru că băiatul tot mai stătea în faţa mea cu zîmbetul lui îngheţat şi pierdut, n-a văzut nimic, n-a auzit vuietul din mine, nu este uimit de nebunia care m-a răvăşit dintr-o dată. Ea a izbucnit ca o revoltă, după chinul şi teama pentru fratele meu, după toate îndoielile care m-au zguduit din temelii, s-a revărsat clocotul vieţii dărîmînd totul în calea lui, şi a măturat ca un puhoi mlădiţele crescute cu grijă, lăsînd în urmă piatră seacă şi pustiu. Atunci, în clipa aceea de uimire, n-am fost în stare să mă judec, nici să mă căiesc, nici să mă rog, totul era încă prea fierbinte. Era de parcă m-ar fi lovit un trăsnet, pîrjolindu-mă şi vlăguindu-mă.

Du-te, i-am spus încet. Du-te, i-am spus, sau poate că nici n-am spus, dar el a înţeles, după mişcarea buzelor, sau după mişcarea mîinii mele, căci dorea să plece, şi a plecat fără grabă, ca să nu arate nerăbdarea de care ardea probabil, ca să rămînă cît mai repede singur, cu ceea ce adusese în ochii lui. Du-te, am spus, căci fusese martorul slăbiciunii mele, fără s-o ştie, orb şi surd. Dar eu ştiam că a fost. Şi nu voiam să mă ruşinez de el. Nici să-l urăsc. Doream să rămîn singur cu mine însumi.

Cunoscusem şi înainte nelinişte şi zbucium, dar atunci veneau şi se duceau, ca un leşin de o clipă, ca o sfidare de neînţeles a rînduielii din mine. Erau poticniri scurte, care nu lăsau urme. Dar în noaptea aceea părea că m-a copleşit o tulburare cumplită, că toate legăturile din mine au fost

rupte, şi că nu mai eram ceea ce fusesem înainte. Întrezărisem o posibilitate ce putea deveni nimicitoare, dacă va dura mai mult.

Primul lucru pe care l-am simţit a fost teama, o teamă nelămurită încă, dar adîncă, neîndoielnică, cumplită că voi plăti clipa aceea. Mă va pedepsi Dumnezeu cu mustrări de cuget şi nu voi aştepta mult ca ele să apară. Poate în noaptea asta, poate chiar acum.

Dar nu s-a întîmplat nimic. Stăteam în acelaşi loc, cu picioarele înfipte în nisipul potecii, obosit şi împrăştiat, încă înfierbîntat de pe urma focului lăuntric care izbucnise adineaori mistuindu-mă. Iartă-mă, Doamne, şopteam în neştire, pierdut, neputînd să-mi amintesc o rugăciune care să mă ajute în clipa acesa.

M-am smuls din locul acela de parcă fugeam de ceva, şi m-am oprit la gardul dinspre rîu.

Mi se părea că sînt gol de orice gînd, că simţurile mi-au amorţit de pe urma şocului. Dar de necrezut, îmi dădeam seama de toate, mai simţitor şi mai deschis la cele din jur decît înainte. Urechea prindea zgomotele nopţii, limpezi şi purificate, ca un clinchet de cristal. Le deosebeam, pe fiecare în parte, apoi toate se uneau într-un murmur de ape, de păsări, de vînt şi de glasuri pierdute în depărtare, în zumzetul uşor al nopţii ce unduia molcom în bătaia unor aripi nevăzute şi necunoscute. Şi nimic din toate astea nu mă stinghereşte, nimic nu mă nelinişteşte, aş vrea să fie şi mai multe asemenea voci, foşnete, zumzete, fîlfîiri, să fie şi mai multe decît sînt acum împrejurul meu. Poate de aceea şi auzeam totul atît de bine, ca să nu ascult ce se petrece înlăuntrul meu.

Era poate pentru prima oară în viaţa mea cînd glasurile şi zgomotele, lumina şi umbrele îmi apăreau drept ceea ce sînt – glas, zgomot, miros, umbră, ca semn şi dezvăluire a lucrurilor din afară; căci ascultam şi priveam desprins de ele, fără să particip, fără tristeţe şi fără bucurie, fără să stric şi fără să îndrept ceva. Toate trăiau în ele însele, fără participarea mea, neschimbate de simţămintele mele. Aşa,

adevărate, de sine stătătoare, neschimbate de gîndul meu, ele mă lăsau oarecum nepăsător, ca un lucru străin şi necunoscut, ea ceva ce se întîmplă şi fiinţează pentru sine, zadarnic, fără rost. Mă îndepărtasem şi fusesem îndepărtat, desprins de tot ce mă înconjoară, şi lumea era ca o nălucă vie, nepăsătoare. Iar eu mă simţeam eliberat şi invulnerabil.

Cerul e gol şi pustiu: nici ameninţare, nici alinare; îl privesc – e atît de schimbat, răsturnat şi spart în oglinda apei, reflex apropiat şi nu întindere tainică. Luciul pietricelelor albe străbate prin apa limpede, aidoma pîntecelui unor peşti morţi sau adormiţi în albia întinsă, pitiţi şi nemişcaţi ca şi gîndurile mele; ele însă vor ieşi la suprafaţă, nu vor rămîne în adîncul meu. Fie, să iasă la suprafaţă, cînd vor fi înviat, cînd eu voi fi în stare să le primesc cu sensul lor deplin, şi nu doar presimţit. Deocamdată stau liniştite, şi poate că simţurile mele, libere şi descătuşate, petrec în liniştea care nu ştiu cît va dăinui. Ciudat, simţurile sînt pure şi nevinovate, cînd eu nu le împovărez cu silnicia gîndului sau a dorinţei; simţurile îmi redau şi mie libertatea şi liniştea, întorcîndu-mă într-un timp îndepărtat, care poate nici n-a fost vreodată, atîta de curat şi de frumos încît nu mai cred în existenţa lui de odinioară cu toate că memoria l-a păstrat. Cel mai frumos ar fi ceea ce nu e cu putinţă: o reîntoarcere în acel vis, în copilăria neştiutoare, în fericirea ocrotită a izvorului primordial, cald şi întunecos. Nu simţeam tristeţea şi nebunia unei asemenea dorinţe, care nici nu este dorinţă, căci nu se poate împlini nici măcar ca gînd. Plutea în mine ca o lumină ştearsă, îndreptată undeva înapoi, spre imposibil, spre nefiinţă. Şi rîul curgea înapoi, cutele mărunte ale apei, bătute în argintul lunii, nu se hotărau să alunece în jos şi rîul se întorcea spre izvorul lui, peştele de piatră cu pîntecele alb ieşise la suprafaţă, dar rîul curgea mai departe spre izvorul lui.

Atunci mi-am dat seama că gîndul meu începe să învie, prefăcînd ceea ce vedeam şi auzeam în durere, în amintire,

în dorinţe zadarnice. Buretele stors al creierului meu începea să se îmbibe. Clipa desprinderii fusese scurtă.

4.

Credeţi oare că omul va izbîndi în vrerea lui?

Pe stradă, lîngă zidul acoperit cu iederă al tekiei, se auziră paşi. Nu le-am dat nici o atenţie, abia dacă-i simţisem, după un ceva ce putea să pară neobişnuit, dar părerea rămase nedesluşită, necercetată, gîndul împrăştiat nu mă lăsa să leg faptul de cauza ce-l putea pricinui. Nu-mi păsa nici cine poate trece la ora aceea tîrzie de miez de noapte, pe lîngă tekie, ultima casă la ieşirea din oraş. Nimic nu tresărise în mine nici o presimţire, nici o bănuială, paşii aceia nu însemnau mai mult decît zborul unui fluture de noapte, şi nimic nu mă făcea să mă gîndesc că ar putea fi hotărîtori pentru viaţa mea. Ce păcat şi ce curios că omul nu simte nici primejdia cea mai directă care-l ameninţă. Dacă aş fi ştiut, aş fi tras zăvorul greu la poartă şi aş fi intrat în casă, lăsînd să se hotărască soarta altora fără mine. Dar n-am ştiut, şi am rămas cu privirile aţintite pe luciul apei, încercînd s-o văd, cum o văzusem cu o clipă înainte, doar pe ea singură, fără mine. Dar nu mai izbuteam, miezul nopţii era aproape, mergeam, puţin superstiţios, în întîmpinarea acestui ceas de trezire a tuturor duhurilor întunericului, aşteptînd să se întîmple ceva, bun sau rău, să încolţească ceva din această linişte a mea, înşelătoare.

Paşii s-au întors, furişaţi, mai uşori decît adineauri. Nu ştiam cum sînt, dar eram sigur că sînt aceiaşi. Ceva din mine ştia, urechea prinsese amănuntul neobişnuit la care nu mă gîndisem, şi-l reţinuse: un pas era tiptil, celălalt neauzit, deşi eram sigur că-l aud pentru că era de neînchipuit că cineva ar putea merge într-un picior. Încolo, tăcere. Să fie paşii vreunui duh cu un singur picior, pornit o clipă mai devreme în neştiuta-i drumeţie?

Paşii s-au oprit la poartă, cel real, uşor şi furişat, şi cel

bănuit de mine, neauzit.

M-am întors, aşteptînd. Începuseră să mă preocupe, m-am simţit străbătut de un fior. Mai puteam să mă apropii de poartă şi să trag zăvorul. Dar n-am făcut-o. Aş fi putut să-mi lipesc urechea de lemnul găunos al uşii şi să aud dacă răsuflă acel cineva, sau şi-a luat zborul, sau s-a făcut una cu bezna. Aşteptam, dădeam o mînă de ajutor întîmplării, prin neamestec.

Pe stradă se auziră alţi paşi, mai mulţi, alergînd, grăbiţi şi apăsaţi. Oare li se va alătura drumeţul cu un picior, sau nu mai este aici?

Poarta s-a deschis şi cineva a intrat.

A păşit pe lespedea de piatră a pragului şi s-a rezemat cu spatele de lemnul uşii, istovit, ori ţinînd-o ca să nu se deschidă. Fusese o mişcare negîndită, reflexă şi de prisos, căci trupul lui mărunt şi firav n-ar fi putut să oprească pe nimeni.

Doi copaci îşi aruncau umbra pe poartă, iar el stătea în dîra de lumină, ca un osîndit, la vedere şi ţintuit, deşi ar fi vrut, de bună seamă, să se ascundă în cel mai adînc întuneric. Dar nu cuteza să facă o mişcare, paşii trecură în goană pe lîngă poartă tropăind pe caldarîm, şi se opriră la cotul defileului, lîngă străjerii arnăuţi; urmăritorii întrebau cu siguranţă de cel ce stătea răstignit pe poartă. Ştiam şi eu, şi el, că se vor întoarce.

Ne priveam nemişcaţi, de la locurile noastre, şi tăceam. Peste toată lungimea grădinii vedeam piciorul lui desculţ pe lespedea din faţa porţii, şi chipul mai alb decît zidul tekiei. În acel obraz alb, în mîinile răstignite şi neputincioase, sta înscrisă groaza aşteptării.

Nu mă mişcam, nu vorbeam, ca să nu stric jocul acesta tulburător de-a hăituiala şi de-a fuga. Cu cît situaţia noastră devenea mai imposibilă, aşteptarea se făcea tot mai încordată. Simţeam că încep să fiu atras într-o întîmplare neobişnuită, grea şi crudă, nu ştiam cine din ei este crud, cel care fuge, sau cei care-l fugăresc, nu avea nici o însemnătate în clipa aceea, potera mirosea a sînge şi a

moarte, şi totul se petrecea sub ochii mei. M-a fulgerat gîndul că însăşi viaţa s-a încîlcit într-un nod sîngeros, prea strîns, poate, prea sîngeros, prea aproape de mine, prea brutal, şi totuşi mereu la fel, în toate prigoanele mici şi mari, care nu încetează niciodată. Nu eram de partea nimănui, dar situaţia mea devenea cît se poate de importantă. Mă tulbura faptul că puteam fi judecătorul, că puteam isprăvi totul cu un singur cuvînt. Soarta acestui om se afla în mîinile mele, eu îi eram soarta; niciodată nu simţisem atîta putere în ceea ce aş fi putut să fac. Nu l-am trădat, şi ar fi fost de ajuns un nevinovat cuvînt de salut sau o tuse uşoară ca să-l nimicească; nu l-am trădat, nu pentru că ochii lui, pe care nici nu-i vedeam de aici, ar fi cerut îndurare, nici pentru că ar fi fost poate nedrept, ci fiindcă doream ca jocul să se prelungească, să privesc şi să fiu martor, îngrozit şi tulburat. Urmăritorii s-au întors, de data asta nu în fugă, ci la pas, descumpăniţi, furioşi, căci totul se încurcase, acum ei nu mai erau doar hăituitori, ci şi vinovaţi, dispariţia fugarului însemna osîndirea lor. Aici nimic nu se putea rezolva spre bine, deznodămîntul trebuia să fie urît, oricare ar fi el.

Tăceam acum toţi cei prinşi în acest joc, eu, fugarul şi urmăritorii. Doar străjerii arnăuţi de la stăvilarul din defileu cîntau un cîntec tînguitor din patria lor, şi bocetul acela străin, ce aducea a hohot sălbatic, făcea tăcerea noastră şi mai grea.

Paşii se apropiau, reţinuţi, şovăielnici, îi urmăream acum cu o adîncă încordare, simţindu-mă un pic hăituit şi hăituitor deopotrivă, căci nu eram nici una, nici alta. Doream cu patimă să fie prins, dar şi să fugă, se amesteca ciudat în mine teama pentru cel urmărit şi dorinţa de a da în vileag unde se află, şi totul se prefăcea într-un soi de plăcere chinuitoare.

Urmăritorii s-au oprit la poartă. Am încetat să mai răsuflu. Cu nerăbdarea zvîcnindu-mi în vine, trăiam această clipă care trebuie să cumpănească şi soarta mea.

Nici fugarul probabil nu mai sufla; nu-l despărţea de

urmăritori decît scîndura subţire, nici o palmă de loc nu era între el şi ei, şi totuşi se aflau departe unii de celălalt, îi despărţea ca un munte, pe ei de el – neştiinţa, pe el de ei – nădejdea. Mîinile lui mai sînt încă răstignite, iar faţa îi licăreşte ca fosforul. De încordare a început să mi se tulbure în faţa ochilor crucea nemişcată a mîinilor şi picioarelor sale, doar pata albă a feţei rămînea limpede, ca un simbol al groazei ce-l cuprinsese.

Vor deschide oare urmăritorii poarta, şi vor intra? Va aluneca oare piciorul fugarului pe lespedea netedă, trădîndu-l? Voi tuşi oare de tulburare, atrăgîndu-le luarea-aminte? S-ar găsi faţă în faţă, s-ar înfrunta cele două deznădejdi, lupta n-ar dura decît o clipă, ei erau mai mulţi. Pentru el asta ar însemna sfîrşitul, urmăritorii s-ar arunca asupra lui cu cruzime, din pricina spaimei şi a furiei că le-a scăpat, şi de fericire că l-au găsit. Eu aş privi scîrbit sfîrşitul şi i-aş ruga doar să plece din grădina tekiei. În clipa aceea, din întîmplare, mă simţeam cel fugărit; căci s-ar fi putut să judec şi ca urmăritorii. Poate, totuşi, nu din întîmplare. Pe el îl vedeam şi doream ca acei oameni nevăzuţi să plece din faţa porţii, să nu fiu martor la un deznodămînt urît. Mi se părea că dorinţa mea îl ajută pe omul care lupta cu atîta neputinţă pentru viaţă, că îi aduce un pic de noroc.

Şi, într-adevăr, paşii se depărtară, de parcă voinţa mea încordată ar fi avut o putere, apoi se opriră în neorînduială, unul din ei nu era sigur dacă n-ar trebui să mai încerce, mai puteau încă să se întoarcă, dar n-au făcut-o, au plecat mai departe, spre tîrg.

Omul mai stătea în aceeaşi poziţie, dar se vedea că încordarea lui slăbise, şi cu cît paşii se depărtau puterile îl lăsau.

Bine că totul s-a terminat aşa. Dacă l-ar fi prins, sau l-ar fi bătut în faţa mea, mi-ar fi rămas pentru multă vreme în minte scena plină de cruzime şi, poate că mai tîrziu, aş fi avut remuşcări fiindcă o clipă fusesem gata să-l dau pe mîna lor, şi pentru că mi-a făcut plăcere, o plăcere dureroasă, dar totuşi plăcere, această vînătoare de

oameni. Aşa, remuşcarea, chiar dacă va veni, va fi mai slabă.

N-am stat să judec cine era vinovat şi de partea cui era dreptatea, nu mă privea treaba asta, oamenii îşi au socotelile lor, şi este uşor să-i găseşti oricui o vină, iar dreptatea este dreptul de a face ceea ce credem că trebuie făcut, şi atunci dreptatea poate fi orice. Şi nedreptatea, de asemenea. Cît timp nu ştiu nimic, nu sînt obligat să hotărăsc, şi nu vreau să mă amestec. Deşi, la drept vorbind, m-am şi amestecat, prin tăcerea mea, dar amestecul acesta nu mă împovărează, îl pot justifica oricînd cu vorbe potrivite, dacă aflu adevărul.

Am luat-o spre tekie, lăsîndu-l pe necunoscut singur; acum poate să facă ce i-o place. Potera a trecut, ducă-se unde o vrea. Priveam drept înainte, la prundişul potecii şi la tivurile verzi de iarbă, ca să-l dau de-o parte, ca să rup şi firele acelea subţiri care ne legaseră doar cu o clipă în urmă, să rămînă ceea ce era, un necunoscut, cu care nu mi se încrucişează nici drumul, nici ochii. Dar, fără să mă uit, vedeam albul cămăşii şi străvezimea chipului său, poate numai în gînd, după tiparul pe care l-am păstrat îl vedeam cu braţele acum căzute şi cu picioarele apropiate, nu mai era încordat, nu mai era un ghem de nervi zbuciumaţi, trăind doar pentru acea clipă a dăinuirii, ce aduce viaţa sau moartea. Acum e un om scăpat de tortura clipei, care poate gîndi liber la ceea ce îl aşteaptă. Căci ştiam, nimic nu este încă limpezit între el şi cei care îl hăituiau, totul n-a fost decît o amînare, o prelungire pentru nu se ştie cît timp, poate doar pînă în clipa următoare, căci el este osîndit să fugă, iar ei să-l fugărească. Atunci mi s-a părut că a înălţat mîna, şovăitor, dezlipind-o cu greu de trup, vrînd parcă să mă oprească, să-mi spună ceva, să mă oblige să mă amestec în destinul său. Nu sînt sigur dacă am văzut asta şi dacă a făcut-o cu adevărat, sau am ghicit doar mişcarea pe oare ar fi putut s-o facă. Nu m-am oprit, nu mai voiam să am de-a face cu toate astea. Am intrat în tekie, răsucind cheia în broasca ruginită.

În odaie îmi stărui în urechi scrîşnetul cheii, prin care m-am despărţit de cel de-afară. Pentru el asta însemna eliberare, sau, dimpotrivă, poate o spaimă şi mai mare, singurătate deplină.

Am simţit nevoia să deschid o carte, Coranul, sau oricare alta, o carte de morală, sau una despre oamenii mari, sau despre zilele sfinte. M-ar fi liniştit muzica frazelor cunoscute în care cred, la al căror înţeles nici măcar nu mai gîndesc, pe care le port în mine precum sîngele. Sîngele pe care nu-l simţim, deşi este totul pentru noi, deşi datorită lui putem trăi şi respira, deşi el ne ţine pe picioare şi dă un rost tuturor lucrurilor. Din totdeauna mă liniştea într-un fel ciudat şirul cuvintelor frumoase despre lucruri pe oare le ştiu. În cercul lor cunoscut, în care mă mişc, mă simt în siguranţă, ferit de capcanele pe oare ni le întind oamenii şi lumea.

Dar nu era bine că mă grăbisem să pun mîna pe orice carte şi că dorisem adăpostul unor gînduri cunoscute. De ce mi-era teamă? De ce voiam să fug?

Ştiam, omul acela mai era jos, în grădină, s-ar fi auzit dacă ar fi deschis poarta. N-am aprins lumina, stăteam în întunericul galben al odăii, cu picioarele scăldate de razele lunii, şi aşteptam. Ce aşteptam?

Mai era încă jos... Ajunge că l-a salvat tekia, acum trebuie să plece. De ce nu pleacă?

În odaie miroase a lemn vechi, a piele veche, a respiraţie veche, mai lunecă uneori prin ea umbrele fetelor tinere de odinioară, moarte demult; m-am obişnuit cu ele, au trăit aici înaintea mea. Şi acum, în liniştea asta străveche, în adăpostul acesta străvechi, s-a strecurat un om nou, un necunoscut, cu pata albă a obrazului, cu furca desfăcută a mîinilor şi a picioarelor, pe care, în spaima-i nebună, şi le-a răstignit singur pe poartă. Ştiam că şi-a schimbat poziţia, am văzut cum trupul i s-a moleşit, de parcă i-ar fi zdrobit cineva într-o clipă toate oasele, şi amănuntul acesta nou era însemnat şi dureros, şi eu ţineam minte închircirea şi strădania lui de mai înainte,

încordarea lui; trăia, lupta, nu vroia să se dea bătut. Aveam încă vii în minte arcurile întinse ale muşchilor săi, în stare să facă minuni. Îmi plăcea mai mult acest chip al lui decît celălalt, năruit. De la el mă aşteptam la mai mult, el mă lăsa mai liber, făgăduia să se bizuie doar pe propriile-i forţe. Cel de al doilea întruchipa deznădejdea, atîrnarea, nevoia de sprijin. Mi-am amintit de mişcarea aceea, văzută sau nevăzută, cu care a vrut să-mi atragă ochii spre ai lui. Mă chemase, mă rugase să nu trec pe lîngă el şi pe lîngă spaima lui de parcă nu mi-ar fi păsat de nimic. Dar dacă n-a făcut-o, dacă mi-am închipuit doar în gînd acea mişcare a unei vieţi care se apără şi cere ajutor, atunci trebuie să fi rămas sleit de tot de puteri, iar acum şi fără nici o nădejde. Păcat că nu ştiu nimic despre acest om. Dacă l-aş şti vinovat, nu m-aş mai gîndi la el.

M-am apropiat de fereastră şi m-am speriat de luna care m-a izbit în faţă. Parcă m-ar fi trădat. Am privit într-o parte, nu mai era lîngă poartă, plecase. Am privit mai cu curaj prin grădină, nădăjduind s-o găsesc pustie. Dar nu plecase. Stătea la umbra unui pom, lipit de trunchi. L-am văzut cînd s-a mişcat – picioarele lui erau în bătaia lunii, umbra le reteza mai sus de genunchi. Nu se uita spre casă, nici spre fereastră, de la mine nu se mai aştepta la nimic. Trăgea cu urechea înspre stradă, auzea fără îndoială pînă şi umbletul pisicii, şi foiala păsării din cuib şi propria-i răsuflare scăzută, Şi-a ridicat ochii la coroana copacului, şi eu după el: se legăna uşor în adierea vîntului de noapte. Se ruga să se potolească, sau blestema foşnetul frunzelor? Căci nu mai putea să desluşească zgomotele de dincolo de zidul tekiei, care puteau să-l coste viaţa.

Se răsuci în jurul copacului, cu spatele la trunchi, mişcîndu-şi neastîmpărat picioarele argintate, apoi se depărtă şi, cu pasu-i neauzit, de nălucă, se apropie de poartă şi lăsă uşor zăvorul.

Apoi se întoarse şi, ascuns în umbra pomilor, se apropie de gard, se aplecă spre rîu, privi în sus, spre strîmtoare şi, în jos, spre tîrg, apoi se retrase şi dispăru în

tufişuri. A auzit oare ceva, sau a văzut, ori nu îndrăzneşte să iasă, ori n-are încotro.

Aş fi vrut să ştiu dacă este vinovat. Iată dar, am trecut pe lîngă el cu privirea aţintită în pămînt, am încuiat uşa tekiei, m-am închis în camera mea, şi totuşi nu m-am dezlipit de acest om, oare a dat buzna în lăcaşul nostru de tihnă, obligîndu-mă să mă gîn-desc la el şi, stînd la fereastră, să privesc cum îl cuprinde din nou teama. M-a făcut să uit de păcatul altora în această noapte de sfîntul Gheorghe, şi de trezirea propriului meu păcat, şi de cele două minunate mîini văzute în amurg, şi de griji. Dar poate că toate erau tocmai din pricina acestei nopţi?

Ar fi trebuit să mă întorc cu spatele la fereastră, să aprind lumînarea, să trec în altă cameră, dacă nu voiam să-l chinuie de prisos fereastra luminată, să fac orice, în afară de ceea ce am făcut. Căci aşa totul părea o îndeletnicire bolnăvicioasă, o nehotărîre înlăuntrul meu. De parcă n-aş mai avea încredere în mine şi în propriu-mi cuget.

Fereala asta e copilăroasă, sau, mai rău, laşă, n-am de ce mă teme, nici chiar de mine, de ce mă prefac că nu-l văd şi-i dau prilej să plece, dacă el nu vrea asta; de ce mă prefac ca şi cum n-aş fi sigur că este în grădina tekiei, că tăinuieşte o crimă sau fuge de ea? Aici se petrece ceva, deloc nevinovat, ştiu că se petrec mereu lucruri grele şi pline de cruzime, dar întîmplarea de acum se petrece sub ochii mei, nu pot s-o împing în nevăzut şi neştiut, ca pe toate celelalte, şi nu vreau să fiu nici vinovat, nici complice fără voie, vreau să hotărăsc liber.

Am coborît în grădină, luna strălucea la marginea cerului, în curînd va apune, începe să înflorească dafinul, aerul e saturat de aroma lui, ar trebui tăiat, e greţos, aţîţător. Sînt prea simţitor la mirosuri cîteodată, tot pămîntul duhneşte insuportabil şi mă sufocă, asta îmi vine pe neaşteptate, o dată cu stările de tulburare, deşi nu-mi dau seama ce legătură poate fi între una şi alta.

Stătea în desişul tufelor, nu l-aş fi găsit, dacă nu aş fi ştiut unde e, chipul lui e fără trăsături, şters de umbră, el

mă vede mai bine, sînt în bătaia luminii, mi se pare că sînt gol, şi nu mă pot acoperi. S-a prefăcut în tufiş, s-a topit în crengi, va începe să se legene în adierea nopţii care coboară din munţi, prin defileu.

— Trebuie să pleci, i-am spus în şoaptă.

— Unde?

Are glasul dîrz, adînc, de parcă n-ar fi el omul pirpiriu din faţa mea.

— Să pleci de aici. N-are a face unde.

— Îţi mulţumesc că nu m-ai dat de gol.

— Nu vreau să mă amestec în treburile altora, de aceea şi vreau să pleci.

— Dacă mă alungi, înseamnă că te amesteci.

— Aşa ar fi poate cel mai bine.

— O dată m-ai ajutat. De ce să strici acuma? S-ar putea să-ţi trebuiască odată o amintire bună.

— Nu ştiu nimic despre dumneata.

— Ştii totul despre mine. Sînt urmărit.

— Probabil le-ai făcut vreun rău.

— N-am făcut nici un rău.

— Ce ai de gînd? Nu poţi rămîne aici.

— Vezi dacă santinela este pe pod.

— Este.

— Mă pîndesc. De jur împrejur. Nu vezi că mă împingi la moarte?

— Dervişii se scoală devreme, au să te vadă.

— Ascunde-mă pînă mîine seară.

— Pot să pice drumeţi, lume străină.

— Şi eu sînt drumeţ, şi străin.

— Nu pot.

— Atunci cheamă paznicii, sînt aci, în spatele zidului.

— Nu vreau să-i chem. Nici să te ascund. Ce rost are să te ajut?

— Nici unul. Şi vezi-ţi de treabă, toate astea nu te privesc.

— Aş fi putut să te nenorocesc.

— N-ai fost în stare nici de atîta.

M-a pus în încurcătură, nu eram pregătit pentru o asemenea convorbire. Cel mai mult mă nedumerea faptul că mă aşteptasem să întîlnesc cu totul alt om. M-a păcălit icoana mîinilor şi picioarelor răstignite pe poartă. Mi-l închipuisem, datorită milei din mine, datorită petei albe a chipului său, datorită slabei apărări a scîndurii subţiri, oa pe un nevolnic, ca pe un om speriat şi slab. Crezusem chiar că ştiu şi ce fel de voce are, tremurîndă, nesigură, dar acum vedeam că e altfel. Crezusem că-l va muia un singur cuvînt din partea mea, că se va uita la mine umil, căci era într-o situaţie fără ieşire şi atîrna de bunăvoinţa sau neîndurarea mea. Dar vocea lui e calmă, nici măcar mînioasă nu e, mi se părea că sună aproape vesel, batjocoritor, sfidător, că nu răspunde nici răstit, nici umil, ci nepăsător, de parcă ar fi mai presus de toate cîte se întîmplă, de parcă ar şti ceva ce-i dă siguranţă. Mi-a înşelat atît de mult aşteptările încît probabil că întreceam şi eu măsura apreciindu-i purtarea. M-a uimit şi felul cum mi-a cerut să-l ascund, de parcă ar fi fost cel mai obişnuit lucru, un serviciu binevenit, dar nu hotărîtor pentru el. Rugămintea, sau cererea, n-a mai repetat-o, a dat înapoi uşor, nu s-a supărat că l-am respins, nici nu se uita la mine, trăgea cu urechea, cu capul uşor înălţat, fără să mai aştepte vreun ajutor de la mine. Nu mai aştepta ajutor de nicăieri, ştia că de acum nimeni nu poate să-i întindă mîna, că nu mai are nici rude, nici prieteni, nici cunoscuţi, osîndit să fie singur în nenorocire. Între el şi urmăritori se aşternuse un gol.

— Mă crezi, desigur, om rău.

— Nu.

— Nu sînt. Dar nu pot să te ajut.

— Fiecare cu ale lui.

Nu sună nici asta a mustrare, nici a împăcare cu soarta, este doar acceptarea situaţiei aşa cum e, este străvechea şi amara cunoaştere a nepăsării oamenilor faţă de soarta unui osîndit, a nepăsării tuturor oamenilor; m-a aşezat şi pe mine printre ei, fără să se mire. Aceasta nu i-a

frînt voinţa, nu i-a luat puterile, nu aruncă priviri pierdute în jur, se uită dîrz şi recules, hotărît să lupte singur.

L-am întrebat de ce e urmărit. N-a răspuns.

— Cum ai fugit?

— Am sărit de pe zid.

— Ai omont pe cineva?

— N-am omorît pe nimeni.

— Ai furat, ai jefuit, ai făcut vreo faptă ruşinoasă?

— Nu.

Nu se grăbea să se dezvinovăţească, nu se străduia să mă convingă, răspundea la întrebările mele de parcă ar fi fost de prisos şi sîcîitoare, nu-l mai preocupa făptura mea – nici din unghiul binelui, nici din cel al răului, nici ca nădejde, nici ca primejdie: nu l-am dat de gol, dar nici nu vreau să-l ajut. Ciudat, această trecere peste mine, de parcă aş fi fost un copac, o tufă sau un copil, îmi atingea trufia, mă micşora şi mă desfiinţa într-un fel, mă scădea nu numai în ochii lui, ci şi într-ai mei. Nu mă privea, nu ştiam nimic despre el, n-am să-l mai văd niciodată, şi totuşi îmi păsa de părerea lui, m-a jignit faptul că se purta de parcă eu nici n-aş mai fi fost. Mi-ar fi plăcut să se înfurie.

Îl lăsam în voia soartei, dar mă neliniştea neatîrnarea lui.

Am stat aşa, şi am tot stat, în mireasma de dafin care mă înăbuşea, în noaptea asta de sfîntul Gheorghe, ce parcă trăia pentru sine, în grădina ce ajunsese o lume pentru sine, stăteam, unul lîngă celălalt, fără bucurie că ne-am întîlnit, fără putinţa de a ne despărţi, ca şi cum nu ne-am fi întîlnit deloc. Mă chinuiam chibzuind ce să fac cu el, cu omul prefăcut în crengi, ca să nu făptuiesc ceva rău, să nu-l sprijin în păcat, neştiind care-i păcatul nevrînd să păcătuiesc faţă de cugetul meu şi negăsind nici o ieşire.

A fost o noapte ciudată, nu numai prin ceea ce se întîmpla, ci şi prin felul cum trăiam eu cele întîmplate. Mintea îmi spunea să nu mă amestec în ceea ce nu mă priveşte, şi totuşi mă amestecasem într-atîta încît nu mai vedeam scăpare; îndelungata deprindere de a mă stăpîni

m-a dus în odaie, dar m-am întors mînat de un îndemn nou. Rînduiala tekiei şi a ordinului m-a învăţat să fiu tare, dar iată că stăteam în faţa fugarului, neştiind ce să fac, iar prin asta făceam oricum ceva neîngăduit. Toate temeiurile mă îndemnau să-l las pe acest om cu soarta lui, şi totuşi păşisem cu el împreună pe drumul lui lunecos şi plin de primejdii, drum ce nu putea fi şi al meu.

Şi în timp ce mă mai gîndeam încă la toate astea, căutînd ouvîntul potrivit ca să mă retrag, am spus pe neaşteptate:

— În tekie nu te pot duce. Ar fi primejdios şi pentru mine şi pentru dumneata.

Nu a răspuns, nici nu m-a privit, nu-i spusesem nimic nou. Mai era încă timp să dau înapoi, dar începusem să lunec şi era greu să mă opresc.

— În fundul grădinii este o căsuţă, am şoptit, nimeni nu se duce acolo. Ţinem în ea tot felul de vechituri.

Atunci fugarul m-a privit. Cu ochii vii, neîncrezători, dar deloc temători.

— Ascunde-te pînă pleacă. Dacă te prind, să nu spui că te-am ajutat.

— N-au să mă prindă.

A spus asta cu atîta siguranţă încît mi s-a făcut rău. Din nou am simţit neliniştea aceea pricinuită de stăpînirea lui de sine şi nu mi-a părut bine de fel că i-am dat adăpost. Îşi netezeşte singur drumul, mă îndepărtează: parcă m-ar fi lovit, sau mi-ar fi dat la o parte mîna întinsă, grozav e de încrezător în sine! Mai tîrziu mi-a fost ruşine de burzuluiala mea de atunci (ce altceva avea de făcut fugarul decît să se încreadă în sine!) M-am văzut stăpînit de josnica nevoie ca oamenii să ne fie recunoscători, să se arate mici şi supuşi, căci asta naşte şi hrăneşte bunăvoinţa noastră, ridică însemnătatea faptei noastre şi a bunătăţii noastre. Altfel par mărunte şi de prisos. Atunci însă nu mi-a fost ruşine, eram furios, mi se părea că mă băgasem într-o istorie prostească, dar am luat-o prin grădină, spre căsuţa dărăpănată, ascunsă în tufe de soc. Fără bucurie, fără

mustrare, fără vreo nevoie lăuntrică, şi totuşi nu putusem altfel.

Uşa era deschisă, în căsuţă îşi duceau veacul liliecii şi porumbeii.

S-a oprit.

— De ce faci asta?

— Nu ştiu.

— A şi început să-ţi pară rău.

— Eşti prea mîndru.

— Ai fi putut să nu spui asta. Omul nu e niciodată prea mîndru.

— N-am să te întreb cine eşti şi ce-ai făcut, e treaba dumitale. Rămîi aici, asta-i tot ce pot să-ţi dau. Fie ca şi cum nu ne-am fi întîlnit, nici văzut vreodată.

— Aşa e cel mai bine. Du-te acum în casă.

— Să-ţi aduc de mîncare?

— Nu-i nevoie. Te căieşti şi pentru cît ai făcut pînă acum.

— De ce crezi că mă căiesc?

— Prea te codeşti, prea stai pe gînduri. Orice ai face acum, ţi-ar părea rău. Du-te în tekie, nu te mai gîndi la mine. Ai să mă denunţi, dacă mai stai să te gîndeşti.

Ce-i asta, sfidare, batjocură, dispreţ? De unde are puterea să se poarte aşa?

— Nu prea te încrezi în oameni.

— În curînd se va lumina de ziuă. N-ar fi bine să ne găsească împreună.

Voia să scape de mine, se uita nerăbdător spre cerul ce îşi schimba culoarea în presimţirea zorilor. Iar eu doream să-i pun întrebări nenumărate, niciodată n-am să-l mai văd. Nimeni nu-mi poate răspunde, în afară de el.

— Numai asta încă: eşti singur, nu ţi-e frică? Au să te prindă şi au să te omoare, n-ai nici o scăpare.

— Lasă-mă-n pace!

Glasul lui suna grosolan, înăbuşit de furie, era într-adevăr de prisos să-i vorbeşti despre ceea ce ştia şi singur; s-a gîndit poate că sînt cu adevărat un om rău, că găsesc o

plăcere perfidă în necazurile lui. Mi-a răspuns, cu aceeaşi monedă:

— Te chinuie ceva, a spus cu acea clarviziune neaşteptată oare mă ului, dibuindu-mă în propriile mele desişuri. Am să vin o dată să stăm de vorbă, cînd n-are să mai fie nici o primejdie. Du-te acuma.

Nu mi-a răspuns la ceea ce mă preocupa, m-a întors în mine însumi. Şi ce fel de răspuns ar fi putut să-mi dea? Ce legături puteau să fie între noi doi? În ce fel m-ar fi putut povăţui?

Am deschis fereastra, e zăpuşeală în odaie. Aş fi coborît în grădină, de nu era el, să întîmpin zorile, fără somn, cum am să le întîmpin şi aici. Nu mai e mult, păsările dimineţii le şi anunţă cu ciripitul lor tot mai zgomotos, iar cerul deasupra muntelui îşi ridică încet geana, descoperindu-şi pupila albastră. Copacii din grădină mai dorm încă, învăluiţi în pîclă subţire; în curînd, la primul mijit al zorilor, vor începe şi peştii să sară din apă. Îmi era drag ceasul acesta de trezire, de parcă ar fi fost ceasul cînd începe viaţa.

Aşteptam în mijlocul odăii, pătruns de o nelinişte ce nu ştiam de unde-mi vine, mîhnit pentru ceea ce făcusem, şi pentru ce nu făcusem, rătăcit în această noapte plină de ameninţări şi de temeri fără pricină.

Ascultam fiecare foşnet, fiecare fîlfîit de aripă, auzeam murmurul lin al rîului, aşteptînd să-l aud pe el, sau pe ei cum vin după el. Va fugi, va rămîne, îl vor prinde? Am greşit oare că nu l-am trădat, sau că nu l-am ascuns în odaia mea? A spus: orice ai face, îţi va părea rău. Cum a putut să ghicească ceea ce nici mie însumi nu mi-era prea limpede? Nu voiam să fiu nici împotriva lui, nici pentru el, şi am găsit o ieşire de mijloc, de fapt nu era o ieşire, căci nimic nu era încă hotărît, numai chinul s-a prelungit. Va trebui să mă alătur unei părţi sau celeilalte.

Temeiuri erau nenumărate, şi pentru una, şi pentru alta; ca să-l pierd sau ca să-l ajut. Sînt derviş, păzitor al credinţei şi ordinii, a-l ajuta înseamnă a-mi trăda

convingerile, a trăda ceva în oare mi-am pus atîţia ani de viaţă curată. Ar fi neplăcut şi pentru tekie, dacă l-ar prinde, şi mai neplăcut încă dacă s-ar afla că eu l-am ajutat, nimeni nu mi-ar ierta-o; şi e de aşteptat să se afle, chiar el ar spune, din răutate sau din frică. Nu e bine nici pentru fratele meu. Nici pentru mine, nici pentru fratele meu. Aş înrăutăţi şi situaţia mea şi a lui, s-ar găsi o legătură şi o potrivire cu această faptă, s-ar putea crede că mă răzbun pentru fratele meu, sau că ajut pe altcineva, dacă pe el nu l-am putut ajuta. Erau destule temeiuri să-l predau ocîrmuirii – descurcă-se cum o şti, dacă-i certat cu legea.

Şi totuşi – sînt om, nu ştiu ce a făcut şi nu-i treaba mea să-l judec, apoi şi judecătorii pot greşi, de ce să-l am pe suflet şi să mă împovărez cu o căinţă. Erau şi destule temeiuri ca să-l ajut. Dar se arătau nedesluşite, nu destul de convingătoare, iar dacă le ticluiam şi le dădeam însemnătate, o făceam din nevoia de a ascunde pricina adevărată şi singura importantă: că încercam prin el să mă lămuresc pe mine. Necunoscutul apăruse chiar în ceasul cînd putea lesne să încline cumpăna şovăielilor mele. Osîndindu-l, predîndu-l stăpînirii, aş fi trecut peste zbuciumul meu, aş fi rămas ceea ce am fost, în pofida a tot ce se întîmplase, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, aş fi rămas cel dinainte, deşi aveam un frate întemniţat, al cărui destin mă umplea de mîhnire, l-aş fi jertfit pe el nefericitul şi pe mine amărîtul, şi m-aş fi întors pe calea bătută a supunerii, necredincios frămîntărilor mele. Dar dacă l-aş salva, asta ar fi hotărîrea mea fără întoarcere: m-aş găsi de partea cealaltă, m-aş ridica împotriva cuiva şi împotriva mea cel de pînă acum, mi-aş trăda liniştea. Şi nu puteam să fac nici una, nici alta, de la prima mă oprea încrederea zdruncinată, de la cea de-a doua – puterea deprinderii şi teama de necunoscut. Cu zece zile în urmă, cînd fratele meu nu era încă închis, mi-ar fi fost totuna, orice aş fi făcut, aş fi fost liniştit, acum ştiam că asta înseamnă alegere, de aceea m-am oprit la jumătatea drumului, nehotărît. Totul era cu putinţă şi nimic nu se înfăptuia.

Iar el stătea în grădină, în căsuţa veche, din boschete; priveam mereu în partea aceea, nimic nu se mişca, nimic nu se auzea, îmi părea rău că n-a plecat; în felul acesta ar fi făptuit singur totul. Acum nu mai putea să fugă, va rămîne acolo toată ziua, şi toată ziua mă voi gîndi la el şi voi aştepta noaptea mîntuitoare, pentru el ori pentru mine.

Ştiam cum se trezeşte tekia. Întîi se scula Mustafa, dacă nu dormea la el acasă. Clămpănea cu încălţările-i grele pe pardoseala de piatră din încăperile de jos, izbea uşile, ieşea în grădină pentru rugăciunea de dimineaţă, suflîndu-şi tare nasul, curăţindu-şi gîtul, frecîndu-se pe pieptul lat, se închina la repezeală, apoi făcea focul, începea să umble cu vasele din bucătărie, totul cu un zgomot ce ar fi trezit şi pe unul nedeprins să se scoale devreme. E surd, în lumea lui pustie, fără sunete şi ecouri, zgomotul nu-i decît o dorinţă, şi cînd uneori reuşeam să-i spunem că prea trînteşte, izbeşte, sparge şi bubuie – se mira că pe unii poate să-i supere şi aşa ceva.

Aproape în acelaşi timp se auzea şi tusea lui hafiz-Muhamed, care uneori, nu contenea toată noaptea; primăvara şi toamna devenea grea şi sufocantă, ştiam că scuipă sînge, dar urmele roşii le înlătura singur, şi ieşea zîmbind, cu pete rumene în obraz vorbind despre lucruri obişnuite, nu despre el sau despre boala lui. Mi se părea uneori că este şi asta o trufie de un fel deosebit, ca să fie mai presus de noi şi de lume. Se spăla cu o sîrguinţă deosebită, frecîndu-şi îndelung pielea străvezie. În dimineaţa aceea a tuşit mai puţin, mai uşor, se întîmplă să-l liniştească suflarea blîndă a primăverii – aceeaşi care altă dată îi strica. Ştiam că astăzi va fi blînd, liniştit, absent – astfel se răzbună el pe lume, fără să-şi arate amărăciunea.

Apoi cobora Mula-Iusuf. Bocănitul saboţilor săi este reţinut şi înfundat, prea măsurat pentru sănătatea lui clocotitoare. El are grijă de purtarea sa mai mult decît oricare dintre noi, căci are mai multe de ascuns. N-aveam încredere în smerenia lui, aducea a minciună, a nefiresc, cînd te uitai la obrajii roşii şi la prospeţimea celor douăzeci

şi cinci de ani ai săi. Dar aceasta nu mai era un lucru sigur, ci doar o bănuială, o părere ce se schimba după felul cum eram dispus.

Nu ştiam multe unul despre altul, deşi trăiam împreună, căci nu vorbeam niciodată despre noi. Şi niciodată pînă la capăt, ci doar despre cele ce ne legau. Şi e mai bine aşa. Treburile fiecăruia sînt prea fragile, prea tulburi şi de prisos, fiecare trebuie să şi le păstreze pentru sine, dacă tot nu izbutim să le înăbuşim. Tipicul convorbirilor noastre se reduce, îndeobşte, la lucruri comune, cunoscute, de care s-au slujit şi alţii înaintea noastră, fiindcă sînt sigure, ştiute, fiindcă ne feresc de surprize şi neînţelegeri. Culoarea personală înseamnă poezie, răstălmăcire şi bunul plac. Iar a ieşi din cercul gîndurilor comune înseamnă a te îndoi de ele. De aceea nu ne cunoşteam decît prin ceea ce nu avea însemnătate, sau prin ceea ce era la fel în noi. Cu alte cuvinte, nu ne cunoşteam, şi nici nu era nevoie. A ne cunoaşte, ar fi însemnat a şti ceea ce nu trebuie.

Dar reflecţiile acestea nu erau de loc liniştite, căci prin ele căutam adăpost în ceva sigur, să nu mă smulgă furtuna din cercul comun; păşeam chiar pe muchie şi doream să mă reîntorc în impersonal. Pe toţi îi pizmuiam în dimineaţa aceea, căci dimineaţa lor era cea de toate zilele.

Ar fi o cale sigură şi simplă de a-mi face cazna mai mică, poate chiar de a scăpa de ea: s-o prefac într-o grijă a tuturor. Fugarul e acum treaba întregii tekii, şi nu mai trebuie să iau singur o hotărire. Am oare dreptul să ascund ceea ce este acum şi al lor? Pot să-mi spun părerea, pot să iau apărarea fugarului, dar nu am dreptul să-l ascund. Asta ar însemna tocmai hotărîrea de care fugeam. Or, trebuia să o fac să fie a noastră, nu doar a mea, aşa este mai uşor şi mai cinstit. Orice altceva ar fi fost necinste şi minciună, aş fi simţit că fac ceva neîngăduit, şi nu aveam nici un temei pentru asta. Nici chiar convingerea că aşa trebuie să fac.

Dar cu cine să vorbesc? Dacă ne-am aduna cu toţii, fugarul ar fi dinainte condamnat. Ne vom teme unii de alţii

şi vom vorbi şi pentru cei ce nu sînt de faţă – şi atunci, cea mai la îndemînă ar fi hotărîrea cea mai aspră. A vorbi cu unul singur este mai uşor, şi mai cinstit, cînd sînt mai puţine urechi – există şi mai multă a-plecare pentru temeiurile minţii. Dar, pe cine să aleg? Surdul Mustafa nu intră la socoteală, sîntem egali în faţa lui Dumnezeu, dar oricine ar rîde, dacă m-aş sfătui tocmai cu el, şi nu numai pentru că este surd. E mereu cu gîndul la nevasta lui fără cununie, de care fuge adesea dormind nopţi în şir la tekie, şi la cei cinci copii – unii ai săi, alţii căpătaţi de-a gata – şi s-ar fi mirat el însuşi, de ce-l întreb despre un lucru de care nu are habar, şi nu are habar de atît de multe lucruri, încît în privinţa asta seamănă cu numeroşii săi copii.

Hafiz Muhamed m-ar fi ascultat fără luare aminte, cu zîmbetul lui care nu spune nimic. Îşi ducea zilele aplecat asupra unor cărţi de istorie cu filele îngălbenite. Pentru omul acesta ciudat (pe atunci îl pizmuiam pentru asta), părea că nu există decît timpul care a trecut, chiar şi prezentul nu era pentru el decît timpul care va trece. Rareori se întîmplă ca un om să fie atît de fericit în singurătatea lui, cum era hafiz-Muhamed. Ani de zile a hoinărit prin Orient, scormonind prin biblioteci celebre după scrieri de istorie, şi s-a întors pe meleagurile natale cu o grămadă de cărţi, sărac dar şi bogat, plin de cunoştinţe de care nu avea nevoie nimeni, în afară de el însuşi. Din el ştiinţa se revărsa ca un fluviu, ca un potop, te îngropa în nume, în întîmplări; te prindea spaima cînd te gîndeai la vălmăşagul de fapte şi oameni ce trăiau în acest om, aievea parcă, nu ca nişte umbre şi năluci, ci asemeni unor oameni vii, în necontenită mişcare, într-un soi de cumplită veşnicie. La Ţarigrad, timp de trei ani încheiaţi, un ofiţer îl iniţiase şi în astronomie; din cauza acestor două ştiinţe el măsura toate lucrurile în raport cu întinderile uriaşe ale cerului şi timpului. Crezusem că scrie istoria timpului nostru, dar am început apoi să mă îndoiesc, căci pentru el oamenii şi întîmplările dobîndeau măreţie şi însemnătate numai după ce mureau. Putea să scrie doar o filozofie a

istoriei, o filozofie deznădăjduită, fără hotare, nepăsător la viaţa obişnuită, în curs de desfăşurare. Dacă l-aş fi întrebat de acest fugar, s-ar fi supărat, sînt sigur, că-i abat gîndurile, dînd buzna cu lucruri neplăcute în această minunată dimineaţă, pe care o întîmpina fără febră, şi că-l oblig să se gîndească la asemenea fleacuri cum este soarta omului din grădina tekiei. Şi mi-ar fi răspuns atît de nedesluşit, încît tot nu mi-ar fi rămas altceva decît să hotărăsc singur.

Am hotărît să vorbesc cu Mula-Iusuf.

Tocmai îşi terminase abdestul şi, spunîndu-mi bună dimineaţa, vru să dispară fără o vorbă. L-am oprit, spunîndu-i că aş dori să stau de vorbă cu el.

M-a privit scurt şi imediat şi-a lăsat capul în jos – se temea de ceva. Dar eu nu urmăream vreun cîştig de pe urma aşteptării lui chinuite, aşa că i-am povestit totul despre fugar: cum l-am auzit şi l-am văzut, din odaia mea, cînd a intrat în grădină şi s-a ascuns în tufiş. Se prea poate că şi acum mai este pe-aci pe undeva, şi e lucru sigur că e urmărit, căci altfel nu s-ar ascunde. I-am spus tot adevărul, cum am stat la îndoială, cum mai stau şi acum, cum mă gîndesc ce să fac – să-l predau stăpînirii ori să las totul în voia întîmplării. Poate că este vinovat, pe nevinovaţi nimeni nu-i fugăreşte în noapte, dar mă gîndeam, pe de altă parte, că totuşi nu ştiu nimic despre el şi aş putea să fac o nedreptate, Dumnezeu să mă păzească de aşa ceva. Şi acum trebuie să vedem dacă este rău să ne amestecăm sau să nu ne amestecăm. E mai rău să ascundem o fărădelege, dacă este fărădelege, sau să nu facem o faptă de omenie?

Se uita la mine cu luare-aminte, încercînd să ascundă interesul pe care i-l trezea povestea mea încurcată, totuşi, chipul lui rumen, fără cute, frăgezit de apă şi de aerul dimineţii, deveni însufleţit şi neliniştit.

— Mai este în grădină? a întrebat încet.

— Pînă în zori n-a ieşit, iar ziua nu poate.

— Cum ar fi bine să facem?

— Nu ştiu. Mă tem de păcat. Ne-ar mustra oamenii dacă s-ar dovedi vinovat, şi ar fi neplăcut şi pentru tekie. Dar dacă nu este vinovat, păcatul va cădea pe sufletele noastre. Şi numai Dumnezeu cunoaşte vina fiecăruia, oamenii n-o pot cunoaşte.

Se ivise o geană de lumină trandafirie, grea încă de umbrele nopţii, ziua se arăta senină, venise clipa cînd toate culorile sînt mai vii şi toate zgomotele mai puternice. Dar astăzi nu iau în seamă bucuria dimineţii neostenite, am legat ziua de ieri de cea de azi, neostoindu-i grijile cu somnul.

Cînd m-am întors din geamie, nealinat de rugăciunea de dimineaţă, am găsit în grădina tekiei străjeri însoţiţi de Mula-Iusuf. Au cercetat fiecare colţişor, au căutat în căsuţă, dar pe fugar nu l-au găsit.

— Poate că m-am înşelat, le-am spus străjerilor nemulţumiţi.

— Nu te-ai înşelat. A fugit aseară şi s-a ascuns undeva.

— Tu i-ai chemat? l-am întrebat pe Mula-Iusuf, mai tîrziu, după ce străjerii au plecat.

— Am crezut că dumneata ai vrut s-o fac. Nu mi-ai fi spus-o, dacă n-ai fi vrut.

De altfel, totuna-i, e chiar mai bine aşa. Am scăpat de răspundere şi de vină, fără ca cineva să fi avut de suferit. Ar fi trebuit să respir uşurat şi să nu mă mai gîndesc la noaptea trecută.

Dar am continuat să mă gîndesc, mai mult decît ar fi trebuit. Am trecut prin grădină. Se vedeau urme pe nisipul potecii, urma unui picior încălţat şi, alături, urma unui picior desculţ, asta-i tot ce a rămas de la el, şi crenguţe rupte de mărgăritar, şi imaginea mîinilor şi picioarelor răstignite pe poartă şi încă ceva neobişnuit, ce plutea pe sub ramurile bătrînilor copaci, ca un miros nou, ca o boare după furtună. Acum, cînd el nu mai era pe aproape, cînd nu mai rămăsese nici o primejdie pentru mine din partea lui, nici pentru el din partea mea, mă gîndeam la omul necunoscut într-un mod ciudat, ca la un torent de apă, ca la o adiere de

vînt, ca la o apariţie din vis. Se destrăma, simţurile mele îl negau, un om viu n-ar fi putut pleca de aici neobservat; cele două urme de tălpi confirmau trecerea lui, fără să anuleze prin aceasta un sens ciudat, pe care-l presimţeam, fără să-l pot înţelege pînă la capăt. A fugit din faţa străjerilor, pe fereastra odăii sale, cînd s-au dus să-l ia; din închisoare a evadat spărgînd zidul, a sărit de pe stîncă, a intrat pe o poartă necunoscută, nerespectînd locul îngrădit al tekiei, a dispărut printre străjerii care-l împresuraseră, dar nu i s-a auzit pasul, de parcă ar fi fost un duh. Nu m-a crezut, nu mai crede pe nimeni, fuge de frica altora, ca şi de cruzimile străjerilor, încrezător numai în sine. Îmi pare rău că şi-a pierdut de tot încrederea în oameni, se va simţi nefericit şi pustiit în sinea lui. E adevărat că prin asta şi-a păstrat viaţa şi e liber acum, dar aş dori să nu afle niciodată că aş fi putut să fiu vinovat de nenorocirea lui. Nu mă priveşte acest om, nu ne datorăm nimic unul altuia, nu poate să-mi facă nici rău, nici bine, dar mi-ar plăcea ca în singurătate să păstrez un gînd frumos despre mine şi în greaua-i îndoială faţă de oameni să-mi păstreze o amintire mai bună decît celorlalţi.

Priveam de la o vreme cum Mula-Iusuf transcrie Coranul, afară, în faţa tekiei, la umbra deasă a unui măr rămuros, avînd nevoie de o lumină egală, fără sclipiri şi fără umbre. Am privit mîna plină şi trandafirie a flăcăului răsucind volutele încîlcite ale semnelor, în şiruri nesfîrşite, peste care alţii îşi vor rătăci ochii, fără să le treacă prin gînd cît a durat această trudă anevoioasă, şi poate fără să observe frumuseţea ei. Rămăsesem uimit cînd am descoperit prima oară meşteşugul neasemuit al tînărului, şi iată, după atîta timp, tot ca pe o minune îl priveam. Volute înnobilate, rotunjimi bogate, unda lină a rîndului, iniţialele de aur şi chinovar, desenele florale de pe marginea filelor, totul se prefăcea într-o frumuseţe tulburătoare, chiar păcătoasă într-un fel, căci nu era un mijloc, ci un scop în sine, un joc scînteietor de forme şi culori, care abătea atenţia de la ţelul căruia ar fi trebuit să-i slujească. Paginile

împodobite emanau parcă o senzualitate carnală, poate pentru că frumuseţea e prin ea însăşi plăcere şi păcat, ori poate că eu văd lucrurile cum nu trebuie.

Mirosea dafinul, acelaşi dafin din ajun, care mă înăbuşea cu parfumul lui greu, din mahala se auzea un cîntec, acelaşi cîntec din ajun care mă încremenise cu neruşinarea lui, mă cuprindea o furie oarbă, tot cea din ajun, care mă umpluse de spaimă, iată-mă ieşit din făgaş, zvîrlit din cerc. Nimic nu mă mai ţine, nimic nu mă mai apără de mine şi de lume, nici ziua nu mă apără; nu mai sînt stăpîn nici pe gîndurile, nici pe faptele mele. Am ajuns tăinuitor de tîlhari, trebuie să plec de aici, oriunde, trebuie să plec de lîngă acest tînăr care mă mînie cu privirea lui cercetătoare. Trebuie să vorbesc orice, ca să nu mă trădez, ştie prea multe despre mine cel de azi-dimineaţă, există ceva întunecat în el, ceva crud şi netulburat, n-am mai văzut niciodată ochi mai fierbinţi şi totuşi plini de siguranţă.

Mi-am întors capul de la el, de la chipul hîd pe care-l zărisem în el, şi de la ura neînţeleasă care izbucnise în mine, înăbuşindu-mă, precum fumul, precum putregaiul. Cît de liniştit s-a dus să-i cheme pe străjeri, ca să-l prindă pe fugar. Nici o clipă nu s-a gîndit la soarta acestuia, nici la viaţa lui, nici la nevinovăţia lui posibilă. Eu m-am perpelit o noapte întreagă, el s-a hotărît pe loc. Şi acum stătea liniştit, zugrăvind literele lui minunate şi păcătoase, brodînd precum păianjenul miraculoasa-i pînză, iscusit, crud şi nesimţitor.

M-am dus la urmele tălpilor întipărite în nisip şi le-am şters.

— Avea un picior desculţ, a spus Iusuf.

Mă privea, îmi urmărea mişcările şi gîndurile. Mă stăpîni o dorinţă nebună să-l ajut, să nu rătăcească, să nu caute, să-i spun totul despre fugar, să-i spun tot ce gîndesc – despre el, de altfel n-ar fi frumos ce i-aş spune despre el, despre mine şi despre multe altele, chiar şi ce nu gîndesc, numai urît să fie.

— Poate că l-au şi prins, am spus ameţit, aproape să-

mi pierd cunoştinţa.

A fost de ajuns doar o clipă pentru ca prudenţa să mă facă atent, să-mi schimb vorba. M-am speriat de acest tînăr, de ceea ce am vrut să spun, de ceea ce aş fi putut deveni, de ceea ce ar fi putut el să facă.

Cuvîntul meu a fost neaşteptat, nepotrivit cu focul mînioasei hotărîri pe care abia reuşisem s-o ascund, nepotrivit cu timbrul vocii pregătită pentru hulire, şi el m-a privit mirat, dezamăgit parcă.

Şi atunci mi-a fost clar, că, de fapt, ştiusem din prima clipă ce va face acest om. Cînd am hotărît să vorbesc cuiva din tekie, cînd l-am ales chiar pe el, renunţînd dinainte la toţi ceilalţi, cînd am spus că cel mai bine ar fi să nu ne amestecăm, am fost sigur că se va duce după străjeri. Atît de sigur, încît, după rugăciunea din geamie, am umblat pe străzile din jur, să nu văd cum îl prind şi-l duc. Am avut în vedere lipsa lui de scrupule. Am ştiut, şi totuşi m-a scîrbit fapta lui. El a îndeplinit dorinţa mea tainică, care nu fusese o hotărîre, hotărîrea a fost a lui, dar chiar dacă ar fi fost a mea, fapta e a lui.

Poate că totuşi sînt nedrept cu el. Dacă într-adevăr a crezut că e dorinţa mea ca fugarul să fie predat străjerilor, vina lui ar fi că mi-a dat ascultare, iar asta, de fapt, nu-i o vină. Graba lui de a fi crud, ieri încă aş fi numit-o hotărîre. Astăzi îi găsesc vină. Nu s-a schimbat el, eu m-am schimbat, şi cu asta s-a schimbat totul.

Voiam să-l răsplătesc prin purtare prietenească pentru nedreptatea posibilă, de care el nu ştia, dar care pe mine mă apăsa, deşi părerea mea despre el nu mi-o schimbasem cu mult, ura nu se risipise încă din mine, şi poate că nici n-o ascundeam prea bine.

Coranul său va fi o adevărată operă de artă, i-am spus, iar el m-a privit uimit, aproape speriat, de parcă ar fi auzit o ameninţare. Poate pentru că bunătatea sinceră e un lucru rar între noi, iar dacă se întîlneşte totuşi, atunci slujeşte unui scop.

— Ar trebui să pleci la Constantinopol ea să-ţi

desăvîrşeşti caligrafia.

Acum pe chipul lui se arătă o frică adevărată, cu greu ascunsă.

Şi-a lăsat capul în jos.

Nu m-a crezut. S-o fi gîndit că umblu să-l îndepărtez de aici. L-am liniştit, în măsura în care neîncrederea lui putea fi potolită în răstimpul acela scurt, dar am păstrat un simţămînt neplăcut, ciudat. Oare această neîncredere a lui a fost şi ieri, şi anul trecut, din totdeauna, iar eu o văd abia acum? Oare se teme şi el de mine, după cum mă tem eu de el?

Niciodată înainte nu am avut asemenea gînduri, totul se schimbă cînd omul îşi iese din făgaş. Iar eu tocmai asta nu voiam, nici să ies din făgaş, nici să-mi schimb unghiul de vedere, căci n-aş mai fi atunci ceea ce sînt, iar ce aş ajunge nimeni n-ar putea să ştie. Poate aş ajunge cineva nou şi necunoscut, căruia n-aş putea să-i prevăd, nici să-i determin faptele. Nemulţumirea e ca o fiară, neputincioasă cînd se naşte, cumplită cînd prinde puteri.

Da, voisem să-l predau pe fugar străjerilor şi sînt liniştit dinspre partea asta. El era înfruntarea, îndemnul, ademenirea în necunoscut, voinicul din basmele copilăriei, visul de vitejie, sfidarea nebunească, cu atît mai primejdios cu cît nu era decît o plăsmuire a gîndului meu, trebuia să-mi ucid gîndul lipsit de răspundere, cu sîngele lui, trebuia să mă întăresc pe locul care este al meu, al meu, după legile minţii şi ale cugetului.

Tekia se răsfăţa în soare, tihnită şi înverzită de iederă şi de frunzişul crud al copacilor. Din zidurile ei groase şi din pălăria roşie întunecată a acoperişului radia vechea siguranţă, de sub streaşină se auzea uguitul domol al porumbeilor, care a răzbit în simţurile mele pînă atunci zăvorîte. Revenea tihna de odinioară, grădina mirosea a soare şi a ierburi încinse, omul trebuie să aibă un loc care să-i fie drag, fiindcă este al lui, şi fiindcă acolo se simte în siguranţă; lumea este plină de capcane cînd nu ai nici un sprijin. Încet, cu talpa întreagă, calc prin iarba înaltă, ating

boaba de sidef a mărgăritarului, ascult clipocitul apei, mă înscăunez în vechea linişte ca un bolnav însănătoşit, ca drumeţul întors acasă. Am rătăcit cu gîndul, cît a fost noaptea de lungă, iar acum e ziuă, şi soare, şi m-am întors, şi totul e iarăşi frumos, redobîndit.

Iar cînd am ajuns la locul unde ne-am despărţit în zori, l-am revăzut pe fugar. Zîmbetul său nedesluşit şi chipul său batjocoritor pluteau dinaintea mea, în fierbinţeala zilei care creştea tot mai mult.

— Eşti mulţumit? întrebă privindu-mă liniştit.

— Sînt mulţumit. Nu vreau să mă gîndesc la tine, era să te ucid.

— Nu mă poţi ucide. Nimeni nu mă poate ucide.

— Îţi preţuieşti peste măsură puterile.

— Nu eu o fac, ci tu.

— Ştiu. Tu nici nu vorbeşti. Poate nici nu mai exişti. Eu gîndesc şi vorbesc în locul tău.

— Atunci exist. Şi e cu atît mai rău pentru tine. Am început să-mi zîmbesc mie însumi, neputincios, aproape înfrînt. Nu trecuse mai mult de o clipă de la bucuria izbînzii asupra lui şi asupra a ceea ce putea el să însemne, şi iată că a şi înviat în mintea mea mai primejdios decît înainte.

5.

Oare au fost puse lacăte pe inimile lor?

În pridvorul lung care cuprinde hanul ca o cingătoare stătea lumea buluc. Aşteptau la uşa unei odăi, tulburaţi, strînşi grămadă, în cerc, cu un străjer în mijloc. Soseau mereu alţii şi pridvorul se umplea, ca un canal înfundat. Se auzea o şuşoteală furişă, mirată şi furioasă. Gloata îşi are limbajul ei, altul decît al fiecăruia în parte: seamănă cu zumzetul de albine, sau cu un mîrîit. Cuvintele se pierd, rămîne doar glasul mulţimii, se pierd stările sufleteşti ale omului răzleţ şi rămîn doar cele comune, primejdioase.

A fost omorît azi-noapte un călător, un negustor, acuşi o să-l aducă pe ucigaş, l-au prins azi-dimineaţă, stătea şi bea liniştit, de parcă n-ar fi făcut moarte de om.

N-am cutezat să întreb cine este ucigaşul, deşi numele lui nu mi-ar fi spus nimic. Mi-era teamă că l-aş recunoaşte, orice nume aş auzi, căci nu mă gîndeam decît la unul. Aproape fără să-mi dau seama, am pus acest omor pe seama fugarului meu. L-a făptuit aseară, a fost urmărit, s-a ascuns în tekie, iar azi-dimineaţă s-a dus să bea, crezîndu-se în siguranţă. M-am gîndit cu uimire ce strîmt e cercul care se închide în jurul vieţilor omeneşti, şi cum se întretaie potecile pe care umblăm. Aseară întîmplarea l-a adus la mine, iar acum întîmplarea m-a adus pe mine să-i văd sfîrşitul. Poate că ar fi fost cel mai bine să plec, ducînd cu mine această descoperire şi dovada neîntîrziată a dreptăţii lui Dumnezeu, ca pe un semn şi o împăcare. Dar n-am putut; am aşteptat să-i văd chipul care m-a uluit aseară, să văd spulberată siguranţa lui de sine, sau neobrăzarea lui de criminal, ca să mă lepăd de el. Ascultînd ceea ce şuşotea mulţimea din jurul meu despre felul cum a fost săvîrşit omorul, cu cuţitul, în gît şi în inimă, mă gîndeam că sînt amestecat într-o faptă mîrşavă, că am petrecut o noapte

grea, chinuit de remuşcări, fără să presimt în nici un fel că este un ucigaş, că sînt întinat de întîlnirea cu el, umilit de vorbele lui, vinovat că a fugit şi că a putut astfel, nesăbuit, să intre în circiumă.

Dar în zadar încercam să-mi închipui totul mai rău decît era, învinuindu-mă şi prefăcîndu-mă că sînt scîrbit. De fapt mă simţeam uşurat, o povara chinuitoare căzuse de pe mine, pierise blestemul oare mă apăsase neîncetat. El este un ucigaş, un ucigaş, ticălos şi crud, care poartă moartea altuia în tăişul cuţitului său iute, moarte făptuită pentru nimic, pentru o vorbă sau pentru aur; doream din toată inima să fie aşa, în felul acesta aş fi scăpat de obsesia lui. De aceea stăruia în mine simţămîntul acela de uşurare: de-acum am să-l alung din minte, am să uit noaptea nebună ce a trecut, pîrjolind, precum focul, tot ce păstrasem în mine ca ceva neprihănit. Iar ucigaşul nu e decît un nenorocit, şi totuna e dacă-l voi scuipa în faţă sau îl voi privi cu milă, acum el nu poate să-mi stîrnească decît mîhnire, sau scîrbă, doar atît, pentru că oamenii sînt cum sînt.

După vocile scăzute şi tulburate care foşneau acum ca o adiere de vînt (orice putea să se nască din ea, furtună sau linişte), voci pline de ură, de frămîntare, de curiozitate nestăpînită, de mirosul sîngelui, de admiraţie ascunsă, de dorinţă de răzbunare sau de pornire violentă, ştiam că soseşte ucigaşul prins. Îl vesteau mişcările mai iuţi, mărunta mişcare a picioarelor care se frămîntau pe loc, întoarcerea curioasă a capetelor spre cei care veneau, nodul ce a încrîncenat gîtlejul oamenilor răpindu-le graiul, poate şi răsuflarea. În liniştea deplină se auzeau paşi pe lespezile pridvorului; fără să-mi ridic capul încercam să desluşesc dacă sînt inegali. Apoi l-am văzut între doi străjeri, i-am zărit picioarele, amîndouă erau încălţate, am ridicat privirea mai sus, nimic nu-mi mai aminteam de aseară decît cămaşa albă şi un chip ascuţit; mîinile îi erau legate cruciş, învineţite, cu vinele umflate; nici despre ele nu ştiu nimic. Mi-am oprit ochii pe gîtul slab, trebuia să plec

mai devreme, apoi, fără chef şi fără grabă, mi-am ridicat privirea spre faţa ucigaşului. Nu era omul de aseară.

Ştiusem asta chiar înainte de a-l vedea.

Ucigaşul stătea la mijloc, palid, liniştit, mi se păru chiar că zîmbeşte uşor cu un colţ al buzelor subţiri, îi e totuna ce se întîmplă cu el, sau e mulţumit că oamenii îl privesc. Străjerii au rupt cercul şi l-au dus în camera în care zăcea negustorul omorît.

Am luat-o spre curte, nu mă mai interesa. Nu m-a mirat că nu era el, ar fi fost într-adevăr de necrezut, deşi dorisem să fie, aşteptasem o minune. Poate că i-am pricinuit o nedreptate, dar poate că nu, punînd în legătură aparenţele şi uitînd tot ce gîndisem aseară şi azi-dimineaţă despre el. Dar nu el era important, ci eu. Voisem să scap de el, ca şi azi-dimineaţă. Aceasta e a doua mea încercare de a-l nimici, de a mă pedepsi şi de a şterge urmele pe care le-a lăsat în mine. Prea eram vrăjit de el, m-a făcut să mă rătăcesc într-atît încît ajunsesem să şovăi în sinea mea, dorind chiar să scape de urmăritori şi să rămînă liber, ca un rîu năvalnic. El reprezenta un prilej rar şi neobişnuit, ce trebuia păstrat. Aşa am gîndit şi m-am căit numaidecît. A pătruns în viaţa mea într-un moment de slăbiciune, şi a fost pricina şi martorul unei trădări, scurte dar neîndoielnice. De aceea am dorit să fie el ucigaşul, totul ar fi fost mai uşor. Omorul e mai puţin primejdios decît răzvrătirea. Omorul nu poate fi pildă şi îndemn, el stîrneşte scîrbă şi dezaprobare, şi se întîmplă pe neaşteptate, într-o clipă de uitare a fricii şi a cugetului. Omorul e dezgustător, e amintirea trăiniciei pornirilor josnice şi oamenii se ruşinează de el, aşa cum te ruşinezi de înaintaşii nedemni şi de rudele netrebnice. Dimpotrivă, răzvrătirea este molipsitoare, ea poate aţîţa nemulţumirile, care nu lipsesc niciodată, ea seamănă cu vitejia, şi poate că şi este vitejie, căci ea înseamnă nesupunere şi împotrivire, ea are chip frumos, căci purtătorii ei sînt acei fanatici gata să moară pentru vorbe frumoase, care pun în joc totul, fiindcă tot ce au ei este nesigur. De aceea este ispititoare, cum uneori îi pare

omului ispititor şi frumos tot ce e primejdios.

Tata stătea în mijlocul odăii, deschisese uşa şi aştepta.

Ştiam ce ar fi trebuit să fac, să mă duc la el şi să-l îmbrăţişez, fără zăbavă şi fără şovăire. Lucrul acesta ar fi fost cel mai bun şi cel mai simplu, aş fi dezlegat astfel toate nodurile, ale lui şi ale mele, apoi am fi putut să ne purtăm ca tată şi fiu. Dar îmi venea greu să întind mîinile şi să-l îmbrăţişez pe omul acesta cu părul alb, care nu în zadar stătea în mijlocul odăii, temîndu-se de întîlnire. Eram tulburaţi amîndoi, nu ştiam cum să ne purtăm şi ce să ne spunem, între ultima noastră întîlnire şi cea de acum stăteau mulţi ani şi ţineam să ascundem într-un fel că viaţa ne-a depărtat pe unul de celălalt. Ne-am privit îndelung, chipul lui era însemnat de bătrîneţe, ochii aţintiţi asupra mea, nimic nu era ca odinioară, toate trebuia să le pun eu la loc – trăsăturile aspre şi încordate, vocea puternică, simplitatea omului tare, nestînjenit de propriile-i mîini. Aveam nevoie, nu ştiu de ce, să mi-l închipui neşubrezit, mult timp l-am purtat aşa în minte. Dumnezeu ştie cum mă vedea el pe mine, ce căuta şi ce a găsit. Eram doi străini care nu voiau să se poarte ca atare, iar cel mai chinuitor era că ne închipuiam în clipa aceea ceea ce ar fi trebuit să fie, ce am fi putut face şi ce nu am fi putut.

M-am plecat să-i sărut mîna, toţi fiii o fac, dar nu m-a lăsat, ne-am prins de braţe, ca doi cunoscuţi, şi aşa a fost cel mai bine, părea ceva apropiat şi cu măsură totodată. Dar cînd i-am simţit mîinile, puternice încă, cînd am văzut de aproape ochii lui albaştri umezi, cînd am desluşit mirosul lui de om vînjos, drag mie din copilărie, am uitat de tulburarea mea şi a lui, şi cu o mişcare de copil mi-am sprijinit capul de pieptul său lat, înduioşat dintr-o dată de ceva ce credeam că dispăruse de mult. Poate că m-a mişcat chiar acest gest, sau apropierea bătrînului, care a stîrnit amintiri ascunse – mirosea a lac şi a lan de grîu – poate că motivul era şi tulburarea lui, dar am simţit cum îi tremură umărul de care îmi sprijinisem fruntea. Poate m-a

biruit firea, o rămăşiţă trezită la viaţă ca prin minune din ceea ce ar fi putut ajunge firea mea, uimindu-mă şi pe mine prin belşugul de lacrimi sincere. Totul n-a durat decît o clipă şi, înainte chiar de a începe lacrimile să se zvînte, m-am ruşinat de gestu-mi copilăresc şi caraghios, ce nu se potrivea nici cu anii, nici cu veşmintele pe care le purtam. Dar, lucru ciudat, acea slăbiciune stînjenitoare mi-a rămas apoi multă vreme în amintire ca o nesfîrşită uşurare: pentru o clipă doar fusesem scos din toate şi purtat înapoi, în copilărie, sub ocrotirea altcuiva, uşurat de ani, de întîmplări, de chinul hotărîrilor, totul fusese încredinţat unor mîini mai puternice decît ale mele; eram minunat de neputincios, fără trebuinţă de a fi puternic, sub ocrotirea iubirii care poate orice. Am vrut să-i povestesc cum alergasem aseară prin mahalale, speriat de tulburarea păcătoasă a oamenilor, otrăvit eu însumi de gînduri ciudate: întotdeauna se întîmplă aşa, cînd mă simt pierdut şi nefericit trupul parcă ar căuta o ieşire din chinuri. Şi toate acestea din cauza fratelui, şi el, tata a venit desigur tot din pricina lui; şi mai voiam să-i spun cum fugarul s-a ascuns în tekie, şi cum n-am ştiut ce să fac. Totul se stîrnise în mine, de aceea aş fi vrut să mă pedepsesc şi pe mine şi pe el, azi-dimineaţă, şi acum, adineaori; nimic nu mai este la locul său, şi de aceea caut adăpost la pieptul lui, şi mă simt micuţ ca odinioară.

Dar cînd a trecut clipa de înduioşare, iute, ca o străfulgerare, am văzut în faţa mea un bătrîn, zăpăcit şi speriat de lacrimile mele, pe care le ştiam acum neghioabe şi de prisos. Puterea să-i spulbere orice nădejde, căci nu se gîndea decît la un singur lucru. Sau să-l facă să creadă că mi-am irosit viaţa, ceea ce nu era adevărat. Pentru mine mai era limpede de asemeni că n-ar fi înţeles nimic din tot ce mă gîndisem să-i spun, deşi, la drept vorbind, nu gîndisem, ci numai dorisem fierbinte, ca un copil, ca un nevolnic, căci m-ar fi oprit numaidecît ochii lui îngroziţi, şi paznicii mereu la datorie ai minţii mele. Doream acelaşi lucru unul de la celălalt, el încrezîndu-se în puterile mele,

eu într-ale lui, neputincioşi amîndoi, şi acesta era lucrul cel mai trist în întîlnirea asta fără rost.

L-am întrebat de ce nu a venit la tekie, la noi trag şi călători necunoscuţi, şi ştie cît m-aş fi bucurat. Şi lumea va fi nedumerită, de ce s-a dus să înnopteze în altă parte, că doar nu ne-am certat, nici nu ne-am înstrăinat. Iar la han nici nu prea-i la îndemînă, acolo trage lume de tot felul, hanul e bun pentru cine nu are pe nimeni apropiat. Nu ştii cine intră şi cine iese, umblă tot soiul de oameni în ziua de azi. La toate stăruinţele mele, pe care le înşiram încercînd să mai amîn ceea ce urma să vină, răspundea doar atît: că sosise seara tîrziu şi n-a vrut să ne stinghereascâ.

A dat din cap cînd l-am întrebat dacă a aflat de crima de la han. Aflase.

N-a primit să se mute la tekie, după-amiază ia drumul întoarcerii şi va înnopta la un prieten, într-un sat.

— Rămîi o zi-două, să te odihneşti.

A dat iar din cap: cu neputinţă să mai rămînă. Pe vremuri vorbea domol, frumos, avea timp pentru toate, potrivind cuvintele în fraze frumoase, se simţea o linişte şi o siguranţă în vorbirea aceea domoală, măsurată; părea că e mai presus de lucruri, stăpîn pe ele, crezînd în sunetul şi în sensul cuvîntului. Iar acum, mişcarea aceea neputincioasă a capului însemna îngenuncherea în faţa vieţii, renunţarea la cuvintele care nu pot nici împiedica, nici explica nenorocirea. Şi mai însemna că se închidea în acel gest, îşi ascundea sfiala în faţa fiului cu care nu mai ştia nici să vorbească, şi groaza în faţa oraşului care l-a întîmpinat cu crimă şi întuneric, neputinţa în faţa nenorocirilor care i-au năpădit bătrîneţea. Nu dorea decît să isprăvească treaba pentru care a venit, apoi să fugă imediat din oraşul care-i luase tot ce a avut – fiii, siguranţa, încrederea în viaţă. Trăgea cu ochiul în jur, se uita la podele, îşi strivea degetele noduroase, îşi ascundea privirea. Îmi stîrnea milă şi îmi venea greu.

— Ne-am risipit, a spus, numai nenorocirile ne mai adună laolaltă.

— Cînd ai aflat?

— Dăunăzi. Au trecut prin sat nişte cărăuşi.

— Şi ai venit îndată? Te-ai speriat?

— Am venit să văd.

Vorbeam despre fratele şi despre fiul închis ca de un mort, fără să-i pomenim numele; el, dispărutul, ne-a unit. Ne gîndeam la el şi atunci cînd vorbeam de altele.

Tata se uita la mine cu teamă şi nădejde, tot ce voi rosti va fi pentru el sfînt. Nu şi-a dezvăluit nici temerile, nici nădejdile, ferindu-se de magia rea a cuvîntului. A adăugat doar cauza care l-a şi adus aici:

— Tu eşti om cu vază, îi cunoşti pe toţi fruntaşii oraşului.

— Nu e nici o primejdie. A vorbit ce nu trebuia.

— Ce a vorbit? Şi pentru o vorbă te închide?

— Azi mă duc la muselim. Să aflu pricina şi să cer îndurare.

— Trebuie să merg şi eu? Am să spun că au greşit, că au închis pe cel mai cumsecade om, el nu putea face nici un rău, sau am să cad în genunchi, să vadă durerea părintească. Voi plăti dacă trebuie, am să vînd tot şi am să plătesc, numai să-i dea drumul.

— O să-i dea, nu trebuie să te duci nicăieri.

— Atunci am să aştept aici. N-am să ies din han pînă te întorci. Şi, spune-le că numai el mi-a mai rămas. Nădăjduiam că se va întoarce acasă, să nu mi se stingă focul în vatră. Totuşi, pentru el aş vinde totul, nu-mi trebuie nimic.

— N-ai nici o grijă, va fi bine, cu mila Domnului. Născocisem totul, în afară de mila Domnului – nu m-a lăsat inima să-i spulber orice nădejde, nici să-i spun că nu ştiu nimic de fratele meu. Tata trăia în credinţa naivă că sînt pentru fratele meu o pavăză puternică prin locul pe care-l ocup printre oameni, precum şi prin faptul că mă aflam prin preajma lui. N-am vrut să-i spun că nimic nu l-a ajutat, ba şi locul meu a fost pus sub semnul îndoielii. Cum ar fi putut înţelege că o parte din vina fratelui a căzut şi asupra mea?

Am ieşit din han covîrşit de povara pe care am luat-o asupră-mi de dragul lui, fără să ştiu cum am s-o duc la bun sfîrşit, apăsat de cuvîntul nesocotit care i-a scăpat la durere. Niciodată nu l-ar fi rostit, dacă ar fi fost stăpîn pe el, după asta îmi dădeam seama cît de mare e jalea lui. Am înţeles că pe mine mă ştersese de pe răboj, pentru el nu mai existam; eram ca şi mort, numai celălalt îi rămăsese. Aşa trebuie să le şi vorbesc: eu sînt mort pentru tata, numai celălalt i-a mai rămas, daţi-i-l înapoi. Eu nu mai sînt. Pace sufletului păcătosului derviş Ahmed! A murit, şi doar pare că mai trăieşte. Niciodată nu i-aş fi aflat părerea asta despre mine, dacă durerea nu l-ar fi scos din fire; acum o ştiu şi mă văd altfel, cu ochiul altuia. Oare calea pe care am ales-o este atît de deşartă pentru tata încît m-a înmormîntat de viu? Oare ceea ce fac nu înseamnă nimic pentru el, sîntem oare atît de despărţiţi, atît de deosebiţi, păşim pe cărări atît de diferite, încît nici existenţa nu mi-o mai recunoaşte? Nici nu mai suferea pentru că mă pierduse, atît de veche şi definitivă era această pierdere. Dar poate că n-am dreptate, poate că şi pentru mine tata ar fi venit tot aşa, într-un suflet, dacă m-ar fi lovit năpasta, şi numai la mine s-ar fi gîndit, căci cel mai important e totdeauna cel aflat la ananghie.

Ce s-a petrecut oare, aşa, dintr-o dată, ce piatră s-a urnit din temelii, făcînd ca totul să se surpe şi să se destrame? Viaţa părea o alcătuire bine durată, nu se vedea nici o crăpătură, şi deodată o zguduire, absurdă şi nemeritată, a năruit-o de parcă ar fi fost de nisip.

Din deal, dinspre mahalaua ţigănească, care s-a lăţit în sus şi în lături, bubuiau asurzitor tobele şi ţiuiau surlele, zaiafetul de sfîntul Gheorghe se prăvălea asupra oraşului ca un torent, fără oprire, nu puteai fugi de el nicăieri.

Nesăbuiţii, îmi ziceam, cu gîndul aiurea şi în virtutea furiei de ieri. Habar n-au că există şi lucruri mai însemnate pe lume.

Dar supărarea mea nu era năvalnică ca aseară. Nu mai eram furios, ci jignit. Deşănţata petrecere era o piedică şi o

nedreptate; din pricina ei temerile mele erau mai greu de îndurat. M-am făcut una cu teama, ea e lumea mea şi viaţa mea, nu mai e nimic în afara ei

Era nespus de greu tot ce aveam de făcut, greu ca nelegiuirea lor, ori ca primii paşi din viaţă, dar n-am altă cale, trebuie s-o fac: pentru mine – îi sînt frate, şi pentru el – mi-este frate. Nu mi-ar trebui altă justificare în afara acesteia, obişnuite, care sună atît de frumos şi se explică prin ea însăşi, dacă n-ar fi fost neliniştea din mine, frămîntarea plină de presimţiri negre, care mă silea să mă gîndesc cu mînie surdă la fratele meu închis: de ce mi-a făcut una ca asta? La început am încercat să mă apăr de gîndul egoist. Nu e frumos, îmi spuneam, că socoteşti necazul lui doar ca o nenorocire a ta, sînteţi de acelaşi sînge, trebuie să-l ajuţi fără să te gîndeşti la tine.

Aşa ar fi fost mai frumos, aş fi putut fi mîndru de gîndul meu plin de mărinimie, dar nu reuşeam să alung grija pentru soarta mea. Şi-i răspundeam gîndului meu curat şi neputincios: da, îmi este frate, dar tocmai de aceea e greu, a aruncat o umbră şi asupra mea. Oamenii se uitau la mine cu îndoială, batjocoritor sau cu milă, unii îşi întorceau capul ca să nu-mi întîlnească privirea. Încercam să mă liniştesc: nu se poate, ţi se pare numai, oricine ştie că fapta fratelui tău nu este şi a ta, oricum ar fi.

Dar în zadar, privirile oamenilor nu mai sînt ca înainte. E greu să le înduri, amintesc mereu de ceea ce aş vrea să nu se ştie. Oricît te-ai strădui să rămîi curat şi liber, cineva dintr-ai tăi îţi va face viaţa amară.

Am ieşit din tîrg, luînd-o pe drumul de lîngă pîrîu, pe firul apei, între grădini şi albia lui joasă, pe acolo oamenii trec, nu se opresc: cel mai bine ar fi s-o iau în sensul apei şi să ies departe în afara oraşului, în cîmp, printre dealuri; ştiu că nu este bine cînd omul vrea să fugă, dar gîndul caută singur o scăpare cînd îl apasă ceva greu. În apa mică înoată ţipari mărunţi şi argintii, pare-se că nu cresc niciodată, şi e bine aşa. Îi privesc stăruitor, fără să mă opresc, ţinîndu-mă după ei; asta nu-i drumul meu, trebuia

să mă duc în altă parte, dar nu mă întorc, oricînd e timp destul pentru lucruri neplăcute.

Ce bine ar fi să fiu hoinar. Un hoinar poate oricînd să caute oameni buni şi ţinuturi dragi, şi are un suflet senin, deschis pentru cerul larg şi drumul liber care nu duce nicăieri, care duce oriunde. De nu l-ar ţine prins pe om locul o dată cîştigat!

Piei, nevolnicie ticăloasă, mă amăgeşti cu mincinoase închipuiri de despovărare, care nici dorinţă măcar nu sînt!

Pe drum, în spate, am auzit un tropot înfundat, venind ca de sub pămînt. O cireada mare de vite mergea de-a lungul rîului, în nori de praf.

Am intrat pe poarta unei grădini, ca să las să treacă trupul acela cu o sută de capete încornorate, orb şi nebun, care alerga cu ochii închişi sub bicele văcarilor.

În fruntea cirezii călărea Hasan, într-o pelerină roşie, drept şi senin, singurul liniştit şi surîzător din toată învălmăşeala aceea plină de mugete agitate, de ţipete şi sudălmi, ce răsunau de-a lungul văii.

Veşnic acelaşi.

M-a recunoscut şi el şi, depărtîndu-se de cireada, de norul de praf, a venit la trap pînă la poarta unde stăteam.

— N-aş vrea să te calc tocmai pe tine, a spus rîzînd. Dacă ar fi altcineva, nu mi-ar părea rău.

A descălecat uşor, de parcă abia atunci ar fi pornit la drum, şi m-a îmbrăţişat cu putere. M-a încercat o sfială ciudată, cînd am simţit cleştele palmelor sale pe umerii mei – îşi arăta întotdeauna deschis bucuria. Dar tocmai asta mă şi mira, această bucurie. Mi-e adresată mie, sau nu e decît o risipă din partea unui om nesocotit, aceeaşi, faţă de oricine? O seninătate deşartă, care se revarsă precum apa, fără preţ, căci este a tuturor.

Se întoarce din Valahia, de luni de zile e pe drum, îl întreb, deşi ştiu, numai ca să spun şi eu ceva. Aseară am fost gata să-l dau pe mîna surorii lui.

— Eşti cam întunecat la faţă, zice.

— Am necazuri.

— Ştiu.

De unde putea să ştie? Auroape trei luni a umblat prin ţări străine, a străbătut mii de kilometri făcînd negoţ, şi de-abia sosit, a şi aflat totul. Iar eu credeam că nici oamenii din tîrg nu aflaseră cu toţii. Aşa se întîmplă, lumea află totdeauna nenorocirile şi relele, numai binele rămîne ascuns.

— De ce l-au închis?

— Nu ştiu. Nu cred să fi făcut ceva rău.

— Dacă făcea ceva rău, ştiai şi tu.

— A fost un băiat liniştit, am spus, fără să-l înţeleg.

— Oamenii noştri trăiesc liniştiţi, dar nenorocirea îi loveşte din senin. Îmi pare rău şi pentru el, şi pentru tine. Unde-i acuma?

— În fortăreaţă.

— Am salutat-o de departe, uitasem ce-i acolo. Am să trec diseară pe la tekie, dacă nu te stînjenesc.

— De ce m-ai stînjeni!

— Ce mai face hafiz-Muhamed?

— Bine.

— Pe toţi o să ne ducă la groapă, rîse Hasan din nou.

— Te aşteptăm diseară.

Nu mă va ajuta, dar nici n-are cum să-mi strice bunătatea lui, de altfel, ieftină şi stearpă. Totul e ieftin şi de prisos la el, şi firea lui blînda, şi sufletu-i senin, şi mintea-i ageră, totul e ieftin şi fără adîncime. Era însă singurul om din tîrg care mi-a spus un cuvînt bun, fără folos, dar şi neîndoielnic sincer. Şi totuşi, mi-e ruşine să-o spun, semăna cu milostenia pe care ţi-o întinde un sărman – nu m-a încălzit şi nici nu m-a mişcat.

S-a îndepărtat în fruntea coarnelor, aplecat ca pentru atac, învăluit în colbul care plutea ca un nor cenuşiu deasupra vitelor, ascunzîndu-le privirii.

M-am purtat rece cu el, din cauza celor petrecute aseară, şi din cauza celor ce urmau să se întîmple.

În gînd am cotit-o pe podeţul de lemn, spre malul celălalt, în liniştea uliţelor paşnice, unde pasul se aude

singuratic, iar casele stau pitite printre copaci, în dosul gardurilor înalte, de parcă s-ar feri unele de altele, trăgîndu-se în singurătate şi tihnă. N-aveam nici o treabă acolo, dar doream să mă duc, ca să amîn totul, înainte de a fi început ceva. Poate că m-aş fi dus chiar în acele uliţe moarte şi ascunse, de peste pîrîu, unde mi-ar veni mai uşor, dar am auzit atunci din tîrg un bubuit speriat de tobă, altfel decît al ţiganilor, şi sunetul ţipător al trompetei din turnul orologiului, la o oră nepotrivită, şi voci tulburi învălmăşindu-se ca în toiul unei nenorociri obşteşti; totul semăna cu un stup stîrnit – zumzăiau albinele înfuriate, fugeau să scape de năpastă şi se întorceau întru apărare, aruncînd blesteme şi chemînd în ajutor. Deasupra tîrgului se înălţa agale un fir cenuşiu de fum, de parcă în fuiorul acela subţire s-ar fi răsucit ţipetele oamenilor devenind vizibile, iar în jurul lui zburau stoluri de porumbei, stîrniţi de zarva glasurilor şi de căldură.

În curînd coloana de flăcări a crescut şi a început să se întindă deasupra caselor, groasă şi neagră. Pălălaia se dezlănţuise nemiloasă, aprigă, năvalnică sălta veselă de pe un acoperiş pe altul, peste ţipetele şi spaima oamenilor

M-am cutremurat în faţa acestei nenorociri, veşnic ne pasc tot felul de primejdii, mereu se întîmplă ceva rău. Dar apoi m-am închis în necazul meu, mai greu decît focul, şi mai important. Am început chiar să privesc cu plăcere pojarul, nădăjduind că oamenii vor rămîne neputincioşi în faţa lui, şi că în felul acesta se va dezlega totul, chiar şi ceea ce mă frămînta pe mine. Dar n-a fost din parte-mi decît o clipă de nebunie, mai tîrziu nu m-am mai gîndit la ea.

Şi iată, cînd aveam destule pricini ca să mă abat din drum, să nu fac ceea ce-mi pusesem în gînd, am hotărît să nu mai amîn. N-am stat să cumpănesc prea mult, poate a reînviat în mine nădejdea că e mai uşor să ceri milostivire cînd se abate o nenorocire ca asta, care le aminteşte oamenilor de micimea şi neputinţa lor în faţa voinţei Domnului.

Am dreptul să aflu despre fratele meu atît cît sînt datori să-mi spună, cît ar spune oricui, sînt nevoit să-l ajut, dacă este cu putinţă. Ar fi urît să stau cu mîinile în sîn, şi oricine ar avea dreptul să mă arate cu degetul. Pe cine mai am în afară de el? Şi pe cine mai are el în afară de mine?

Mă îmbărbătam aşa şi mă dezvinovăţeam în ochii mei, îmi strigam drepturile şi-mi pregăteam retragerea. Nu uitasem ce-am gîndit înainte, că pentru mine mă tem şi de el îmi pare rău, dar nici nu ştiam ce era mai însemnat şi nici nu puteam deosebi uşor aceste două lucruri unul de altul.

În faţa muselimatului stătea o strajă cu sabia şi puşca la chimirul de piele. Niciodată n-am fost aici, şi nu mă gîndisem la străjile înarmate care stau ca o piedică în drum.

— Muselimul e înăuntru?

— De ce?

Nutrisem în taină nădejdea că nu-l voi găsi pe muselim, arde în oraş, el mai are şi tot felul de alte treburi, mare minune să fie aici tocmai cînd îl caut eu; poate că acest gînd ascuns m-a şi adus aici, că n-am să-l găsesc şi am să amîn întrevederea pentru o altă zi. Dar cînd straja, cu mîna pe armă, m-a întrebat cu obrăznicie ceea ce nu-l privea, s-a aprins furia în mine, de parcă zbuciumul şi-ar fi găsit o ieşire, abia aşteptîrid să se descarce într-un fel sau altul. Eu sînt derviş, şeful unei tekii, şi un seimen nu are voie să mă întîmpine în felul acesta, cu mîna pe armă, măcar pentru veşmintele pe oare le port. Mă simţeam sincer jignit, iar mai tîrziu m-am gîndit cum, pentru teama ce sălăşluieşte în noi, ne răzbunăm – care cum putem. Întrebarea lui era grosolană, voia să-şi arate dreptul şi însemnătatea, să mă facă să simt nimicnicia mea şi faptul că ordinul de care ţin nu impune respect. Iar toate acestea nu-mi puteau servi drept temei pentru a mă retrage. Dacă mi-ar fi spus că muselimul e plecat, sau că nu primeşte azi, i-aş fi fost recunoscător şi aş fi pleoat uşurat.

— Sînt şeicul tekiei mevlevilor, am spus încet,

stăpînindu-mi mînia. Trebuie să-l văd pe muselim.

Seimenul mă privea liniştit, de loc tulburat de cuvintele mele, bănuitor, cu o nepăsare jignitoare faţă de ceea ce-i spusesem. M-am speriat de nemişcarea lui de lup, mi s-a părut că e în stare să scoată arma să mă omoare, fără supărare şi fără bucurie. Sau să mă lase să intru la muselim. Aseară el l-a urmărit pe fugarul meu, el mi-a dus fratele în fortăreaţă, faţă de ei el este vinovat. Iar ei doi sînt vinovaţi faţă de mine, din pricina lor sînt eu aici.

Fără grabă, mai aşteptînd parcă ceva de la mine, ocări sau rugăminţi, chemă un alt ostaş din sală, şi-i spuse că un derviş vrea să intre la muselim. Nu m-am împotrivit acestei depersonalizări, poate că era mai bine aşa. Acum muselimul nu mă va refuza pe mine, ci pe un derviş oarecare, fără nume.

Am aşteptat ca vestea să străbată încăperile şi să se întoarcă răspunsul. Straja s-a aşezat iar la locul său, fără să-mi arunce o privire, cu mîna pe armă, nu-l privea, dacă voi fi primit sau nu; chipul lui negricios şi slab exprima o nepăsare calmă, pe care şi-o cîştigase în acest loc. Aşteptînd, m-am căit pentru încăpăţînarea mea de a trece peste această piedică, crezînd că e un fleac; străje-rul era de fapt una cu muselimul, mîna lui întinsă. Acum nu mai puteam să plec, singur m-am ţintuit aici, m-am pus în situaţia de a fi primit sau alungat. Nu ştiu cum e mai rău. Am avut de gînd să trec pe la muselim, pe care îl cunoşteam, şi să aduc vorba despre fratele meu în treacăt. Acum asta nu se mai poate, am pus în mişcare un lanţ de oameni, am cerut ca muselimul să mă primească, convorbirea nu mai poate fi ca în treacăt, i s-a dat însemnătatea unui drept. Şi nu va fi decît o recunoaştere a slăbiciunii mele dacă voi vorbi cu jumătate gură, umil. Doream să-mi păstrez şi demnitatea şi precauţia. Grosolănia nu m-ar ajuta, şi nici nu-mi stă în fire, umilinţa m-ar jigni, dar o simt în toate mădularele. Mai bine ar fi să nu mă primească, mă simţeam zăpăcit şi nepregătit, în zadar încercam să mă gîndesc ce voi spune, în zadar

încercam să-mi închipui chipul meu cînd voi intra în odaie, nu vedeam decît trăsăturile ţepene ale unui om înfricoşat, care nu ştia nici măcar ce-l îndeamnă la un asemenea pas: iubirea de frate, teama pentru sine, grija pentru părintele său, şi care tremură de parcă ar făptui ceva rău, de parcă ar pune totul în primejdie. Ce puneam în primejdie? Nu ştiam, de aceea spun: tot. M-au chemat înăuntru.

Muselimul stătea la fereastră, se uita la focul ce izbucnise în oraş. Cînd s-a întors, am văzut că este neatent, privirea lui nu mă oglindea pe mine, de parcă nu m-ar fi recunoscut. Cu nimic nu m-a ajutat chipul acela nemişcat. O clipă, în timp ce mă uitam în ochii lui duri, care-mi pregăteau osînda, m-am simţit ca un vinovat. Stăteam între el şi crima necunoscută care fusese săvîrşită, muselimul mă îndepărta de lîngă el, împingîndu-mă mai aproape de răufăcător.

Aş fi putut să deschid vorba în mai multe feluri, dacă n-aş fi fost tulburat. Liniştit: – N-am venit să-i iau apărărea, ci să întreb. Nestînjenit: – E vinovat, de vreme ce e închis, aş putea să ştiu ce-a făcut? Puţin jignit: – E închis, mă rog; ar fi fost drept să mă înştiinţaţi şi pe mine. Trebuia să fi pornit cu un gînd precis, dovedind mai multă dîrzenie în treaba asta; eu însă am ales calea cea mai rea, nici măcar nu am ales-o, a venit de la sine.

— Am vrut să întreb de fratele meu, am spus fîstîcit, începînd cum nu trebuia, fără siguranţă, dezvăluindu-mi imediat locul slab, neizbutind să fac loc unei primiri şi unei păreri mai bune despre mine.

— Fratele? Ce frate?

În întrebarea aceea surdă, în glasul mort, în mirarea că am putut să-mi închipui ca el să ştie un lucru atît de neînsemnat, am simţit cum fratele meu şi cu mine ne-am micşorat ajungînd cît un firicel de praf.

Să mă ierte toţi oamenii de onoare, mai curajoşi decît mine, toţi oamenii buni care n-au cedat ispitei de a-şi uita mîndria, dar sînt nevoit să spun, cu nimic nu m-ar ajuta dacă aş ascunde adevărul: nu m-a jignit grosolănia lui

voită, nici depărtarea fără sfîrşit pe care a aşezat-o între mine şi el. Toate acestea însă m-au speriat prin neprevăzutul lor, m-am simţit copleşit de teamă şi primejdie, fratele meu nu exista ca o punte între mine şi acest om; el trebuia înviat, trebuia adus în faţa lui pentru prima dată, şi pentru prima dată cîntărită vinovăţia lui. Dar ce puteam să spun fără să dăunez fratelui meu şi fără să-l jignesc pe muselim?

Am spus că-mi pare rău de cele îmtîmplate, nenorocirea m-a lovit ca moartea celui mai apropiat om, soarta nu m-a cruţat de necazul de a-mi vedea fratele bun acolo unde se duc doar păcătoşii şi duşmanii, şi că oamenii se uită la mine cu uimire, de parcă aş purta şi eu o parte din vina, eu care de ani de zile îl slujesc cu cinste pe Dumnezeu şi credinţa. Şi, în timp ce vorbeam încă, ştiam că este urît ce spun, ştiam că făptuiesc o trădare, dar cuvintele curgeau uşor şi sincer, plîngerea împotriva soartei se desfăşura de la sine, pînă cînd mustrarea lăuntrică a ajuns atît de puternică, încît mi s-a făcut scîrbă de bocetul acesta dulceag, de laşitatea căreia nu-i cunoaştem pricina, de iubire de sine care înăbuşise orice alt gînd. Nu! striga ceva în mine, e urît, oare pentru asta ai venit, să te aperi? Fratele tău e în primejdie, o să te ruşinezi mai tîrziu, o să-i înrăutăţeşti soarta, taci şi pleacă, ori spune şi rămîi, uită-te în ochii lui; te sperie numai cu chipul lui de idol, potoleşte-ţi frica lipsită de temei, n-ai de ce te teme, nu te face de rîs jelin-du-te în faţa lui şi a ta, spune ceea ce trebuie să spui.

Şi am spus. Că fratele meu, după cum am auzit, ar fi făcut ceva ce poate nu se cuvenea, eu nu ştiu, dar nu cred că e ceva atît de rău, de aceea îl rog pe muselim să cerceteze cazul pentru a nu se pune pe socoteala întemniţatului şi ceea ce n-a făptuit.

A fost puţin ceea ce am spus, nici destul de curajos, nici de ajuns de cinstit, dar asta-i tot ce am putut. Mă cuprindea o oboseală grea.

Faţa lui nu spunea nimic, nu trăda nici mînie, nici

înţelegere, din gura lui putea ieşi şi osîndă şi îngăduinţă. Mai tîrziu îmi aminteam slab, că mi-a trecut atunci prin gînd în ce situaţie groaznică se află oricine e nevoit să se roage: prin firea lucrurilor e mic, neimportant, sub călcîiul altuia, vinovat, umilit, la cheremul năzuros al celuilalt, aşteptînd o bunăvoinţă întîmplătoare, supus unei puteri străine, nimic nu depinde de el, nici chiar expresia de spaimă sau de ură înscrisă pe propriu-i chip şi care-l poate nimici. Sub privirea aceea ştearsă, care abia dacă mă vedea, am încetat să aştept un cuvînt bun sau îndurare, şi nu mai doream decît să plec, şi să se termine totul cum o vrea Allah.

În sfîrşit muselimul a vorbit, mie însă îmi era de acum totuna; vorba-i era moartă, ca şi tăcerea omului deprins ani de zile să fie de nepătruns, să se poarte cu un dispreţ aspru, dar nu-mi păsa. Simţeam doar un fel de scîrbă.

— Fratele, zici? Închis?

Am privit pe fereastră, focul a fost stins, doar fumul se mai tîra deasupra oraşului, greoi, negru. Păcat că nu a nimicit totul.

— Ştii de ce e închis?

— Am venit să întreb.

— Poftim, nici nu ştie ce este închis. Şi vii să te rogi pentru el, orice ar fi făptuit!

— N-am venit să mă rog.

— Atunci vrei poate să-l învinuieşti?

— Nu.

— Poţi să numeşti un martor pentru sau împotriva lui? Să arăţi alţi vinovaţi? Sau complici?

— Nu pot.

— Atunci, ce vrei?

Vorbea leneş, cu întreruperi, întorcîndu-şi capul într-o parte, de parcă ar fi fost jignit, de parcă s-ar fi simţit prost că trebuie să lămurească nişte lucruri atît de simple şi că-şi pierde timpul cu un om fără minte.

Mă cuprinse ruşinea. Din pricina fricii care mă răzbise, din oricina laşităţii mele, din pricina dispreţului cu care mă trata acest om, din pricina dreptului său de a fi grosolan,

din pricina plictiselii pe care nici nu o ascundea, din pricină că m-a umilit, că a vorbit cu mine de parcă aş fi fost un hamal, un şcolar, sau un duşman. Mă obişnuisem să ascult, să nu crîcnesc, să-mi plec capul, chiar şi faptul că am întrebat de fratele meu mi se părea aproape o nelegiuire, dar răutatea veninoasă a acestui om crud, poate şi mai mult, necuviinţa-i grosolană, au înăbuşit în mine deprinderea îndelungată. Simţeam cum mă învineţesc de ură, deşi ştiam că nu-mi poabe fi de nici un folos. Lui nu-i pasă, mie da, el asta şi vrea, se străduieşte, ba nici nu se străduieşte măcar, din el răzbate scîrba faţă de oameni. Nu ştiu de ce ţine să-şi facă duşmani, nici nu-mi pasă, dar cum îndrăzneşte să se poarte astfel cu mine? Mă amăgeam încă cu gîndul despre însemnătatea ordinului şi a chemării mele duhovniceşti.

Oamenii trăiesc liniştiţi, iar moartea îi loveşte pe neaşteptate, a spus negustorul acela ciudat, Hasan, care nu va întrece niciodată măsura şi nu va suferi niciodată din pricina unui pas necugetat. Şi eu credeam că nu trebuie să mă tem de surprize din parte-mi.

— Ce vreau? am spus, mirîndu-mă de mine însumi, şi ştiind că nu e bine ce fac. Nu trebuia să spui asta. Este oare o fărădelege să întrebi de fratele tău, orice ar fi făcut? E datoria mea să întreb, şi după legile omeneşti, şi după legea lui Dumnezeu, oricine m-ar putea scuipa în faţă dacă aş nesocoti acest drept al meu. Şi pe noi toţi, dacă s-ar încălca acest drept. Oare ne-am făcut fiare, sau mai rău decît fiarele?

— Sînt vorbe grele, a spus, la fel de calm, doar pleoapele i s-au lăsat peste ochii obosiţi. De partea cui e dreptatea? Dumneata îţi aperi fratele, eu legea. Legea este aspră, eu o slujesc.

— Dacă legea e aspră, noi trebuie să fim lupi?

— Cine este lup, cel ce apără legea, sau cel ce o atacă, cum faci dumneata?

Am vrut să spun că lup e acela care ţine cu orice preţ să fie crud. Nenorocirea îi loveşte pe oameni pe

neaşteptate. Bine că n-am răspuns nimic la aţîţarea lui, el simte nevoia şi plăcerea să-i scoată pe oameni din minţi.

Pe urmă m-am simţit mîhnit, supărarea mi-a trecut repede, i-a luat locul căinţa pentru lipsa de stăpînire, străină firii mele. Răspunsesem aspru fiindcă fusesem prea încordat, neputincios să-mi strunesc pornirile necugetate. Tot ce face omul în asemenea împrejurări este de obicei păgubitor: e vitejie prostească, o sfidare sinucigaşă fără rost, care nu ţine mult şi lasă în urmă un simţămînt de nemulţumire. Şi mintea cea de pe urmă, care nu mai slujeşte la nimic.

S-a petrecut lucrul de care mă temeam cel mai mult, mi s-a spus că-mi apăr fratele împotrivindu-mă legii. Dacă într-adevăr este aşa, dacă i se pare cuiva că este aşa, căci eu ştiu că nu este, dacă oamenii vor crede că pun paguba mea proprie mai presus de tot ce e în afara mea, atunci totul a ieşit cum nu se poate mai rău, şi temerile mele tulburi au fost întemeiate. Iar cel mai rău e că, de fapt, nu-l apăram pe fratele meu, ci m-am răzvrătit doar într-o clipă de necugetare împotriva cruzimii cumplite, nu eram nici de partea lui nici de a muselimului. Nu eram nicăieri.

Mă bucur că se apropie amiaza, că nu voi rămîne singur, că mă voi cufunda în rugăciune, voi lăsa gîndul apăsător la uşa geamiei, mă va aştepta desigur la ieşire, dar măcar un timp voi scăpa de el.

Cînd am păşit în faţa celor cîţiva credincioşi şi am început rugăciunea, am simţit, mai puternic decît oricînd, tihna ocrotitoare a locului cunoscut, mirosul cald şi gros al cerii topite, pacea tămăduitoare a pereţilor albi şi a tavanului afumat, duioşia maternă a razelor de soare care scînteiau pe firele de praf aurii. Asta-i moşia mea, covoarele uzate, sfeşnicele de aramă, mihrabul[7] din care înalţ rugăciuni în faţa oamenilor îngenuncheaţi, liniştea şi siguranţa mea; de ani de zile aici sînt eu însumi, cunosc

[7] Mihrab – nişă în partea din faţă a geamiei, unde stă preotul musulman.

desenul de pe covorul pe care calcă piciorul meu, este ros şi decolorat, mi-am lăsat urma pe ceea ce durează mai mult decît noi, zi de zi îmi fac datoria sfîntă în casa asta care a devenit a mea, a noastră, şi a Domnului, ascunzînd pînă şi de mine că cel mai mult era a mea. Dar în ziua aceea, în amiaza aceea, scăpat de chin, întors din lumea ciudată cu care nu sînt obişnuit, în pacea asta molcomă, eu nu-mi mai făceam datoria, eram sigur că nu slujesc nimănui, ci toate îmi slujesc mie, mă apără si mă refac, alungă visul cel urît şi tulbure. Mă scufundam în dulceaţa rugăciunii cunoscute, simţeam că-mi revine cumpătul zdruncinat, mulţumită tuturor acestor lucruri, ale mele de ani de zile, mulţumită mirosurilor familiare, murmurului ne-desluşit al oamenilor, bufniturilor surde ale genunchilor, mulţumită rugăciunilor mereu aceleaşi, a cercului care se închidea ca o apărare, ca o fortăreaţă, justificîndu-mă şi confirmîndu-mă. Fără să întrerup rugăciunea, rostind-o în virtutea obişnuinţei, vedeam raza de soare care pătrundea prin geam, întinsă de la fereastră pînă la mîinile mele, de parcă se juca, stîr-nindu-mă; auzeam ciripitul certăreţ şi senin al vrăbiilor în jurul geamiei, rumoarea continuă a glasurilor lor vesele, ce păreau galbene precum grîul şi soarele; ceva cald şi limpede plutea în jurul meu, despărţindu-mă de toate printr-un zid, trezind amintirea a ceva ce fusese odinioară, nu ştiu cînd, nu ştiu unde. Dar a fost, n-am nevoie să reînvii nimic, totul este viu, puternic şi drag ca altă dată, ca niciodată, fără formă şi de aceea atotcuprinzător; a fost, ştiu, poate în copilăria care nu mai dăinuie ca amintire, ci ca părere de rău, poate ca dorinţa de a fi, de a dăinui, străvezie, ca o unduire, ca susurul molcom al apei, ca foşnetul calm al sîngelui, bucurie însorită şi năvalnică, şi ştiam că ăsta e păcatul, această uitare în rugăciune, această desfătare a trupului şi a gîndului, dar nu puteam să mă smulg, nu doream să întrerup ciudata uitare. Dar s-a întrerupt ea singură.

Mi s-a părut că în spatele meu, printre oamenii care se rugau, stă fugarul meu de aseară. Nu cutezam să mă

întorc, dar eram sigur că este în geamie. A intrat după mine, sau nu l-am văzut eu. Glasul lui se aude altfel decît al celorlalţi, e mai jos şi mai bărbătesc, rugăciunea lui nu este rugăminte, este cerere, privirea îi este pătrunzătoare, mişcările mlădioase, numele lui este Ishak, îi spun aşa deoarece este aici şi nu ştiu cum îl cheamă, şi ar trebui să ştiu. A venit pentru mine, să-mi mulţumească, sau pentru sine, să se ascundă. Vom rămîne singuri după rugăciune, să-l întreb ce am greşit aseară. Ishak, repet, Ishak, acesta era numele unchiului meu la care ţineam foarte mult cînd eram copil, Ishak, nu ştiu cum de-i apropii unul de altul, cum şi de ce rechem atît de stăruitor copilăria; e fugă de ceva neplăcut. O fugă de ceea ce este acum, un refugiu inconştient în aduceri-aminte şi în dorinţa nebună ca ceea ce este să nu mai fie; dorinţa deşartă, m-ar fi împins la deznădejde dacă ar fi fost un gînd adevărat; în felul acesta însă el se şi înfăptuia puţin, în clipe tulburi de nefirească înălţare, în care trupul şi forţele lăuntrice necunoscute îşi căutau liniştea pierdută. Nu-mi dădeam seama în clipa aceea că uitarea are viaţa scurtă, dar cînd s-a ivit gîndul despre Ishak, ştiam că liniştea mea se va tulbura din nou, căci şi Ishak ţine de acea lume la care nu voiam să mă gîndesc, şi poate că de aceea şi doream să-l aşez în spaţiul visurilor îndepărtate, separîndu-l de clipa şi de timpul în care nu puteam fi împreună. Simţeam dorinţa să mă întorc, din pricina lui îmi simţeam rugăciunea găunoasă, redusă la cuvinte fără miez, şi mai lungă decît oricînd.

Despre ce aş putea vorbi cu el? Despre el nu vrea să spună nimic, m-am încredinţat aseară. Am putea vorbi despre mine. Ne vom aşeza aici, în încăperea goală a geamiei, în lume, dar şi în afara ei, singuri, va zîmbi, cu zîmbetul lui sigur şi depărtat, care nici nu e zîmbet, ci o răceală pătrunzătoare, o privire care vede tot şi nu se miră de nimic, mă va asculta atent, uitîndu-se la înfloriturile de pe covorul din faţa lui, sau la raza de soare care străbate stăruitor umbra plină de licăr, şi îmi va spune un adevăr care mă va uşura.

Închipuindu-mi acea convorbire, îi reînviam chipul, fără să mă mir cît de bine îl păstrasem în memorie, aşteptam să rămînem singuri, ca aseară, să reînnodăm discuţia neobişnuită, fără a ne ascunde. Omul acesta neastîmpărat şi răzvrătit, care gîndea tocmai pe dos tot ce puteam gîndi eu, mi se părea, printr-o toană a nestatorniciei, singurul om pe care m-aş putea bizui. Tot ce făcea era nebunesc, în nimic din ce spunea nu puteai fi de partea lui, dar numai în el m-aş putea încrede, căci este nefericit, dar cinstit, nu ştie ce vrea, dar ştie ce face, ar fi în stare să ucidă, dar nu să înşele. Şi, în timp ce zugrăveam astfel în inima mea însuşirile frumoase ale răzvrătitului necunoscut, nici n-am băgat de seamă ce drum străbătusem de aseară şi pînă acum. Azi-dimineaţă am vrut să-l predau străjerilor, iar la amiază eram de partea lui. Dar nici azi-dimineaţă nu eram împotriva lui, şi poate că şi acum l-aş preda, aceste hotărîri nu au a face una cu alta, sau poate că au, dar într-un fel ciudat, foarte încurcat. De fapt, eram doar convins, că el, Ishak răzvrătitul, ar putea să-mi explice unele lucruri strînse ca un nod în mine. El singurul. Nu ştiu de ce, poate pentru că a suferit, pentru că în chinuri şi-a cîştigat experienţă, pentru că răzvrătirea l-a eliberat de calea obişnuită de a gîndi, care te leagă; pentru că nu are prejudecăţi, pentru că a terminat-o cu temerile şi spaimele, pentru că a luat-o pe un drum fără ieşire, pentru că e de mult condamnat, doar că mai amînă curajos moartea. Asemenea oameni ştiu multe, mai multe decît noi cei care bîjbîim între regula învăţată şi teama de păcat, între obişnuinţă şi frica de o vină oricînd posibilă. Şi cu toate că n-aş păşi niciodată pe drumul răzvrătirii, nici măcar în gînd, aş asculta cu plăcere adevărul lui. Despre ce?

Nu ştiu despre ce.

Am să-i spun aşa:

De douăzeci de ani sînt derviş, am intrat la şcoală de mic copil, şi nu ştiu nimic în afară de ceea ce au vrut să mă înveţe. Am fost învăţat să ascult, să rabd, să trăiesc pentru credinţă. Mai buni decît mine au fost destui, mai credincioşi

nu sînt prea mulţi. Totdeauna am ştiut ce trebuie să fac, ordinul călugăresc a gîndit pentru mine, iar temelia credinţei e largă şi trainică, şi nu am nimic al meu care să nu poată sta pe ea. Aveam familie, îşi trăia traiul ei, a mea prin sînge şi prin amintirea îndepărtată, prin copilăria pe care de o viaţă mă străduiesc s-o îngrop, amăgindu-mă că este moartă, familia mea căci aşa trebuie să fie; ţineam la această iubire fără legături şi fără folos, deşi din pricina asta era rece. Trăiau, erau ai mei, şi asta mi-era de ajuns, şi lor poate; cele trei întîlniri în timpul acestor douăzeci de ani n-au stricat şi n-au îndreptat nimic, n-au ajutat, dar nici n-au dăunat osîrdiei mele întru slujirea credinţei, deşi mîndria că mi-am găsit o familie mai mare întrecea mîhnirea pricinuită de părăsirea căminului părintesc. Şi iată, s-a întîmplat ca fratele meu să fie lovit de o nenorocire. Spun acest cuvînt căci nu-l găsesc pe cel adevărat, nu pot spune că este nici dreptatea, nici nedreptatea, şi aici începe chinul. Nu-mi place silnicia, mi se pare un semn de slăbiciune şi de nechibzuinţă, o cale de a-i împinge pe oameni la rău. Şi totuşi, cînd se săvîrşea asupra altora, am tăcut, refuzînd să judec, trecînd răspunderea asupra altora, sau străduindu-mă să nu mă gîndesc la ceea ce se petrecea fără vina mea, ba chiar recunoscînd uneori că răul este necesar pentru un bine mai mare şi mai important. Dar cînd biciul puterii l-a izbit pe fratele meu, m-a sfîşiat şi pe mine pînă la sînge. Simt, deşi nedesluşit, că măsura luată împotriva lui e crudă, îl cunosc pe acest băiat, nu e în stare să facă rău. Dar iată, nu-l apăr cu destulă dîrzenie, dar nici lor nu le găsesc justificare, mi se pare cloar că toţi laolaltă mi-au făcut un rău, aproape deopotrivă de mare, m-au zdruncinat, punîndu-mă faţă-n faţă cu viaţa din afara drumului meu drept, silindu-mă să mă pronunţ într-un fel. Ce sînt eu acum? Frate nevrednic sau derviş şovăielnic? Am pierdut iubirea omenească, sau am ciuntit neclintirea credinţei, pierzînd astfel totul? Aş fi vrut să-mi pot plînge fratele, orice fel de om ar fi, sau să fiu apărător dîrz al legii, chiar dacă e vorba de fratele meu,

chiar şi cu părere de rău. Dar nu pot, nici una nici alta. Ce este asta, Ishak, mucenic răzvrătit, care ţi-ai ales drumul şi nu ştii ce înseamnă nehotărîrea, mi-am pierdut oare chipul omenesc sau credinţa? Sau amîndouă? Şi ce a mai rămas atunci din mine? O carapace goală, un mormînt? O piatră de mormînt, fără nici un semn? Frica a intrat în mine, Ishak, frica şi buimăceala, nu mai cutez să fac nici un pas în nici o direcţie, mă tem că mă voi prăbuşi într-o prăpastie.

Nu m-am întors să-l văd, nu mai credeam că este acolo, nu ştiam ce i-aş putea spune din tot chinul acesta fără nume. Era şi primejdioasă intenţia de a-i încredinţa tocmai lui ceea ce n-aş fi spus la nimeni. Nu mi-a venit în gînd un derviş, nici unul din oamenii cu care mă întîlnesc, ci un răzvrătit, un fugar, un om în afara legii. Mă gîndisem oare că numai el nu s-ar fi mirat de a-ceastă destăinuire? Crezusem oare că numai el nu s-ar fi uitat dojenitor la mine? Ajută-mă, Doamne, să ies din încercările acestea şi să rămîn la fel cum am fost. Iar singura ieşire adevărată e să nu se fi întîmplat nimic.

Pace şi mîntuire lui Ibrahim,
Pace şi mîntuire lui Musa şi Harun
Pace şi mîntuire lui Ilias,
Pace şi mîntuire lui Ishak.

Pace şi mîntuire nefericitului Ahmed Nurudin. Oamenii se îndreptau spre ieşire tuşind uşor, şopotind, mă lăsau singur; am rămas în genunchi în faţa suferinţei, singur, din fericire, singur, din păcate, temîndu-mă să părăsesc acest loc unde mă puteam chinui în şovăirea mea.

De-afară se auzeau tropăit, învălmăşeală, cineva striga, altcineva ameninţa, nu vreau să aud cuvinte, nu vreau să ştiu cine strigă şi cine ameninţă, e urît tot ce se întîmplă în lume, primeşte, Doamne, rugăciunea neputinţei mele, ia-mi puterea şi dorinţa de a ieşi din această linişte, redă-mi pacea dintîi sau cea de pe urmă, crezusem că între ele se află ceva, a fost o dată un rîu, şi ceaţă în amurg şi lucirile soarelui pe undele lui, există şi acum în mine, credeam că am uitat, dar vezi bine că nimic nu se uită,

totul se întoarce din sipetele încuiate, din întunericul închipuitei uitări, şi e al nostru tot ce am crezut că nu e al nimănui; stă în faţa noastră deşi nu ne trebuie, licăreşte cu luminile unei foste vieţi, adu-cîndu-ne aminte şi rănindu-ne. Şi răzbunîndu-se pentru trădare. E prea tîrziu, dragi amintiri, în zadar vă întoarceţi, sînt de prisos alinările voastre neputincioase şi aducerea aminte a ceea ce ar fi putut să fie, căci ce n-a fost nici n-a putut să fie. Şi pare totdeauna frumos ceea ce nu s-a făptuit. Voi sînteţi amăgirea care naşte nemulţumire, amăgirea pe care nu pot şi nu vreau s-o alung, căci mă dezarmează, şi cu tristeţea ei molcomă mă apără de suferinţă.

Mă aşteaptă tata, pierdut de durere, din cauza fiului său, numai el i-a mai rămas, eu nu mai exist, nici el nu mai există, e singur. Bătrînul mă aşteaptă la han, singur; cîndva am crezut că sîntem una, acum nu mai credem nimic, întîi mă vor întreba ochii lui şi eu voi răspunde, cu un zîmbet; voi găsi atîta putere pentru el. Da, muselimul mi-a spus că fratele meu va fi în curînd eliberat, îl voi petrece pe tata dîndu-i speranţă, de ce să plece copleşit, nu i-ar folosi la nimic să afle adevărul. Şi mă voi întoarce trist la tekie...

Respiram noaptea proaspătă de mai, tînără şi plină de licăr; îmi place primăvara, mă gîndeam, îmi place primăvara, neistovită şi neîngreunată, ea ne trezeşte cu chemarea ei senină şi uşuratică să începem din nou amăgire şi nădejde de fiecare an; noi muguri încolţesc pe trunchiul bătrîn; îmi place primăvara, strig cu încă-păţînare în sinea mea, mă silesc s-o cred; o ascunsesem de mine în anii trecuţi, dar acum o chem, mă las învăluit de ea, ating floarea mărului de lîngă drum şi ramura tînără, mătăsoasă; gîlgîie seva în vinele ei nenumărate, îi simt curgerea, treacă prin buricul degetelor în trupul meu, să încolţească floare de măr pe degetele mele şi frunze verzi, străvezii în palmele mele, să fiu mireasma uşoară de pom înflorit, molcomă nepăsare vegetală; îmi voi purta mîinile înflorite prin faţa ochilor uimiţi, le voi întinde spre ploaia hrănitoare,

sădit în pămînt, hrănit de cer, întinerit de primăveri, adormit de toamne. Bine ar fi să poţi lua totul de la început.

Dar nu mai e nici un început, el nu are însemnătate şi nici nu ştim cînd este; mai tîrziu ne dăm seama, cînd sîntem prinşi în viitoare şi cînd totul continuă, şi atunci ne gîndim că ar fi putut să fie altfel, dar n-a fost, şi ne agăţăm de primăvară, ca să nu ne gîndim la începutul care n-a fost şi la continuarea lui urîtă.

În zadar rătăcesc pe străzi, irosesc timpul ce nu se poate irosi. Hasan mă aşteaptă la tekie. Tata m-a aşteptat azi la han, Hasan diseară la tekie, îmi aţin toate drumurile, sînt la toate răscrucile, nu mă lasă să-mi ies din griji. Să-mi trimiţi veste îndată ce i-or da drumul, mi-a spus tata la plecare. N-am să-mi găsesc liniştea pînă nu aud vestea asta. Şi, cel mai bine ar fi – să vină acasă.

Cel mai bine ar fi fost, dacă nu pleca de loc de acasă.

— Du-te mîine la muselim – mi-a amintit să nu uit – şi mulţumeşte-i. Mulţumeşte-i şi din partea mea.

Îmi pare bine că a plecat, e greu să te uiţi la faţa lui care cere alinare, iar eu îi puteam da numai minciună. A luat cu el şi una şi alta, mie mi-a rămas doar amintirea grea. Ne-am oprit la marginea cîmpului, i-am sărutat mîna, iar el m-a sărutat pe frunte, din nou îmi era părinte, am privit în urma lui, păşea gîrbovit, ducînd calul de căpăstru de parcă s-ar fi sprijinit de el, întorcînd capul neîncetat; m-am simţit uşurat cînd ne-am despărţit, dar eram trist şi singur – acum ne despărţeam pentru totdeauna, nu mai încăpea nici o amăgire. Ne înmormîntasem unul pe altul tocmai în clipa cînd ne recunoscusem din nou, cu nimic nu ne-a putut ajuta acea ultimă căldură de prisos.

Stăteam în mijlocul cîmpului cînd tata a încălecat pe cal şi s-a pierdut printre stînci, de parcă l-ar fi înghiţit piatra sură.

O umbră lungă a după-amiezii, poate sufletul întunecat al muntelui, se tîra pe cîmp posomorîndu-l, trecu şi peste mine, mă înconjură din toate părţile, iar soarele se feri de ea, retrăgîndu-se spre muntele celălalt. Departe-i noaptea,

aceasta e doar solia ei dintîi, ceva prevestitor de rău. Nu este nimeni pe cîmpia tăiată în două de umbră, pustii sînt amîndouă jumătăţile, stau singur pe întinsul acesta dezbinat care se întunecă, mărunt în spaţiul care se închide, copleşit de neliniştile tulburi ce sălăşluiesc în sufletul meu străvechi, străin, şi totuşi al meu. Singur în cîmpie, singur pe lume, neputincios în faţa tainelor pămîntului şi a cerului necuprins. Atunci, de undeva dinspre munte, din pîlcul de case ce suie pe costişă, s-a auzit un cîntec, străbătea întinderea însorită a cîmpiei pînă la umbra mea, părea că-mi vine în ajutor şi, într-adevăr, m-a trezit din vraja aceea nelămurită de o clipă.

N-am scăpat de nedorita întrevedere cu Hasan. L-am găsit împreună cu hafiz-Muhamed în cerdac, deasupra rîului, în minteanul lui albastru, cu barba-i moale proaspăt tunsă, parfumat, senin, zîmbitor – spălase de pe el cele trei luni de călătorii, mirosul de vite, de sudoare, de hanuri, de colb, de noroaie, uitase înjurăturile, uitase de codri, de treceri primejdioase peste ape şi acum arăta ca un agă tînăr şi răsfăţat de o viaţă ce nu-i pretindea nici trudă, nici curaj.

I-am găsit la taifas. Acest neguţător de vite, fost *muderis*[8], îl aţîţa pe hafiz-Muhamed să spună ceea ce ştia, pentru a-l putea contrazice, în glumă, fără să dea vreo însemnătate nici celor auzite, nici celor spuse de el însuşi. Din totdeauna m-a mirat cum în discuţii neserioase descoperea temeiuri înţelepte, îmbrăcîndu-le însă în straie zurlii.

M-a întrebat, după ce ne-am dat bineţe:

— Ai aflat ceva despre frate-tu?

— Nu. Am să mă duc mîine din nou. Dar tu, cum ai călătorit?

Aşa e cel mai bine, grijile mele să-mi rămînă mie.

A rostit cîteva vorbe obişnuite despre peregrinările lui, glumind cum că el depinde totdeauna de voia Domnului şi de năravul vitelor, şi că voia lui şi-o potriveşte după a lor,

[8] *Muderis* – dascăl la şcoala confesională.

iar apoi i-a propus lui hafiz-Muhamed să-şi continue gîndurile, foarte interesante dar şi foarte dubioase despre apariţia şi dezvoltarea fiinţelor vii, chestiune însemnată atîta timp cît există fiinţe vii şi foarte potrivită pentru controverse, mai ales în vremuri cînd nu există nici un fel de controverse şi murim cu toţii de plictiseală, fiind de acord în toate.

Hafiz-Muhamed, care tăcuse trei luni, sau vorbise numai despre lucruri obişnuite, şi-a continuat şirul gîndurilor despre facerea lumii, o poveste ciudată şi neadevărată, în afara învăţăturilor Coranului; era interesantă imaginea lumii pe care el o desfăşura, luată din cine ştie ce carte din multele pe care le-a citit, însufleţită de închipuirea lui, sclipind învăpăiată de ceasurile lui de friguri petrecute în singurătate, cînd în nălucirile lui bolnave lumea se făcea şi se desfăcea. Semăna a blasfemie, dar noi ne obişnuisem, abia de-l mai socoteam derviş adevărat, şi-a cucerit dreptul de a nu da socoteală nimănui, dreptul cel mai frumos şi cel mai rar în ordinul nostru, şi nimeni nu socotea prea dăunătoare spusele sale, căci erau destul de tulburi.

Mi se părea foarte neobişnuit, de neînchipuit aproape, cum un învăţat naiv îi vorbea despre facerea lumii unui ştrengar plin de duh, blînd şi neserios, odinioară cărturar, iar acum geambaş de vite şi însoţitor de caravane. Parcă însuşi satana şi-ar fi pus mintea să-i adune laolaltă pe aceşti doi oameni care nu aveau nimic comun, şi să-i împingă într-o dezbatere la care nu se aştepta nimeni.

Tînărul acesta mă uimea de fiecare dată cu cîte o noutate pe care nu era uşor s-o explici sau s-o justifici. Deşi înzestrat şi cult, tot ce făcea era neobişnuit, depăşea orice aşteptare. Şi-a făcut studiile la Ţarigrad, a umblat prin Orient, a fost dascăl într-o *medresa*, slujbaş la Poartă, ofiţer, apoi a părăsit totul, s-a mutat dintr-un motiv oarecare la Dubrovnik, s-a întors de acolo cu un negustor şi cu nevasta acestuia, se vorbea că este îndrăgostit de latina aceea cu obrazul alb, cu părul negru şi cu ochii verzi, care

se afla la ora asta cu bărbatul ei, tot la Dubrovnik; a dat în judecată pe o rudă îndepărtată care îşi însuşise averea lui, apoi şi-a retras plîngerea, cînd a văzut cîţi copii hrăneşte nefericitul acela, s-a însurat cu fata acestuia, pe care i-au băgat-o pe gît în schimbul averii, iar cînd a văzut cu ce l-au fericit, a fugit din oraş, lăsîndu-i pe toţi în casa lui, şi a început să facă negoţ, călătorind la răsărit şi la apus, spre groaza familiei. Cum de a întrunit atîtea îndeletniciri, ce era al lui din toate astea, e greu de spus. Nimic, rîdea el, dar omul trebuie să trăiască din ceva şi, la urma urmelor, toate-s la fel. Era prea vorbăreţ pentru slujba de la Poartă, prea neastîmpărat pentru un dascăl, cu prea multă carte pentru un văcar. Se povestea că ar fi fost alungat din Ţarigrad, se spuneau tot atîtea poveşti despre cinstea, cît şi despre necinstea lui, se zicea că ar fi neobişnuit de înzestrat, precum şi cu totul incapabil; a fost socotit fără suflet, cînd a pornit plîngerea pentru avere şi un prost cînd a retras-o; unii ziceau că-i un neruşinat pentru că trăieşte cu femeia din Dubrovnik şi că ea are un bărbat prostănac, iar alţii că el este un prostănac pentru că femeia aceea şi bărbatul ei profită de pe urma lui. Gura tîrgului l-a vorbit şi l-a cercetat pe toate feţele, a fost un subiect potrivit pentru nenumărate presupuneri, mai ales la început, cînd lumea încă nu se obişnuise cu el; dar el dădea din mînă a lehamite auzind toate astea, nu-i păsa de nimeni şi de nimic. Se împrietenea cu oricine, stătea de vorbă cu dascălii, făcea negoţ cu neguţătorii, bea cu puşlamalele, glumea cu calfele, egal cu toţi în orice făcea, şi totuşi ratat în toate.

Nu voiam să vorbesc cu el despre fratele meu, asta l-ar fi întristat poate pentru scurtă vreme, l-ar fi supărat, dar numai o clipă. Mă frămîntam şi din cauza discuţiei de aseară cu sora lui. Mai bine n-ar fi venit.

Noroc că nu era om sîcîitor. Şi noroc că-l atrăgea discuţia pe care o purtau el şi cu hafiz-Muhamed. În felul acesta puteam să amîn totul.

Umezeala şi căldura sînt izvorul vieţii, spunea hafiz-

Muhamed. Din umezeala putredă, în care s-au înfiripat încetul cu încetul, întîi au apărut fiinţele vii fără formă, fără membre, nişte boabe şi bastonaşe în care pîlpîia viaţa, bîjbîind în întuneric, orbecăind, fără scop şi fără ţintă, trăind în apă, ieşind pe uscat, vîrîndu-se în mîl. Mii de ani au trecut astfel...

— Dar Dumnezeu? întrebă Hasan.

Era o întrebare glumeaţă şi totuşi serioasă. Hafiz-Muhamed s-a făcut că n-aude.

— Mii de ani au trecut astfel, acele fiinţe mici şi neputincioase se schimbau, unele se deprindeau cu uscatul, altele cu apa. Se năşteau surde şi oarbe, fără mîini, fără picioare, fără nimic pe ele, şi totul răsărea după o îndelungă nevoie şi după multe încercări.

— Dar Dumnezeu?

— Dumnezeu a vrut aşa.

Deşi suna neconvingător, hafiz-Muhamed mai degrabă înlătura astfel, cu o afirmaţie de netăgăduit, o piedică stînjenitoare, decît răspundea la provocare.

M-a uimit atît purtarea unuia cît şi a celuilalt. Hafiz-Muhamed înlătura într-adevăr mîna lui Dumnezeu de la facerea lumii, iar Hasan nu făcea decît să atragă atenţia în glumă asupra acestui fapt, fără să împingă lucrurile pînă la capăt şi fără să profite de superioritatea pe care-o putea cîştiga uşor.

Le cunoşteam, erau învăţăturile puţin schimbate ale filozofilor greci, tălmăcite în arabă de Ibn-Sina în operele lui. După aceste învăţături, omul a ajuns treptat la ceea ce este azi, adaptîndu-se încet, supunîndu-şi natura, devenind unica fiinţă înzestrată cu conştiinţă. De aceea natura nu mai este o taină pentru el, nici întinderea din jurul lui o necunoscută, le-a cucerit şi le domină, parcurgînd drumul uriaş de la vierme la stăpîn al pămîntului.

— Prost stăpîn, rîse Hasan.

Controversa şi întreaga discuţie, de aici a şi pornit: că oamenii au înjghebat prost lumea asta, după cum afirma Hasan fără a se necăji prea mult. Iar hafiz-Muhamed nu era

de acord, şi a pornit-o după dovezi pînă la germenii lumii.

Sute de obiecţii se puteau aduce la tot ce spunea hafiz-Muhamed, de la zămislirea fiinţelor vii, care ar fi avut loc de la sine, şi pînă la afirmaţia că omul ar fi stăpînul pămîntului, aproape neatîrnat de voinţa lui Dumnezeu. Dar cînd m-am amestecat şi eu în vorbă, nu i-am pomenit de aceste greşeli, mi se părea caraghios să discut nişte lucruri atît de cunoscute. Mai important mi se părea altceva: oare nu este naivă părerea că omul

este bine aşezat pe pămînt şi că aici ar fi lăcaşul lui adevărat?

Spaţiul este temniţa noastră, am spus ascultînd ecoul gîndurilor mele necunoscute, picurînd o neaşteptată ardoare în discuţia moartă şi netrebuincioasă de pînă atunci. Spaţiul ne stăpîneşte pe noi. Noi îl stăpînim numai cît poate ochiul să-l cuprindă. Iar el ne oboseşte, ne sperie, ne cheamă, ne alungă. Ne închipuim că spaţiul ne vede şi de fapt lui nu-i pasă de noi, spunem că-l cucerim, cînd de fapt nu facem decît să profităm de nepăsarea lui. Pămîntul nu ne este prielnic. Trăsnetele şi valurile nu sînt ele pentru noi, ci noi sîntem în ele. Omul nu-şi are sălaşul lui adevărat, el şi-l dispută cu forţele oarbe. Pămîntul e un cuib străin, el n-ar putea fi decît sălaşul unor monştri în stare s-o scoată la capăt cu tot felul de nenorociri care i se oferă din belşug. Sau al nimănui. Nici al nostru.

Noi nu cucerim pămîntul, ci un petic pe care să punem piciorul, nici muntele – numai imaginea lui în ochiul nostru, nici marea, doar vigoarea ei mişcătoare şi luciul ei. Nimic nu este al nostru în afară de nădejdi amăgitoare, de aceea ne ţinem strîns de ele.

Nu sîntem ceva în ceva, ci nimic în ceva, nu sîntem una cu cele din jur, sîntem altfel, nepotriviţi cu restul. Dezvoltarea omului ar trebui să meargă în sensul pierderii conştiinţei lui de sine. Pămîntul este neprielnic pentru trai ca şi Luna, iar noi ne amăgim că aici e sălaşul nostru adevărat, căci n-avem încotro. Pămîntul e bun pentru cei fără minte sau pentru cei invulnerabili. Poate că dezlegarea

pentru om va fi să se întoarcă înapoi, să devină doar forţă.

Iar după ce am rostit toate aceste gînduri nesăbuite, m-am speriat că am dat la iveală tot ce voisem să ascund. Am dat răspuns zilei de azi şi amărăciunii mele. M-am pus într-o situaţie stînjenitoare şi pe mine şi pe ei.

Hafiz-Muhamed se uia la mine uimit, aproape speriat, iar Hasan distrat, cu zîmbetul pe buze, şi de-abia în ochii lor am văzut adevărata greutate a vorbelor mele, la care nu chibzuisem niciodată pînă atunci. Dar remuşcări nu aveam, ba chiar m-am simţit uşurat.

Chipul lui Hasan a devenit dintr-o dată gînditor. Nu, a spus încet, olătinînd din cap, de parcă s-ar fi dezvinovăţit că vorbeşte serios. Omul nu trebuie să se prefacă în opusul său. Tot ce e vrednic în el este supus stricăciunii. Poate că nu este uşor să trăieşti pe lume, dar dacă vom crede că nu aici este locul nostru, va fi şi mai rău. Iar, a dori numai putere şi lipsă de simţire, înseamnă a te răzbuna pentru dezamăgirile suferite. Dar asta nu este o dezlegare, ci renunţare la tot ce omul ar putea să fie. Negarea oricărei raţiuni trădează o teamă străveche, însuşirea cea mai însemnată, din totdeauna, a fiinţei umane, care-şi doreşte putere căci îi este frică.

— Sîntem aici, pe pămînt, a spus hafiz-Muhamed tulburat. A nega că aici este locul nostru, înseamnă a nega viaţa. Căci...

A început să tuşească, dar a continuat să dea din mîini, în semn că nu este de acord cu mine, fără să-şi poată potoli boala stîrnită.

— Trebuie să te duci în odaie, l-a făcut atent Hasan. Afară e rece şi umezeală. Vrei să te ajut?

A dat din mînă: nu trebuie. Şi a plecat, tuşind: nu-i plăcea să aibă martori la boală.

Am rămas singuri, Hasan şi cu mine.

Păcat că nu ne putem despărţi, fără nici o lămurire, fără alte vorbe; cel mai bine ar fi fost să ne sculăm şi să plecăm, era greu să continui, dar să şi curmi totul, şi nu mai era nici hafiz-Muhamed, care ne slujea de legătură şi

justificare pentru discuţii mai cuprinzătoare. Ceea ce va urma, ne privea numai pe mine şi pe el.

Dar Hasan nu era stingherit, găsea oricînd o cale ca totul să pară firesc. Şi-a întors privirea de la hafiz-Muhamed la mine şi a rîs. Rîsul era calea lui spre inima omului, căci însemna înţelegere, aducea uşurare.

— L-ai speriat pe hafiz-Muhamed. Părea uluit.

— Îmi pare rău.

— Ştii la ce mă gîndeam, în timp ce vorbeai? Cum unii oameni pot spune tot ce vor, şi poţi să iei sau să nu iei de bună ceea ce spun, oricum rămîi liniştit. Iar alţii îşi pun tot sufletul în ceea ce spun, încît deodată totul se încinge, şi nimeni nu mai rămîne netulburat. Ne dăm seama cu toţii că se petrece ceva însemnat. Asta nu mai este schimb de vorbe.

— Dar ce este?

— Hotărîrea de a arunca totul pe rug. Prea te-a zguduit nenorocirea fratelui tău.

N-aş fi lăsat pe nimeni să-mi vorbească astfel, aş fi răspuns cu mînie, el însă m-a biruit, prin faptul că a ghicit miezul răzvrătirii mele, dar şi mai mult prin bunăvoinţa lui ce nu era în cuvinte, ci în privire, în sinceritatea-i adîncă, în înţelegerea şi îngrijorarea care izvorau din el, de parcă abia acum m-ar fi văzut şi încă dinspre partea care de obicei rămîne ascunsă. Şi totuşi dacă n-am ripostat, aş fi vrut măcar să schimb vorba, nu-mi plăcea să scormonească nimeni înlăuntrul meu.

— Le ce te-ai gîndit, cînd vorbeai despre străvechea frică pe care o păstrăm în noi?

— Oare ne vedem pentru prima dată în seara asta? Voiam să vorbesc cu tine despre fratele tău. Dacă nu te supără.

Puteam să-i spun: nu te priveşte, lasă-mă-n pace, nu te băga în ascunzişurile mele, mi-e silă de oamenii care dau sfaturi. Astfel aş fi fost cel mai sincer. Dar nu-mi plăcea grosolănia nici la mine, nici la alţii; mă ruşinam, cînd mă biruia şi o ţineam minte îndelung, cînd mă atingea. Am

spus, justificîndu-mă, că mi-a venit astăzi tata de acasă, şi că nu prea eram în apele mele.

— Ea doua oară că mă respingi, zîmbi el.

— Ce-aş putea să-ţi spun? N-am aflat nimic.

— Nici pentru ce e închis?

— Nici asta.

— Atunci eu ştiu mai mult decît tine. Nu era uşor să scapi de el.

Mi-a spus o poveste ciudată, pe care abia dacă am înţeles-o cu experienţa mea mărginită şi neînsemnată, copilărească prin necunoaşterea lumii în care trăiam.

În împrejurimile oraşului trăise un mic proprietar, spunea Hasan, trăise, căci acum e mort. Să fi avut un temei adevărat, vreo nedreptate care i s-a făcut, sau o fi fost naiv doar, sau cinstit, să fi fost ţîfnos, bătăuş sau fanatic, sau o fi avut pe cineva în spate ori dispunea de dovezi, să fi fost nebun ori îi era totuna ce o să se în-tîmple cu el, e greu de ştiut, şi acum toate astea nu mai au nici o însemnătate, fapt e că omul acesta a început să vorbească lucruri din cele mai negre despre unii de la putere, învinuindu-i sus şi tare pentru anumite lucruri pe care le ştie toată lumea, dar nu le pomeneşte nimeni. I-au trimis vorbă, cu frumosul, să-şi vină în fire, dar el a crezut că le e teamă, şi n-a încetat să facă ceea ce nu folosea nimănui. Atunci au trimis seimenii după el, l-au adus legat în oraş, l-au închis în fortăreaţă, au întocmit interogatoriul în care nenorocitul îşi recunoştea o mulţime de păcate, citind propriile sale cuvinte împotriva credinţei, împotriva statului, împotriva sultanului, împotriva valiu-lui şi explicînd că le-a spus la supărare şi mînie. A recunoscut chiar că a întreţinut legături cu răsculaţii din Krajina, că le trimitea ajutoare, iar casa lui ar fi fost locul de întîlnire al solilor şi al oamenilor lor de încredere. A fost trimis cu toate hîrtiile la vizir, în Travnik, dar, pe drum, omul a fost tăiat cu săbiile, căci a încercat să fugă. Acum, în ceea ce priveşte încercarea asta de fugă, poate să creadă cine ce o vrea, poate că a şi încercat să fugă, sau n-a încercat, asta n-are importanţă, căci oricum l-ar fi tăiat

vizirul, dacă nu o făceau seimenii. Şi nu ţi-aş fi povestit despre el, căci nu este nici primul, şi nici ultimul, dacă în toate astea nu ar fi fost amestecat şi fratele tău. Omul acela nu-l cunoştea, nu l-a văzut vreodată şi nici n-a ştiut vreodată că există, şi soarta i-ar fi fost aceeaşi şi dacă fratele tău nu se amesteca. Nu se cunoşteau, nu s-au întîlnit niciodată, nu erau legaţi între ei, erau deosebiţi unul de altul, şi totuşi, se asemănau în ceva: amîndoi aveau ceva de sinucigaş în ei. Din nefericire, fratele tău lucra la cadiu, zic „din nefericire”, căci e grea şi primejdioasă vecinătatea celor puternici, iar el, copist de încredere, a dat de nişte hîrtii ascunse. Cum le-a găsit, nimeni nu ştie, se ştie doar că nu i le-a arătat nimeni, a dat de ele din întîmplare şi era lucrul cel mai blestemat de care putea da.

— Ce a găsit?

— Interogatoriul scris al celui vinovat, întocmit înainte ca omul să fi fost cercetat, înainte de a fi fost adus în oraş, înainte de a fi fost închis, şi aici a fost toată primejdia şi toată nenorocirea. Pricepi, ştiau dinainte ce are să spună, ce are să recunoască, ce o să-i aducă pieirea. Bine, nici asta nu-i chiar atît de neobişnuit, se grăbeau, aveau nevoie ca totul să se termine cît mai repede şi cît mai sigur, şi totul ar fi fost cum a fost dacă tînărul copist ar fi lăsat interogatoriul dinainte ticluit acolo unde l-a găsit. Şi dacă ar fi uitat că l-a văzut vreodată. Dar n-a făcut-o. Ce a făcut nu ştiu, poate că l-a arătat cuiva, sau a povestit pe undeva, poate că l-au prins cu documentele acelea, fapt e că l-au închis. Ştia prea multe.

Ascultam împietrit. Ce-i asta? Nebunie? Groaza care ne cuprinde în coşmaruri? O cărare întunecoasă a vieţii, pe care unii nu pătrund niciodată? Pare de necrezut ca unui om să-i rămînă neştiute atîtea lucruri! Oare au tăcut oamenii în faţa mea, sau au şuşotit prea încet, sau eram pregătit dinainte să nu cred nimic, căci cunoaşterea m-ar fi smuls din pacea-mi dobîndită cu greu şi mi-ar fi tulburat imaginea despre o lume a mea, destul de cumpănită. Chiar dacă nu-mi închipuiam că este desăvîrşită, credeam că se

poate suporta, cum aş fi putut să mă împac cu gîndul că e nedreaptă? Cineva ar putea să se îndoiască de sinceritatea vorbelor mele şi să mă întrebe: cum se poate ca un om matur, care şi-a trăit atîţia ani printre oameni, încredinţat că le este apropiat şi că poate pătrunde în ceea ce ei ascund de alţii, un om care nu este mărginit, să nu vadă şi să nu afle nişte lucruri care se petrec în jurul lui şi care nu sînt de loc lipsite de importanţă? Să fie asta făţărnicie? Sau orbire? Dacă n-ar fi păcat să juri, aş jura cu tot sufletul că n-am ştiut nimic. Dreptatea o socoteam trebuincioasă, iar nedreptatea posibilă. Tot ce am aflat însă era prea întortocheat pentru părerea mea naivă despre viaţă, făcută în singurătate şi în supunere, era nevoie de multă închipuire neagră pentru a pătrunde în încîlceala acestor legături, pe care eu le socotisem drept o luptă grea şi cinstită, deşi cam nedesluşită pentru gîndul lui Dumnezeu. Sau oamenii ascundeau totul de mine, ferindu-se să nu spună ceea ce n-aş fi vrut să aud? E greu de crezut. Chiar şi atunci cînd am auzit, eram gata să nu cred, cel puţin nu în întregime, a crede ar fi însemnat să mă sperii de moarte, ori să întreprind ceva, nici nu găsesc cuvîntul potrivit pentru a exprima acel gînd primejdios care mijea în cugetul meu. Recunosc, nu mi-e ruşine, sinceritatea gîndului meu îmi serveşte de justificare, persoana lui Hasan a scăzut greutatea ştirilor pe care le-am aflat. Era un om cu gînduri bune, dar superficial, cinstit, dar uşuratic, şi fantezia lui nesocotită putea născoci cine ştie ce poveste de necrezut, adăugind la un grăunte de adevăr un car de năluciri. Şi de unde ar fi putut şti, că abia a venit de la drum? Am întrebat, aruncînd ancora de care să mă pot agăţa:

— Cum ai aflat?

— Din întîmplare, a răspuns liniştit, de parcă s-ar fi aşteptat la această întrebare.

— Poate că totul nu este decît o bănuială, o vorbă goală?

— Nu este bănuială, nici vorbă goală.

— Acela care ţi-a povestit are o anume putere ca să

poată şti?

— Ştie numai ceea ce ţi-am spus.

— Cine este?

— Nu pot să-ţi spun, şi nici n-are însemnătate! De la el n-ai putea afla mai mult decît ai auzit. Ce-ţi trebuie mai mult?

— Nimic.

— Era atît de speriat că mi s-a făcut milă de el.

— Atunci de ce ţi-a vorbit?

— Nu ştiu. Poate a vrut să scape de o povară. Ca să nu-l strivească ceea ce ştia.

Eram atît de năucit de cele auzite, încît nu reuşeam de loc să-mi adun gîndurile, se împrăştiau precum păsările ameninţate de foc, se ascundeau în găuri întunecoase, precum viperele. Cumplită, se deschidea în faţa mea priveliştea răului atotputernic.

— E groaznic, am spus. Atît de groaznic, că nu-mi vine nici să cred. Mai bine nu-mi spuneai...

— Aşa gîndesc şi eu. Socoteşte că nu ţi-am spus nimic, dacă nu-ţi este de nici un folos ceea ce-ai auzit.

— Asta nu se poate. Lucrurile spun.

— Lucrurile nu se pot spune pînă nu există. Întrebarea e dacă trebuie sau nu spuse. Dacă aş fi ştiut cît o să te tulbure, poate că aş fi tăcut. De ce ţi-e teamă de adevăr?

— La ce-mi foloseşte?

— Nu ştiu. Dar poate că nici nu este adevărat.

— E prea tîrziu acum să dai înapoi. Nu putem şterge ceea ce a fost rostit. Eu îl cunosc pe cel care ţi-a povestit?

M-a privit uimit.

— Voiam să te ajut. Am crezut că ai să chibzuieşti cum să-ţi scapi fratele, cît mai repede. Iar pe tine te preocupă, pare-se, numai sărmanul acela care poate nu doarme noaptea de frică. Parcă n-ai vrea să ştii nimic altceva!

Poate că e adevărat, cred că are dreptate, gîndindu-mă la lucruri lăturalnice, am încercat să-mi uşurez povara mea cumplită. Numai că nu trebuia să vorbesc aşa, şi mi se părea că ştiu şi cum trebuia. Îmi sta pe buze o întrebare

prostească şi copilărească: ce să fac, omule bun, tu care ai trecut peste povaţa minţii tale şi ai ieşit în întîmpinarea altui om, spune-mi încotro s-o iau? Sînt încremenit de ceea ce mi-ai dezvăluit, de parcă aş fi fost dus la marginea prăpastiei, şi nu vreau să mă uit în ea, vreau să mă întorc la ceea ce am fost, sau să nu mă întorc, doresc să-mi păstrez încrederea în lume, iar asta nu e cu putinţă pînă nu se lămureşte neînţelegerea asta groaznică, ucigătoare. Spune-mi de unde să încep?

Nu-mi dădeam seama atunci că nu accept ruptura, că apăr cu deznădejde legăturile de mult statornicite, neştiind că în felul acesta arunc vina asupra fratelui meu, căci cineva trebuie să fie socotit vinovat. De ce n-am început să vorbesc, aş fi încetat prin asta să mă ascund, de el şi de mine! Nu ştiu ce s-ar fi întîmplat, poate că n-ar fi ştiut să-mi spună nimic poate că n-ar fi putut să mă ajute cu nimic, dar ar fi slăbit zvîrcolirea sufletului meu şi n-aş mai fi fost singur. Şi poate că aş fi ocolit drumul pe care a pornit mai tîrziu viaţa mea, dacă mi-aş fi însuşit experienţa lui mai mare şi mai amară, dacă nu m-aş fi închis în durerea mea. Deşi nici asta nu e sigur, căci planurile noastre se deosebeau în totul – el dorea să salveze un om – eu salvam o idee. De fapt, aşa am început să gîndesc mai tîrziu dar, în clipa aceea, mă simţeam amărît, pierdut, pornit fără să-mi dau seama împotriva lui, pentru că descoperise ceea ce eu nu ştiam, ştiind că trebuia să fac totul pentru ca adevărul să iasă la lumină, acum n-aveam încotro: dacă n-aş fi ştiut, puteam să mai aştept, neştiinţa m-ar fi apărat. Acum nu mai puteam alege, eram osîndit la adevăr.

Copleşit de grija celor ce urmau să se petreacă mîine, peste două zile, peste un timp care nu e departe, mă gîndeam totuşi ce greu e să ne despărţim. Să-l las să plece, fără nici o vorbă, să ne spunem ceva obişnuit, să ne depărtăm rece şi cu supărare? Nu găsesc cuvîntul şi purtarea potrivită cînd este vorba de treburile mele: pînă acum am ştiut întotdeauna ce să spun şi cum să mă port. A rămas ceva stînjenitor în urma acestei discuţii, o greutate a

presimţirii şi nemulţumirea că nu s-a spus totul dar, mă stăpîneam fără să vreau, să nu mă arăt rece şi jignit, căci nu ştiam dacă n-o să mai am nevoie de acest om. Spun: fără să vreau, căci nu eram viclean cu bună ştiinţă, nu ştiam în ce treabă ar fi putut să-mi fie de folos, căci nu luasem încă nici o hotărîre, dar o prevedere lăuntrică mă îndemna să nu-l pierd. Şi poate că voi avea nevoie de bunăvoinţa lui pentru treaba pe care o pusesem la cale cu soră-sa. De aceea am încheiat discuţia, lăsînd deschisă calea de a o reînnoda sau nu, după cum va fi voia lui Dumnezeu.

Am spus, cu dorinţa sinceră ca vocea să-mi pară obişnuită şi prietenească:

— E tîrziu. Eşti obosit, sînt sigur.

M-a uimit din nou, prin răspunsul şi prin gestul său, neaşteptat, dar firesc, atît de simplu încît tocmai de aceea părea ciudat.

Şi-a lăsat degetele lungi şi tari pe dosul palmei mele care se odihnea pe spătarul băncii, abia atingîndu-mă, doar atît cît să simt răcoarea plăcută a pielii sale şi moliciunea buricelor degetelor, şi a spus blînd, cu glasul liniştit şi adînc cu care, poate, se spun vorbele de dragoste:

— Se pare că te-am rănit, şi n-am vrut s-o fac. Credeam că ştii mai multe despre lume şi despre oameni, mult mai multe. Trebuia să vorbesc atlfel cu tine.

— Cum ai fi putut să vorbeşti altfel?

— Nu ştiu. Cum vorbeşti cu un copil.

Aceste vorbe puteau să nu însemne nimic, dar pe mine m-a tulburat felul în care le-a rostit, cu voce adîncă de flaut, fără adaosuri lăturalnice, fără pauze pline de nelinişte, cu zîmbetul trist din pricina a ceva ce s-a petrecut altădată, şi blînd, şi înţelept, şi despovărător; şi m-am gîndit cu mirare pentru prima dată că are ceva foarte matur şi adînc, ce se dezvăluia numai în clipele cînd nu se fereşte de loc. Cînd te învăluie, ca acum, clarul de lună, picurînd în suflet nelinişte, în clipele cînd e greu. Am păstrat în amintire glasul acela plin care îndeamnă la

spovedanie, şi zîmbetul acela paşnic, şi clipa aceea de miez de noapte, cînd se desferecă tainele; mi-a rămas totul în memorie, din cauza a ceva puternic, dar nedesluşit pînă la capăt. Poate pentru că mi s-a părut că un om mi-a arătat pe neaşteptate partea ascunsă a fiinţei sale, pe care nimeni înaintea mea, n-a mai văzut-o. Nu ştiu dacă abia se plăsmuia sau doar se dezvăluia, desfăcîndu-şi pielea de şarpe, nici nu ştiu ce a arătat, ştiu doar că momentul a fost deosebit. M-am gîndit că poate şi propria mea tulburare a putut transfigura cuvintele, mişcările, faptele, dar amintirea a rămas.

Atunci s-a sculat, a dezlegat cu pricepere nodurile stînjenelii ce dăinuia între noi, a găsit cuvîntul potrivit, care sună frumos şi îndelung, şi a putut să plece. Tulburarea fără motiv de adineauri îmi trecuse, o înlocuise un gînd urît; mai ciudat era că s-a ivit îndată după însufleţire, decît că a apărut.

La plecare, a scos din buznar o legătură şi a pus-o pe bancă. Pentru tine, a spus. Şi a plecat.

L-am petrecut pînă la poartă. Iar cînd a dispărut după colţ, m-am luat după el. Păşeam uşor, aproape de ziduri şi de garduri, gata să mă opresc, dacă s-o întoarce, ca să creadă că e o umbră. Se pierdea în întunericul uliţelor, îl urmăream după bocănitul paşilor, ai mei nu se aud, sînt moi şi ascunşi, niciodată înainte nu umblasem astfel; din nou zăresc minteanul albastru şi statura înaltă la răspîntiile luminate de lună, mi se pare că umblă în cerc, apoi văd dezamăgit cum rotirea înşelătoare se îngustează, spre un loc cunoscut. M-am oprit lîngă geamie, el a bătut cu inelul metalic în poarta curţii lui şi cineva i-a deschis repede, de parcă l-ar fi aşteptat în spatele porţii. Dacă ar fi intrat într-o casă străină, aş fi fost încredinţat că a intrat la acela al cărui nume n-a vrut să mi-l destăinuiască. Aşa, nu aflasem nimic. M-am întors la tekie, obosit, dar nu era osteneala trupului.

Pe bancă zăcea darul lui Hasan; „Cartea cu povestiri” de Abul Faradj, cu coperţi scumpe de saftian, cu patru

păsări de aur în colţuri. Mi s-a părut neobişnuit că şi pe năframa de mătase în care fusese învelită cartea erau brodate tot patru păsări de aur. Darul n-a fost cumpărat la întîmplare.

O dată, stînd de vorbă cu el, îl pomenisem pe Abul Faradj, amintindu-mi de tinereţe. L-am pomenit şi am uitat. El nu.

M-am aşezat pe bancă şi ţînînd cartea în poală, mîngîind saftianul neted, priveam rîul sleit de lună, ascultam bătăile timpului din turnul orologiului, şi cuprins de o linişte ciudată, îmi venea să plîng. De la Bairamul îndepărtat al copilăriei, era acum pentru prima dată că cineva îmi aducea un dar, prima dată că se gîndise cineva la mine. A ţinut minte o vorbă de-a mea, şi s-a gîndit la ea aflîndu-se undeva departe, într-o ţară străină.

Am un simţămînt cu totul ciudat: de parcă ar fi o dimineaţă răcoroasă cu soare, de parcă m-aş fi întors acasă dintr-o călătorie lungă, de parcă m-ar fi inundat o bucurie puternică şi fără motiv, de parcă s-ar fi risipit întunericul.

Bătu şi miezul nopţii, se auzeau vocile străjilor, ca strigătele unor păsări de noapte, timpul se scurgea, iar eu stăteam mai departe uimit. Din cauza cărţii lui Abul Faradj şi din cauza celor patru păsări de aur. Le văzuse cîndva pe o năframă, singurul lucru care-mi rămăsese de-acasă; tata îmi adusese odată pesmeţi tari de casă într-un ştergar ţărănesc şi, pe deasupra pînzei de în grosolane, aşternuse năframa aceea frumoasă. Şi Hasan a ţinut minte.

E greu de crezut, dar e adevărat: am fost adînc mişcat, Pentru că un om şi-a adus aminte de mine. Fără motiv, fără interes, din inimă curată, sau poate în glumă. Uite aşa se lasă cumpărat, cu o atenţie, pînă şi bătrînul şi scorţosul derviş care crezuse că şi-a biruit măruntele-i slăbiciuni. Iar ele pare-se, nu pier aşa uşor. Şi nici mărunte nu sînt.

Noaptea trecea, iar eu şedeam radios, caraghios în proprii mei ochi, cuprins de o tulburare pe care nu mi-o puteam lămuri. Dar nici nu voiam să mă lipsesc de ea.

6.

Slab e cel care cere,
slab e şi ceea ce i se cere.

Am ieşit azi-dimineaţă pe cîmpie, am urcat pe dealul în floare, am stat lîngă un trunchi scund de pom, cu obrazul lîngî ciorchinii de flori, de frunze, de petale, de evantaie, atîtea minuni vii gata să rodească, simţeam o desfătare îmbătătoare urcînd din acest clocot, din vuietul sevelor ce treceau prin nenumărate vinişoare nevăzute, şi iarăşi am dorit, ca şi aseară, să-mi pierd amîndouă mîinile printre crengi, să mă pătrundă sîngele străveziu al plantelor, să înfloresc şi să mă ofilesc, fără durere. Şi tocmai revenirea acestei dorinţe ciudate îmi dovedea ce grea era povara pe care o purtam.

Din pădure răsunau în răstimpuri lovituri măsurate de topor – era avîntul unor braţe puternice şi o linişte scurtă după lovitură; chiar şi la asemenea depărtare ştiam că toporul e ascuţit, cu tăişul lung, şi că muşcă din lemn şuierînd furios, înfigîndu-se turbat pînă la miez. Se făcea auzit şi cucul, cu cîntecu-i de jale pe două voci, de o nepăsare tristă precum destinul, şi chemarea cuiva, a unei femei, o chemare senină, pătrunzătoare, nedesluşită. Femeia e tînără, pîrlită de soarele primăverii, zîmbitoare, eu nu o văd, dar mă întorc spre glasul tînăr, ca spre tărîmul făgăduinţei şi ştiu totul despre ea. Numai aceste trei voci sînt în liniştea dimineţii de primăvară, în cuprinsul unei lumi străine mie. Am închis ochii, plin de aroma dulce a polenului, şi am ascultat: trei glasuri simple. Şi atunci am trăit o clipă de ciudată uitare. Nu era o aducere-aminte, ci o trăire, într-un alt timp, demult apus, nimic din mine cel de acum n-a existat atunci, nu era decît o bucurie uşoară şi deplină, o contopire dătătoare de fiori cu totul din jur. Ştiam, toporul e al tatii, braţele lui zvîcnesc puternice în

pădurea din spatele casei. Recunosc şi glasul cucului, nu l-am văzut niciodată, dar îl aud întotdeauna din acelaşi loc. O ştiu şi pe fată, are şaisprezece ani, o văd după atîta amar de vreme lungă cît veacurile, şi totuşi n-am uitat nimic – pufuşorul auriu din jurul buzelor surîzătoare, mijlocul subţirel – să-l cuprinzi în palme, mireasma de iasomie, neştearsă de anii cei lungi. Pe cine cheamă fata peste ani? Nu puteam să-i răspund la chemare, nu puteam să mă întorc.

Din această vrajă a vremurilor îndepărtate m-a trezit o întîlnire plăcută. Pe drum îmi venea în întîmpinare un băiat, rupea flori şi le arunca peste cap, arunca cu ghemotoace tari de scaieţi după păsări, striga cuvinte neînţelese, numai ale lui, vesel şi fără griji ca un pisoi. Zărindu-mă, se potoli şi se îndepărtă serios. Nu făceam parte din lumea lui.

De mult, cu ani în urmă, am întîlnit pe o altă potecă, pe alte meleaguri, un băiat la fel. Nu aveam nici un motiv să-mi amintesc de asta şi să-i pun alături. Dar iată, mi-am amintit. Poate pentru că ziua era sortită amintirilor sau pentru că şi atunci fusesem la o răspîntie a vieţii, ca şi acum, sau pentru că amîndoi sînt bucălaţi, şi cu capul în nori, singuri într-un ţinut pustiu, şi pentru că amîndoi au trecut pe lîngă mine gravi, de parcă eu le-aş fi stins bucuria. L-am întrebat pe băiatul cu ochii ca floarea de în acelaşi lucru ca şi pe cel de odinioară, întrebarea este veche şi sună trist, dar el nu avea de unde s-o ştie.

Din fericire, convorbirea noastră a fost cu totul altfel decît cea de odinioară. O aştern aici pentru a-mi uşura sufletul, fără altă nevoie, aşa cum călătorul obosit se opreşte lîngă o apă răcoroasă.

— Al cui eşti, băieţaş?

S-a oprit şi m-a privit cu bănuială.

— Nu te priveşte.

— Nu te duci la şcoală?

— Nu mă mai duc. M-a bătut hogea ieri.

— Pentru binele tău te-a bătut.

— Binele ăsta l-aş împărţi bucuros la oricine. Iar hogea

îl împarte pe fundurile noastre. Pentru orice slovă te învineţeşte ca pe o vînătă.

— Nu spune vorbe urîte.

— Da' ce, vînăta e vorbă urîtă?

— Eşti un drac şi jumătate.

— Nu spune vorbe urîte, efendi.

— Ai fost şi ieri tot aşa slobod la gură?

— Pînă ieri am fost toba lui hogea. Astăzi sînt ca pasărea ceea. Ia să mă mai lovească acuma careva!

— Taică-tu ce zice?

— Zice: oricum domn n-ai să te faci. Iar de arat poţi să ari şi cu carte şi fără carte, pămîntul te aşteaptă, n-o să-l dăm la altu'. Iar bătaie pot şi eu să-ţi dau.

— Vrei să vorbesc cu el să te iau cu mine la oraş? Ai să înveţi la şcoală şi ai să te faci domn.

Aşa i-am spus şi băiatului de odinioară, acum este la tekie, derviş. Dar acesta este altfel. De pe chipul lui dispăru veselia făcînd loc urii. Mă privi o clipă ursuz, cu o nedumerire furioasă, apoi se aplecă şi puse mîna pe un pietroi.

— Uite-l pe tata, spuse ameninţător. Ară. Du-te la el şi spune-i, dacă-ţi dă mîna.

Poate că ar fi dat de-adevăratelea cu piatra. Sau ar fi fugit plîngînd pe deal. Era mai isteţ decît băiatul cel de demult.

— Nu mă duc, am spus împăciuitor. Nimeni nu vrea să te silească să înveţi. Şi poate că e mai bine să rămîi aici.

Stătea descumpănit, dar lăsă piatra din mînă.

Am plecat, dar mi-am întors privirea de cîteva ori. Nu se mişca din loc, stătea ca o stavilă între tatăl său şi propunerea mea, speriat şi neîncrezător. Abia după ce m-am îndepărtat, cînd nu mai avea de ce se teme, a aruncat bolovanul departe, în lanul de grîu, şi a luat-o în fugă înspre tatăl său.

M-am întors întunecat.

O femeie micuţă mi-a deschis poarta şi, ascunzîndu-şi pasămite faţa cu vălul, m-a condus în grădină. Sînt acolo,

zice, trei nebuni, fugăresc pe unul turbat, şi, dacă vreau, pot să mă duc acolo, dar pot să aştept şi aici, ea o să-l vestească pe Hasan, şi o să-mi aducă răspunsul lui, dacă o spune ceva, căci azi nu prea e vorbăreţ.

Mă duc şi eu acolo, am spus, iar femeia a închis poarta şi a intrat în casă.

În grădina mare din spatele casei, pe un tăpşan înconjurat de pruni, cei doi slujitori de-ai lui Hasan se străduiau să prindă un armăsar tînăr. Hasan stătea deoparte lîngă gard, privind liniştit şi tăcut, sau îndemnîndu-i cu strigăte şi ocări scurte.

N-am intrat în arena aceea înverzită, în care smocuri de iarbă zburau de sub copitele calului sălbăticit.

Se apropiau de el, pe rînd: cei doi feciori, cel mai în vîrstă – scund şi vînjos, cel mai tînăr – înalt şi zvelt. Era de neînţeles, de ce nu încercau să-l prindă amîndoi, în acelaşi timp, l-ar fi biruit mai uşor, şi era de neînţeles că Hasan tăcea, lăsîndu-i să se chinuie.

Armăsarul, cu părul negru şi lucios, cu crupa puternică, cu picioarele vînjoase şi gleznele subţiri, stătea în mijlocul tăpşanului, furios, cu nările trandafirii umflate şi ochii holbaţi, cu pielea vălurită de un tremur uşor.

Slujitorul mai în vîrstă, cu capul vîrît între umerii largi, încordat ca un arc, se apropie de cal dintr-o parte, fără să-l liniştească cu vorba sau cu vreun gest, acceptînd să fie duşmani, apoi se repezi, încercînd să-l apuce de gît sau de coamă, sigur de forţa sa. Calul stătea la prima vedere liniştit, apoi deodată se răsuci, cu o mişcare fulgerătoare, dar bărbatul parcă se aşteptase la asta, sări în lături şi se aruncă asupra lui din partea cealaltă, apucîndu-l de coama lungă. Calul se opri, surprins, dar apoi începu să se smucească, încercînd să scape, strînsoarea însă era puternică, şi mîinile tari nu scăpau gîtul mlădios. Părea că o să-l biruie, părea o minune cum puterea omenească poate să îmblînzească ghemul acela de muşchi încordaţi, stăteau ca împietriţi, de parcă ar fi fost istoviţi, de parcă n-ar fi avut cum să se despartă, de parcă n-ar fi ştiut ce trebuie să facă

mai departe. Apoi animalul, cu o mişcare neaşteptată, îl zvîrli pe om departe de el.

Acelaşi lucru se petrecu şi cu slujitorul cel mai tînăr. Se apropia de cal cu băgare de seamă, mai viclean, încercînd să-l păcălească cu palma întinsă, chiar şi cu o privire prietenească, şi cu un zîmbet caraghios, dar ajuns la o depărtare de un braţ, calul se răsuci în cerc şi-l îmbrînci cu trupul.

Hasan le aruncă o vorbă urîtă, cel mai tînăr rîse, iar cel mai vîrstnic înjură mîrţoaga sălbatică.

— Tu eşti o mîrţoagă, îi spuse Hasan.

Mă uitam cît de liniştit urmăreşte această luptă, ca pe o trîntă, ca un duel; nu era important ca cei doi să prindă calul, deşi fierarul aştepta de partea cealaltă a gardului, ca şi mine, îi făcea plăcere să-i privească cum încearcă şi nu izbutesc, iar el nu voia să-i ajute cu un sfat, nu voia să întrerupă jocul primejdios. Dar mai mult m-a mirat că e neobişnuit de grav, chiar întunecat, nemulţumit de ceva, deşi nu cred că de neîndemînarea slujitorilor. E ciudat că lasă să ţină atît de mult jocul, era o cruzime de prisos, poate obişnuită între ei, dar mie mi se părea fără nici o noimă. Iar purtarea asta îmi schimba şi părerea pe care mi-o făcusem despre el. Nu e nici blînd, nici senin, cum mi-am închipuit, sau este aşa cînd e cu cei de o seamă cu el, iar cu slujitorii e la fel ca şi alţii. Dar şi după ce m-a văzut şi m-a salutat scurt, nu s-a schimbat. Nu le-a scurtat chinul, dar nici ei nu crîcneau.

Din fericire, calul îl nimeri pe slujitorul mai vîrstnic în coapsă şi acesta îi răspunse cu o lovitură cumplită în coaste.

— Eşti smintit, ca şi el! Ieşiţi de acolo! strigă Hasan, şi feciorul fugi şchiopătînd din preajma animalului.

Hasan aşteptă ca ei să se dea la o parte şi să se aşeze lîngă gard, apoi o luă uşurel spre cal, ocolindu-l de jur împrejur, apropiindu-se de el din faţă, schimbîndu-şi mereu locul, fără grabă, fără gesturi iuţi, fără să încerce să-l păcălească, pînă cînd animalul se opri în sfîrşit locului,

astîmpărat de ceva, poate de mişcările lui măsurate, poate de vorbele lui încete şi nedesluşite care se auzeau ca un murmur continuu, poate de privirea lui stăruitoare, sau de lipsa de frică şi de furie, aşteptînd ca omul să se apropie de el, la prima vedere neîncrezător încă, fornăind din nările-i largi; dar Hasan ajunse lîngă el, liniştindu-l mai departe cu şoapte molcome, întinse o mînă spre fruntea calului şi începu să-l mîngîie, şi din nou fără grabă, fără nerăbdare, parcă fără să bage de seamă cum calul smuceşte din cap, lunecîndu-i uşor palma pe bot, pe frunte, pe gît, apoi îl prinse de coamă şi-l duse spre gard.

— Iată, le spuse slujitorilor, poate că acum o să izbutiţi.

Şi veni la mine.

— Ai aşteptat mult? Mă bucur că ai venit. Hai în casă.

— Nu prea eşti în apele tale azi.

— Se întîmplă să fiu şi mai rău.

— Vrei să plec, poate te stingheresc?

— Nu, de ce? Te-aş fi căutat eu, dacă nu veneai.

— Te-au supărat băieţii?

— M-au supărat. Am dorit să moară unul. Nu răspunsei nimic.

— Un adevărat răspuns de derviş: tăcere. Da, sînt pus pe ceartă, şi vorbesc prostii. Iartă-mă.

Am zis: să plec, dar doream să mă oprească, n-aş putea, n-aş îndrăzni să ies pe stradă, nici hoinăreala de dimineaţă n-a fost fără rost, doream să-l văd, aveam nevoie de cuvîntul lui liniştit şi de siguranţa sa neclintită oare potolea furtunile din jurul meu, aşa cum doreşte omul să se aşeze uneori lîngă un rîu puternic şi domol ca să dobîndească linişte de la curgerea lui înceată şi neabătută. Dar iată că am găsit în el un alt om, un necunoscut, îmi părea rău, mă simţeam păgubit, şi nu ştiam ce ar putea face doi oameni cuprinşi de nelinişte.

Din fericire, Hasan ştia să se stăpînească, sau firea lui senină nu suporta timp îndelungat supărarea, aşa că redevenea tot mai mult cel pe oare-l căutam.

M-a poftit în odaia mare, cu geamlîc pe tot zidul din

faţă, o jumătate de cer se lăsa descoperit privirii; m-au mirat întinderea acelei odăi de vară, divanurile, dulapurile încrustate, inscripţiile din Coran, mulţimea de covoare, o întreagă bogăţie prăfuită, de care nu se îngrijea nimeni. Toate astea seamănă cu el, mă gîndii. Mie îmi plăcea ordinea severă, de călugăr.

Socoteam că fiecare lucru trebuie să-şi aibă locul lui, ca şi totul în lume, că omul trebuie să ţină rînduială, ca să nu-şi piardă minţile. Ciudat, dar nu mă supăra această neorînduială, era libertatea generoasă a omului de a se sluji de lucruri fără să le fie aservit şi fără să le respecte prea mult. Deşi eu unul n-aş putea fi aşa.

Rîdea, punînd la locul lor – minteanul, cizmele, armele, obişnuit cu dezordinea de prin hanuri, pe care o vedea abia cînd o privea cu ochii altuia, cînd venea cineva. Iar eu cred că este aşa din totdeauna, asta îi e firea, nepăsătoare şi împrăştiată. Şi i-am spus, în glumă, că tocmai asta-mi place la el, şi sînt sigur că totdeauna e la fel. A primit gluma, rîzînd: adevărat, din totdeauna a fost dezordonat, uneori preţuieşte ordinea făcută de alţii, dar el însuşi nu-i simte nevoia, nu se gîndeşte la asta. O dată în viaţă chiar a încercat, silindu-se pe sine, dar în zadar. Parcă ar fi în duşmănie cu lucrurile, sau ele nu l-ar respecta, refuzînd să i se supună, nu are darul să fie stăpîn, nici măcar asupra lor. De fapt, se şi teme puţin de ordine, ordinea înseamnă aşezare definitivă, lege neclintită, micşorarea numărului de înfăţişări sub care apare viaţa, credinţa falsă că stăpînim viaţa, cînd de fapt viaţa ne scapă tot mai mult printre degete, cu cît o ţinem mai strîns.

Ce ciudat şi uşor trecea geambaşul grosolan de adineauri la gînduri ce nu se potriveau cu meseria lui, eu însă le ascultam cu plăcere. Am întrebat:

— Dar cum trebuie trăit? Fără rînduială, fără o ţintă, fără ţeluri desluşite pe care încercăm să le realizăm?

— Nu ştiu. Bine ar fi dacă am putea să ne propunem un scop şi să ne fixăm nişte intenţii, să creăm reguli pentru toate situaţiile din viaţă şi să instituim ordinea închipuită. E

uşor să născoceşti reguli generale, privind peste capul oamenilor, la cer şi la veşnicie. Dar ia încearcă să le aplici la oamenii vii, pe care-i cunoşti şi poate îi şi iubeşti, fără ca prin asta să-i vatămi. Cu greu vei reuşi.

— Oare nu statorniceşte Coranul toate regulile de convieţuire a oamenilor? Esenţa preceptelor se potriveşte cu fiecare caz în parte.

— Crezi? Atunci dezleagă-mi această ghicitoare. Nu este rară, nu este neobişnuită, nu este departe de noi. O putem vedea ori de cîte ori vrem să deschidem un pic ochii. Trăiesc, să zicem, un soţ şi o soţie, care se iubesc, cel puţin la prima vedere. Sau, stai, să vorbim despre oamenii pe care-i cunoaştem, ne va fi mai uşor. Să zicem că este vorba despre cei doi pe care i-ai văzut, femeia care ţi-a deschis poarta şi feciorul cel mai vîrstnic, Fazlia, bărbatul ei. Stau la mine, în căsuţa din curte, nu au de ce se plînge, el călătoreşte cu mine, cîştigă mai mult decît au ei doi nevoie, îi aduce daruri din călătorii, şi e fericit de bucuria ei, şi ea ştie să se bucure ca un copil. El este stîngaci, puternic ca un taur, un pic copilăros, dar deosebit de grijuliu cu ea. O iubeşte, s-ar prăpădi fără ea. Pe mine mă fură puţin, de dragul nevestei, dar ţine la mine, şi-ar da viaţa ca să mă apere. Îmi părea bine că se înţeleg, aş fugi în lume de soţii care se gîlcevesc. Ţin la ei, fiindcă şi eu i-am ajutat să se găsească, şi am început să-i îndrăgesc. Şi acum mă gîndesc aşa: ce s-ar întîmpla dacă femeia şi-ar găsi un alt bărbat şi i-ar dărui lui pe furiş ceea ce-i al soţului, şi după legile Celui atotputernic, şi după cele omeneşti? Ce ar trebui făcut dacă s-ar întîmpla?

— Nu cumva s-a şi întîmplat?

— S-a întîmplat. L-ai văzut şi pe el, celălalt, mai tînăr. Soţul nu ştie. Coranul spune: „aruncaţi cu pietre în păcătoasă”. Dar vei recunoaşte şi tu, porunca e cam învechită. Atunci ce să fac? Să-i spun soţului? S-o cert pe ea? Să-l alung pe cel tînăr? N-ar ajuta la nimic.

— Dar nici nu poţi să te uiţi liniştit la păcat.

— E mai greu totuşi să-l împiedici. Pe ea o iubesc

amîndoi, ea se teme de soţ, dar îl iubeşte pe flăcău. Şi el lucrează la mine, e puţintel viclean, dar şi deştept, şi atît de priceput în afaceri încît mă tem pentru cinstea lui, dar am nevoie de el. Locuieşte aici, cu ei, soţul l-a adus cu el, îi e un fel de rudă de departe. Înşelatul este un om blajin, nu bănuieşte nimic, se încrede în oameni şi nu mai poate de fericirea lui; femeia nu doreşte să schimbe nimic, se teme să nu strice totul; tînărul tace, dar nu vrea să plece. Aş putea să-l mut în altă casă, dar ea s-ar duce după el, singură, mi-a spus-o, şi totul ar fi şi mai rău. Aş putea să-l trimit în altă aşezare dar ea s-ar duce şi acolo după el. Orice s-ar schimba din cum e acum, n-ar fi bine. Soţul i-ar ucide, şi pe ea şi pe el, dacă ar afla, căci este un prost şi şi-a legat viaţa de a ei. Cei doi îşi fură fericirea, şi-şi închipuie că au dreptul la ea, dar nu îndrăznesc s-o facă mai frumoasă. Şi nu le vine uşor, nici ei, căci trebuie să fie nevasta omului pe care nu-l iubeşte, nici flăcăului, căci o lasă altuia în fiecare seară. Soţului îi este cel mai uşor, căci nu ştie nimic, şi pentru el nu există nimic, iar noi credem că el e cel mai păgubit. El nici nu mai are dreptul asupra ei, îl mai păstrează doar frica ei. Iar eu aştept, las să dăinuie totul, aşa cum e, nu îndrăznesc să fac nimic, e atît de şubred totul, mi-e teamă să nu rup firele subţiri care-i ţin împreună, să nu grăbesc nenorocirea care le atîrnă deasupra capetelor. Poftim, găseşte acum orice precept vrei, dezleagă asta şi fă rînduială! Dar fără să-i distrugi. Căci altfel n-ai făcut nimic.

— Toate astea nu pot sfîrşi decît cu o nenorocire, singur ai spus-o.

— Mă tem că da. Dar nu vreau s-o grăbesc.

— Vorbeşti despre urmări, şi nu despre cauze, vorbeşti despre neputinţa poruncilor după ce răul s-a întîmplat, iar nu despre păcatul celor care nu le dau urmare.

— Viaţa este mai încăpătoare decît orice poruncă. Morala este doar o idee, pe cînd viaţa e ceea ce fiinţează. Cum s-o cuprindem într-o idee fără s-o vătămăm? Mai mult rău s-a adus vieţii prin împiedicarea păcatului, decît prin

săvîrşirea lui.

— Atunci, să trăim în păcat?

— Nu. Dar nici opreliştile n-ajută la nimic. Dau naştere la suflete făţarnice şi schiloade.

— Şi atunci ce-i de făcut?

— Nu ştiu.

Rîse, de parcă i-ar fi părut bine că nu ştie.

Intră femeia, aducînd şerbetul.

M-am temut că Hasan va începe vorba cu dînsa, e prea deschis şi prea iute ca să ascundă ceea ce gîndeşte. Din fericire şi ca prin minune, n-a spus nimic, o privea cu un zîmbet abia mijit, de loc răutăcios, ba chiar cu o îngăduinţă ironică, cum priveşti o fiinţă dragă, sau un copil.

— O priveşti, de parcă ai fi de partea ei, am spus cînd femeia a ieşit.

— Da, sînt de partea ei. Femeia e întotdeauna interesantă, cînd este îndrăgostită, atunci e mai deşteaptă, mai dîrză, mai drăgălaşă decît oricînd. Bărbatul e împrăştiat, sau grosolan, sau necugetat, sau înduioşat şi plîngăreţ. Dar sînt şi de partea lor, a amîndurora. Dracu să-i ia!

Îmi era milă de el în clipele acelea, dar îl şi invidiam. Nu prea mult – nici una, nici alta. Îl compătimeam pentru că a nimicit în el cu bună ştiinţă un mod de gîndire sigur şi neştirbit, prin care ar fi putut să slujească credinţei, şi-l invidiam pentru un fel de libertate nedesluşită, pe care abia de o întrezăream în el. Nu era a mea asemenea libertate, îmi era străină, dar părea că se respiră mai uşor cu ea. Şi încep să cuget în felul acesta din pricina lui, încep să fiu îngăduitor, căci nu pot ascunde, mă bucur că-l văd, mi-e drag zîmbetul lui uşor, diafan, care înfloreşte de la sine, mi-e drag chipul lui înăsprit de vînt, pe care strălucesc ochii albaştri, îmi place seninătatea care-l înconjoară ca o lumină, poate chiar şi uşurinţa lui care nu obligă la nimic. Îmbrăcat în veşminte neobişnuite, în ceacşiri albaştri şi cizme galbene din piele de ied, în cămaşă albă cu mineri largi şi cu o tichiuţă cercheză pe cap, curat ca o piatră albă, cu umerii largi şi pieptul puternic, care îşi arăta triunghiul

de întunecime sănătoasă prin deschizătura cămăşii, semăna cu un staroste de haiduci care se odihneşte la nişte tăinuitori siguri, cu un tîlbar vesel care nu se teme nici de el, nici de alţii, cu un cerb, cu un copac înflorit, cu vîntul cel slobod. În zadar încerc să-l văd altfel, să-l readuc cum a fost. Şi exagerez, comparîndu-l cu mine.

Cîndva fusese ceea ce sînt eu acum, sau asemănător mie. S-a petrecut ceva, cîndva, de aceea şi-a schimbat drumul vieţii, de aceea s-a schimbat pe sine. Mi-l închipui pe şeicul Ahmed Nurudin astfel schimbat, bătînd drumurile, petrecînd prin hanuri, îmblînzind cai sălbatici, înjurînd, vorbind despre femei, şi nu reuşesc să-mi duc gîndul pînă la capăt, mi se pare caraghios, absurd, ar trebui să mă nasc a doua oară, şi să nu ştiu nimic din ce ştiu acum. Aş vrea să-l întreb, poate tocmai fiindcă presimt şi eu o schimbare în mine, nu aceeaşi, desigur, dar o presimt şi mă tem, şi nu ştiu cum aş face, ar părea ciudat, el nu vede drumul gîndului meu şi temeiul curiozităţii mele. Am luat-o pe o cale ocolită.

— Eşti mulţumit cu treaba pe care o faci?

— Sînt.

Apoi rîse şi, privindu-mă vesel, drept în ochi, spuse deschis:

— Recunoaşte că nu asta ai vrut să întrebi.

— Ghiceşti gîndul omului, ca un vrăjitor.

Aştepta cu zîmbetul pe buze, încurajîndu-mă cu privirea-i deschisă şi senină. Am folosit prilejul pe care mi-l dădea mie, aşa cum îl dădea oricînd şi oricui:

— Cîndva ai gîndit la fel ca mine, sau aproape ca mine, ca noi. Nu e uşor să te schimbi, trebuie să te descotoroseşti de tot ce ai fost, de tot ce ai învăţat, de tot ce ţi-a devenit obicei. Iar tu te-ai schimbat în întregime. Asta e ca şi cum ai fi învăţat din nou să umbli, să rosteşti primele cuvinte, să cîştigi primele deprinderi. Pricina trebuie să fi fost cît se poate de importantă.

M-a cercetat o clipă cu o ciudată luare aminte, de parcă l-aş fi întors în trecut, sau i-aş fi amintit vreo

suferinţă uitată, dar expresia aceea încordată s-a şters repede. Mi-a dat dreptate liniştit:

— Da, m-am schimbat. Am crezut în tot ce crezi şi tu, ca şi tine, poate chiar mai neclintit. Dar atunci mi-a spus Talib-efendi, la Smirna: „Cînd vezi un tînăr năzuind spre cer, apucă-l de picior şi trage-l înapoi pe pămînt". Şi m-a tras pe pămînt. Ai fost pus să trăieşti aici – mi-a spus dojenindu-mă – deci trăieşte! Şi trăieşte cît mai frumos, dar aşa fel ca să nu-ţi fie ruşine. Şi mai degrabă primeşte să te întrebe Dumnezeu: de ce n-ai făcut asta? Decît: de ce ai făcut asta?

— Şi acum ce eşti?

— Hoinar pe drumuri întinse pe care întîlnesc oameni buni şi oameni răi, cu aceleaşi griji şi nevoi ca şi aici, cu aceleaşi bucurii şi fericiri mărunte ca şi peste tot.

— Ce ar fi dacă toţi ar lua-o pe drumul tău?

— Lumea ar fi mai fericită. Poate, închidea cercul discuţiei.

— Şi acum nu-ţi pasă de nimic. Asta-i tot ce ai făptuit?

— Nici măcar atîta.

Stau şi tăifăsuiesc, tot mai puţin atent, tot mai puţin preocupat, am aşteptat multe de la spovedania lui, şi n-am dobîndit nimic. Cazul lui e mai rar. E şi puţin cam ciudat, sau e un om deştept ce-şi ascunde gîndurile, sau un nefericit ce se apără înfruntînd lumea, dar pentru asta trebuie să fii sau prea slab sau prea puternic, pe cînd eu nu sînt nici una nici alta. Lumea ne ţine legaţi cu firele-i trainice, cum le-am putea rupe? Şi de ce? Şi în ce fel ai putea trăi fără credinţa, care s-a lipit de tine ca propria-ţi piele, care e una cu tine? Cum să trăieşti fără tine însuţi?

Iar atunci mi-am amintit de fratele meu, mi-am amintit încotro plecasem. Mi-am amintit că nu trebuie să rămîn singur.

— Am venit să-ţi mulţumesc pentru darul tău.

— Mi-ar fi plăcut să fi venit fără motiv. Să tăifăsuim despre nimic, pentru nimic.

— De mult n-am fost atît de tulburat ca aseară.

Oamenii buni sînt o adevărată fericire pe lumea asta.

Rostisem o vorbă prietenoasă care nu îndatora nici pe cel care o rosteşte, nici pe cel care o aude. Dar mi-am amintit de seara trecută şi mi s-a părut că aşa gîndesc cu adevărat, şi că e prea puţin ce am spus. Simţeam dorinţa de a spune mai mult, de a-mi potoli o nevoie care creştea, de a mă pătrunde de duioşie şi căldură. În zadar încerca Hasan, rîzînd, să mă oprească, acum nu se mai putea. Mă ţineam de el ca de o ancoră, îmi era trebuincios chiar atunci, în clipa aceea, şi aveam nevoie să-mi fie cel mai drag, şi cel mai bun. Am spus că am să fac chiar mîine, poate şi azi, tot ce-mi stă în puteri pentru fratele meu. Sînt încredinţat că dreptatea e de partea mea, şi eu am s-o caut, pînă unde voi putea ajunge. Poate că n-are să fie uşor, aşa cred, poate că se vor ivi greutăţi (am şi început să le simt: azi-dimineaţă muselimul n-a vrut să mă primească, mi-au spus cu neruşinare că nu e acolo, deşi intrase în muselimat chiar în faţa mea), poate că voi fi singur şi în primejdie, şi iată, de aceea am venit azi la el, îl simt apropiat, şi fără să-i cer nimic, afară de un cuvînt omenesc, am ţinut să-i spun asta, pentru mine.

Era adevărat tot ce am spus, un adevăr lăuntric neobişnuit, care m-a şi adus încoace, deşi şi pentru mine îl rostisem abia atunci, în faţa lui. Parcă porneam pe drumul pieirii, într-o bătălie primejdioasă, mă uitam la singurul meu prieten, care a apărut în acelaşi timp cu nenorocirea, pentru ca ea să nu fie deplină, şi cu toate că nu mă poate ajuta cu nimic, şi nici nu trebuie, o teamă adîncă şi necunoscută mă îndemna să-l păstrez. Poate că abia atunci, în faţa omului aceluia îngîndurat care mă asculta tăcut, pătruns de gravitatea vocii mele şi de apăsarea tainică pe care o putea ghici, poate că abia atunci, zic, mi-a ajuns pînă la cuget golul pe care-l simţisem azi-dimineaţă în faţa muselimatului, în timp ce-i ascultam uimit pe seimeni cum mă mint fără ruşine. Eram umilit, dar n-aveam putere să simt jignirea. Mă încremenea conştiinţa faptului că ne legaseră pentru totdeauna laolaltă, pe mine şi pe

fratele meu, printr-o osîndă. Trebuia să mă salvez pe mine, salvîndu-l pe el. Dar nu puteam să-mi ascund mie însumi pustiul îngheţat care mă copleşise. Ştiam, nu era asta singura uşă la care trebuia să bat, nu era acela singurul om care să audă jalba mea, mai erau şi alţii, mai buni şi mai puternici decît fiara asta, orbită de putere, şi totuşi îngheţasem, simţisem dintr-o dată o slăbiciune, ca un om care, în plină noapte, rătăceşte drumul. Şi aceasta era pricina pentru care, într-o clipă de destăinuire, în căutarea unui sprijin, îl legam pe Hasan de mine cu legături de prietenie, cu legături de iubire, mirat de mine însumi şi de această trebuinţă nouă, pe cît de negîndită pe atît de puternică. Am izbutit, am făcut lucrul acesta cum nu se poate mai bine, îndemnat de viclenia negîndită a neputinţei sincere, cu dorinţa aprigă de a-mi potoli o mare sete, pe care fără îndoială o purtasem în mine de mult, ascunsă şi înăbuşită. Mult timp apoi am ţinut minte clipa aceea şi tulburarea puternică ce pusese stăpînire pe mine. Îl tulburasem şi pe el. Ochii albaştri larg deschişi mă priveau de parcă m-ar recunoaşte, de parcă m-ar desprinde din nefiinţă, dăruindu-mi trăsături şi chip. Obişnuita-i expresie de veselie batjocoritoare se prefăcuse într-o încordare neliniştită, iar cînd a început să vorbească, era din nou omul cumpănit şi atent, ce-şi stăpîneşte simţămintele, le ţine în frîu să nu izbucnească cu prea multă putere, ca la cei la care înflăcărarea se stinge uşor. Focul lui era mai trainic, nu era o flacără iute în care ard vorbele fierbinţi. Şi gîndul acesta despre el era nou. Nu mai departe decît astăzi, ba chiar adineauri, îl socotisem uşuratic şi gol pe dinăuntru, deşi undeva în sinea mea gîndeam cu siguranţă altfel; altminteri de ce aş fi venit tocmai la el cînd am simţit nevoia unui cuvînt omenesc. Iubirea mea cea nouă, însufleţirea mea, pe care o legasem de el, îi luau apărarea de teama singurătăţii. La urma urmelor, ce are a face, n-are decît să fie şi nesocotit, şi uşuratic, să-şi irosească cum o vrea mintea lui aleasă, dar este un om bun, şi cunoaşte taina de a fi prieten. Eu nu cunosc, el mi-o va dezvălui. Este

poate rugăciunea din ajunul marii încercări, talismanul împotriva puterilor răului, descîntecul dinaintea pornirii în hagealîcul suferinţei.

Dar niciodată nu ştim ce răsunet va stîrni în altul cuvîntul care pentru noi are un înţeles foarte lămurit şi răspunde doar unei trebuinţe a noastre. Zgîndărisem, se vede, dorinţa lui bine ascunsă de a se amesteca în treburile altora. Parcă abia ar fi aşteptat revărsarea mea de prietenie ca să-mi întindă mîna şi sprijinul. Cuvintele nu-i mai erau de ajuns.

— Îmi pare bine că ai încredere în mine, a spus prevenitor. Am să te ajut, cît îmi va sta în puteri.

Dintr-o dată totul înviase în el, pregătindu-se pentru faptă, pentru primejdie. Trebuia oprit.

— Nu cer ajutor. Cred că nu va fi nevoie.

— Ajutorul nu strică niciodată, iar acum va fi mai trebuincios ca oricînd. Trebuie să-l scoatem cît mai repede de acolo şi să-l punem la adăpost.

S-a sculat, plin de neastîmpăr, aplecat asuprami, în ochi îi lucea o lumină ameninţătoare. Oare ce trezisem în el?

Nu mă aşteptasem nici la propunerea asta şi nici la o asemenea repeziciune a hotărtrilor, se vede că pînă la sfîrşitul vieţii voi căuta să cunosc oamenii fără să-i pot cunoaşte vreodată pînă la capăt, mă vor ului mereu prin faptele lor de neînţeles. Am chibzuit o clipă nedumerit, speriat de această iuţeală, în primejdie de a fi atras într-o treabă urîtă. Am refuzat, fără să spun adevăratul temei, fără să-l ştiu bine, de fapt.

— Atunci ar rămîne vinovat.

— Dar în viaţă! Important e să-l salvăm.

— Eu vreau să salvez mai mult: dreptatea.

— O s-o păţiţi, şi tu, şi el, şi dreptatea.

— Dacă e sortit să fie aşa, atunci aşa să fie, e voinţa Domnului.

Aceste vorbe pline de smerenie puteau fi triste, amare, neajutorate, dar erau sincere. Nimic altceva nu-mi venise

să spun. Nu ştiu de ce, dar ele l-au atins, de parcă i-aş fi aruncat în faţă un bulgăre de noroi. Poate pentru că i-am încătuşat avîntul, l-am împiedicat să fie mărinimos. Focul a izbucnit undeva în el, altfel decît adineauri, mai deschis, mai apropiat, ochii îi ardeau cu luciri de jar, în obraji îi urcă o roşeaţă aprinsă, îşi prinse mîna dreaptă cu cea stîngă, împiedicînd-o parcă să se ridice. Rareori mi-a fost dat să văd o tulburare atît de puternică şi o asemenea furie. Aşteptam o răbufnire, o explozie, o înjurătură. Şi totuşi n-a strigat, dar mai bine ar fi făcut-o, vorbea surd, nefiresc de încet, strunindu-şi glasul, devenind dintr-o dată atît de frămîntat încît i se schimbă şi chipul. Pentru prima dată îl auzeam vorbind fierbinte, aşa cum gîndea la supărare, nedrămuindu-şi cuvintele grele, nici jignirile. Auzeam uluit:

— O, sărmane derviş! Se întîmplă vreodată să nu gîndeşti ca dervişii? Fapta potrivit poruncii, porunca potrivit voinţei Domnului, mîntuirea dreptăţii şi a lumii! Cum de nu vă înecaţi cu asemenea vorbe mari! Oare nu se poate face ceva şi după voinţa omului, fără mîntuirea lumii? Lasă lumea în plata ei, pentru numele lui Dumnezeu, o să fie mai fericită fără grija voastră. Fă ceva pentru omul căruia îi ştii numele şi prenumele, şi care din întîmplare îţi mai este şi frate, să nu se prăpădească fără de vină în numele acelei dreptăţi pe care tu o aperi. Dacă moartea fratelui tău ar fi o chezăşie pentru raiul de mîine al celorlalţi, atunci fie, să moară, ar răscumpăra multe nenorociri. Dar nu va fi, totul va rămîne cum a fost.

— Poate că Dumnezeu vrea aşa.

— Nu găseşti altă vorbă, mai omenească?

— Nu găsesc. Şi nici nu-mi trebuie.

S-a dus la fereastră, privind jumătatea de cer boltită deasupra tîrgului şi a munţilor care îl împrejmuiau, de parcă în luminişul cel nesfîrşit şi-ar fi căutat răspunsul sau liniştea, apoi începu să strige la cineva din curte, întrebînd dacă a fost potcovit calul, şi poruncindu-i să se grăbească după lăutari.

În zadar – cu greu reuşesc să-l cunosc. De abia zăresc

o latură, că se şi iveşte alta, necunoscută, şi nu ştiu care-i cea adevărată.

Cînd se întoarse, era din nou liniştit, dar fără zîmbetul senin de adineauri.

— Iartă-mă, a spus, încercînd să fie vesel, am fost prost şi grosolan. Astea-s purtări de geambaş. Bine că n-am început să înjur.

— N-are a face. Nu-i vorba de asta acum.

— Dar poate că nici nu am dreptate. Poate că felul tău este mai bun. E mai bine să te conduci după măsura cerească, decît după cea obişnuită, de aici. Înfrîngerile nu te mai supără, socoteşti întotdeauna cu timpul infinit, justificarea se află în pricini din afara ta. Pierderea proprie e mai puţin grea. Şi durerea. Şi omul. Şi ziua de astăzi. Totul se adaugă duratei – ea e impersonală, uriaşă, greoaie, şi adormită, şi solemnă, şi nepăsătoare. Precum marea: nu poate să plîngă nenumăratele morţi care au loc necontenit în ea.

Tăceam. Ce puteam să-i spun? Cuvintele lui pline de zbucium dezvăluiau o nesiguranţă şi o îndoială fără sfîrşit. Ce să dezaprob sau să încuviinţez, cînd nici el nu ştie ce şi cum? Doar îndoială. Eu nu mă îndoiesc. Cred într-adevăr că voinţa Domnului este legea cea mai înaltă, că veşnicia este măsura faptelor noastre, iar credinţa e mai importantă decît omul. Da, marea există din totdeauna şi pentru totdeauna, şi nu se poate învolbura pentru fiecare moarte măruntă. A spus-o cu amărăciune, cu alt înţeles, fără s-o creadă. Iar eu aş dori, să mă înalţ pînă la asemenea gînd, chiar şi cînd e vorba de fericirea mea.

Nu doream să-l lămuresc, n-ar fi înţeles, căci gîndeşte altfel decît mine, că nu pot primi eliberarea fratelui meu prin fugă pusă la cale, ori prin mituire, căci mai cred încă în dreptate. Dacă ar fi să ajung să nu mai cred că se mai află dreptate în lume, nu mi-ar mai rămîne decît să-mi pun capăt zilelor sau să mă întorc împotriva acestei lumi, care n-ar mai fi a mea. Hasan ar spune că şi aici gîndesc ca un derviş, scufundat orbeşte într-un precept, de aceea nu

vorbesc nimic, dar nu ştiu cum ar putea omul să trăiască altfel.

Sau ar putea?

Mă uitam la ramura înmugurită de sub fereastra deschisă. Trebuia să plec.

— E primăvară, am zis.

Parcă el n-ar şti-o. Dar nu ştie aşa ca mine. Nu-mi dădu prin gînd că i-ar putea părea ciudată această vorbă a mea. Părea că vrea să curme discuţia şi gîndul, dar n-o făcea.

Mi-am amintit cum belşugul alb şi trandafiriu se repeta la nesfîrşit, azi-dimineaţă, erau o mulţime de umbre luminoase pe sub pomi, mirosea pămîntul trezit din somn, iar eu mă gîndisem ce frumos ar fi să plec în lume cu traista de derviş în mînă, pe drumul soarelui sau pe firul unei ape, a unei poteci, fără vreo altă dorinţă decît să nu fiu niciunde, să nu mă leg de nimic, să văd în fiecare dimineaţă un alt ţinut, să adorm în fiecare noapte în alt culcuş, să nu mai am obligaţii, nici păreri de rău, nici amintiri, să dau frîu liber urii mele, abia după ce plec, cînd ea nu-şi mai are rostul, şi să străbat lumea ca un străin. Dar nu, nu m-am gîndit la asta, am luat drept a mea dorinţa pe care Hasan a rostit-o adineauri, mi s-a părut atît de frumoasă, atît de eliberatoare, încît mi-am însuşit-o, şi o clipă am crezut că e a mea. Am însemnat-o chiar în mine cu vorbele lui. Se potrivea cu rătăcirea mea de azi-dimineaţă, şi mi-am apropiat-o acum, ca şi cum ar fi fost cu adevărat a mea. Deşi n-a fost, ştiu, sigur că n-a fost.

I-am povestit lui Hasan de întîlnirea cu băiatul, după umilinţa la care m-a supus muselimul.

— De ce l-ai chemat? întrebă Hasan rîzînd.

— Părea ager la minte.

— Ţi-era greu, fugeai de suferinţă, voiai să uiţi cum seimenii te-au alungat din faţa muselimatului, şi atunci, cu sufletul apăsat de povară, vezi un băiat ager şi te gîndeşti la un viitor apărător al credinţei. Este sau nu este?

— Dacă mi-e greu, înseamnă că am încetat să fiu ceea ce sînt?

Dădea din cap, nu ştiam dacă îşi bate joc de mine sau mă compătimeşte.

— Spune că nu, te rog, spune că pentru tine e mai însemnat fratele tău decît orice, spune că le dai dracului pe toate numai să-l scapi pe el, ştii doar că este nevinovat!

— Am să fac tot ce-mi stă în puteri.

— Asta nu-i de ajuns. Hai să facem mai mult!

— Să nu mai vorbim de asta.

— Bine. Cum vrei tu. Aş vrea să nu-ţi pară rău.

Era stăruitor. Nu ştiu de ce voia să se amestece într-o treabă periculoasă şi nesigură, să salveze un om pe care abia dacă-l ştia; părea ciudat şi pentru faptul că asta dezminţea tot ce ştiam despre el. Dar nu minţea, nu era generos doar în vorbe, ştiind că eu sînt hotărît să nu primesc; ar fi făcut-o într-adevăr fără să se codească nici o clipă.

Ar putea crede cineva că am fost mişcat de dorinţa lui de a-mi sări în ajutor, că am primit jertfa lui neobişnuită cu lacrimi în ochi. Dar n-a fost aşa. Nu. La început doream ca propunerea lui să fie mincinoasă, o vorbă goală care nu obligă la faptă. Dar pentru că n-am reuşit s-o reduc la asta, căci sinceritatea lui era neîndoielnică, am simţit furie şi jignire. Îmi părea nelalocul ei atîta grijă din partea lui, mă sîcîia, căci era nefirească. Depăşea rîvna mea, dovedea că nu sînt de-ajuns de îngrijorat, venea cu jertfa lui ca să arate micimea iubirii mele, mă mustra şi mă pedepsea. Mi-a scos sufletul convorbirea asta şi nu doream decît să se isprăvească, nu aveam cum să ne înţelegem. M-a zăpăcit concluzia lui neaşteptată, ce dezvăluia un lucru la care nu mă gîndisem şi fără îndoială adevărat; înţelesul a tot ce spusese era însă revoltă. Dibuind această concluzie, m-am închis în mine, ca într-o fortăreaţă asediată de care se loveau în zadar săgeţile. Nu mi-e prieten, sau este un prieten ciudat, care-mi taie rădăcinile, îmi sapă temeliile. Nu poate fi prietenie între oamenii care gîndesc deosebit.

Acest simţămînt amar (dar care-mi era mai trebuincios decît aerul, decît un leac) m-a ajutat să-l resping mai uşor,

şi să încep discuţia grea pe care o tot amînam, dar mă gîndeam neîncetat la ea.

Puteam să-l rog şi ca prieten, aveam dreptul, dar gîndul meu o apucase pe altă cale, împiedicîndu-mă s-o fac; puteam să-i spun ce voiam ca pe un mesaj, ce, chipurile, nu mă privea, venit din partea altcuiva, dar atunci mi-ar fi greu să-i spun rugămintea mea, şi totul ar ieşi urît. Aşa e cel mai bine: nu mi-e prieten, asta-i neîndoios, şi am să-i redau cererea altuia, de la care eu aştept un folos. Poate că de aceea nici nu m-am arătat supărat adineauri, ca să nu-l stîrnesc împotrivă-mi şi să-mi micşorez putinţa de izbîndă.

Am spus înainte de plecare, de parcă mi-aş fi amintit chiar atunci, că am fost la sora lui, poftit de ea (ştiu, a spus, dîndu-mi astfel de înţeles că trebuie să spun mai mult decît mi-ar fi poate de folos) şi m-a rugat să-i spun că tatăl o să-l dezmoştenească (ştiu şi asta, rîse Hasan), şi că cel mai bine ar fi să renunţe singur la moştenire în faţa cadiului, pentru ca ruşinea să fie mai mică.

— A cui ruşine?

— Nu ştiu.

— Nu vreau să renunţ. Să facă ce or vrea.

— Poate că aşa e cel mai bine.

De ce aş ascunde-o, nădăjduisem că mijlocirea în treaba asta urîtă mă va ajuta, pe mine şi pe fratele meu. Cînd a refuzat, mi s-a părut că e crud şi încăpăţînat, şi mi-a trebuit multă stăpînire ca să-l susţin în hotărîrea luată. Era greu, cuvîntul îmi ardea gîtlejul ca otrava, dar nu puteam face altfel: nu mi-aş fi iertat-o dacă ar fi înţeles jocul meu. Am pornit-o greşit, am încurcat totul, trebuia să spun simplu, de la om la om, n-ar fi fost nici o ruşine nici dacă m-ar fi refuzat, dar acum am stricat totul.

Prilejul pe care-l aşteptasem se pierdea pentru totdeauna, iar eu stăteam neputincios.

Dar chiar atunci, cînd îmi pierdusem orice nădejde, şi mă gîndeam că vizita asta n-a avut nici un rost el şi-a dat seama:

— Ia stai, dacă renunţ cumva la moştenire, cumnatul meu, cadiul, l-ar putea ajuta pe fratele tău?

— Nu ştiu, nu m-am gîndit.

— Hai să facem aşa! Să te ajute, şi am să renunţ la tot. Am să strig şi din minaret, dacă o trebui. De altfel, mi-e totuna, o să mă lase oricum fără o leţcaie.

— Ai putea să-i dai în judecată. Tu eşti primul moştenitor, n-ai făcut de ruşine familia, tatăl vostru este bolnav, e uşor să dovedeşti că face totul silit de cineva.

— Ştiu.

M-am căznit să spun asta, obligîndu-mă cu greu, pentru a doua oară, să fiu cinstit. Voiam să-i fiu egal, voiam ca mai tîrziu, cînd îmi voi aminti de mărinimia lui, să-mi pot spune: am făcut ce trebuia să fac, deşi în paguba mea, dar nu l-am înşelat, l-am lăsat să hotărască singur.

— Ştiu, a spus, dar acum să facem aşa. Şi cumnatul meu se teme de proces, el nu e prost, e numai necinstit. Şi lacom, din fericire. Poate că te va ajuta, căci îi pasă mai mult de avere decît de un pisar mărunt şi necunoscut. Să profităm de viciile oamenilor, dacă nu se poate altfel.

— Eşti prea darnic. Şi nu-ţi pot da în schimb nimic decît recunoştinţa mea.

Rîse şi numaidecît îşi micşoră darul:

— Nu dăruiesc mult, oricum ar fi încăput pe mîna lor. Cui îi arde să umble pe la judecăţi!

Acum în zadar aş încerca să-l abat de la hotărîrea luată, nu s-ar mai da bătut. Dar voiam să mă mai joc cu soarta.

I-am mulţumit şi m-am pregătit să-mi iau rămas bun. Mi-a venit la loc buna dispoziţie şi nădejdea, m-a copleşit cu mărinimia-i nechibzuită. Din fericire, a renunţat de bunăvoie, nu mi-a atîrnat de gît jertfa lui, nu m-a împovărat cu recunoştinţă şi nu mai îmi e duşman. (Putea ajunge orice în acele zile, nu era nimic sigur, îl vedeam mereu altfel de la o clipă la alta, ca în prima iubire, nesigură, care se poate uşor preface în ură.)

— Păcat că eşti derviş, spuse rîzînd. Te-aş fi poftit la o

petrecere, trebuie să-mi vină nişte prieteni.

Şi adăugă cu şiretenie deschisă:

— Nu ascund, căci mîine vei afla oricum.

— Nu-ţi place ordinea?

— Da, nu-mi place. Ştiu, ai să mă certi, dar „voi cu ale voastre, eu cu ale mele”. N-are a face că nu facem bine, totul e să nu facem rău. Iar asta nu-i un rău.

Glumea şi pe seama Coranului, dar fără răutate şi fără ironie. Nu-i plăcea ordinea, nu-i plăceau sfinţii, era nepăsător faţă de toate acestea.

Deodată vocea lui veselă se frînse. Buzele întinse îi înţepeniră într-un cerc strîns, iar chipul, ars de vînturi, fu năpădit de o paloare uşoară. M-am uitat pe fereastră, urmărindu-i privirea: dubrovniceanca cea zveltă şi soţul ei intrau pe poartă.

— Şi ei au venit la petrecere? Cum? Nu, nu.

N-a durat decît o clipă, acea pierdere a stăpînirii de sine, acea tulburare care l-a biruit. Ochii i-au rămas nemişcaţi între deschizăturile largi ale pleoapelor, mîinile i s-au zăpăcit. Numai o clipă, şi totul a trecut, de parcă nici n-ar fi fost. I-a răsărit din nou zîmbetul pe buze şi din nou era sigur de sine, plin de o seninătate blîndă, bucuros că i-au venit prietenii. Dar tulburarea tot îl mai stăpînea, deşi la prima vedere părea că se liniştise. Ştiam asta pentru că-mi dădeam seama că nu mă mai vedea, că nu mai existam pentru el. Nu era neprietenos, privirea-i nu mă ocolea, a spus să mai trec, mi-a amintit să mă duc pe la sora lui, totul părea obişnuit, dar gîndul lui nu mai era cu mine: era jos, în curte, alături de femeia care-i venea în vizită. Le-am ieşit în întîmpinare, ne-am întîlnit la intrare, salutînd-o, am privit pe furiş şi la repezeală chipul ei, nu mi s-a părut deosebit de frumoasă, de aproape era slabă şi palidă ca după o boală sau o tristeţe, dar nu avea în trăsăturile chipului ceva ce ţi se întipăreşte în minte; am trecut apoi prin norul uşor de parfum şi m-am îndepărtat cu gîndul că ceea ce se petrece între ei e fără dezlegare. De aceea a vorbit cu atîta ardoare de femeia din curte şi de cei doi

bărbaţi! Oare asta să fie şi durerea lui, oare acesta-i şi drumul lui fără ieşire? Dacă n-ar fi îndrăgostit, totul ar fi mai uşor şi mai simplu, dar paloarea lui bruscă nu înşală. Ea o fi ştiind? O fi ştiind oare soţul ei, latinul cel blajin care s-a înclinat adînc în faţa mea cu zîmbetul plăcut al omului lipsit de răutate, greoi în toate? Desigur că el nu ştie, nu e mistuit de patimă. El n-ar ucide, chiar dacă ar şti. Femeia ştie, femeile ştiu întotdeauna, chiar dacă n-a fost spus nimic, şi mai degrabă vor crede că este, decît că nu este. Ce se petrece între ei, nerostit, sau bolborosit, alături de soţul care-i desparte prin prezenţa lui şi totodată îi încurajează prin lipsa lui de bănuială, gata oricînd să depăşească tăcerile lor primejdioase prin taifasuri vesele despre nimicuri. Ce furie a dorinţei gustate dar nepotolite dăinuie între cei doi oameni tineri, ce vrajă hrănită doar cu gîndul, care se poate preface într-un delir primejdios? Sau numai Hasan e prins, datorită trupului ei legănat, de trestie mlădioasă, şi seninătăţii molcome a ochilor strălucitori însemnaţi de boală? Oare de asta s-a însingurat, ca să se lase robit pentru totdeauna de o patimă care nu se cheltuieşte şi nu se poate istovi? Se gîndeşte la ea, despărţit luni de zile, o întîlneşte cînd se întoarce, înfrumuseţată de dorinţa drumurilor lui îndepărtate, o soarbe cu ochi însetaţi, ca să o ţină minte şi s-o ia cu el în alte călătorii. Unde se va închide acest cerc în care patima e mereu hrănită şi niciodată nu se cheltuieşte?

A uitat de mine acum, dacă a putut vreodată să se gîndească la mine. Ea m-a alungat, pe mine şi tot restul ce nu este fiinţa ei. Şi dacă o uram în ceasul acela, era pentru că rochia ei de catifea lungă pînă la glezne, şi gura ei plină de fată, şi vocea adîncă şi alintată erau pentru el mai însemnate decît mine şi decît suferinţa mea. M-a aruncat în nefiinţă, mi-a năruit sprijinul, care de altfel nici n-a existat vreodată, dar mi-ar fi plăcut ca amăgirea să nu fi fost dată în vileag.

Sînt din nou singur.

Poate că e mai bine aşa, nu te aştepţi la nici un ajutor

şi nu te temi de trădare. Singur. Am să fac tot ce pot, fără să nădăjduiesc într-un sprijin care nu există, şi atunci va fi al meu tot ce voi reuşi să făptuiesc, şi binele şi răul.

Am trecut pe lîngă geamia din colţul străzii lui Hasan, am trecut pe lîngă şcoala ce nu se vedea în spatele zidului, am trecut pe strada papugiilor, am ajuns pînă la blănari, parfumul latinei se risipise, gîndul la Hasan se destrăma, păşeam pe lîngă prăvăliile meseriaşilor, care-şi vedeau liniştiţi de treabă, păşeam pe tărîmul propriilor mele griji şi al drumului în necunoscut. În necunoscut, de ce? Nu mă îndoiam că voi reuşi, n-aveam voie să mă îndoiesc, căci n-aş fi avut putere să mai fac un pas mai departe. Şi trebuia, era în joc viaţa mea, ba poate chiar ceva şi mai însemnat. Tînjeam după linişte în clipa aceea, umblam cu capul plecat pe lîngă prăvălii, mort de oboseală, simţeam mirosul de piei şi de scoarţă de arin. Istovit, priveam bolovanii rotunzi din caldarîmul din faţa mea şi picioarele trecătorilor, istovit, fără pic de vlagă, dornic de o odaie închisă şi de un lung somn de moarte, ca un înecat, ca un om aflat în spatele unei uşi închise, a unor ferestre astupate, ca un bolnav. Dar slăbiciunea, teama în faţa greutăţilor nebănuite, dorinţa de a mă culca şi de a muri, de a mă da bătut şi de a primi soarta aşa cum e n-au voie să mă oprească din drum. Nici un fel de oboseală şi de resemnare nu pot împiedica să-mi împlinesc datoria. Mă îndemna îndîrjirea ţărănească ce a mai rămas în mine şi gîndul, de o crudă limpezime, că trebuie să mă apăr. Trebuie. Mergi înainte, apoi mori.

De unde însă frica şi presimţirea nenorocirii ameninţătoare, dacă experienţa mea nu mă putea preveni?

Cînd am auzit tropotul copitelor pe caldarîm, mi-am ridicat privirea şi am zărit doi seimeni călare, înarmaţi, mergînd alături, fără să se sinchisească de cei din calea lor. Pe străduţa îngustă trecătorii se lipeau de uşi şi de pereţi ca să nu-i izbească crupa cailor şi să nu-i atingă scările ascuţite. Călăreau încet, şi lumea avea timp să se ferească, fără nici un cuvînt, aşteptîndu-i să treacă. Nu voiau să

atingă pe nimeni anume, dar nici nu se uitau pe unde trec. Aproape că nici nu vedeau pe nimeni.

M-am gîndit dacă să intru în vreo prăvălie şi să-i las să treacă, sau să mă strîng lîngă perete, ca toţi ceilalţi. Voi rămîne în stradă, ca toată lumea. Am să-i las să mă umilească, trecerea e îngustă, mă vor agăţa cu scările, îmi vor rupe giubeaua, nici n-am să mă întorc, facă ce or vrea, voi fi şi eu ca toată lumea asta care tace, şi priveşte, şi aşteaptă; ce aşteptau oamenii aceia de pe lîngă prăvălii în timp ce seimenii se îndeptau spre mine? Să vadă cum au să mă jignească, sau să audă cum am să strig la ei, cinul şi hainele îmi dau dreptul la asta. Doream şi una, şi alta în clipa aceea; mi s-a părut dintr-o dată că e plin de însemnătate, că e hotărîtor ce voi face, m-au tulburat oamenii aceia – or fi de partea mea, sînt împotrivă, sau nu le pasă? Nici asta nu ştiam. N-aveam voie să strig – ar rîde semenii de mine şi n-aş izbuti decît să mă fac caraghios, oamenilor nu le va fi milă de mine. Nu las' să mă umilească, toţi vor vedea că nu m-am ferit, că sînt neputincios ca şi ei, ba chiar doream ca umilinţa să-mi fie mai mare, să-mi fie mai greu decît celorlalţi. M-am lipit de perete, simţind cu spatele muchiile cărămizilor, cu privirea plecată, fără teamă de umilinţa care mă aştepta. Anume am ales locul cel mai îngust, ba chiar aşteptam cu o plăcere dureroasă să vină, se va auzi, oamenii mă vor compătimi, încep să fiu victimă.

Dar s-a întîmplat ceva ce nu prevăzusem: un seimen a trecut înainte, apoi a venit şi celălalt. Ba chiar m-au şi salutat. La început am fost uimit, faptul m-a găsit nepregătit, toată truda mea fusese zadarnică, şi totul a ieşit oarecum caraghios: şi vitejia mea neputincioasă, şi fereala de prisos lîngă perete, şi graba de a primi jignirea. Am plecat, fără să-mi ridic privirea, printre oamenii ce stăteau pe stradă urmărindu-mă în tăcere, păcălit şi ruşinat. Fusesem la un pas de a fi una cu ei, dar seimenii m-au împiedicat, m-au scos din rînd cu lumea.

După ce am trecut prin şirul de ochi care mă biciuiau,

neîndrăznind să-i privesc, după ce am cotit-o pe altă stradă, unde nu se mai găseau martori ai jertfei mele neizbutite, încordarea începu să slăbească, mă simţeam despovărat, îmi înălţăm privirea spre oameni, dădeam bineţe, răspundeam la salut, calm şi potolit, şi-mi era tot mai limpede ce bine e că s-a terminat aşa. Mi-au arătat stimă şi respect, nu şi-au îngăduit silnicie faţă de mine. Iar eu asta am şi vrut, ba chiar am descîntat în sinea mea în timp ce stăteam lîngă zid: dacă or trece unul în urma celuilalt, totul va fi bine, tot ce am de gînd să fac. Sau poate că nu, poate că la asta m-am gîndit mai tîrziu, după ce trecuseră, căci mai devreme m-aş fi temut, din superstiţie, să leg izbînda dorită de o împrejurare ce nu se putea împlini, de o minune. Dar n-are a face, minunea s-a petrecut, sau poate că nu e o minune, ci un semn şi o dovadă. Cum am putut, laşul de mine, să mă gîndesc măcar că am fost aruncat şi nedreptăţit. De ce să fie aşa? Cui i-ar folosi asta? Am rămas ceea ce sînt, dervişul unui ordin de vază, şeicul unei tekii, un apărător vajnic al credinţei. Cum şi de ce să fiu aruncat? Nu doresc, nu vreau, nu pot fi nimic altceva, şi toţi ştiu asta, atunci de ce m-ar împiedica? Totul nu e decît o închipuire a mea, o încîlceală fără rost născocită de mine; nu ştiu de unde vine atîta laşitate, de sute de ori am stat ochi în ochi cu moartea, şi nu m-am temut, iar acum inima mi-e ca de piatră, moartă şi rece. Ce s-a petrecut? În ce s-a prefăcut vitejia noastră? În tresărire ruşinoasă la strigătul cucuvelei, la un glas mai puternic, în faţa unei vini închipuite. Nu merită să trăieşti aşa. Cîndva, treceam înot rîul cu sabia în dinţi, înaintam tîrîş prin stufăriş ascultînd întărîtat răsuflarea duşmanului, mă repezeam în buza puştii fără preget, iar acum mă sperii de un seimen puturos! Vai şi amar, s-a petrecut ceva cu noi, s-a întîmplat ceva groaznic, ne-am micşorat fără să băgăm de seamă. Cînd ne-am pierdut oare, cum de ne-am îngăduit aşa ceva?

Mai dăinuie încă lumina zilei, slabă, obosită, o muşcă

de-acum umbrele, dar trebuie să mai dureze măcar atîta cît să nu intru în noapte cu ruşine şi suferinţă. Ştiam încotro merg încă înainte de a fi hotărît să-i fac o vizită. Mă gîndeam fără să-mi dau seama la el, sperînd că nevasta i-a povestit de convorbirea noastră, ne vom preface amîndoi că habar n-avem de nimic, vom păstra pasămite taina, nu vom vorbi despre Hasan, dar chipul meu senin îi va dezvălui totul. Şi chiar de nu i-o fi spus, n-am de ce mă teme. Poate că ar fi fost mai bine să fi trecut întîi pe la dînsa să-i duc vestea învoielii lui Hasan, ca un dar. Aş vorbi apoi mai uşor cu bărbatul ei.

În zadar însă, laşitatea ne-a copleşit, gîndim cu laşitate. Vorbeşte în noi, afurisita, chiar şi atunci cînd ne e ruşine de ea

Am folosit clipa de amărăciune şi m-am hotărît, ca să nu amîn pentru niciodată.

De necrezut, dar Aini-efendi m-a primit numaidecît, de parcă m-ar fi aşteptat, nu au trebuit să meargă înaintea mea solii şi solii, deşi pe coridoare se simţea prezenţa ascunsă a oamenilor şi a ochilor.

M-a primit cu bunăvoinţă, cu un salut care nu era nici zgomotos, nici nepăsător, fără să se prefacă nici bucuros, nici uimit, măsurat în toate, cu zîmbet nedesluşit, neîncercînd nici să mă sperie nici să mă îmbărbăteze. Asta-i cinstit din partea lui – mi-a trecut prin gînd, dar nu mă simţeam la largul meu.

De undeva s-a furişat o pisică, m-a privit cu nişte ochi răi şi galbeni, şi s-a apropiat de el, adulmecîndu-l. Fără să-şi ia privirea de la mine, o privire risipită, omul mîngîia animalul alintat, care unduia cu desfătare sub mîna lui, frecîndu-se cu gîtul şi cu şalele de genunchiul lui, apoi i se urcă şi i se încolăci în poală şi începu să toarcă, privindu-mă răuprevestitor cu ochii mijiţi. Acum mă priveau două perechi de ochi, galbeni şi de o prudenţă rece şi unii şi alţii.

Voiam să mă gîndesc la nevasta lui, dar nu se arăta ea singură din întuneric, din depărtare, din pricina lui, care stătea ţeapăn la pîndă, cu mîiniie ascunse, pierdute în

mînecile largi, cu faţa străvezie, cu buzele subţiri, cu umerii înguşti; e fragil, limfatic, în venele lui curge apă. Cum or fi nopţile între ei, în casa aceea mare şi surdă?

Stătea cufundat într-o tăcere de nepătruns, fără să se clintească (părea ca un mort ori ca un fachir încremenit prin stăpînire de sine), cu aceeaşi expresie cu care l-am găsit, cu un zîmbet care nu spunea nimic, răstignit înşelător pe gura-i fără buze. Mă obosea zîmbetul acela mai mult decît pe el.

Din cînd în cînd, şi de fiecare dată cu totul neaşteptat pentru mine, învia o mînă perfidă şi ieşea din mînecă asemeni unui şarpe (ale ei sînt ca nişte păsări), şi ochii lui priveau la cei ai pisicii, de aceeaşi culoare cu ai ei, îmhlînziţi doar atunci pentru o clipă.

Nu ştiu cît am stat aşa, s-a lăsat amurgul, apoi întunericul, din poala lui licăreau ochii de fosfor, dar de necrezut, şi ai lui licăreau la fel, sau aşa mi se părea mie, avea patru ochi licăritori, apoi s-au adus lumînări (ca şi în seara aceea, dar nu mă mai gîndeam la ea, nu mai puteam), şi a fost şi mai rău, mă neliniştea zîmbetul lui mort, mă speria înfăţişarea lui de mort, mă înspăi-mînta întunericul din spatele lui şi umbra din perete, mă neliniştea foşnetul încet, de parcă ar fi mişunat şobolani în jurul nostru. Iar cel mai chinuitor din toate era poate faptul că n-a ridicat nici o dată vocea, nu şi-a schimbat felul de a vorbi, nu s-a înflăcărat, nu s-a supărat, n-a rîs. Vorbele se desprindeau încet de el, galbene, de ceară, străine, şi de fiecare dată mă miram din nou ce bine le îmbină şi cum le găseşte locul potrivit, căci părea că se vor revărsa, fiind grămădite undeva în scobitura gurii, şi vor porni să curgă fără rînduială. Vorbea stăruitor, răbdător, sigur, nici o clipă n-a stat la îndoială, nu s-a gîndit la o altă cale, deşi uneori – rareori – eram de altă părere; atunci se arăta sincer uimit, ca şi cum l-ar fi înşelat auzul, ca şi cum ar fi avut în faţă un nebun, şi continua să însăileze fraze din cărţi, adăugind la vechimea lor de veacuri mucegaiul mortăciunii sale. De ce vorbeşte? mă întrebam neliniştit. Oare îşi închipuie că nu

ştiu frazele acestea atît de cunoscute, sau că le-am uitat? Vorbeşte oare locul lui înalt, slujba lui însemnată? Vorbeşte din obişnuinţă, sau pentru a nu spune nimic, sau în bătaie de joc, sau nu are la îndemînă alte vorbe în afară de cele învăţate? Sau mă chinuie, ca să mă aducă la nebunie, iar pisica asta este aci ca să-mi scoată la urmă ochii?

Apoi m-am gîndit că o fi uitat cu adevărat toate vorbele obişnuite şi lucrul acesta mi se păru îngrozitor: să nu ştii un singur cuvînt al tău, să n-ai un singur gînd al tău, să fii surd pentru tot ce-i omenesc, să vorbeşti fără trebuinţă, fără rost, să vorbeşti în faţa mea de parcă n-aş exista, să fii osîndit la o vorbire care nu e decît memorie. Iar eu sînt osîndit să ascult ceea ce mi-e ştiut.

Sau e nebun? Ori mort? O nălucă? Ori un călău cumplit?

La început nu mi-am dat crezare urechilor, părea cu neputinţă ca omul viu din faţa lui şi întemniţatul viu din fortăreaţă să nu-l poată face să rostească măcar un singur cuvînt adevărat, potrivit cu ceasul acela. Încercasem să-l atrag la vorba omenească, să spună, nu importă ce, despre el, despre mine, dar totul era în zadar, vorbea numai din Coran. Dar vai, vorbea totuşi şi de el, şi de mine şi de celălalt.

Atunci m-am scufundat şi eu în Coran, este al meu cît şi al lui, îl cunosc cît şi el, şi astfel începu înfruntarea cuvintelor vechi de o mie de ani, care le înlocuiră pe cele de acum, ale noastre, făurite de dragul fratelui meu închis. Semănăm cu două cişmele părăsite, ca o risipă de apă stătută.

Cînd i-am spus pentru ce am venit, a răspuns cu vorbele din Coran:

— Cei ce cred în Dumnezeu şi în ziua judecăţii de Apoi nu ţin prieteşug cu duşmanii lui Alah şi ai proorocului său, fie ei chiar şi părinţii, fraţii, sau rudele lor.

Am strigat:

— Dar ce a făptuit? Îmi va spune cineva ce a făptuit?

— O drept-credincioşi, nu întrebaţi de lucruri care v-ar

împovăra cu griji şi deznădejdi, dacă v-ar fi spuse de-a dreptul.

— Am să-ţi rămîn dator pînă la moarte. Am venit să mi se spună deschis. Şi aşa sînt copleşit de grijă şi deznădejde.

— Cu trufie pre pămînt au umblat şi urzeli urîte au urzit.

— De cine vorbeşti? Nu pot crede că vorbeşti de fratele meu. Dumnezeu spune asta despre cei necredincioşi, pe cînd fratele meu e drept-credincios.

— Vai de cei ce nu cred.

— Am auzit că ar fi fost închis pentru niscai vorbe.

— Nu pot fi nici înţelegeri, nici şoapte tainice între trei, fără ca Dumnezeu să fie al patrulea. Întîlnirile tainice sînt isprava satanei, căci satana vrea să-i întristeze pe cei drept-credincioşi.

— Îmi ştiu bine fratele, nu putea să făptuiască nici un rău!

— Nu fi ajutor şi proptea celor necredincioşi!

— Doar frate mi-e, pentru numele lui Dumnezeu!

— Dacă părinţii voştri, fiii voştri, fraţii voştri, nevestele voastre, familiile voastre vă sînt mai dragi decît Dumnezeu, decît prorocul său şi lupta lui, nu aşteptaţi milă de la Domnul.

— O, drept-credincioşi, păziţi-vă de bănuială şi clevetire, căci clevetirea şi bănuiala sînt pline de păcat

Asta am spus-o eu.

I-am întors-o la fel, tot din Coran, nu mai puteam rămîne la cuvintele obişnuite, ar fi rămas mai puternic decît mine. Temeiurile lui erau dumnezeieşti, ale mele omeneşti. Nu eram egali. El este mai presus de lucruri, şi foloseşte vorbele toate-făcătorului iar eu încercam să pun necazul meu mărunt pe cîntarul obişnuitei dreptăţi omeneşti. M-a silit să-mi măsor pricina cu măsura veşniciei, ca să nu-şi piardă preţul de tot. Nici nu mi-am dat seama atunci că în aceste întinderi ale veşniciei mi-am pierdut fratele.

Dar şi acum el apăra principiile, pe cînd eu mă apăram

pe mine; el liniştit şi sigur, eu frămîntat, aproape dezlănţuit. Spuneam aceleaşi vorbe, dar vorbeam de lucruri deosebite.

A spus: N-au plîns după cei păcătoşi nici pămîntul, nici cerul. Iar eu mă gîndeam: Vai de om, dacă măsură îi sînt pămîntul şi cerul. Şi a mai spus: Adevărat vă spun că nefericit va fi acela ce sufletul şi-l va întina. Şi încă: O, Zulkarnein, Iedjudj, Medjudj seamănă tulburare pe pămînt.

Iar eu: O, Zulkarnein, Iedjudj şi Medjudj seamănă tulburare pe pămînt. Şi: În adevăr, fi-va nefericit cel ce sufletul şi-l va întina. Şi: Pe lîngă adevăr mai e şi rătăcire. Şi: Ierte oamenii şi aibă îndurare, căci doară vreţi şi voi ca Dumnezeu să vă ierte. Şi încă: Cu adevărat, omul e un mare silnic, iar cei silnici sînt cel mai departe de adevăr.

Atunci el tăcu o clipă, apoi spuse liniştit, ba chiar zîmbind:

— Vai de tine, vai de tine, şi iar vai de tine!

— Alah este alinarea tuturor, am răspuns pierdut. Atunci ne-am privit unul pe celălalt, eu sfîşiat de tot ce a fost rostit, gîndindu-mă că pe frate l-am uitat, iar pe mine m-am împovărat; el netulburat, mîngîind coada ridicată a pisicii scîrboase care i se gudura la spate. Trebuia să plec, unde era norocul nici să nu fi venit – nimic n-am aflat, cu nimic nu m-am ajutat, doar am rostit vorbe ce nu trebuiau. Căci Coranul e primejdios, dacă legi cuvîntul Domnului despre păcătoşi de numele celuia pus să hotărască cine anume sînt păcătoşii. De o mie de ori te căieşti pentru cele spuse, rareori pentru cele nespuse; înţelepciunea asta o ştiam atunci cînd n-aveam trebuinţa de ea. Mai bine să fi ascultat numai, şi să fi spus doar singurul lucru însemnat pe care-l aveam de spus, îl pierdusem cu totul din vedere, şi sînt sigur că era însemnat, îl privea şi pe el, şi pe mine, deşi femeia mi-a spus că ţine ascuns de dînsul. Mi-am amintit: doar pentru asta mi-am vîndut prietenul.

Şi i-am povestit pe scurt, luptîndu-mă cu ruşinea ce mă copleşea, cum l-am înduplecat pe Hasan să se lepede de moştenire. Nimic altceva, doar atît. N-am făcut nici o

legătură, nici cu mine, nici cu această vizită, nici cu fratele meu. Dar el o va face, n-are încotro, nu va putea să-mi răspundă cu Coranul. Era şi o răutate neagră în această neaşteptată schimbare a vorbei, şi dorinţa înveninată de a-l întina cu propria-i lăcomie.

M-am înşelat iară. Cu nimic n-a arătat că m-a înţeles, nici nu s-a mirat – pe chipul lui nu vedeam nici supărare, nici bucurie, dar în cartea sfîntă a găsit răspuns şi pentru asta:

— Slab e cel ce cere, precum slab e şi ce i se cere. Spusa lui putea să însemne orice, sau nimic. Sfîrşitul discuţiei, mînie ascunsă, zeflemea. În zadar, este mai tare decît mine. Pare numai un mort, dar nu e mort: nu se clinteşte de la litera legii.

Doi ochi îi licăresc în poală, de sub mînă, sînt ai pisicii, nu îndrăznesc să privesc într-ai lui, mă sfredelesc cu gheaţa lacrimilor fosforescente.

Mi-am plecat privirea şi am tăcut, speriat de îndrăzneala mea fără folos şi de refuzul lui rostit de sus.

— Mai treci pe aici, spuse binevoitor. Nu ne prea vedem noi des.

7.

Nu vă-ntristaţi, bucuraţi-vă de raiul ce v-a fost făgăduit

Am ieşit în noapte, picioarele mi le simţeam ca de lemn, fiori de gheaţă îmi străbăteau vinele, mă copleşise oboseala, căinţa, furia, frica; se strînseseră în mine toată nebunia şi neputinţa, prefăcîndu-se într-o tulbureală ce-mi înăbuşea cugetul. M-a petrecut cuviincios, pînă la tindă, lumînările clipeau în mîinile a doi feciori (de unde ştiau că ies?), orbindu-mă cu licărul lor în întunericul prelung, m-a poftit să mai vin, de cîte ori poftesc. Poate că mai aştepta să mă întorc, poate că ar trebui să mă întorc, să spun că n-am gîndit nimic rău, că sufăr, că sînt tulburat şi neliniştit şi să uite de tot ce am spus. Poate că ar trebui să mă întorc, să-l omor, să-l apuc de gît şi să-l înăbuş. Nici atunci nu i-ar pieri zîmbetul de pe buzele lui palide, şi nici ochii galbeni şi fosforescenţi nu i s-ar stinge în cap.

Îmi frecam una de alta mîinile năduşite, de parcă aş fi luat umezeala pielii sale în palmele mele, le ţineam desfăcute în faţa mea ca să se zvînte după atingerea închipuită, încercam să scap de ea.

Am umblat mult de-a lungul rîului, întîlnind trecători rari – oamenii se încuie devreme în case, în noapte rămîn numai paznicii, beţivii şi năpăstuiţii.

Totul mă trăgea la tekie, să încui uşa grea şi să rămîn singur. Dorinţa era puternică, ca dorul evadării. Dar nu mi-am îngăduit această slăbiciune, o alungam, chinuindu-mă, căci ştiam că această fugă jinduită n-ar fi fost nicicînd mai primejdioasă ca acum, m-ar micşora în ochii mei, m-ar face nevrednic, n-aş mai avea nici un respect pentru mine, n-aş putea să mai fac vreodată ceva, aş primi toate loviturile cu capul plecat, aş ajunge un nemernic, un nimic. N-am voie să mă dau bătut. Eu i-am stîrnit şi trebuie să rămîn în

picioare. M-aş nimici pînă la capăt dacă aş da acum înapoi.

Păşeam pe malul liniştit ascultînd clipocitul pîrîului şi nădăjduind să mă întorc la tihnă, căci firea şi clocotul ei puternic îl liniştesc pe om poate tocmai fiindcă sînt nepăsătoare faţă de el. Dar pîrîul nu m-a ajutat, vuietul din mine s-a dovedit mai puternic.

Nu mă aşteptam să-l întîlnesc pe răzvrătitul Ishak, m-am maturizat din clipa cînd, în geamie, îmi dorisem nedesluşit să-l aud. Părerea lui şi sfatul lui astăzi nu mă mai priveau. El îşi are un ţel al lui, şi necazurile le simte aşa cum ai simţi ploaia, sau norii. Pe cînd eu nu mă gîndeam la nişte necazuri anume. Ştiam că tot ce era al meu se afla în primejdie. Totul – asta e foarte vag, dar şi foarte real. Asta înseamnă impas şi pieire, înseamnă părăsirea făgaşului vieţii, iar alt drum nu este, e un simţămînt de groază fără nume, din pricina golului surd ce se cască în jurul tău.

Poate cineva depărtat şi necunoscut va citi însemnările mele neobişnuite, şi mă tem că nu va înţelege totul, căci pare-se există cu adevărat un fel anume de a gîndi al dervişilor despre ei şi despre această lume, în care tot ce e al nostru atîrnă de alţii. Nimeni nu poate fi atît de lipsit de apărare şi fără rost, de nimicit în sinea lui, cum sîntem noi, atunci cînd sîntem daţi la o parte. Chiar şi noi greu ne dăm seama de asta pînă nu ni se întîmplă.

Lîngă podeţul de lemn, unde rîul face un cot, m-a oprit pazvangiul. Stătea ascuns în umbra unui copac şi îmi şopti să mă ascund şi eu, pînă vor pleca ei. Nişte tineri aruncau cu pietre în felinarul de lîngă drum.

Cînd sticla felinarului plesni şi lumina gălbuie se stinse, plecară fără grabă.

Pazvangiul privea liniştit în urma lor şi îmi spuse că, de la o vreme, le-a intrat în obicei să strice cîte ceva în fiecare seară. Iar el se fereşte, îşi păzeşte capul. A doua zi plătesc oamenii din mahala, nu este drept să plătească el din buzunarul lui. Îl întreb de ce nu-i dă în vileag, zice că nu-i cunoaşte cine sînt. Noapte, depărtare, întuneric, poate omul să-şi vîre sufletul în păcat. Cînd i-am spus că în locul

lui eu nu i-aş cruţa, mi-a răspuns că aşa ar face şi el, dacă ar fi în locul meu. Dar aşa, nu vede, nici n-aude, şi apoi ce ar putea face dacă nu-i decît un funigel: ajunge să sufli ca să piară. Dumnezeu ştie ai cui or fi, sătui şi băuţi cu toţii, îmbrăcaţi şi încălţaţi, nu ştiu nici ce e greul nici ce e necazul, hoinăresc pînă în zori, umblă după femei, să ierte preacinstita mea faţă, îşi caută beleaua. Fuge de ei cît e noaptea de lungă, se ascunde ca să nu-i întîlnească, iar dacă-i întîlneşte, le spune: mai duceţi-vă şi în altă parte, iar ei zic: nu vrem, iar el le spune: atunci nu vă duceţi, iar ei îi spun: eşti un bătrîn neghiob; ştiu, zice el, tot mai neghiob pe zi ce trece; vrei să te aruncăm în rîu, spun ei; nu vreau, zice el. Aşa stau puţin la taifas, iar el se gîndeşte cum să scape. Asta-i treaba, zice el, vede omul şi aude de toate. Noaptea-i bună pentru lucruri care se fac pe ascuns, iar el, umblînd pînă în zori, află şi ceea ce nu vrea şi nici nu-l priveşte. Şi ar putea să privească pe mulţi ce vede el, numai că lui nu-i place să trăncănească, mai ales dacă din asta nu iese nimic: de ce să-şi piardă timpul fără rost? Iar el n-are nevoie de lucrurile pe care le află, că nu-s nici de mîncat, nici de băut, dar unora ar putea să le prindă bine. Deşi îi pare ciudat: el ştie, dar nu-l priveşte, iar pe alţii îi priveşte, dar nu ştiu. Bucuria lui e doar să dăruiască ceea ce ştie, să încredinţeze noutăţile aflate celor cărora le pot fi de un folos, în schimbul doar al dragostei şi prieteniei, cît să nu se ducă cu mîinile goale acasă la copilaşi. Vorba vine – prietenie, că multă nu-i pe lume; noaptea nu o vede, iar ziua doarme şi nu ştie. Din toate cîte i-a fost dat să afle, nu s-a procopsit cu nimic. Pînă şi la nevastă-sa a început să se uite chiorîş, nu cumva îi urzeşte vreun rău. Acum, cît o priveşte pe nevastă-sa, el cam întrece măsura şi păcătuieşte cu sufletul, dar sărmana şi-ar da şi lumina ochilor pentru el, dacă ar fi nevoie, zice numai aşa, mai mult spre o pildă.

Ascultam trăncăneala asta vicleană şi maniacă, şiretenia neascunsă a celui care-i spionează pe toţi, gata să vîndă tainele oricui, pe mine astea nu mă privesc, dar

acum nu mă grăbeam să plec, am rămas îndelung acolo, omorîndu-ne timpul, şi al meu şi al lui; el dorea să povestească, eu să ascult, n-are a face ce, începuse chiar să mă preocupe felul cum îşi ascunde gîndul, ca să-l dezvăluie apoi în întregime, nestatornic în viclenia sa. În cele din urmă mi s-a părut ciudat şi năzuros, e bătrîn, are cincizeci, pe puţin, iar bătrînii se plictisesc, sau se tem de singurătate. M-a poftit să cutreier cu el străzile, desigur că n-am văzut niciodată oraşul noaptea tîrziu, iar omul viu trebuie să vadă totul, e frumos mai ales în zori, cînd prin brutării se scot pîinile calde. Putem să ne ducem şi pe strada lui Hasan, dacă vreau, Hasan petrece, a adus şi lăutari, ne vom opri undeva, deoparte şi vom privi, nu este nici un păcat, iar pe deasupra poate să însenineze sufletul oricui, chiar şi al unui derviş. I-a părut rău că nu m-am învoit. Cum vrei, a spus, cum vrei, treaba ta, dar păcat că nu vrei. M-a mirat această invitaţie, părea o glumă grosolană sau o dorinţă copilărească. O să aştepte pe altcineva.

— Bine, du-te, spuse petrecîndu-mă. Se temea oare de ceva?

A rămas sub o poartă cu streaşină, ferit în întuneric. Ciudată lume, mă gîndeam, umblînd pe străzile pustii. Totul se schimbă cînd se lasă întunericul. Pentru păcat n-a fost lăsat un ceas anume, dar timpul lui firesc este noaptea (acum dorm copiii cei mici şi isteţi precum şi cei mari şi tîmpiţi, şi cei care apucă să facă rău în timpul zilei). Şi totdeauna cînd nu se vede.

Iată, atîta am făptuit şi noi; am ascuns păcatul de lumina zilei şi astfel l-am făcut şi mai mare.

Trec prin oraşul potolit, nu se aude decît cîntecul îndepărtat al surlei, uneori se arată doar pentru o clipă o umbră omenească, neliniştită ca un suflet rătăcitor, latră cîini prin mahalale, lumina lunii e de plumb, nici o uşă nu s-ar deschide chiar dacă aş scoate un strigăt de moarte: mă opresc greu în clipa asta care curge, totul din mine năzuieşte spre ce a fost sau ce va să fie, dar nu izbutesc să

depăşesc graniţele acestei nopţi. Numai că o simt îndepărtată, parcă aş privi de pe deal un ţinut trist; sînt în afara lui, desprins de el, şi totuşi în cuprinsul lui. Mărunt îmi apare totul din această lume, multe naşteri care au loc chiar în clipa asta, mulţi morţi, multe iubiri, multe rele. În lumea mea, căci alta nu există.

În jurul ei sînt umbre şi clarul de lună. În jurul nostru pi curul domol al timpului. În mine o nepăsare sleită de puteri şi o linişte fără viaţă. Nu-i lumină în mine, ca în cei necredincioşi.

Pentru ce păcat neştiut mă pedepseşti, Dumnezeul meu?

Te rog, ascultă ruga mea.

Pace şi mîntuire lui Ishak, care nu e în noaptea asta.

Pace şi mîntuire lui Ahmed Nurudin şi fratelui său Harun, care se caută în noaptea asta.

Pace şi mîntuire tuturor celor pierduţi în această mare tăcere, între cer şi pămînt.

Trebuia să rămîn cu pazvangiul, să nu rămîn singur cu mine însumi şi cu neputinţa mea de a mă împotrivi sau de a mă împăca.

Gol şi plin de o tristă nepăsare. Şi totuşi m-am bucurat cînd m-am apropiat de tekie. Prin urmare nu sînt nici gol nici nepăsător, căci este bine dacă omul se bucură sau se întristează, n-are a face pentru ce. Şi cum am dibuit fărîma de bucurie (îmi cercetam sufletul şi tot ce se petrecea în el cum cercetează plugarul cerul, norii şi vînturile, ca să vadă cum va fi vremea), m-am simţit mai tare, îmi da puteri crîmpeiul de senin zărit printre nori. El există şi cînd nu-l vedem, există şi cînd îl punem la îndoială.

Cînd am păşit pe uliţa mea îngustă, care m-a îmbrăţişat ca o rudă apropiată, din umbra tekiei s-a desprins un om, i-am zărit numai capul în razele lunii, de parcă ar fi ieşit din apă, sau şi-ar fi lăsat trupul în altă parte. M-a salutat, străduindu-se să fie prietenos, crezînd de bună seamă că m-a speriat.

— Ai întîrziat. Te aştept cam de multişor.

Tăceam, nu ştiam ce ar trebui să spun sau să întreb. Chipul lui îmi părea cunoscut, deşi nu-mi aminteam să-l fi văzut vreodată, cunoscut într-un fel anume, ca atunci cînd observăm vreo trăsătură deosebită a chipului, vreo expresie, vreo însuşire, cîndva, la cineva, apoi o uităm pentru că n-a fost însemnată.

Am privit spre tekie, liniştită şi moartă în lumina lunii şi, în timp ce mă întorceam spre el, îi şi uitasem înfăţişarea. M-am întors din nou, străduindu-mă să-mi întipăresc chipul lui, dar în zadar, se pierdea din memorie de cum nu-l mai priveam, uimitor de şters.

A băgat de seamă privirile mele nedumerite şi s-a grăbit să spună:

— M-au trimis nişte prieteni.

— Ce prieteni?

— Nişte prieteni. Am crezut că nici n-ai să mai vii în seara asta, la tekie n-au ştiut să-mi spună nimic. Ai zăbovit mult pe undeva.

— Am umblat pe străzi.

— Singur?

— Am fost singur, pînă acum. Şi am fost mulţumit. A rîs, cuviincios, binevoitor.

— Înţeleg, cum să nu!

Are chipul turtit, parcă-s două palme despărţite printr-un nas, o gură mare şi puternică, întinsă într-un zîmbet senin, ochii-i vioi mă privesc cu atenţie. Parcă ar fi deosebit de încîntat că ne-am întîlnit, şi-l bucură tot ce spun sau ce fac. Înfăţişarea lui ar putea fi plăcută, dacă n-ar fi noapte şi dacă n-am fi fost singuri. Nu mi-e teamă de acest om, nu-i pic de frică în mine. Nu mă tem nici chiar de silnicie. Numai că mă simt cam ciudat, se face strîmt în jurul meu. Sînt nerăbdător.

— Bine, prietene, spune, ce vrei, sau lasă-mă să trec.

— Ai umblat pe străzi şi ţi-ai pierdut timpul, iar acum dintr-o dată zor nevoie.

Am încercat să trec, dar s-a aşezat în faţa mea.

— Aşteaptă. Uite ce am vrut.

Arată încurcat, de parcă ar căuta cuvinte potrivite, sau ar fi stingherit că mă împiedică să trec. Dar nu se codeşte totuşi s-o facă.

— Mă faci să şovăi, îmi vine greu să vorbesc acum. Nici nu ştiu cum să încep.

— Ai aşteptat mult, puteai să te gîndeşti. Rîse vesel:

— Ai dreptate. Nu-i uşor cu dumneata. Iată dar. Totuşi, poate că e mai bine să intrăm în tekie.

— Bine. Poftim.

— Totuna-i, putem şi aici. Solia e scurtă. De la cine crezi că vine?

— Mie nu-mi trimite nimeni solii, iar prietenii îmi spun singuri ce doresc. Dumneata ori îţi baţi joc, ori vrei să mă superi.

— Asta-i bună! Chiar că sînteţi caraghioşi, dumneavoastră, oamenii învăţaţi. Ce-i dacă glumesc? Nu putem şi noi să vorbim ca oamenii! Ascultă, dar. Prietenii îţi trimit vorbă să fii cu băgare de seamă ce faci.

— Îmi vine să cred că ai greşit omul, îmi închipui că nu ştii cu cine vorbeşti.

— N-am greşit, şi ştiu cu cine stau de vorbă. Să fii cu băgare de seamă. Prea te repezi, ar putea să fie primejdios. Pentru dumneata, adică. De ce să-ţi pui o vină în cîrcă, mai ales dacă nimeni nu se ia de dumneata. De ce să-ţi cauţi singur necazul cu lumînarea, nu-i aşa?

Deci, ameninţare. Voit umilitoare, pusă în gura acestei străji necioplite, care mai şi petrece pe cont propriu, dîndu-mi sfaturi. Acuma îi par interesant ca o lighioană rară, prinsă în capcană, chiar ţine un pic la mine: aş putea să-i aduc o bucurie.

— Bine, am spus potolindu-mi mînia, căci nu voiam să o arăt în faţa insului. Spune-le prietenilor dumitale...

— Şi ai dumitale.

— Spune-le acestor prieteni că le mulţumesc pentru solie, dar că ar fi putut şi singuri să-mi spună asta. Iar pentru tot ce fac eu, voi răspunde în faţa lui Dumnezeu şi a cugetului meu. Ai să ţii minte?

— Cum să nu? Dar mă gîndesc că s-ar putea să răspunzi şi în faţa altcuiva. În faţa lui Dumnezeu e uşor: e iertător. Iar în faţa cugetului şi mai uşor: o să-i strecori mii de justificări. Dar cînd te vei pomeni în menghină, sus în cetate, o să fie mai greu. Mai ales cînd te ştii vinovat.

— Nu sînt vinovat de nimic.

— Asta n-o fi chiar aşa cum zici. Cine nu are nici o vină, spune adevărul. Uite, vine Hasan, geambaşul, la tekie sau nu? Vine. Vorbiţi tot felul de lucruri? Vorbiţi. Pe urmă...

— Cum de nu ţi-e ruşine?

— Nu mi-e ruşine, efendi. Pe urmă, n-ai ascuns dumneata în grădina tekiei un fugar? Da, l-ai ascuns. A fugit? Da, a fugit! Şi cine l-a ajutat să fugă?

— Am chemat străjerii.

— Prea tîrziu i-ai chemat. cît despre alte vinovăţii să nu mai vorbim. Iar dumneata spui: n-am nici o vină. Dar la urma urmei, te-a întrebat cineva de toate astea? Nu te-a întrebat nimeni. Aşa că asta-ţi spun: lasă-te de belele. Iar dacă nu vrei, treaba dumitale, nu-i aşa? Treaba mea e să-ţi spun.

— Asta-i tot?

— Dar ce vrei să mai fie? Unuia cu scaun la cap şi asta i-ar fi prea de ajuns. Iar dacă o mai fi nevoie, o să se mai găsească şi altele, n-ai nici o grijă. Toţi întreabă aşa la început: asta-i tot? Pe urmă nu mai întreabă. Şi mie-mi plac oamenii curajoşi, dar unde sînt ei? La cîţiva ani doar unul dacă se găseşte mai ţanţoş. Unul dintre atîţia. Îţi vine să scuipi pe lumea asta! Uite aşa. Să nu spui pe urmă: n-am ştiut. Acum ştii.

Tot mă mai privea cu aceeaşi preocupare ca şi la început, dar acum, că-şi terminase treaba, dorea să vadă ce a făptuit, dacă mi-a băgat frica în oase.

A izbutit să mă neliniştească, dar frică nu simţeam. A biruit-o furia din pricina procedeului urît şi a jignirii aduse. Încolţise în mine chiar şi un soi de sfidare, şi dorinţa de a nu mă lăsa, stîrnită de gîndul de o clipă că vor să mă împiedice în ceea ce am dreptul să fac. Asta înseamnă însă

că nu sînt siguri, şi că le e teamă. Căci, dacă n-ar fi aşa, de ce m-ar mai preveni? Ar face ce vor, fără să le pese ce vorbesc şi ce fac eu. Asta mi-a întărit siguranţa lăuntrică, pe care o am de mult, că reprezint ceva aici, în acest loc, în ordinul din oare fac parte, că n-am trecut prin viaţă nevăzut şi necunoscut. Nu sînt chiar atît de proşti, ştiu că ar fi în paguba lor să mă atace, s-ar da în vileag că nu respectă pe nimeni, nici pe cei mai cinstiţi, nici pe cei mai devotaţi, asta însă nu vor, nu le vine la socoteală.

Mă gîndeam mergînd spre tekie, cu dîrzenie crescîndă, că poate chiar e bine că mi l-au trimis pe acest om: au arătat că se tem, iar prin jignire mi-au întărit hotărîrea. Dar ştiam că nu trebuie să-i las să unelteaască mult timp împotriva mea, trebuie să ajung înaintea lor la acel care poate să hotărască totul. Dacă n-ar fi noapte, m-aş duce chiar în clipa asta. M-a bucurat hotărîrea luată de a nu mai aştepta, de a nu mă lăsa pradă tristeţii şi nădejdii neputincioase, de a face ce-mi stă în putinţă. Nu trebuie să mai umblu pe străzi ca un lunatic, cu voinţa sleită, ca un schilod. Omul nu este ceea ce gîndeşte, ci ceea ce făptuieşte.

Dar cînd am închis poarta grea de stejar şi am tras zăvorul, cînd m-am pomenit în siguranţă în grădina tekiei, m-a cuprins deodată, împotriva oricărei logici, împotriva oricărei aşteptări, căci aici totul era al meu şi totul mă apăra, o nelinişte grea, neaşteptată, aproape fără nici o trecere, de parcă deschizînd şi închizînd uşa, trăgînd zăvorul, şi cercetîndu-l dacă s-a aşezat în lăcaşul lui de lemn, aş fi pierdut gîndul care-mi susţinea curajul. A dispărut, zvîcnind în noapte ca o pasăre sălbatică, şi a apărut neliniştea, asemănătoare cu frica, abia atunci, cu întîrziere nu ştiu de ce; nu îndrăzneam să caut cauzele, poate că tocmai de aceste cauze mi-era teamă şi le lăsam în întuneric, nedesluşite, dar ştiind că există. M-a inundat un gînd, ca un val de fierbinţeală, m-a izbit, cred că aşa vine damblaua, ca o străfulgerare dureroasă, mi s-a dezvăluit ca un tunet adînc şi surd: încep să mă

împresoare.

Nu mi-am dat seama nici atunci, nici mult timp după aceea că gîndul omului este un val nesigur, pe care-l ridică sau îl potoleşte vîntul schimbător al fricii sau al dorinţei.

Singurul lucru pe care-l ştiam, pe care îl aflam din nou, căci îl uitasem, era că presimţirea este primul sol al nenorocirii.

Dar şi în ceasul acela mi-era limpede că nu trebuie să mă predau. Mîine, dis-de-dimineaţă, voi întări stăvilarul din faţa acestui şuvoi, pe care îl şi aud vuind.

N-am să mă dau bătut.

Să mi se usuce mîinile, să-mi amuţească gura, să-mi rămînă sufletul pustiit, dacă nu voi face tot ce e de datoria unui om să facă.

Iar Dumnezeu să hotărască.

Dis-de-dimineaţă mi-am îndeplinit toate îndatoririle sfinte, poate cu mai multă vioiciune decît altă dată, prefirînd emoţie în mişcările şi vorbele cunoscute, amintindu-mi de frămîntarea de aseară, gîndindu-mă la însemnătatea treburilor care mă aşteaptă, ca înaintea unei bătălii hotărîtoare, fără să stau o clipă la îndoială dacă trebuie să pornesc sau nu. În luptă poţi să te alegi cu răni, poţi să şi mori, şi de aceea ruga este mai fierbinte ca oricînd, dar întoarcere nu există, de aceea jurămîntul şi blestemul cu care aseară îmi întîmpinasem şovăiala au fost de prisos. Mi-am amintit, totul era într-adevăr ca înaintea bătăliei, atunci. Aseară am făcut baie după ce m-am întors, m-am gîndit că poate apa o să mă liniştească, am făcut baie şi azi-dimineaţă. Am luat o cămaşă curată, proaspătă, albă ca zăpada. Ca şi atunci. Numai că în acea bătălie am pornit cu alţii, în rînduri mai tari decît granitul, cu sabia goală în mînă, cu o bucurie fierbinte în ochi. Acum pornesc singur, o vremuri dragi de demult, în giubeaua neagră în care mi se împleticesc picioarele, eu mîinile goale şi căzute, cu teamă în suflet.

Dar pornesc. Trebuie.

Am trecut pe la Hasan. Nu aveam prea mult timp, mă

îmboldea nerăbdarea, totuşi am trecut, nu puteam pleca fără să-l văd, altminteri mi s-ar părea că am scăpat un lucru deosebit de însemnat. Deşi nu ştiu la ce bun, dar făceam şi asta; nu mă putea ajuta, nu-mi putea da nici un sfat. Poate fiindcă-mi era cel mai apropiat, deşi nici el nu-mi e cu adevărat apropiat. Aducea puţin a farmece, a apărare de deochi: seninătatea lui mi-ar putea aduce noroc.

Nu era acasă. Am bătut mult cu ciocanul la uşă, credeam că doarme, şi cînd m-am gîndit să plec, poarta mi-a deschis-o tot femeia aceea mărunţică, ferindu-şi din nou obrazul, şi potrivindu-şi părul, ciudat de tulburată. A explicat, grăbindu-se şi poticnindu-se în vorbă, că Hasan nu este acasă, a plecat aseară şi nu s-a întors încă, soţul ei s-a dus să-l caute şi acum ei stau şi îi aşteaptă pe amîndoi. Ea şi el îi aşteaptă pe cei doi, încuiaţi, tulburaţi, mulţumiţi că necazul altuia le-a adus o clipă de fericire.

Îi spusesem şi lui hafiz-Muhamed unde mă duc, să văd ce părere are. Nu mi-aş fi schimbat hotărîrea orice ar fi spus, dar aşteptam să mă încurajeze. S-a arătat grijuliu, de parcă eu aş fi fost bolnav şi nu el. Trebuie să te duci, a spus. Păcat că n-ai făcut asta mai devreme. Datoria noastră este să ajutăm şi pe un necunoscut, darmite pe fratele nostru bun. Şi nu te sfii, nu faci nici un rău. Aşa a spus, sincer şi tulburat, dar vorbele lui nu m-au îmbărbătat prea mult, căci mă aşteptam la ele. Un om bun va spune totdeauna la fel, şi asta nu-i o părere, ci o simplă compătimire. Hasan nu-i acasă. Niciodată nu-s de găsit cei pe care-i căutăm.

Trecînd pe lîngă brutărie, am simţit mirosul pîinii calde, şi mi-am amintit că de ieri nu mîncasem nimic. Pazvangiul a vorbit aseară de pîine. Şi pe el trebuie să-l găsesc, chiar astăzi. Cum de n-am priceput că voia să-mi destăinuiască ceva? Nu numai despre omul care mă aştepta cu ameninţarea. A vrut aproape cu de-a sila să mă ţină lîngă el, ca să mă facă să-l descos. Dar eu am fost surd şi orb.

Apoi m-am silit să mă gîndesc la nevasta cadiului, voi

intra din nou în casa aceea tăcută, şi la Hasan, ce a făcut aseară şi unde s-a dus, şi la tata, să-l înştiinţez de îndată ce se va isprăvi tot necazul, şi la noaptea trecută, lungă şi fără somn, şi la nenumărate alte nimicuri – nimeni n-a curăţat tufele de trandafiri din grădina tekiei, îi vor năpădi mărăcinii, copiii lui Mustafa tot mai des vin în faţa tekiei, femeia îi alungă de acasă ca să nu o stînjenească, iar Mustafa bombăne şi le duce de mîncare, o să rîdă lumea de noi, au şi început să le spună „copiii dervişilor”, dar n-am inimă să-i alung şi să-i opresc să mai vină, şi la cîte şi mai cîte, numai să nu mă gîndesc la convorbirea cu muftiul. Nu pentru că n-aş şti ce să spun, ci pentru că după aceea nu mai există nimic. Pînă la sentinţă se poate nădăjdui orice, după aceea nu-i decît sentinţa. Dacă-i bună, nu mai e nevoie de nădejde, dacă-i rea, nu face nici să te gîndeşti.

Casa muftiului e pe deal, singuratică, într-o grădină împrejmuită cu zid înalt. Niciodată n-am intrat înăuntru. Pare-se că n-o voi face nici acum.

Straja de la intrare îmi spuse că muftiul nu este acasă. E plecat din oraş.

— Cînd se întoarce?

— Nu ştiu.

— Unde-i plecat?

— Nu ştiu.

— Cine ştie?

— Nu ştiu.

Poftim, toată frica mi-a fost zadarnică. Nădejdea se prelungeşte, dar e tot mai firavă. Poate că în curînd nici nu-mi va mai fi de trebuinţă.

Nu ştiam ce să fac. Dacă plec de aici, cu greu voi ajunge pînă la muftiu, şi poate prea tîrziu, dacă oi mai ajunge. Unde o fi plecat? La care din casele lui? Pe care moşie? Ugosko? Ugljesic? Gor? Tihovice? În cîmpie? Pe lac? La rîu? Fugea adesea, şi de toate, de căldură, de frig, de ceaţă, de umezeală, de oameni.

Unde o fi acuma? Numai aici puteam afla.

— Nu ştiu ce să fac, m-am plîns străjii. Muftiul mi-a

trimis vorbă să vin, aveam o treabă însemnată. Trebuie să-l găsesc.

Straja a dat din umeri, repetînd astfel acel singur cuvînt pe care-l ştia. Iar eu nu puteam pleca cu nici un chip.

— Trebuie să ştie cineva din casă.

Atunci s-a deschis uşa şi un om uscăţiv, fost soldat, judecînd după cicatricile de pe faţă şi după îmbrăcămintea desperecheată pe care o purta, părîndu-i, se vede, rău s-o arunce, se uită aspru la mine. Pînă mă justific, sînt un vinovat pentru el.

Şi lui i-am repetat cele spuse străjii.

După chipu-i neîncrezător, mi s-a părut că se îndoieşte de vorbele mele. M-a jignit neîncrederea lui, dar mai puternică a fost dorinţa să-l fac să-mi dea crezare. M-am vîrît în minciună, am fost silit, dar dacă muftiul o va afla, şi are să o afle negreşit, va trebui să-mi cer iertare şi nu dreptate.

— Nu face nimic, am spus, dînd să plec.

În clipa aceea am băgat de seamă că faţa aspră a soldatului se schimbă, se îmblînzeşte, se lăţeşte într-un zîmbet. De ce? Atunci l-am recunoscut şi eu pe el. Am făcut o parte din război împreună, numai că el a fost în armată şi înainte şi după mine.

Ne-am bucurat amîndoi.

— Te-ai schimbat, spuse vesel, cine să te mai recunoască în hainele astea de derviş! Dar uite că te-am recunoscut!

— Iar tu eşti neschimbat. Puţin mai bătrîn, puţin mai slab, dar la fel.

— Chiar la fel nu mai sînt. Au trecut douăzeci de ani. Intră.

Cînd a închis uşa în urma noastră, a devenit parcă mai nesigur.

— Şi zici că te-a chemat muftiul?

— Trebuie să vorbesc cu dînsul. Straja n-a vrut să-mi spună unde-i plecat.

Grădina era străbătută de un drum alb, curat, presărat cu pietriş mărunt de rîu şi tivit cu tufe de cimişir şi de mărgăritar, de un verde gingaş. Cineva a risipit cu pricepere pomi, mesteceni, pini, tufe de trandafir sălbatic, plantînd ici un singur copac în mijlocul unui tăpşan, acolo laolaltă un pîlc de copaci, a izbutit un joc care semăna a natură şi o natură care semăna a joacă. Frumuseţea asta înverzită şi înfloritâ, pe o întindere mare, se arăta ca o minune, mai mult poate la gîndul că toate astea au fost făcute doar ca un singur picior să calce iarba verde şi o singură privire să se odihnească pe rămurişul subţire al copacilor. Într-adevăr, pare-se că frumuseţea nu e decît o prisosinţă.

Soldatul îşi coborî vocea. Şi eu la fel. Vorbim aproape în şoaptă în pădurea asta măturată, greblată, îngrijită, căreia i-a fost luată sălbăticia dar lăsată prospeţimea, în spaţiul acesta tăcut, împrejmuit cu zid, unde pînă şi furtunile au aripile retezate.

Soldatul se uită în lungul drumului, spre casa albă, ascunsă printre copaci. Mă uit şi eu. Îmi joacă înaintea ochilor, cînd verdele frunzişului, cînd sclipirile soarelui, mai iute şi mai molcom – razele soarelui se răsfrîng în geamuri şi se leagănă uşor crengile copacilor.

Pe soldat îl cheamă Kara-Zaim. Acum nu mai e decît o umbră a lui Kara-Zaim cel de odinioară, n-a rămas decît o zdreanţă din tînărul acela neînfricat care pornea cu sabia goală împotriva altei săbii goale, pînă cînd o sabie de ulan şi-a deschis drum între coastele lui, pe piept şi pe spate. Pînă atunci a fost împuns, crestat, tăiat, scurtat, îi lipseau jumătate din urechea stîngă şi trei degete de la mîna stîngă, chipul îi era brăzdat de cicatrici roşii, care nu se mai ştergeau, celelalte semne şi le ascundea sub haine, şi de fiecare dată se înzdrăvenea uşor şi se întorcea la luptă. Avea sînge vîrtos, şi tăieturile adînci în carnea tînără se tămăduiau repede. Dar cînd l-a străpuns sabia duşmană de ulan, făcîndu-i gaură prin care a pătruns pentru prima dată înăuntrul lui lumina soarelui, cînd vîrful şi tăişul ei i-au

trecut pe unde nu le este drumul, prin plămîni, Kara-Zaim, a căzut leşinat, solii l-au lăsat acolo, cînd s-au retras, iar sanitarul i-a atins doar în treacăt mîna rece, fugind şi el după armată, cu gîndul să spună o rugăciune întru pomenirea lui, cînd s-o găsi într-un loc mai ferit. Kara-Zaim s-a trezit noaptea, în frig, printre morţi, neputincios şi tăcut ca şi ei. A scăpat cu zile, dar nu mai era bun de armată. Acum e paznic în grădină şi în casă, un nevolnic trăind din milă.

— Îmi merge bine, zise privindu-mă vesel. Mă silesc să privesc liniştit chipul lui brăzdat de tăieturi. Munca nu-i grea. Iar muftiul are încredere în mine. Sînt ca un fel de staroste al străjilor, îi dăscălesc puţin, îi supraveghez, şi cam atît.

— Puteai să fii şi altceva. Comandant de cetate. Ajutor de caimacan. Puteau să-ţi dea şi ţie pămînt, cum au dat la atîţia, să stai la moşioara ta.

— De ce? întrebă el nelinişstit. Au vrut să-mi dea, dar n-am primit. Eu sînt mulţumit. Pe locul meu nu poate fi oricine.

Mă durea şi mă jignea că se tot uita temător spre casă, el, viteazul Kara-Zaim de odinioară. Oare şi eu tot aşa ar trebui să privesc, dacă aş lua-o într-acolo? De ce, oare, se teme el, care altădată de nimic nu se temea?

I-am spus, nevrînd să-l jignesc:

— Straşnic ai mai luptat! Dumnezeule mare, ce viteaz ai fost!

Şi îndată m-am căit. De ce să reînvii trecutul? De ce să-l trezeşti din picoteală? N-a uitat, asta nu-i cu putinţă, dar s-a linişstit, s-a potolit, sau poate s-a resemnat; nu trebuie zgîndărite rănile care au încetat să sîngereze.

Vai, vorbeam şi despre mine.

Acum e prea tîrziu, am rostit ce nu trebuia.

M-a privit buimac, de ani de zile, desigur, nimeni n-a mai vorbit de trecutul lui, sau a vorbit el însuşi, îndemnîndu-i pe alţii să spună, să-şi amintească de el cel de altădată, oare şi amintirea a murit? oare nu mai e în

gîndul nimănui? Dar poate că nici el nu mai vorbeşte, la ce bun? Sau vorbeşte tot mai mult şi mai cu deznădejde, cu cît trecutul e mai departe, şi nu mai speră să-şi amintească cineva de el. În el e viu totul, în alţii a murit.

Şi iată, un derviş a vorbit despre el, cel de odinioară. Şi încă cum a vorbit! A visat poate ca cineva să-i spună tocmai aceste cuvinte: Dumnezeule mare, ce viteaz ai fost! L-au izbit drept în inimă, desigur, au năvălit în sînge ca un vînt fierbinte, i-au asurzit urechile. Sau a crezut că sînt cuvinte din visele lui, nimeni nu le-a rostit, le-a auzit numai dorul lui. Dar nu! Le-a rostit bătrînul derviş. I-au venit în minte şi le-a rostit.

Mă privi o clipă pierdut, ca un apucat, nu ştiam dacă va sări în sus de fericire, pentru a se prăbuşi apoi frînt pe piatră, sau dacă mă va îmbrăţişa, ca astfel să rămînă pe picioarele-i slabe, dacă va izbucni în rîs ori în plîns, sau va muri, dar eu nu-l cunoşteam de-ajuns pe viteazul Kara-Zaim. Mi-am amintit de un viteaz, cum să nu fie şi acum la fel? Numai tremurul vocii îl trădează şi horcăitul uşor din plămînii-i străpunşi, din cauza tulburării:

— Ţii minte? Ţii minte cu adevărat?

— Ţin minte. Totdeauna cînd mă gîndesc la acele timpuri, pe tine te văd.

— Cum mă vezi?

Era o şoaptă scăzută, mă chema din negura vremurilor.

— Într-o lumină, Kara-Zaim. Pe o cîmpie întinsă. Singur. Păşeşti liniştit, nu te uiţi înapoi, nu aştepţi pe nimeni. În veşminte albe. Ai mîinile goale pînă la cot. În mînă sabia, iar lumina de pe tăişul ei e poate de la soare. Aidoma vîntului care nu poate fi oprit. Aidoma razei de soare care pătrunde peste tot. Toţi ceilalţi s-au oprit, privesc, nu există. Eşti numai tu.

— Nu mergeam aşa.

— Aşa-i amintirea mea. S-a şters poate ce a fost şi numai asta a rămas.

— E frumos. Mai frumos decît aievea. Sau nu. Într-o

lumină, zici. Pe o cîmpie întinsă.

Şopteşte vrăjit, iar apoi se uită la mine, îşi caută chipul în vorbele mele, gloria lui de altădată pe buzele mele.

Îşi închipuie că înalţ un cîntec în cinstea vitejiei sale, dar eu îl compătimesc.

Şi nu mai pot îndura.

— Mă bucur că te-am văzut, spun, luîndu-mi rămas bun.

— Stai.

Îi vine greu să mă lase să plec, eu sînt omul mult dorit care ştie, eu sînt martor că amintirile nu mor, eu sînt dovada că în el nu-i totul numai o umbră, amintirea mea este despăgubirea pentru uitarea cea lungă, răsplată pentru aşteptare.

Aceleaşi cuvinte, două simţăminte deosebite. Şi al meu şi al lui au aceeaşi rădăcină, dar pentru el e fericire ceea ce pentru mine e întristare. N-are a face, şi fericirea, şi întristarea sînt bătrîne de o mie de ani. Şi mai mult chiar. Nu merită să te mai omori cu asta.

— Trebuie să plec.

— Stai. Muftiul e aici, în casă. Intră, dacă ai ceva însemnat. Spune-i că eu te-am lăsat. Sau nu. Spune că el te-a chemat.

— Nu m-a chemat. Am venit singur.

— Ştiu. Dar spune-i aşa: ai trimis vorbă să vin. Are atîtea treburi, n-o să-şi amintească. Iar dacă va întreba de mine, şi dacă o să-ţi vină bine, spune ce ştii. Ce ştii de demult.

Am crezut că muftiul nu e acasă şi mi-a părut rău, dar m-am resemnat. Aproape că m-am simţit uşurat că trebuie să amîn pe mai tîrziu. Dar acum totul s-a schimbat dintr-o dată, şi ceea ce am dorit, trebuie să se î-tîmple. Eram încurcat şi nepregătit. Nu m-a mirat rugămintea lui Kara-Zaim, îmi părea rău doar că s-a răzgîndit atît de repede să fie el cel care să mă sprijine. Avînd în faţa ochilor imaginea aceea, în lumină, în luptă vitejească, s-a oferit să-mi fie ocrotitor. Dar a dat înapoi în aceeaşi clipă, de cum şi-a

amintit că toate astea nu erau decît trecut îndepărtat. Se aprinsese, dar în aceeaşi clipă se şi prefăcuse în scrum. Pe chipu-i crestat mai jucau încă fericirea pentru cele ce au fost şi nesiguranţa temătoare pentru ceea ce este acum. Oare în el se ciocneau veşnic cele două timpuri, deosebite în toate, dar nedespărţite; nu poate scăpa de nici unul din ele?

În timp ce şuşotea cu un bărbat la intrarea casei, mă gîndeam tulbure, văicărindu-mă în sinea mea, că am pierdut bietul lui ajutor, că nesiguranţa mea este la fel de mare ca şi a lui. Aşteptam ajutor unul de la celălalt, neîncrezîndu-ne prea mult în noi înşine. Încercam să întovărăşim două neputinţe, ca să iasă o umbră de nădejde. Nădejdea lui a rămas, dar făcea tot atît cît şi a mea, era la pămînt.

Cînd insul ieşi din casă şi cu glas scăzut îi spuse ceva lui Kara-Zaim, el mă chemă cu mîna: te-am ajutat vino! Şi fără o vorbă mă îndrumă spre intrare, dar acum asta însemna: intră, poate că o să fie bine. De toate astea îmi dădeam seama însă în treacăt, nesigur; tot atît de nedesluşit am văzut şi lămîiul sfrijit din faţa casei, şi un palmier şi mai sfrijit, abia scăpat din iarna noastră grea, picotind acum în soarele primăverii ca un bolnav. Nu-mi amintesc nici pe unde am trecut, nici cîţi oameni m-au urmărit din ochi, fiind îngrijorat de primul cuvînt pe care va trebui să-l rostesc. Primul cuvînt. Ca o armă, ca un scut. Totul depinde de el, nu pentru că ar lămuri ceva, ci pentru că mi-aş putea pierde curajul dacă va fi nepotrivit; s-ar putea să sune caraghios şi să fiu apoi judecat după el. Am încercat în sinea mea cuvinte neînchipuit de multe, e de necrezut cîte se îmbulzeau să fie ele primele. Părea că în creier s-a stricat ceva, părea ca după un cutremur care a răvăşit totul, lăsînd doar năuceală şi pustiu. În timp ce mergeam prin coridorul acela, care a rămas întunecos şi nedesluşit în amintirea mea, mi-au trecut fel-de-fel de lucruri prin cap, de la rugăminţi solemne şi pînă la înjurături. Nici nu pot scrie cîte gînduri au vrut să iasă la

lumină la acea primă întîlnire, la acea primă întrevedere. A fost o nebunie greu de lămurit, atît părea de neînţeles ce puteam eu, ce putea creierul meu dezlănţuit să născocească atunci, bătîndu-şi joc de tot ce era raţiune. Parcă însuşi satana s-ar fi cuibărit în mine, şoptindu-mi vorbe atît de nedemne şi de respingătoare, fapte atît de caraghioase şi de netrebnice, că eram de-a dreptul uluit. Cum de m-a găsit chiar în ceasul acesta, cînd aveam nevoie de cea mai mare stăpînire de sine? Dar el vine tocmai atunci cînd nu-l aştepţi, şi cînd ţi-e mai greu. Căci a gîndi cum gîndeam eu, om aşezat şi liniştit, să mă apropii de muftiu şi să-i spun că-i o capră de Antiohia, nu era cu putinţă decît din îndemnul păcătos al satanei. Piei, necuratule! spuneam, stîrnindu-l şi mai mult.

Mă zăpăciseră şi plantele acelea de la miază-zi, palmierul şi lămîiul, aşezate în mormintele lor de scîndură, în faţa casei. Ştiam că muftiul e din Antiohia, şi că nu cunoaşte limba noastră, dar unde e Antiohia aceea, în ce ţară, şi ce limbă se vorbeşte acolo, nu-mi venea de loc în minte.

Din fericire, n-a fost nevoie de primul cuvînt, n-a fost nevoie să spun nimic, n-a fost nevoie să fac nimic.

În odaia în care am fost poftit, muftiul juca şah cu cineva pe care nu-l mai văzusem niciodată. Mai bine zis, jocul se terminase, sau se întrerupsese numai, la început nu ştiam ce se întîmplă. Nici nu mă privea; necunoscutul, bolnăvicios de gras, cu un zîmbet obosit, răbdător şi supus, accepta orice, întorcîndu-şi cu stăruinţă capul spre mine, ca să abată atenţia muftiului de la el. Cred că în sinea lui îmi ura reuşită în toate – numai muftiul să mă bage în seamă.

Dar muftiul n-a văzut multă vreme că intrasem în odaie (deşi cu siguranţă că dăduse încuviinţarea să fiu adus), nici n-a răspuns la salutul meu.

Toată iarna a lîncezit în odăile sale, din cale afară de încălzite, speriat de frigul cumplit care înşira ţurţuri mari de un arşin pe la streşini; le privea de bună seamă uluit, chinuit, gălbejit ca şi plantele lui din ţările calde, ce abia au

mai apucat primăvara. Întors cu spatele la fereastră, cu dulamă pe umeri, se încălzea la soare, veştejit, ursuz.

Amîndoi graşi, năpădiţi de osînză, palizi, ofiliţi de aerul din casă, păreau că au stat toată iarna la masa asta neagră din lemn de abanos, aplecaţi deasupra pieselor de şah din fildeş.

La început mînios, dar pe urmă tot mai palid, tot mai ursuz, muftiul boscorodea, pe cînd celălalt se străduia să-l împace. Părea ciudat felul cum muftiul pune întrebări, cum argumentează, cum răspunde. Cu greu izbuteam să desluşesc cîte ceva.

— Ceva nu-i în regulă.

— Văd.

— Tu nu vezi nimic.

— Ceva nu-i în regulă.

— Tot timpul am stat mai bine.

— Ştiu.

— Ce vezi?

— Undeva am făcut o mutare greşită.

— Cum de pierd atunci?

— Nu-mi dau seama de loc.

— Cred că ai făcut vreo mutare greşită.

— Cred că am făcut o mutare greşită.

— De unde-i calul tău aici?

— Aşa, aci e greşeala. Nu puteam să-l pun în locul acela.

— Atunci, şah.

— Aşa. A venit şeicul, uite.

— De ce nu eşti atent? Nu pot să văd nici eu totul.

— De obicei nu mi se întîmplă aşa ceva.

— Dacă calul e aici, eu îl iau, nu-i aşa? Eu îl iau.

— Şi mat.

— Care şeic?

Omul arătă din fericire spre mine şi muftiul se întoarse. Avea obrazul cenuşiu-galben, fleşcăit, eu cearcăne grele. Mă întrebă:

— Joci şah?

— Nu cine ştie ce.

— Ce vrei?

— M-ai poftit să vin. Am cerut să stau de vorbă cu domnia ta.

— Te-am poftit? Da? Cînd? Cum e afară?

— Soare. Cald.

— Şi astă-iarnă se spunea tot aşa: nu-i frig. Toate iernile sînt aşa aspre?

— Aproape toate.

— Cumplită ţară.

— Omul se deprinde.

— Plicticoasă ţară. Joci şah?

Omul cel gras intră în vorbă, încet:

— Nu joacă, a spus.

— Dar ce vrea?

— Are o rugăminte.

— Cine e dînsul?

Am spus cine sînt, şi că sînt la ananghie, şi în căutare de dreptate, şi că nu mi-o va face nimeni, dacă el nu o va face.

Muftiul s-a uitat la omul din faţa sa, fără să-şi ascundă plictiseala, aproape cu deznădejde.

— Unde am greşit?

Se ridică, uitîndu-se în dreapta şi în stînga, căutînd parcă unde ar putea fugi, apoi începu să umble prin odaie, păşind cu băgare de seamă pe dîrele de lumină. Apoi se opri, căzu pe gînduri, privindu-mă mohorît:

— Am vorbit despre asta cu mulla din Ţarigrad. Îmi plăcea să stau cu el de vorbă uneori, nu pentru că era om deştept, oamenii deştepţi pot fi foarte plicticoşi, ci pentru că ştia să spună cîte un lucru neaşteptat, ceva ce uimeşte şi te trezeşte – înţelegi, Malik, dar cred că nu înţelegi! – ceva ce-ţi pare că merită să fie ascultat şi discutat. Spunea: Ştiinţa omenească este neînsemnată. De aceea omul deştept nu trăieşte din ceea ce ştie. Dar altceva voiam... Despre ce vorbeam?

— Despre mulla din Ţarigrad, zise Malik.

— Nu. Despre dreptate. Noi credem – spunea o dată mulla – că ştim ce-i aia dreptate. Dar nimic nu e mai nelămurit. Poate fi lege, răzbunare, neştiinţă, nedreptate. Totul depinde de punctul de vedere. Eu am răspuns...

Continuă să umble, tăcut, apoi deodată se moleşi, mi s-a părut că există undeva în el un arc care-l pune în mişcare, îi învie cuvîntul şi trupul, iar cînd arcul se opreşte, amorţeşte şi el, îl cuprinde lîncezeala.

Nu m-a poftit să stau jos, nu-l privea ce voiam să spun, şi nu mi-a mai rămas decît să vorbesc ori să plec. Altfel puteam şi eu să mă prefac în Malik, să ajung o a doua umbră a muftiului, de prisos ca, şi prima. M-am hotărît să vorbesc.

— Am venit cu o rugăminte.

— Sînt obosit.

— Poate că te-ar interesa.

— Crezi?

— Am să-ncerc. Vorbeai de dreptate. Dreptatea e aidoma sănătăţii, te gîndeşti la ea abia cînd nu o mai ai, şi într-adevăr e nelămurită, dar poate mai mult ca orice ea este dorinţa de a opri nedreptatea, iar lucrul ăsta este foarte lămurit. Fiecare nedreptate e la fel, dar fiecăruia i se pare că cea mai mare este aceea care i s-a făcut lui. Iar dacă i se pare, aşa şi este, căci nimeni nu poate gîndi cu capul altuia.

Arcul muftiului s-a încordat din nou. M-a privit uimit, ochii lui stinşi s-au oprit asupră-mi cu oarecare recunoştinţă, de ajuns ca să-mi dea curaj. Îi trezisem atenţia. Ceea ce am şi vrut: el însuşi m-a îndemnat cu povestea sa stîlcită despre mulla din Ţarigrad. Dar mi-am dat seama curînd că este mult mai uşor să te joci cu cuvintele spunînd generalităţi, decît acele lucruri care sînt ale tale şi nu ale tuturor.

— Interesant, spuse muftiul în aşteptare, iar Malik mă privi cu respect. Interesant. Dar pot oare mai mulţi oameni să gîndească acelaşi gînd? Şi atunci, gîndesc oare cu capul altuia?

— Două gînduri omeneşti adevărate nu sînt niciodată la fel, aşa cum nici două palme nu sînt leite.

— Ce înseamnă gînd omenesc adevărat?

— Cel care de obicei nu se împărtăşeşte nimănui.

— Frumos spus. Poate neadevărat, dar frumos spus. Şi mai departe?

— Aş vrea să vorbesc de necazul meu. Am zis că-mi pare cel mai mare, căci este al meu. Şi mi-ar fi plăcut să fie al altcuiva, şi de-ar fi fost aşa, nu m-aş grăbi să-l aflu, cum mă grăbesc acuma să-l spun.

Voiam ca de la cugetări mai largi să trec la ce mă durea pe mine, cît timp îl mai ţinea arcul şi ochii îi sînt cît de cît vii; căci mi-era teamă de o nouă moleşeală – vorbele mele vor zbura zadarnic în jurul lui.

Îmi era tot mai limpede: pe el îl chinuia plictisul, şi lîncezeala. Îl înfăşură ca un giulgiu, îl învăluia ca o pîclă, îl copleşea ca lutul, îl înconjura ca văzduhul, îi intra în sînge, în răsuflare, în minte; venea din el şi din toate cîte îl înconjurau, din lucruri, din spaţiu, din cer, se împrăştia ca un fum otrăvit. Urma să mă dau bătut şi eu, sau să lupt împotriva lor.

Nu mint, dacă aş fi ştiut că pot împrăştia ceaţa mlaştinii dinlăuntrul lui, mi-aş fi sumecat poalele giubelei şi aş fi dansat dansul buricului, aş fi făcut orice, lucruri care unui om cu mintea întreagă nici nu i-ar fi dat prin gînd. Poate că atenţia lui, înainte de a scădea, ar fi făcut ca mîna galbenă şi molatică să scrie cele patru cuvinte hotărîtoare: sloboziţi pe întemniţatul Harun. Fără să ştie măcar ce a scris şi fără să-şi mai amintească vreodată. Aş fi făcut totul, zic, orice nebunie, orice neruşinare, fără să fi roşit pe urmă, ba m-aş fi gîndit chiar cu mîndrie cum am biruit o nepăsare grea ca moartea de dragul unui om viu, al fratelui meu. Dar nu cutezam să schimb jocul, am văzut că l-a trezit pentru o clipă doar o scamatorie a duhului, ca haşişul, şi trebuia să-i dau şi mai mult, ca să nu se cufunde într-o nemişcare şi mai grea.

A fost cea mai ciudată luptă de care auzisem vreodată,

împotriva amorţelii din el, a voinţei lui paralizate, a scîrbei lui de viaţă. Luptă grea şi chinuitoare pentru că trebuia dusă cu mijloace nefireşti, răsturnînd gîndul în fel şi chip, împerechind simţăminte ce nu se potriveau, siluind cuvintele. Şi mă temeam, încă cum mă temeam, că atenţia lui va muri în clipa în care voi înceta jocul şi voi trece la scopul adevărat, pentru care le şi făceam pe toate astea. Eram nevoit să plutesc deasupra sensului adevărat, apropiindu-mă de el şi ascunzîndu-l, căci simţurile lui s-ar putea închide de la sine, de cum l-ar simţi.

Din fericire, nu era prefăcut, era străveziu: arăta totul, pe chipul lui se vedea totul, şi plăcerea şi dezgustul. De aceea îmi potriveam gîndul meu înfrigurat după umbrele şi luminile chipului său, bucurîndu-mă că am acest semn diriguitor, căci s-ar fi putut să nu existe nici el.

Totul din el mă îndemna: uimeşte-mă, trezeşte-mă, încălzeşte-mă, şi eu îl uimeam, îl trezeam, îl încălzeam, dînd o bătălie deznădăjduită ca să menţin în viaţă un muribund, mereu înspăimîntat că n-am să izbutesc, şi toată nădejdea mea era în el. M-am muncit, mi-am întors mintea pe dos, răscolind cu înfrigurare prin toate cotloanele fiinţei mele, ca să găsesc sămînţă de drac în mine: luptam cu un mort ca să nu mai fie încă unul, şi am răsuflat o clipă doar, cînd s-a aşezat, cu un pic de interes şi vioiciune pe faţa-i fleşcăită, cînd şi nădejdea mea a prins aripi.

— Am un frate – aiuram neştiind dacă asta-i de ajuns. Dar dacă nu mă grăbesc să-ţi spun, s-ar putea să spun mai tîrziu că l-am avut, iar am şi am avut e acelaşi lucru cu am şi nu am. Şi aici poate să hotărască o străfulgerare de bună sau de rea voinţă din partea cuiva. Mi-e frate, nu pentru că l-am vrut, căci dacă l-aş fi vrut, eu l-aş fi făcut, şi atunci nu mi-ar mai fi fost frate, şi nu ştiu nici dacă tata l-a vrut, dar cînd s-a împerecheat cu mama din desfătarea aceea a lor, din acel nimic pentru mine, s-a înfiripat legătura şi îndatorirea care se numeşte fiu şi frate. Fie că e alinarea dorită sau necazul obişnuit, Dumnezeu îl leagă de noi fără să ne întrebe, lipsindu-ne de toate plăcerile lui şi

împovărîndu-ne cu toate necazurile şi nenorocirile lui, şi după cum ştie luminata minte a domniei tale, necazurile sînt mult mai dese decît plăcerile, aşa că am putea spune că un frate e nenorocirea pe care ne-o trimite Dumnezeu, şi de aceea o primim ca pe voinţa şi hotărîrea Domnului, mulţumindu-i pentru tot. Uite aşa îi mulţumesc lui Dumnezeu pentru nenorocire, şi aş fi vrut mai mult ca el să fie fratele domniei tale, şi să-i mulţumesc pentru fericirea că eu te ascult pe domnia-ta, cum dumneata mă asculţi pe mine, şi să nu-mi pese. Dar pentru că nu poate fi fratele domniei tale, căci este al meu, iar eu nu pot fi domnia ta, căci Dumnezeu a vrut să nu fiu decît un derviş nevrednic, să fim ceea ce sîntem: eu cu rugămintea, iar domnia-ta cu hotărîrea. Sau mai bine: eu cu povestirea, iar domnia-ta cu ascultarea. Domniei-tale îţi vine mai greu, ştiu, căci domnia-ta nu eşti obligat, pe cînd eu sînt.

L-am trezit, a înviat, priveşte, ascultă, înţelege, primeşte! Nu este nevoie de dansul buricului, sînt de ajuns vorbe goale, lasă-le să zboare precum vîntul, să facă tumbe aidoma maimuţelor, să roiască bezmetice printre razele soarelui de primăvară şi umbreLe odăii, iată că s-a liniştit pe scaun, ascultă, aşteaptă.

— Şi mai departe? spuse destul de vioi.

Şi prima lui umbră se holbează la mine, se miră, poate învaţă. Nu-l văd bine căci nu-mi pasă de el. Mă uit la chipul muftiului.

Mai e o nădejde, frate Harun.

— Şi iată, am un frate, sau îl am numai pe jumătate: eu îi pomenesc numele, dar el stă închis în fortăreaţă. Jumătate din viaţa lui e aici, iar cealaltă jumătate acolo, sus. Dacă pierde jumătatea asta, s-ar putea s-o piardă şi pe aia.

— Care jumătate?

— Pe care o mai ţin eu, povestind.

— În care cetate?

— În cetate, la marginea oraşului.

— N-are a face, continuă.

— În fortăreaţă sînt închişi oamenii răi, hoţii, răufăcătorii, haiducii, duşmanii sultanului. Uneori. Dar cel mai adesea nişte proşti. Pentru că îşi închipuie că nu sînt vinovaţi, iar lucrul acesta omul nu-l poate şti niciodată. Se apucă mereu să facă dreptate, iar asta nu-i treaba lor, nici nu-i pune cineva să facă asta. Pentru că sînt mîndri de nebunia lor, sînt uşor de prins, şi de aceea sînt foarte mulţi. Din asta s-ar putea înţelege că în libertate sînt numai cei deştepţi, dar nu este aşa: rămîn şi cei nebuni, dacă ştiu să-şi ascundă nebunia. Şi nu rămîn cei deştepţi, dacă-şi arată deşteptăciunea. Mai rămîn şi cei care au dreptul să fie cum le place. Fratele meu a fost un nimeni şi un nimic, un om fericit, nici deştept, ca să se teamă cineva de el, nici nebun, ca să nu se ştie ce are de gînd să facă, prea laş ca să fie haiduc, prea naiv ca să fie rău, prea leneş ca să fie duşmanul cuiva. Într-un cuvînt, înţelepciunea divină a rînduit ca oamenii să-i dea bună ziua fără să-l cinstească, să-i recunoască valoarea fără să-i ceară să le-o arate.

— De ce a fost închis?

— Pentru că nu l-a ascultat pe părintele său.

— Curios.

— Tata este un om simplu, munceşte cît poate, plăteşte cît este silit, nu-l priveşte nimic decît ploaia, norii, soarele, omizile, buruza cartofului, neghina grîului, tăciunele porumbului şi liniştea familiei. Pentru că este un om foarte obişnuit, dintr-o bucată, precum o lingură de lemn, sau o strachină de tei, sau brăzdarul plugului, nu s-a lăsat de deprinderea netrebuincioasă a părinţilor de a spune ceea ce părinţii spun mereu, iar copiii n-ascultă niciodată. L-a sfătuit să nu plece de acasă, pămîntul va cădea în paragină, iar oraşele sînt strîmte, locu-i puţin şi guri multe, posibilităţi puţine, iar dorinţi multe, vom începe să ne nimicim unii pe alţii pentru o bucată mai mare de pîine. Fratele nu i-a dat ascultare. Atunci tata i-a spus: ţine minte, nenorocirea e că la noi fiecare crede că nu este la locul potrivit, şi fiecare este potrivnicul fiecăruia; oamenii îi dispreţuiesc pe cei ce nu răzbesc, şi-i urăsc pe cei ce ajung

mai sus decît ei; deprinde-te cu dispreţul dacă doreşti linişte, sau cu ura dacă primeşti lupta. Dar nu te avînta în luptă dacă nu eşti sigur că-ţi vei doborî potrivnicul. Nu arăta cu degetul necinstea altuia dacă nu eşti de ajuns de tare ca să nu trebuiască s-o dovedeşti. Nici asta n-a ascultat. Acum tata are motiv să se bucure şi să spună: aşa păţesc fiii neascultători.

Vorbind, am văzut cu groază cum se stinge pîlpîirea plăpîndă din ochii muftiului, privirea îi devine grea şi obosită, iar pe faţa lui apare ceva pierdut. A întrebat, abia deschizîndu-şi gura:

— Cine n-a fost ascultător?

O, Dumnezeule, mare! Păşesc necontenit, dar sînt tot mai departe. Cum mă apropii de ţintă, el se sperie. Cum încerc să folosesc ceea ce am clădit, el dărîmă totul. Truda mea e fără de sfîrşit!

M-am repezit, orbeşte. Poate a mai rămas în el măcar o scînteie de viaţă, altfel n-ar fi întrebat. Am ajuns plicticos, l-am obosit filozofînd, totul încetase a mai fi un joc şi se prefăcuse în batjocură, amărăciunea m-a făcut să pierd măsura şi spusele mele sună prea serios. Simţeam cum ameţesc: te rog, mai aşteaptă puţin, nu te stinge măcar o clipă încă.

Se stinge ultima rază de soare, iar eu sînt într-un pustiu îngheţat, în faţa mea e o noapte lungă de moarte. Şi nu îndrăznesc nici măcar să strig.

Mi-am pierdut siguranţa, a pierit uşurinţa cu care amestecam cuvintele, simţeam că n-o să-şi mai ia zborul, nu vor mai fîlfîi din aripi, se vor tîrî pe pămînt precum şopîrlele.

Doar un mănunchi de vorbe smintite, Doamne, trebuie să-mi dai, lupt pentru o viaţă! mă rugam deznădăjduit, dar ruga n-a ajutat. M-a paralizat nereuşita, o vedeam pe chipul lui.

Unde începi să dispari, frate Harun?

Tot ce-am mai spus în continuare a fost în zadar, de prisos. Am fost nevoit să-mi dezvălui ţelul.

Pe muftiu îl îneca tot mai mult plictiseala, se scufunda tot mai rău într-o băltoacă de nesimţire moartă. De la el va începe moartea lumii.

Malik dormea cu capul în piept.

— Sînt ostenit, spuse muftiul, înspăimîntat, aproape cît şi mine. Sînt ostenit. Du-te acuma.

— N-am isprăvit.

— Du-te acuma.

— Porunceşte să-i dea drumul.

— Cui să dea drumul?

— Fratelui meu.

— Vino mîine. Sau spune-i lui Malik. Mîine. Malik se trezi, speriat:

— Ce s-a întîmplat?

— Doamne, ce plictiseală.

— Vrei să jucăm şah?

— Nimic nu s-a întîmplat.

Răspundea anapoda, sărind peste întrebări, reţinînd ca prin minune vreun cuvînt la care venea mai tîrziu răspunsul, astfel că totul părea fără rost.

A ieşit fără să ne arunce o privire, strivit, poate a şi uitat că sînt aici. Dar poate că şi fugea.

Nu am reuşit să birui plictiseala. Ne-a copleşit pe amîndoi, abia aşteptam să plec. Dacă aş fi ştiut cum e, nici n-aş fi îndrăznit să încerc.

Malik mi-a aruncat o privire ucigătoare şi, ţopăind, şi-a urnit trupul greoi, grăbindu-se după muftiu.

— A spus să viu mîine.

— Eu nu ştiu nimic. Uf, m-ai nenorocit.

Aşa, acum s-a isprăvit. Poate că trebuia totuşi să-l apuc de amîndouă urechile, sau să-l lovesc cu nodul degetului în fruntea galbenă. Şi din nou nu ştiam unde este Antiohia, nici în ce limbă am vorbit. Tot timpul mi se păruse că stau în cap, că atîrn între podele şi candelabre, că ţin tavanul în spate, pierdut, tîmpit de lîncezeala lui şi de dorinţa mea de a o birui. Ciudată limbă am vorbit, într-adevăr, dar în zadar. Poate şi mîine va fi în zadar, căci mă

va descuraja dinainte nereuşita de azi. Trebuie să viu, deşi îmi vor tremura genunchii, şi n-am să ştiu nu numai unde este Antiohia – afurisită să fie! dar nici cum îl cheamă pe fiul mamei mele. Ne vom chinui din nou ca doi bătrîni în a doua noapte conjugală, după prima care s-a sfîrşit în mod jalnic, numai că totul va fi acum mai scurt, căci nu vom nădăjdui prea mult nici eu nici el.

Acum nu am încotro să mă grăbesc. Mîna cea galbenă şi greoaie n-a scris într-o clipă de vioiciune: să fie eliberat întemniţatul Harun.

Oare din pricina asta întemniţatul Harun se scufunda într-un întuneric şi mai adînc?

Am ieşit, m-au scos, m-au îmbrîncit afară, iar în faţa casei mă aştepta uitat Kara-Zaim. Oamenii nu-şi amintesc de el după douăzeci de ani, eu l-am uitat după o oră. Numai el nu uită, asta e.

— Ai stat mult, zice, privindu-mă curios.

— Oare bătăliile durează mai puţin?

— Cei oare vin ies de obicei mai repede. Şi ies de obicei tulburaţi.

— Eu sînt tulburat?

— N-aş zice.

Ochiul lui Kara-Zaim nu e tocmai ager. Fie cum spune el.

— Am vorbit despre toate.

— Dar despre mine?

— A zis să vin mîine.

— Aşa. Va să zică, mîine.

Şi din nou păşeam pe poteca curată din pietre de rîu. Şi vom păşi din nou, mîine.

Credeam că n-o să am putere să vorbesc cu Zaim, că nici nu voi auzi ce-mi va spune, dar auzeam, şi răspundeam, deşi totul era răvăşit în mine, deşi tot mai stăteam cu capul în jos, îndreptîndu-mă încetul cu încetul, sigur că totul va arăta şi mai ciudat cînd îmi voi veni în fire. Va semăna cu o beţie, cu un vis urît, am să cred că am călcat pe farmece, şi că nimic n-a fost în fapt.

Zaim nu ştie ce se petrece în mine, el crede că am reuşit.

— Asta-i bine – zice – că te cheamă mîine. Înseamnă că i-ai plăcut, înseamnă că i-ai intrat în voie.

Nu prea eşti isteţ, nici prea iscusit la vorbă nu eşti, bunul meu Zaim. Da, i-am plăcut, grozav, cînd a ieşit abia mai răsufla, iar cazna o s-o continuăm mîine.

Zaim se uită încurcat la mine, căutîndu-şi cuvintele:

— Uite, aş vrea să te rog şi eu ceva.

Oare se uită şi el la faţa mea, dacă nu se stinge de la vorbele lui? Îl îmbărbătez, fără chef, amintindu-mi:

— Spune, Kara-Zaim. Curaj. Te frămîntă ceva.

Aşa ar fi trebuit să-mi spună celălalt, mie, adineauri.

— Nu, nimic nu mă frămîntă. Dar aici nu se ştie cine sînt, oamenii cred că-s aşa bolnav şi prăpădit din totdeauna. Nu zic de muftiu, ci de ăialalţi.

— S-a întîmplat ceva?

— Nu s-a întîmplat nimic. Zic că nu mai sînt bun pentru slujbă.

— Te dau afară?

— Asta e, mă dau afară. Aşa că mă gîndeam dacă ai putea să-i spui muftiului să mă lase. Nu mai sînt bun de armată, dar să păzesc uşa, asta pot mai bine decît alţii. Primesc o sută de groşi pe an...

— Muftiul primeşte douăsprezece mii.

— Alta-i muftiul. Şi zic, dacă e prea mult o sută de groşi, să fie mai puţin, să fie optzeci. Să fie şi şaptezeci. Ce, e mult şaptezeci de groşi pe an? Uite, asta am vrut.

Şaptezeci de groşi pe an, dacă e să judecăm, nu e mult. Eu zic că n-ai să te îngraşi de cei şaptezeci de groşi, frate Zaim, tu care ai greşit grozav că n-ai murit la timp. Dar iartă-mă că nu pot să te compătimesc, m-am luptat mult cu năluca şi sînt deşălat tot, nici un os nu mai îmi este la locul său.

— Nu eşti bun de armată, am spus fără să mă gîndesc la nimic, dar arma poţi s-o ţii. Iataganul poţi să-l ţii. Cît ai cere ca să eliberăm un om nevinovat? E închis fără nici o

vină, n-a făcut nimic. Ai primi pentru o sută de groşi?

S-a zăpăcit.

— Nu ştiu dacă mă ispiteşti, sau vorbeşti de ceva adevărat.

— Răspunde-mi.

— Nu-i uşor de răspuns. Cînd eram adevăratul Kara-Zaim, n-aş fi luat nimic. Iar acum, dacă-i un lucru cinstit... O sută de groşi?

— Două sute.

— Două sute de groşi? Doamne Dumnezeule! Trei ani aş putea trăi cu două sute de groşi. Un om nevinovat, zici? Unde e?

— În fortăreaţă.

— Va să zică, două sute de groşi. Şi un om nevinovat, în fortăreaţă. N-aş putea.

— Acum douăzeci de ani ai fi primit? Chiar de ar fi fost în fortăreaţă? Numai să fie nevinovat, închis fără vină?

— Aş fi primit.

— Iar acum nu?

— Acum nu.

— Atunci lasă.

— Ai vorbit serios sau în glumă?

— În glumă. Am vrut să văd cît te-ai schimbat.

— Păi, m-am schimbat. Iar dacă m-or da afară, să te caut?

— Dacă te-or da afară, îţi găsesc eu loc.

— Îţi mulţumesc, n-am să uit. Totuşi, vorbeşte mîine cu muftiul.

Ţinea să rămînă cu orice preţ pe poteca asta albă care duce de la poartă pînă la casă. Umbra însemnătăţii muftiului cădea şi asupra lui, neînsemnatul; desigur i se părea că de aici este mult mai aproape de viteazul luptător de odinioară, decît ar fi din brutărie sau de la grebla de grădinar. Iar pentru el asta-i mai presus de orice.

L-am întîlnit în aceeaşi zi, către seară, în cea mai grea clipă, cînd mă îndreptam spre poarta morţii, a răsărit din ceaţă, a căzut din cer în faţa mea, pe un drum unde nu

avea nici un rost să ne întîlnim, nici noi, nici chipurile noastre, nici simţămintele noastre. Al meu nu ştiu cum era, al lui strălucea de bucurie. Răsuflarea-i astmatică era biruitoare.

— Rămîn, a spus încîntat. Nu mă dă afară. Va să zică, rămîn. M-au întrebat ce am vorbit cu tine, şi le-am povestit. M-au dus la Malik, şi din nou am povestit. Despre lumină şi despre cîmpul de luptă, şi cum mi-ai oferit două sute de groşi, şi celelalte, dacă o să rămîn fără serviciu. Malik a rîs: om de treabă, zice, asta despre tine, şi eu tot aşa: da, zic, de treabă, şi aşa, va să zică, nu mai trebuie să vorbeşti nimic mîine.

— Bine.

Nici nu ştia că l-am ajutat.

Trecutul ar trebui ucis cu fiecare zi ce se stinge. Ar trebui şters, ca să nu doară. Atunci ar fi mai uşor de suportat ziua de azi, nu s-ar mai măsura cu cele ce nu mai sînt. Aşa se amestecă nălucile cu viaţa şi nu mai există nici amintire curată, nici viaţă curată. Se prigonesc şi se nimicesc una pe alta fără încetare.

8.

Doamne, nu am pe nimeni,
în afară de tine şi de fratele meu.

L-am căutat pe Hasan, după aceea, de cîteva ori, dar în zadar. L-a căutat şi slujitorul lui cel mai vîrstnic, şi a aflat că e la închisoare, împreună cu prietenii lui. Au ieşit aseară din casă, pe la miezul nopţii, şi în mahalaua Frenk au snopit în bătaie nişte tineri, nu pare să fi scăpat unul teafăr. Dar băieţii aceia erau de vină, ei au atacat primii, şi acuma stau cu prişniţe reci, cu vînătăi, iar Hasan cu ai lui zace la închisoare. Aşa se isprăvesc întotdeauna chefurile la Hasan: sînt închişi atît el cît şi musafirii, chiar atunci cînd nu sînt vinovaţi, şi li se dă drumul, după ce plătesc, iar ei nu-şi amintesc dacă sînt vinovaţi, şi de obicei sînt. O să le dea drumul şi acum, dar li se cere mult, căci vînătăile sînt grele, iar tinerii din familii bune. Dar Hasan nu vrea să dea atît, ţipă că-i pare rău că n-a dat mai tare, şi că o va face cînd o ieşi, căci asemenea lepădături şi asemenea neobrăzaţi nu se află pe tot pămîntul. Iar slujitorul va duce banii, lui Hasan nu-i pasă de bani, ci de sfidare, dar ce sfidare o mai fi şi asta, să zaci la puşcărie? E drept că nu sînt în temniţă, nici în beci, ci doar aşa, într-o odaie, totuşi, afară-i soare, iar acolo întuneric, e greu să stai şi un ceas, dacă eşti nevoit, darmite mai mult.

Are să-i spună că l-am căutat, şi o să vină numaidecît la mine, cum s-o schimba şi o face baie, pentru că îşi îngălează hainele de fiecare dată şi se umple de păduchi, de trebuie să se dezbrace din curte, ca să nu aducă în casă vreo gînganie spurcată. Iar eu să stau la tekie dacă am ceva treabă cu el, să nu ne căutăm ca doi proşti, iar dacă nu-i nimic însemnat, atunci n-are a face, ne-om găsi cînd ne-om găsi. Dar poate că ar fi şi mai bine ca Hasan să tragă întîi un pui de somn, căci n-a închis ochii de ieri dimineaţă,

deşi poate să nu doarmă trei zile şi trei nopţi, dar tot atît poate să şi doarmă, îl trezeşti doar să înghită ceva, aşa în neştire, apoi îi dă drumul mai departe, ca dobitoacele. Doamne iartă-mă. Orice s-ar zice, nu-i altu pe lume ca el!

Nu l-am căutat fără pricină, nici din dorinţa de a mă linişti şi îmbărbăta. Nu ştiu cum mi-a venit asemenea gînd, de fapt nici nu era al meu, ci al lui Hasan, iar eu mi l-am însuşit şi acum voiam eu să-l lămuresc să-l ducem la îndeplinire. Am încercat cu Kara-Zaim şi am dat înapoi cînd el n-a primit, dar cred că gîndul încolţise mai înainte, cînd am văzut cum se stinge chipul muftiului, cum este în zadar tot ce fac şi ce vorbesc. Trebuie răpit Harun, trebuie mituiţi paznicii ca să-l lase să fugă, trebuie trimis în altă ţară, ca să mi-l mai vadă nimeni, niciodată. Numai aşa va scăpa din beciurile temniţei: scălîmbăielile mele n-au să-l ajute. Cu Hasan şi Ishak orice ar fi cu putinţă. Cu Ishak orice ar fi cu putinţă. Poate că Hasan ştie unde stă ascuns, iar Ishak nu s-ar da în lături, Ishak nu e bolnav de amintiri, precum Kara-Zaim, pe el nu-l ţin în loc amintirile.

M-a îmbărbătat amintirea acestui răzvrătit, o nevoie nepotolită mă îmboldea să mă mişc, să fac ceva, simţeam o tulburare şi un neastîmpăr sănătos: totul este cu putinţă, totul e la îndemînă, iar omul n-are voie să se dea bătut. E greu pînă te hotărăşti, pînă atunci toate piedicile par de netrecut, toate greutăţile de nebiruit. Dar cînd te desprinzi de tine cel nehotărît, cînd îţi înfrîngi nevolnicia, se deschid în faţa ta drumuri nebănuite, şi lumea nu mai este strîmtă nici plină de ameninţări. Puneam la cale fapte îndrăzneţe, descoperind nenumărate posibilităţi de vitejie adevărată, pregăteam viclenii care să răpună orice măsură de prevedere, mişcat şi tulburat tot mai mult, cu cît simţeam mai sigur, în adîncul inimii şi în cutele cele mai ascunse ale creierului, că toate astea nu sînt decît plăsmuire curată. Nu mă gîndeam conştient la asta, n-am încălzit făţarnic la inimă două vreri opuse. Aveam un singur gînd, şi m-am străduit sincer să găsesc calea cea mai bună de a-mi salva fratele. Cu atît mai sincer şi mai însufleţit, cu cît undeva în

adîncul meu, ca o şoaptă nedesluşită din întuneric, ca o teamă despre care nu se vorbeşte şi nu se gîndeşte, dar care este mereu acolo, se întărea tot mai mult credinţa că încercarea nu poate izbuti. Şi pe Ishak îl chemam pentru că era de negăsit. Puteam tînji după el din toate puterile sufletului meu, fără minciună, căci dorinţa nu mi se putea împlini. Dorinţa mea deviată mă apăra şi fără vrerea mea, îmi îngăduia cu mărinimie frumoasa-mi nobleţe, fără s-o înfrîneze: ştia că nu-i nici o primejdie de pe urma ei, că nu se poate preface în faptă. Şi mă ajuta să mă răzbun pentru ruşinea de care m-am acoperit la muftiu.

Dacă ceea ce spun va părea cuiva ciudat, sau chiar de necrezut, aş putea adăuga doar atît, că uneori adevărurile sînt foarte ciudate, iar noi căutăm să ne încredinţăm că nici nu există, căci ne ruşinăm de ele, ca de nişte copii leproşi, cu toate că ele nu sînt din pricina asta nici mai puţin vii, nici mai puţin adevărate. De obicei înfrumuseţăm gîndul nostru şi ascundem viperele care se tîrăsc în noi. Oare într-adevăr nu există dacă le ascundem? Eu nu înfrumuseţez nimic şi nu ascund nimic, vorbesc ca în faţa lui Dumnezeu. Şi mai vreau să spun că nu sînt nici om rău, nici ciudat, ci un om obişnuit, poate chiar mai obişnuit decît mi-ar fi plăcut să fiu, la fel ca cei mai mulţi dintre oameni.

Un cititor fără gînd rău mi-ar putea spune: prea întinzi pelteaua, prea mult filozofezi. Am să-i răspund numaidecît: ştiu. Depăn pe larg un gînd sărăcăcios, scurgîndu-l ca pe un ulcior gol din care nici o picătură nu se mai poate prelinge. Dar fac asta anume, ca să amîn vorba despre lucrurile care mă mai cutremură şi acum, la cîteva luni după toate cîte au fost. Dar ocolirea nu ajută. Să evit nu pot, iar să întrerup nu vreau.

Trebuie să mai spun şi asta. L-am găsit pe acel pazvangiu acasă, se sculase de mult, ba chiar se întorsese şi din tîrg, dar m-a primit ursuz şi încruntat, de parcă abia atunci s-ar fi trezit. Nici urmă din cheful de vorbă de aseară şi din dorinţa de a mă opri lîngă el, nici urmă de atenţie şi prietenie. Dorea să scape cît mai repede de mine. S-a

supărat cînd l-am întrebat ce a vrut să-mi spună aseară.

— Tot ce-am avut, am spus. De ce aş fi ascuns ceva?

Să mă fi înşelat oare într-atît? M-am gîndit mult la pălăvrăgeala aceea, şi nu atît la cuvinte, cît la înţelesul lor. Ştia ceva despre mine, fără îndoială. I-am pomenit asta, iar el jură pe ce avea mai scump că l-am înţeles greşit. Noaptea-i noapte, iar ziua-i zi. Cine ştie la ce s-o fi gîndit trăncănind vrute şi nevrute, şi cine ştie la ce m-oi fi gîndit eu ascultînd aceste vrute şi nevrute. Şi acum mi-am vîrît în cap ce lui nici prin gînd nu-i trecuse. Ce ştie el? Şi ce poate şti un om – se tînguia el acum, cu o voce plîngăreaţă – care hoinăreşte toată noaptea, obosit ca un cîine, şi abia aşteaptă să se bage în căsuţa lui săracă, sub plapuma lui zdrenţăroasă. Patru suflete hrăneşte, în afară de el însuşi, pe lumea asta păcătoasă, şi-i e destul şi prea destul, ca să mai ducă şi grija altora. Deodată, supărarea l-a mai lăsat şi, neaşteptat de potolit, ba chiar prietenos, mi-a spus că i-ar plăcea mai mult să mă ajute pe mine decît pe oricare altul, se vede că am un necaz, căci altfel nu veneam la el ca să-mi spună ce nu ştie, şi apoi nici măcar nu ştie ce caut. Dacă oi fi ştiind măcar eu lucrul acesta. Să fi auzit eu aseară în vorbele lui ceva ce n-a fost, sau s-a întîmplat ceva cu el?

Am plecat fără să aflu ceva, şi într-adevăr, avusese dreptate, fără să ştiu ce ar fi trebuit să aflu.

După rugăciunea de seară, obosit şi încordat, chinuit de gîndul eliberării, acum tot mai greu de pus la cale din pricina piedicilor care se iveau cu duiumul, luîndu-mi nădejdea încă de pe acum de la ea, am rămas şi fără de ea, chiar de o fi fost mincinoasă, începînd să mă împac cu gîndul unei noi cazne, mîine, la muftiu. Mă simţeam slab, frînt, istovit de eforturile pe care mi le-am închipuit toată ziua; cred că n-aş fi fost atît de obosit dacă le-aş fi făcut cu adevărat, sau dacă ele m-ar fi aşteptat de acum încolo.

Copiii lui Mustafa au intrat în grădina tekiei. Întîi au jucat arşice pe lespezile din faţa casei, acolo au şi mîncat, apoi au început să se hîrjonească, ca nişte căţei. Sărind

peste trandafiri, rupînd lăcrămioare, smulgînd crengile mărului, strigînd, rîzînd, ţipînd, plîngînd, şi mă gîndeam că vom fi siliţi într-o bună zi să le lăsăm lor tekia şi grădina şi să ne luăm lumea în cap. Am strigat la ei de cîteva ori, apoi l-am chemat pe Mustafa, cînd a ieşit din casă, şi i-am spus că copiii mă supără, fac prea multă gălăgie.

— Aşteaptă masa de seară, spuse el, fără să mă audă. Am spus mai tare:

— Mă supără. Spune-le să plece.

— Doi sînt ai mei, trei ai ei, dinainte.

I-am arătat cu mîna: alungă-i, că înnebunesc! A înţeles, şi a plecat supărat, bombănind:

— Acu' şi copiii îl supără!

Cînd gălăgia s-a potolit, m-am uitat în jur, să văd cîtă pagubă făcuseră, nădăjduiam să fie mai mare, aş fi vrut să mă-nfurii, ca să scap de gîndurile care nu mă lăsau de zile întregi, m-aş fi aşezat sub bolta de viţă, lîngă apa sclipitoare încă de soarele care apunea.

Nu ştiu dacă de la pornirea năvalnică de a mă simţi împăcat, ori de la liniştea alinătoare, după ţipetele copiilor, ori de la curgerea domoală a rîului, care abia se auzea ca un gîlgîit, încordarea din mine a început să slăbească. S-a făcut simţită o clipă şi foamea, am şi uitat cînd am mîncat ultima dată. Trebuia să îmbuc ceva, m-ar fi întărit, mi-ar fi abătut gîndurile în altă parte, dar acum nu se cade, mă gîndeam cu seninătate, Mustafa e furios, am dat copiii afară, şi poate că nu trebuia să fac asta. E adevărat, m-am potolit, îmi tihnea liniştea, şi totuşi îmi părea rău. Nu prea mult, şi asta-i bine, dar e bine şi că-mi pare rău, mă întorc la gînduri obişnuite, la viaţa obişnuită, cînd omul e un pic bun, un pic rău, totul cu măsură, cînd credem că totul e destul de plicticos. Poate fi semn rău cînd omul nu simte că timpul trece greu. La război nu-i plictiseală, nici în nenorocire, nici la necaz. Cînd e greu, nu-i plictiseală.

Aşa am ajuns în acea stare plăcută cînd gîndul uşor nu se zvîrcoleşte, nu se ciocneşte cu sine însuşi, ci alunecă pe coaja lucrurilor, găsind dezlegări uşoare care de fapt nu

dezleagă nimic. De fapt nici nu e gîndire, ci o visare a gîndului, o lăfăială, o lene plăcută a creierului, şi nimic n-ar fi fost mai alinător în clipa aceea. Nu, n-am uitat nimic din ceea ce era marea durere a vieţii mele, o purtam în măruntaiele mele, ca pe un bolovan, sîngele o purta în drumurile-i lungi, ca pe o otravă, stătea chircită în cutele creierului meu, ca un polip. Dar se potolise în clipa aceea, ca o boală grea în care a venit o clipă de uşurare, încît pare că boala n-ar mai exista. O încetare trecătoare a suferinţei, această scurtă alinare a durerii, tocmai fiindcă era scurtă de o clipă, mi-a dat prilejul să văd lucrurile frumoase din jurul meu. Prezenţa mea liniştită în desăvîrşirea naturii o simţeam aproape ca pe o fericire.

Hafiz-Muhamed s-a întors de undeva, a salutat şi s-a dus în camera lui. Om bun, mă gîndeam, stăpînit încă de fericirea contopirii uşoare cu cele din jur şi a gîndurilor simplificate, s-ar părea că viaţa e nedreaptă faţă de el, dar asta nu-i decît o prejudecată, viaţa-i viaţă, una seamănă cu alta, fiecare e în căutare de lucruri plăcute, pe cînd necazurile vin singure. Plăcerea lui sînt cărţile, precum a altora este dragostea, necazul lui e boala, precum al altora sărăcia sau surghiunul. Toţi mergem de la un mal spre altul, pe firul subţire al drumului vieţii şi fiecăruia i se ştie sfîrşitul, nu e nici o deosebire.

Mi-am amintit de stihurile lui Husein-efendi din Mostar, şi le-am rostit încet, cu o plăcere pe care n-o mai simţisem înainte. Le aud ca pe o şoaptă, fără ameninţări, fără intonaţii sumbre:

Desculţ, cu capul gol, pehlivanul Şahin
păşi pe frînghia pe care doar
vîntul păşeşte fără teamă.
Şahin, şoimul, nu pregetă de pericol.
Rosti ramele Domnului şi trecu de la un mal la altul.
Iar şoimii cei tineri, ucenicii săi,
trecură şi ei peste prăpastie.
Deasupra apei, în care strălucea soarele,
păreau nişte mărgăritare,
Înşirate pe un fir subţire.

Prăpastia adîncă dedesubtul lor,
cerul îndepărtat deasupra lor.
Şi ei umblînd pe frînghia cea subţire,
pe cărarea primejdioasă a vieţii.

Se potrivea de minune cu gîndul meu de atunci asupra ursitei, această imagine a omului singuratic, dar vajnic, pe drumul greu al vieţii. Dacă aş fi fost într-o altă stare sufletească, poate că m-ar fi zguduit lipsa de nădejde şi osînda drumului greu, dar atunci mi se părea ca o împăcare înţeleaptă, ba chiar ca o înfruntare. Nu ştiu la ce s-a gîndit într-adevăr bunul Husein-efendi, dar mie mi se părea că rîde puţin şi de el însuşi şi de alţi oameni. Hafiz-Muhamed ieşi din tekie şi se opri lîngă gardul dinspre rîu. Palid la faţă, neliniştit. Nici nu se uită la mine. O fi bolnav?

— Cum te simţi astăzi?

— Eu? Nu ştiu. Prost.

Simt că nu mă iubeşte, dar nu i-o iau în nume de rău. Şi el păşeşte cum poate, pe o frînghie de pehlivan între cele două maluri. Uneori încearcă să fie şi bun.

L-am întrebat, zîmbind, cufundat încă în aceeaşi stare plăcută, gata să înţeleg orice, gata să fiu recunoscător:

— Spune drept, ştiai ce voieşte nevasta cadiului, şi de aceea m-ai trimis pe mine?

— Care nevastă a cadiului?

— Un singur cadiu avem în oraş. Şi o singură nevastă a cadiului. Sora lui Hasan.

S-a înfuriat, aproape scîrbit. Nu eram obişnuit să-l văd aşa.

— Nu-i pomeni împreună, rogu-te!

— Atunci, ai ştiut. Şi nu voiai să te amesteci. Nu-iaşa?

— Lasă ticăloşiile astea, pentru numele lui Dumnezeu! M-am gîndit să te ajut, iată de ce nu m-am dus. Dar nu-i mai pomeni acum.

— De ce?

— N-ai aflat nimic?

— Nu.

— Atunci eu trebuie să-ţi spun.

După glasu-i tulbure, după sforţarea chinuitoare cu care mă privea în ochi, după mîinile-i frămîntate, care se ascundeau mereu în buzunarele adinei, apoi ieşeau din nou, după toate cîte nu le-am mai văzut niciodată la el, părea cu totul alt om, după teama ce m-a cuprins, ştiam că e cumplit ceea ce avea să-mi spună.

Am întrebat, grăbindu-mă să mă înec în apa cea neagră:

— Despre fratele meu?

— Da, despre fratele tău.

— Trăieşte?

— L-au omorît. Acum trei zile.

Nimic n-a mai putut să spună, nici eu să întreb.

M-am uitat la el: plîngea cu gura strîmbă, îngrozitor de urît. Ştiu că am văzut asta, şi ştiu că m-am mirat de ce plînge. Eu nu plîngeam. Nici măcar nu-mi era greu. Lucrul pe care l-a spus a izbucnit ca o lucire orbitoare, apoi s-a lăsat liniştea.

Apa susura molcom.

Auzeam o pasăre în rămuriş.

Iată dar, s-a terminat, gîndeam.

— Aşa, am zis, va să zică aşa. Deasupra apei în care strălucea soarele auriu.

— Linişteşte-te, spuse hafiz-Muhamed, îngrozit, crezînd că-mi ieşisem din minţi, linişteşte-te. O să ne rugăm lui Dumnezeu pentru el.

— Da. Numai asta mai putem face.

Nici măcar nu simţeam durere. Parcă s-ar fi rupt ceva în mine şi acum nu mai era nimic, asta-i tot. E foarte ciudat că nu mai este, pare cu neputinţă, dar a durut mai tare cît timp a fost.

A venit şi Mustafa, desigur că hafiz-Muhamed i-a spus de nenorocirea mea, a adus ceva în strachină, se mulase tot, era şi mai stîngaci ca de obicei.

— Trebuie să mănînci, mă poftea, străduindu-se să nu strige. De ieri n-ai pus nimic în gură.

A pus înaintea mea, ca un leac, ca un semn al duioşiei

sale, am mîncat, nu ştiu ce, ei doi se uitau, unul lîngă mine, celălalt în faţa mea, ca nişte paznici nesiguri ai tristeţii mele.

Şi atunci, între două îmbucături, bucata ruptă a început să doară.

Am încetat să mănînc, năucit, şi încet, încet m-am sculat.

— Unde te duci? a întrebat hafiz-Muhamed.

— Nu ştiu. Nu ştiu unde mă duc.

— Nu te duce nicăieri. Nu acuma. Rămîi cu noi.

— Nu pot să rămîn.

— Du-te în odaia ta. Plîngi, dacă poţi.

— Nu pot să plîng.

Încetul cu încetul înţelegeam ce s-a petrecut şi durerea mea creştea ca o apă domoală în jurul meu; cînd îmi ajunse pînă la glezne mă gîndii cu nelinişte şi frică la deznădejdea mea de mîine.

Simţii un val neaşteptat de furie, de parcă fratele vinovat s-ar fi aflat în faţa mea. Aşa-ţi trebuie, şuiera în mine mînia plîngăreaţă, ce ai căutat? Ce ai vrut? Ne-ai nenorocit, prostule! Pentru ce?

A trecut şi asta, n-a durat decît o clipă, dar m-a pus în mişcare.

Dinspre deal, din mahalaua ţiganilor, bubuiau asurzitor cu izbucniri scurte tobele, ţiuiau surlele, neîntrerupt, fără odihnă, încă de azi-dimineaţă, de aseară, din totdeauna – nebunia cumplită a sărbătorii sfîntului Gheorghe se prăvăleşte şuvoi asupra tîrgului ca o sfidare, ca o ameninţare. Ascult şi tremur, bate undeva timpanul cel mare a răzmeriţă, cheamă pe cei care nu mai sînt, pe toţi fraţii morţi de sub pămînt şi de pe pămînt.

Cheamă în zadar.

Nu e încă în mine vreun gînd, nici lacrimă, nici ţintă. N-am unde să mă duc, dar mă duc, urma lui Harun cel mort trebuie să fi rămas pe undeva.

Pe sub podeţul de piatră curgea rîul meu, dincolo de el se întinde pămîntul mort. Niciodată n-am trecut dincolo

decît cu privirea, aici se sfîrşeşte tîrgul, şi oraşul şi viaţa, şi începe drumul scurt spre fortăreaţă.

Fratele meu a plecat pe aici şi nu s-a mai întors.

De atunci am străbătut adesea în gînd drumul de la podul de piatră pînă la poarta grea de stejar, care face o gaură în zidurile cenuşii. În gîndurile mele umblam ca în vis, drumul se aşternea de fiecare dată pustiu, uşor de străbătut pentru mine, cu toate că era chinuitor. Poarta este singura ţintă, drumul de pretutindeni duce numai spre ea, spre acest arc de triumf al morţii. O vedeam în închipuire, în vis, în teamă, simţeam chemarea ei întunecată, foamea ei nepotolită. Mă întorceam şi fugeam, dar ea mă privea din spate, mă ademenea, mă aştepta. Ca întunericul, ca o prăpastie, ca un deznodămînt. În spatele ei e taină, sau nimic. Aci încep şi se sfîrşesc întrebările – pentru cei vii încep, pentru cei morţi se sfîrşesc.

Pentru întîia dată trec aievea pe drumul lungilor mele chinuri noptatice, de mult nesigur de întîlnirea mea cu fratele meu. Este chiar pustiu, aşa cum mi-am închipuit şi am dorit atunci, dar acum mi-e totuna, ba chiar mi-ar plăcea să nu fie pustiu ca un cimitir. Mă priveşte posomorit, încruntat, cu răutate, de parcă ar spune: totuşi ai venit! Este tulburătoare trecerea asta în nimic, ea ucide şi bruma de curaj jalnic care se cheamă totuna. Aş vrea să nu mă uit, ca să micşorez frămîntarea şi tremurul din mine, dar văd totul, şi duşmănia străzii pustii, şi poarta cumplită în faţa tainei, şi ochii străjii, ascunşi în viziera mică a porţii. Ochii aceia nu i-am văzut în gînd, atunci cînd trebuia să vin – atunci nu era decît poarta şi strada pînă la ea, frînghia pînă la malul celălalt.

— Ce vrei? a întrebat straja.

— A venit vreodată aici cineva singur?

— Ai venit tu. Ai pe cineva în fortăreaţă?

— Îl am pe fratele meu. E închis.

— Ce vrei?

— Pot să-l văd?

— Ai să-l vezi de te-or închide şi pe tine.

— Pot să-i aduc de mîncare?

— Poţi. Am să-i dau eu.

Încercam nebuneşte să dau timpul înapoi, să-l învii pe cel omorît: încă nu e mort, abia am aflat că e închis şi am venit numaidecît să întreb de el; este omeneşte, este frăţeşte, nu mi-e frică, nu mi-e ruşine, mai e nădejde, îi vor da drumul în curînd, va primi merinde de la mine, va şti că nu este singur nici părăsit, la poartă se află cineva de acelaşi sînge cu el. Nici turnurile, nici străjile, nici scrupulele nu l-au putut opri să vină, a venit, am venit; el era cu cincisprezece ani mai mic şi eu totdeauna am avut grijă de el, l-am adus la oraş; ei, oameni buni, cum l-aş putea lăsa acum, cînd îi e mai greu, inima lui întristată se va însenina, cînd va afla că am întrebat de el. Nu are pe nimeni mai apropiat decît mine, oare şi eu să-l amăgesc, pentru ce? În numele cui? Uitaţi-vă cu toţii chiorîş la mine, mîniaţi-vă, daţi din cap, nu-mi pasă, sînt aici, nu mă lepăd de el, n-am pe altcineva mai apropiat, răstigniţi-mă dacă vreţi pentru această iubire, cum aş putea să fiu împotriva ei? Am venit frate, nu eşti singur.

Prea tîziu. După tot ce s-a întîmplat, nu pot decît să spun o rugăciune pentru liniştea sufletului său, cu nădejdea că-l va ajunge din urmă, şi va avea poate nevoie de ea.

Amarnică a fost acea rugăciune, altfel decît cele pe care le rosteam la căpătîiul morţilor culcaţi în sicrie. A fost numai pentru mine şi pentru el.

Iartă-mă frate, pe mine păcătosul pentru această dragoste tîrzie, crezusem doar că există, şi n-a existat cît a fost nevoie de ea, acum se trezeşte, dar nu mai poate ajuta pe nimeni, nici chiar pe mine. Şi nu mai ştiu nici măcar dacă este un semn al iubirii, sau numai o venire zadarnică. Numai pe mine m-ai avut, în afara celor două morminte de acasă, acum nu mai ai pe nimeni; poate ai crezut că stau la poarta asta ferecată, cum ai fi stat tu pentru mine, poate ai nădăjduit pînă în ultima clipă că te voi ajuta; unde nu-i norocul să fi crezut atît în mine – nu te-ar fi copleşit frica de ultima singurătate, cînd toţi ne părăsesc. Iar dacă ai ştiut

totul, atunci Dumnezeu să mă ajute.

— Ce tot şuşoteşti acolo? a întrebat omul din spatele porţii.

— Spun rugăciunea pentru morţi.

— Spune mai bine o rugăciune pentru cei vii, lor le e mai greu.

— Ai văzut multe, trebuie să-ţi dau crezare.

— Mult îmi pasă mie dacă mă crezi.

— Cîţi au intrat pe poarta asta?

— Mai mulţi decît au ieşit. Şi totuşi sînt toţi la număr.

— Unde sînt la număr?

— Sus, în cimitir.

— E urît să glumeşti în felul ăsta, prietene.

— Ei glumesc. Şi tu, la fel. Iar acum, vezi-ţi de drum.

— De ce trebuie să fii grosolan, dacă eşti în locul acesta?

— De ce trebuie să fii prost dacă eşti în locul acela? Intră aici, păşeşte peste prag, numai o palmă de loc, şi îndată vei vorbi altfel.

O palmă de loc, numai atît, şi îndată totul va fi altfel.

Ar trebui aduşi toţi oamenii să vadă palma aceea de loc, să prindă ură pe ea. Sau nu, ar trebui ascunsă de oameni, să nu vină niciodată aici înainte de a fi aduşi, pentru a nu-şi tăinui fiecare gînd al lor, pentru a nu se dezgusta de fiecare vorbă a lor.

Mă întorceam cu ochii plecaţi, căutînd pe caldarîmul bolovănos, ce nu se acoperea cu iarbă, urme de picior, locul pe care el a păşit ultima oară. Nici o urmă de-a lui nu mai e. Tot ce a rămas, e în mine.

În ceafă simţeam cum mă împunge poarta cetăţii cu crăpăturile ochilor ei de piatră, cum mă străpunge focul lor în deznădejdea-mi mistuitoare.

Am fost la hotarul morţii, la poarta destinului, fără să aflu nimic. Află numai cel care intră, dar el nu mai poate povesti.

Oamenii s-ar putea gîndi s-o prefacă în singura poartă a morţii, şi să ne treacă pe toţi prin ea, pe rînd, în pîlcuri,

de ce să mai aştepte întîmplaraa ori ceasul sortit.

Dar gîndul acesta smintit nu era decît o apărare de groaza nespusă ce mă cuprinsese, o încercare de a-mi îneca durerea proprie într-una a tuturor. Am pornit să caut ultima urmă lăsată de cel ucis, dar am ajuns la prohodul lui, fără de mort, fără de nimeni, eu singur, fără să mă fi gîndit a face asta, fără să ştiu de ce a fost nevoie să vin în acest loc ca să-i pomenesc sufletul. Poate pentru că aici este cel mai trist loc din lume, iar pomenirea morţilor cea mai trebuincioasă. Poate pentru că este cel mai cumplit loc din lume şi trebuie să-ţi birui frica pentru a-i pomeni pe cei omorîţi. Sau pentru că este locul cel mai ticălos din lume, iar pomenirea ta, a acelui care ai fost, poate să fie aci o cumplită deschidere a ochilor. N-am căutat-o, dar s-a înfăptuit; nu aveam trebuinţă de ea, dar altfel nu pot.

La intrarea în tîrg stăteau vreo zece oameni, aşteptau, de parcă mă întorceam de pe lumea cealaltă. Mă privesc nemişcaţi, ochii le sînt liniştiţi, dar nu mă slăbesc; m-au împovărat, sînt mulţi pe fruntea mea, simt că voi începe să mă împleticesc. Nu ştiu de ce au venit, nu ştiu de ce mi-au tăiat drumul, nici ce aşteaptă, nu ştiu ce trebuie să fac.

În timp ce ieşeam din uliţa fortăreţei, ca din noapte, printre oamenii care aşteptau ocrotiţi de soare şi despărţiţi printr-un pod de drumul acela care nu ducea nicăieri, l-am văzut pe fugarul Ishak; avea un picior încălţat şi altul desculţ, chipul aspru ca şi al celorlalţi, ei sînt una, nu se deosebesc prin nimic, îi văd ca pe un Ishak multiplicat, cu mulţi ochi şi o singură întrebare (bubuitul surd al timpanelor se auzea din nou, acolo nu-l auzisem). Prin Ishak mi se pare că ghicesc de ce stau la hotarul acesta şi ce vor să afle. Ghicesc tulbure, presimt, datorită lui, şi nu îndrăznesc să-mi ridic privirea de la caldarîm, poate că se vor da la o parte, poate că voi trece cumva printre ei sau pe lîngă ei, am să mă prefac că sînt îngîndurat şi că nu bag de seamă că ei aşteaptă ceva, n-are a face că vor şti că nu e adevărat, n-iare a face că vor crede şi ei că le ocolesc privirea. Dar mi-ar fi plăcut să nu fie şi el printre ei. Nici n-

ar fi venit nimeni dacă nu-i aducea el.

Iar cînd zidul de picioare s-a înălţat în faţa mea, mi-am ridicat privirea spre chipul lui Ishak, trebuie să văd ce vrea, nu mă pot feri. Nu era el. Ştiu unde a stat, al treilea din stînga. Iar acum din locul acela mă privea un tînăr slăbuţ, nu se mira că m-am oprit în faţa lui.

Ochii le sînt stăruitori, larg deschişi, aşteaptă. Unde e? Nu este nici la dreapta tînărului, nici la stînga lui; nu-i număr, dar ştiu că pînă la capătul rîndului sînt nouă, trec cu privirea peste chipurile lor, le cercetez buzele strînse şi sprîncenele încruntate, uitasem că vor ceva, îl căutam pe Ishak. Nu ştiu de ce-mi trebuie, nu ştiu ce i-aş putea spune, dar îmi pare rău că nu este. Doar l-am văzut, ce-i drept de departe, douăzeci de paşi am făcut cu ochii plecaţi, oamenii care mă aşteptau erau poleiţi de soare, ca de aur, în lumea asta de dincoace, străluceau ca nişte torţe, înşelînd privirea, dar n-are a face, aş putea să jur pe orice că l-am recunoscut. Acestora nu le sînt dator să le spun nimic, chiar dacă aş şti ce trebuie să spun.

Am trecut, s-au dat la o parte ca să-mi facă loc. Cîteva clipe a fost linişte, mergeam singur, apoi s-a, auzit tîrşîit de picioare pe caldarîm, s-au luat după mine. Mi-am iuţit paşii, ca să mă depărtez, m-au urmat în grabă, nu-i tulbura depărtarea. Parcă ar fi tot mai mulţi.

Se lăsa amurgul primăvăratic, străzile erau albăstrii, cufundate într-o linişte încordată.

Nu l-am auzit pe muezin, nu ştiu dacă e ora rugăciunii, dar geamia e deschisă, numai o lumînare arde într-un sfeşnic înalt.

Am intrat şi m-am aşezat în faţă, la locul meu. Auzeam, fără să mă întorc, cum oamenii intră şi se aşază în spatele meu, fără o vorbă, fără să foşnească. Niciodată n-au fost atît de liniştiţi. Şi ruga le este liniştită, solemnă parcă. Mă răscolea murmurul grav din spatele meu.

Încă în timpul ritualului simţisem că nu este unul obişnuit, că e ciudat, altfel decît toate de pînă acum, mai fierbinte şi mai primejdios, că este o pregătire pentru ceva.

Ştiam că nu se poate isprăvi ca de obicei. Amin va fi începutul şi nu sfîrşitul: se auzea înăbuşit, dens, însemna aşteptare. Ce aşteptau? Ce se va întîmpla?

În tăcerea, în nemişcarea, în hotărîrea lor de a nu pleca, deşi rugăciunea se terminase, mi s-a dezvăluit limpede ceea ce nu voiam să ştiu. Voiau să mă vadă în ceasul cînd am aflat nenorocirea, voiau să arăt cum sînt în clipa aceea.

Nici eu singur nu ştiu cum sînt, şi nu ştiu ce răspuns să le dau.

Totul depindea de mine.

Puteam să mă scol şi să plec, să fug de mine şi de ei. Şi asta ar fi fost un răspuns.

Puteam să-i rog să plece, să rămîn singur în liniştea geamiei goale. Şi asta ar fi fost un răspuns.

Dar atunci, totul ar fi rămas în mine. Nimic n-ar fi ajuns pînă la nimeni. Încă la poarta fortăreţei m-am gîndit cu teamă la durerea şi căinţa de mîine, s-ar putea să mă mistuie focul, să mă înăbuşe tristeţea, să mă amuţească pentru totdeauna furia şi jalea. Va trebui să vorbesc. Şi pentru aceştia care aşteaptă. Sînt om, măcar acum. Şi pentru el, cel care a fost lipsit de ocrotire. Să-i fie ca o tristă rugăciune frăţească, a doua pe ziua de astăzi, dar prima pe care o vor auzi oamenii.

Oare mi-a fost teamă? Nu, nu mi-a fost. Nu-mi era teamă de nimic, decît de gîndul dacă voi îndeplini cu bine ceea ce trebuia să îndeplinesc. Simţeam chiar o hotărîre neclintită, izvorîtă din fapta ce urma să se producă şi din potrivirea adîncă cu ea, mai puternică decît răzbunarea, mai puternică decît dreptatea. Nu mai puteam face nimic împotrivă-mi.

M-am sculat şi am aprins lumînările, ducînd focul de la una la alta, voiam să mă vadă toţi, voiam să-i văd pe toţi. Să ne ţinem minte unii pe alţii.

M-am întors, încet. Nimeni nu va pleca, nici unul. Mă priveau, lăsaţi în genunchi, tulburaţi de mişcările mele domoale, şi de flăcările lumînărilor ce împrăştiau un miros

gros de ceară.

— Fii ai lui Adam!

Niciodată nu i-am mai numit astfel.

N-am ştiut, nici măcar o clipă înainte, ce voi spune. Totul se petrecea de la sine. Durerea şi tulburarea îşi găseau glasul şi cuvîntul.

— Fii ai lui Adam! N-am să ţin o predică, n-aş putea chiar de aş vrea. Dar cred că mi-aţi lua-o în nume de rău dacă acum, în clipa aceasta, şi nu-mi amintesc de una mai grea în viaţă, n-aş vorbi tocmai despre mine. Niciodată n-am avut ceva mai de seamă de spus, şi totuşi nu vreau să dobîndesc nimic prin ceea ce voi spune. Nimic decît să văd compătimire în ochii voştri. Nu v-am numit fraţi deşi îmi sînteţi fraţi acum mai mult ca oricînd, v-am numit fii ai lui Adam, gîndindu-mă la ceea ce ne leagă pe toţi cei de aici. Oameni sîntem, şi gîndim la fel, mai ales cînd ne e greu. Aţi aşteptat, aţi vrut să ne găsim laolaltă, să ne privim ochi în ochi, întristaţi de moartea unui om nevinovat, şi zguduiţi de o fărădelege. Şi pe voi vă priveşte această fărădelege, căci ştiţi: cine omoară un nevinovat, e ca şi cum ar fi omorît pe toţi oamenii. Pe toţi ne-au omorît, de nenumărate ori, fraţi ai mei întru moarte, dar sîntem îngroziţi cînd moartea se abate asupra fiinţei care ne este cea mai dragă.

Poate că ar trebui să-i urăsc, dar nu pot. Eu n-am două inimi, una pentru ură şi alta pentru iubire. Cea pe care o am, nu ştie acum decît de tristeţe. Rugăciunea mea şi ispăşirea mea, viaţa mea şi moartea mea, toate acestea aparţin lui Dumnezeu-ziditorul lumii. Dar durerea mea îmi aparţine mie.

Păstraţi legăturile de rudenie, a poruncit Alah.

N-am fost în stare să le păstrez, fiu al mamei mele! N-am avut putere să te feresc pe tine şi pe mine de nenorocire.

Musa zise: Dumnezeul meu! Dă-mi ajutor pe aproapele meu, pe Harun, fratele meu, întăreşte prin el puterea mea. Fă-mi-l pe fratele meu ajutor în munca mea.

Fratele meu Harun nu mai este şi pot să spun doar atît:

Dumnezeul meu, prin el, cel mort, întăreşte puterea mea.

Prin el, cel mort şi neîngropat după legile Domnului, nevăzut şi nesărutat de cei dragi lui, înaintea drumului celui mare şi fără de întoarcere.

Eu sînt precum Kabil, căruia Dumnezeu îi trimise o cioară ca să scormonească pămîntul pentru a-l învăţa cum să îngroape trupul fratelui mort. Iar el spuse: Vai mie, oare nu pot face nici cît o cioară, ca să îngrop trupul fratelui mort?

Eu, nefericitul Kabil, mai nefericit decît cioara cea neagră!

Nu i-am apărat viaţa, nu l-am văzut mort. Acum nu mai am pe nimeni, decît pe mine, şi pe tine, Dumnezeul meu, şi durerea mea. Dă-mi putere să nu mă prăbuşesc de jalea de om şi de frate, şi să nu mă otrăvesc cu ură Repet vorbele lui Nuh: – Desparte-mă pe mine de ei şi judecă-ne.

Nu trăim pe pămînt decît o zi, sau şi mai puţin. Dă-mi putere să iert. Căci cine iartă, acela e cel mai mare. Căci ştiu, să uit nu voi putea.

Iar pe voi, fraţii mei, vă rog nu-mi luaţi în nume de rău vorbele astea, nu-mi luaţi în nume de rău dacă v-au pricinuit durere şi tristeţe, şi v-au dezvăluit slăbiciunea mea. Nu mă ruşinez cu această slăbiciune în faţa voastră, m-aş ruşina de n-aş simţi-o.

Iar acum duceţi-vă pe la casele voastre şi lăsaţi-mă singur în nenorocirea mea. Mă simt uşurat acum, am împărţit-o cu voi.

Rămas singur, singur în întreaga lume, în lumina tare a lumînărilor, dar în cea mai neagră beznă, nesimţind nici o uşurare (oamenii au luat cu ei numai vorbele mele, dar durerea mi-a rămas toată, mai neagră încă – din pricina nădejdii înşelate că se va alina), am căzut cu fruntea la pămînt, şi ştiind, vai, că e totul în zadar, am rostit cu deznădejde vorbele din Bakara-suret:

Dumnezeul meu, Ţie îţi cerem iertare!

Dumnezeule mare, nu ne pedepsi de vom uita sau vom greşi.

Dumnezeule mare, nu ne împovăra cu poveri peste puterile noastre.

Dumnezeule mare, nu ne cere ce nu putem îndura şi duce la împlinire.

Iartă-ne, îndură-te şi întăreşte-ne.

Poate a iertat, poate s-a îndurat, dar nu m-a întărit.

Copleşit de o slăbiciune cum n-am mai simţit niciodată, am plîns ca un copil nevolnic. Tot ce ştiam şi gîndeam nu avea nici o putere, noaptea era neagră şi ameninţătoare, lumea cumplită, iar eu mic şi slab. Cel mai bine ar fi să rămîn aşa în genunchi, să mă topesc în lacrimi, să nu mă mai scol de aici. Ştiu, nu trebuie să fim slabi şi trişti dacă sîntem credincioşi cu adevărat, dar în zadar o ştiu. Sînt slab, sînt îndurerat, şi nu mă gîndesc acum dacă sînt credincios cu adevărat, sau un om pierdut în singurătatea surdă a lumii.

Apoi a urmat o linişte, un gol. Încă mai bubuia undeva în mine, tot mai departe, încă se mai auzeau ţipete, tot mai slabe, de deznădejde.

Furtuna a bîntuit, apoi s-a potolit de la sine. Din pricina lacrimilor, poate.

Eram ostenit ca un bolnav abia sculat din pat.

Am stins lumînările, luîndu-le viaţa, una cîte una, fără simţămîntul solemn cu care le aprinsesem. Durerea mă nimicise, şi eram singur.

Voi rămîne mult în întuneric, mă tem. Singur.

Dar cînd am stins sufletul şi ultimei lumînări, umbra mea n-a pierit. Se legăna, greoaie, pe perete, în penumbră.

M-am întors.

Lîngă uşă stătea Hasan, uitat, cu o luminare aprinsă în mînă.

Mă aştepta în tăcere.

9.

Tot ce puteţi face împotrivă-mi, faceţi,
nu-mi daţi nici o clipă de răgaz.

Şi acum îmi mai tremură mîna cu care ţin condeiul, de parcă acum s-ar petrece ceea ce scriu, de parcă n-ar fi trecut mai bine de o lună de zile din clipa cînd viaţa mea s-a schimbat. N-aş putea spune lămurit toate cîte le-am trăit, pe ce focuri m-am perpelit, ale mele şi ale altora, cîte mi-au trecut prin gînd atunci cînd furtuna m-a ajuns din urmă, căci de la depărtarea asta multe rămîn nedesluşite, înecate în ceaţă, de parcă s-ar fi petrecut în clipe de tulburare a minţii. Dar să povestesc pe rînd tot ce s-a întîmplat cu mine şi împrejurul meu. Iar cele ce s-au petrecut în mine le voi povesti cum voi putea, cît mă voi pricepe.

A doua zi după predica mea de la geamie, seara, mi-au întors lovitura.

Nu presimţisem nimic, nu mă aşteptasem la nimic, deşi m-am gîndit că vor începe să mă prindă în mreje murdare.

În după-amiaza aceea Hasan a trecut pe la tekie. Mi se părea că din ajun mă priveşte altfel, cu respect şi cu oarecare neîncredere, parcă ar fi fost uimit, nu s-ar fi aşteptat la răzvrătirea mea. Acum, după ce s-a petrecut, descopeream cu întîrziere destule motive care să explice această răbufnire, ele îmi aţîţau jignirea şi simţul omului nedreptăţit. E fratele meu, mă gîndeam, dacă n-am putut să-l apăr, am dreptul să-l plîng, cum se cuvine. Mă temeam ca Hasan să nu-mi reproşeze că n-am făcut nimic înainte, cît nu era prea tîrziu, dar el n-a pomenit de nimic, parcă ar fi uitat. Îi eram recunoscător pentru această uitare. Mai mult decît la mine mă uitam la el, îmi păsa foarte mult de părerea lui, căci ştia totul: ar fi putut să mă rănească crunt.

Privirea lui mirată îmi era dragă şi din altă cauză. Poate că niciodată n-am simţit mai bine ca atunci cît de mult

atîrnă hotărîrile noastre, stările noastre sufleteşti, de cei ce ne înconjoară. Dacă Hasan şi hafiz-Muhamed s-ar fi mîniat, dacă ar fi înfierat predica mea ca pe ceva necugetat, eu m-aş fi neliniştit. Încuviinţarea lor a luat de pe umerii mei povara îndoielii şi acum ştiam: făcusem ceea ce se cuvenea, făcusem un lucru bun. Nechibzuit, poate, dar trebuincios. Hasan se miră, crezuse că sînt laş. Ei, iată că nu sînt.

E frumos simţămîntul acesta al mîndriei, ne apără de căinţă.

Ceea ce am spus în geamie a fost durere, năuceală, plînset ori poate urlet înăbuşit. Dar totul a fost al meu. Tristă răfuială şi tristă apărare. Dar după ce le-am dat glas au ajuns dintr-o dată altceva. Ori de unde să fi început, orice să fi fost, acum s-a prefăcut într-o povară comună şi într-o învinuire comună. Şi în îndatorire pentru mine, căci nu mai erau doar ale mele acum, după ce le-am pus în cuvinte. A spus şi Hasan (i-a povestit lui hafiz-Muhamed, iar eu am auzit din casă) că de mult n-a văzut o durere mai sinceră şi o învinuire mai grea. A fost uluit, ca şi alţii, de simplitatea zguduitoare a vorbelor obişnuite şi de jalea omului care plînge, dar şi ridică glasul. Simţeam că toţi sîntem vinovaţi şi îndureraţi, a spus.

Oare trebuia să uit acum tot ce s-a petrecut şi tot ce am spus? Şi cuvîntul obligă, şi el este faptă, mă obligă în faţa altora, dar şi în a mea.

Cînd am ieşit în grădină, ei trecuseră la altele. Mi-a părut rău că n-am fost mai multă vreme în gîndul lor, dar n-are a face, cele spuse cînd nu eram de faţă făceau mai mult decît dacă aş fi fost.

— Vorbeam de tatăl lui Hasan, spuse hafiz-Muhamed cînd mă apropiai.

Parcă s-ar fi temut să nu încep eu altă vorbă. Iar eu m-am gîndit, cu mărinimie, că fiecare îşi are durerea lui, şi slavă lui Dumnezeu că este aşa.

Hasan vorbea, ca de obicei, senin, glumeţ, uşor şi zburdalnic în toate, în gînduri, în simţăminte, în purtarea

faţă de el însuşi şi faţă de alţii. (Uitasem că aseară a rămas cu mine toată noaptea întristat.) Tata e om ciudat, spuse, dacă mai are rost să spun aşa ceva, căci la urma urmelor orice om e ciudat, în afară de cei care n-au formă şi nici culoare, dar aceştia sînt ciudaţi tocmai pentru că nu au nimic al lor, adică au aparte tocmai faptul că n-au nimic aparte. Şi în afară de fiecare dintre noi, fireşte, căci ne obişnuim într-atîta cu noi înşine, încît pare ciudat tot ce e altfel decît la noi, aşa că am putea spune că este ciudat tot ceea ce nu este al nostru. Aşadar, tata e ciudat, fiindcă socoate că eu sînt ciudat, iar eu cred la fel despre dînsul, şi aşa, nu se mai isprăveşte cu ciudăţeniile, dar poate tocmai acesta e lucrul cel mai ciudat. Deosebirea dintre ei doi este că tatăl socoteşte că el, Hasan, s-a nenorocit în felul acesta, iar Hasan este de părere că omul se poate nenoroci în multe feluri, cel mai puţin însă dacă face ceea ce-i place, şi ce nu-l face de ruşine, şi aşa reiese că tatăl este nenorocit fiindcă fiul său este mulţumit, şi ar socoti o fericire, a lui şi a familiei, dacă Hasan ar fi nefericit cu adevărat.

— Ai fost pe la dînsul de cînd ai venit? întrebă hafiz-Muhamed surîzînd.

— Am încercat. Voiam să-i arăt în cîte feluri se pot ticăloşi oamenii. Şi să-l întreb, pe cine supără viaţa mea. Mie mi-este dragă, ca o gheată veche, scîlciată. Poate să ia apă, poate fi caraghioasă, dar nu-ţi face bătături, nu-ţi vine s-o dai jos în mijlocul drumului, nici nu simţi că o porţi. De ce să-mi facă viaţa bătături şi s-o simt ca pe un coşmar?

— Ai vrut să-i spui asta? Dar nu voiai să-l vezi.

— Cum aş fi putut să-i spun ceva fără să-l văd? Întîi am vrut să-l văd, căci asta vine pe primul loc, dar el n-a vrut să mă vadă, aşa că amîndouă dorinţele mele le-am adus înapoi neîndeplinite.

— El ţi-a spus că nu vrea să te vadă?

— Şi-a trimis vorba prin altă gură. Vorba însă mirosea cît de colo că e de la tata şi m-a înduioşat atît de tare, încît aş fi vrut să sărut gura care a adus-o, o gură atît de tînără

şi de nevinovată că nici nu ştia ce aduce.

— Trebuie să te mai duci, din nou.

— De dragul fetei?

— Cum vrei s-o iei, rîse hafiz-Muhamed, numai să te duci.

— De cîte ori trebuie să mă duc? De cîte ori este dator un fiu să se ducă în zadar?

— Încă o dată.

Hasan îl privi bănuitor şi-l întrebă:

— Ai fost la tata?

— Am fost.

— Aşa, va să zică, ai fost? Şi de ce? Vrei să pui laolaltă doi oameni îndărătnici ca să iasă o împăcare stearpă?

— Fie ce o fi. Am spus că te vei duce astăzi. Stai puţin de vorbă cu el, un tată-i uşor de înduioşat.

— Da, mai ales al meu.

Mi-am amintit cu stînjeneală de discuţia mea cu muftiul, semăna puţin cu asta de acum, dar eu n-am avut încotro, pe cînd cu ei ce-o mai fi?

Mă gîndeam cu tristeţe că se va împăca poate cu tatăl său. Şi cu un pic de zavistie: mă va uita.

M-am spălat pentru rugăciunea de seară şi am plecat spre geamie.

Era un amurg cu nori, mi-amintesc bine, mă uitasem la cer ca un ţăran, o făceam dintr-o străveche obişnuinţă, dobîndită de la alţii, obişnuinţă pe care n-o pierdusem încă, deşi nu mai aveam nevoie de ea. Eram în stare să adulmec schimbarea vremii cu zile întregi mai devreme. Atunci însă m-a înşelat norul, mi-a luat-o înainte, fusesem prea de tot preocupat de mine însumi. Îl doream însă, norul acela, şi timp urît, poate de aceea nici n-am băgat de seamă ce se pregăteşte. Speram prosteşte ca tata să nu pornească spre oraş pe timp de ploaie.

Ziua se mistuia, cerul mai era roşu la apus. Mi-amintesc, pe cerul purpuriu, întins în spatele lor ca o pînză, am văzut patru călăreţi la capătul uliţei. Erau frumoşi, brodaţi parcă pe mătase roşie, ţintuiţi pe cerul strălucitor,

părea că patru războinici singuratici stau pe o cîmpie largă, înaintea bătăliei, strunindu-şi cu mişcări abia văzute caii.

Cînd am pornit-o spre ei, caii s-au smucit din loc, îmboldiţi de lovituri ascunse şi i-am zărit venind în goană, aliniaţi, închizînd uliţa îngustă de la un perete la altul.

Veneau asupra mea!

Nu eram laş, cîndva, acum nu mai ştiu cum sînt, dar atunci n-ar fi fost de nici un ajutor nici curajul, nici laşitatea. Am întors capul, poarta era departe, la zece paşi de mine, cu neputinţă de ajuns. Am ridicat mîinile spre călăreţi: opriţi, o să mă călcaţi în picioare! Dar ei şfichiuiau cu bicele crupele cailor, îmboldindu-i, erau tot mai aproape, pămîntul bubuia cumplit, cum n-am mai auzit vreodată, iar dihania cu patru capete, dezlănţuită şi sălbatică, se apropia cu iuţeală ameţitoare. Am încercat să fug, sau m-am gîndit numai la asta, dar în picioare nu mai simţeam nici o putere, caii îmi gîfîiau în ceafă, simţeam de-a lungul şirei spinării fiorul tăişului de sabie ce urma să mă izbească, am să mă prăbuşesc, o să mă strivească, m-am lipit de perete, subţiat, dar nu de ajuns; vedeam deasupra mea patru boturi căscate, uriaşe, roşii, pline de sînge şi de spumă, şi patru perechi de picioare de cal ridicate în jurul capului meu, şi patru chipuri crunte de tîlhari, şi patru guri de tîlhari rînjite, roşii şi însîngerate, ca şi ale cailor, şi patru vine de bou, patru vipere ce şuierau spre mine, încolăcindu-se pe obrazul, pe gîtul, pe pieptul meu; nu simţeam durerea, nu vedeam sînge, ochii priveau înnebuniţi namila ră-stignită, cu nenumărate capete şi nenumărate picioare. Nu! striga ceva fără glas în mine, mai groaznic decît orice spaimă, mai cumplit decît moartea, nici de Dumnezeu nu mi-am mai amintit, nici de numele său, nu exista decît o groază roşie, sîngeroasă, neînchipuită.

Pe urmă au plecat, dar eu tot îi mai vedeam dinaintea mea, întipăriţi pe postavul însîngerat al cerului şi în mine, sub pleoape, de parcă aş fi privit la soare.

Nu puteam, nu îndrăzneam să mă mişc, mi-era teamă să nu ma prăbuşesc pe caldarîm, nu ştiam cum de mă ţin

pe picioare, căci nu mi le mai simţeam.

Atunci s-a apropiat de mine Mula-Iusuf, venind de undeva, nu ştiu din ce parte. Părea speriat.

— Te-au rănit?

— Nu.

— Oh, ba da.

— N-are a face.

Faţa lui plină, sănătoasă era palidă, în ochi i se citea durere. E îndurerat oare din pricina mea?

Noroc că tocmai el s-a nimerit pe aici, în faţa lui voi fi curajos. Nu ştiu de ce, dar trebuie. Faţă de oricine mi-aş putea arăta spaima, faţă de el n-am voie.

— Să mergem la tekie, spuse încet, şi mi-am dat seama că tot mai stau lipit de zid, fără să fie nevoie.

— Am să-ntîrzii la geamie.

— Nu te poţi duce aşa la geamie. Mă duc eu, dacă vrei.

— Sînt plin de sînge?

— Da.

Am pornit spre tekie.

M-a luat de braţ, să mă ajute.

— Nu-i nevoie, mi-am tras mîna. Du-te la geamie, lumea aşteaptă.

S-a oprit, ruşinat parcă, şi m-a privit mohorît.

— Nu ieşi din tekie, o zi, două.

— Ai văzut totul?

— Am văzut.

— De ce m-au atacat?

— Nu ştiu.

— Am să fac o plîngere.

— Lasă asta, şeic Ahmed.

— Nu pot să las. Mi-ar fi ruşine de mine însumi.

— Lasă, uită.

Nu mă priveşte în ochi, mă roagă, parcă ar şti ceva.

— De ce-mi spui asta?

A tăcut, ferindu-şi privirea, neştiind ce să spună, sau nevrînd, dacă ştia ceva, sau căindu-se că a început să vorbească, după ce a hotărît că treaba asta nu-l priveşte.

Doamne, ce-am făcut din el.

Din pricina lui mi-am ascuns frica şi slăbiciunea, din pricina lui am vrut să mă duc la geamie plin de sînge, din pricina lui am vrut să fac plîngerea. Doream să rămîn în picioare în faţa acestui tînăr, de care mă legau legături ciudate. I-a fost milă de mine, pentru prima dată. Iar eu credeam că mă urăşte.

— Du-te, am spus, văzînd ce repede i-a venit ia loc culoarea în obraji. Du-te acum.

Ar fi fost mai firesc să mă copleşească spaima după întîmplarea asta de necrezut, dar, ciudat, ieşind din viitoarea primei clipe şi păstrînd totul în mine, am izbutit s-o împing undeva în adîncuri, alungînd-o pentru o vreme. Groaznic, vorbea în mine amintirea naivă, dar nu izbutea să învie nimic. Eram mîndru că mi-am biruit frica, şi tot mă mai stăpînea simţămîntul frumos al vitejiei, nu prea tare, dar destul pentru a amîna totul.

În timp ce Mustafa şi hafiz-Muhamed mă dezbrăcau, uluiţi, înspăimîntaţi, încercam zadarnic să-mi stăpinesc tremurul mîinilor şi al picioarelor, dar am avut destulă putere ca să nu mă ruşinez şi să nu mă tem. Focul înăbuşit a dat de cîteva ori să izbucnească, tropotul acela cumplit şi spaima mea au năvălit, dar am izbutit să le birui şi să mă întorc la starea dinainte. A trecut, îmi spuneam, nu s-a întîmplat încă nimic ce ar trebui să mă sperie, numai să nu vie ceva şi mai rău, să se isprăvească totul cu atîta. Şi ascultam cu nesaţ vorbele lor fără de şir, pe Mustafa întrebînd ce s-a întîmplat, căci, nu înţelegea nimic, şi pe hafiz-Muhamed oftînd uluit, rostind îmbărbătări stîngace, răstindu-se cînd şi cînd la Mustafa, şi ameninţînd pe cineva necunoscut, pe care-l chema el. Mînia lui bîlbîită aţîţa în mine sentimentul nesigur al jignirii ce mi-a fost adusă, şi cînd Mula-Iusuf s-a întors de la geamie şi s-a oprit lîngă uşă, tăcut, dorinţa mea de a face ceva a devenit mai dîrză. Am pornit imediat s-o înfăptuiesc, speriat de cealaltă dorinţă, de a nu face nimic. Am întocmit o plîngere către judecătorul valiului, şi am dat-o lui Iusuf s-o copieze.

Cînd m-am culcat, somnul n-a vrut să vină. Mă frămînta plîngerea, mai era încă la mine, nu eram hotărît dacă s-o trimit sau s-o rup. Dacă o arunc, totul se va sfîrşi aici. Dar atunci va învia tot ce e ascuns, ar putea să răbufnească focul mocnit. Voi auzi din nou bubuitul care-ţi opreşte inima. Dacă trimit plîngerea, îmi voi păstra credinţa că pot să mă apăr, că pot să învinuiesc. Am nevoie de această tărie.

Mi s-a părut că n-am închis ochii o clipă, atunci cînd m-au trezit din somn nişte paşi prin odaie şi flacăra unei lumînări. Deasupra mea stătea aplecat omul cu faţa turtită, care-mi adusese ameninţarea muselimului. Un altul, pe care nu-l cunoşteam, ţinea luminarea.

— Ce căutaţi aici? am întrebat speriat, trezit din somn, zăpăcit de neobrăzarea lor.

Nu s-a grăbit să-mi răspundă, mă privea batjocoritor, curios, ca şi în seara aceea, şi totodată cu o bunăvoinţă vicleană de parcă numai el şi cu mine am cunoaşte o glumă care ne leagă şi ne îngăduie să fim bine dispuşi fără să spunem ceva. Celălalt mă lumina în pat, ca pe o odaliscă.

— N-a vrut să-mi dea ascultare, spuse vesel omul.

Deşi i-am spus-o.

Luă luminarea şi începu să cerceteze odaia, să cotrobăie printre cărţi. Credeam că o să le arunce cu nepăsare, dar le punea cu grijă la loc.

— Ce cauţi? am întrebat neliniştit, vrînd să aflu. Cine v-a dat drumul? Cum îndrăzniţi să intraţi în tekie!

Glasul mi-era foarte slab şi foarte nesigur. M-a privit uimit, fără să-mi răspundă. A găsit plîngerea şi a citit-o dînd din cap.

— Ce faci cu asta? a întrebat mirat. Şi tot el a răspuns:

— Treaba dumitale.

Şi a băgat plîngerea în buzunar.

Iar cînd am deschis gura din nou, spunînd c-o să mă plîng muftiului, m-a privit şi a dat din mînă, de parcă l-ar fi plictisit să tot dea lămuriri unui naiv.

— Treaba dumitale, a repetat. Hai, îmbracă-te. Mi s-a părut că n-am auzit bine.

— Ai spus să mă îmbrac?

— Am spus. Dar poţi merge şi aşa, dacă vrei. Şi hai, mai repede, ca să nu avem neplăceri nici eu, nici dumneata.

— Bine, mă duc, dar cineva o să ptătească asta.

— Aşa e cel mai bine. Întotdeauna plăteşte cineva.

— Unda mă duceţi?

— Ah, unde te ducem!

— Ce să le spun dervişilor? Cînd mă voi întoarce?

— Nu le spune nimic. Te întorci numaidecît. Sau niciodată.

Asta nu mai era glumă grosolană, ci o vorbă deschisă despre nişte lucruri adevărate.

Hafiz-Muhamed a intrat în odaie şi a încremenit. Totul era alb la el, ciorapii, cămaşa, obrazul. Semăna cu un mort, sculat din mormînt, care nu poate vorbi. Putea fi un semn rău. Aşteptam ceva de la el, deşi ştiam că e o nebunie.

— Au venit după mine, să mă ia, am spus arătînd spre oamenii care mă aşteptau, neînduplecaţi. Mă voi întoarce curînd, nădăjduiesc.

— Cine sînt? Cine sînteţi dumneavoastră?

— Haide! mă grăbea insul. Cine sîntem! Ce de tîmpiţi mai sînt şi pe lumea asta! Cînd te-om lua şi pe tine, o să vezi cine sîntem.

— Luaţi-mă! strigă cel cu chip de mort, pe neaşteptate. Luaţi-ne pe toţi! Toţi sîntem vinovaţi ca şi el!

— Tîmpitule, zise arnăutul, cu temei. Nu te înghesui peste rînd, putem veni şi după tine.

— Cine se mîndreşte cu silnicia...

N-a isprăvit vorba care poate l-ar fi nenorocit, l-a împiedicat la timp o tuse năvalnică, niciodată nu i-a fost mai folositoare. Se zguduia, de parcă tot sîngele i-ar fi năvălit în gît; e din pricina zbuciumului, mă gîndeam, fără să-l compătimesc, căci el rămînea aici. Mă uitam la el, cum se zguduie şi se chirceşte, mă uitam şi stăteam ţintuit,

înfiorat de drumul ăsta nedorit în noapte. Dar nu voiam s-o arăt.

M-am apropiat să-l ajut. Arnăutul m-a oprit.

— Nenorocitul, a spus liniştit, ca pe o ocară sau o vorbă de dispreţ. Şi mi-a făcut semn cu mîna să ies.

În faţa tekiei ne mai aştepta un ins.

Mergeau alături de mine, în spatele meu. Păşeam încovoiat, sugrumat.

Era întuneric, o noapte fără lună, fără vedere, fără viaţă, numai cîinii latră prin curţi, răspunzînd la lătrături îndepărtate din deal, dinspre cer, e trecut de miezul nopţii şi duhurile umblă prin lume, oamenii liberi dorm, visînd vise senine, pe întuneric, şi casele sînt în întuneric, şi oraşul, şi universul, e ora răfuielilor, clipa faptelor rele, nu se aude nici un glas omenesc, nu e nici un chip omenesc, în afară de aceste umbre, care o păzesc pe a mea. Nimic nu există, numai focul meu zbuciumat pîlpîie în pustiul acesta întunecat.

Din cînd în cînd clipeşte pe alocuri cîte un opaiţ sfios, la căpătîiul vreunui bolnav, al vreunui copil, care s-au trezit la ora asta nepotrivită poate de frica mea, poate de un foşnet rău; mă cutremur gîndindu-mă la lumea asta liniştită, o alung ca să nu mă văd pe mine cum păşesc prin întuneric spre o ursită necunoscută, mă duc undeva fără rost, poate niciunde, mi se pare doar că păşesc, îmi pierd simţul realităţii, de parcă n-aş fi pe lumea asta, de parcă n-aş fi treaz, poate din pricina întunericului, a umbrelor schimonosite, din pricină că nu cred că acesta sînt eu, că acesta aş putea fi eu. Este altcineva, îl cunosc, mă uit la el, poate că e uimit, poate e speriat. Sau m-am rătăcit, nu ştiu unde sînt, sînt undeva în viaţa mea, cîndva, umblu pe dramuri care mi-au fost sortite, niciodată n-am mai fost în aceste locuri şi nu pot ieşi, dar uite acum cineva va aprinde lumina şi mă va chema într-un adăpost sigur. Dar nimeni nu aprindea lumina, nici o voce dorită nu-mi arăta calea cea bună; noaptea se prelungea, şi meleagurile străine, şi necredinţa – totul nu e decît un vis urît, mă voi trezi şi voi

răsufla uşurat.

De ce nu strigă oamenii cînd sînt duşi la moarte, de ce nu dau un ssmn, de ce nu cer ajutor? De ce nu fug? N-au cui striga, n-au cui să facă un semn, n-au pe cine să cheme – oamenii dorm, n-ai unde fugi, toate casele sînt bine zăvorîte. Nu vorbesc de mine, eu nu sînt osîndit la moarte, mă vor lăsa curînd, îmi vor da drumul, mă voi întoarce singur, pe drumuri cunoscute, nu pe acestea străine, cumplite, niciodată nu voi mai auzi cum latră cîinîi, cum latră deznădăjduit, a moarte şi a pustiu, voi închide uşa, îmi voi astupa urechile cu ceară, ca să nu aud. Oare i-au auzit toţi cei ridicaţi noaptea de acasă? Oare lătrăturile astea le-au fost ultimul rămas bun? De ce n-au strigat? De ce n-au fugit? Eu aş striga dacă aş şti ce mă aşteaptă, eu aş fugi. Toate ferestrele s-ar deschide, toate uşile s-ar da la o parte.

O, nu, nici una. De aceea nu fuge nimeni, ştiu toţi. Sau nădăjduiesc. Nădejdea este codoaşa morţii, un ucigaş mai primejdios decît ura. Este prefăcută, ştie să cucerească, să liniştească, să adoarmă, să şoptească ceea ce omul doreşte, ştie să-l ducă drept sub cuţit. Numai Ishak a fugit. Îl duceau în noaptea aceea, aşa ca pe mine acum, nu, erau mai mulţi, el e altceva, el e mai important, eu nu sînt important pentru nimeni, desigur că n-a ascultat cîinii lătrînd, nu s-a gîndit că visează şi că se va trezi, ştia unde îl duc, şi nu se amăgea cu nădejdea că va rămîne în viaţă. Nu se amăgea singur, ca alţii. Numaidecît a hotărît să fugă, acesta i-a fost primul gînd, şi singurul. De aceea umbla cu băgare de seamă, temîndu-se ca gîndul său să nu strige singur, atît era de puternic, şi se uita mereu în întuneric, noaptea era limpezită de lumina lunii, trădătoare, duşmană, dar el se uita după umbre, după ascunzişuri, căutînd locurile cele mai ferite, şi s-a hotărît dintr-o dată, cînd i s-a părut că nu sînt destul de atenţi, şi că alt prilej mai bun nu va avea. Într-o clipă, numai într-o singură clipă scurtă, am fost el, înainte de zvîcnet, înainte de fugă, ei sînt în spatele meu, lîngă mine, sîntem legaţi mai strîns ca

nişte prieteni, ca nişte fraţi, acum se va rupe legătura, se va produce între noi o ruptură silnică şi dureroasă; ei fără mine nu sînt nimic, îi va durea despărţirea, şi totul va trebui să se hotărască într-o frîntură de timp, nici nu ne vom da seama de ea, vom şti numai de saltul de o clipă, şi totuşi, şi totuşi orice întuneric e prea străveziu, orice pas prea scurt, orice adăpost prea la vedere. E zadarnic. Încotro să fugi?

Am dat înapoi descurajat la acest gînd. Căci nu mă hotărîsem încă, nici nu trebuia să mă hotărăsc. Asta nu se petrece cu Ishak, ci cu mine, şi e mai puţin decît realitatea, sau mai mult: un lucru absurd care totuşi, nu se ştie cum, are loc.

Păşeam dintr-un întuneric în altul, nici formă, nici loc, pentru că nu vedeam nimic şi eram preocupat numai de mine, preocupat de închipuiri în care se pierdea şi ceea ce aş fi putut să recunosc. Schimbam întunericul, ştiam asta pentru că ne mişcăm, şi pentru că timpul trecea, deşi nu simţeam cum trece.

Undeva s-au întîlnit cu cineva, au şuşotit ceva, apoi m-au împresurat din nou, ajunsesem o valoare care n-avea voie să se piardă, nu mai ştiam cine-i cu mine, deşi mi-era totuna – toţi sînt la fel, toţi sînt nişte umbre, toţi au pornit din pricina mea la îndeletnicirea asta nocturnă. Ei se pot schimba, pe mine nu mă poate înlocui nimeni.

Cînd m-am izbit cu fruntea de uşorul scund, am înţeles că ajunsesem. Eu am ajuns, ei vor pleca. Îi vor înlocui zidurile.

— Daţi-mi lumină, am strigat spre uşa ferecată, cînd am intrat, necrezînd că poate fi pe lume un asemenea întuneric.

Era ultima rămăşiţă a deprinderilor de afară, ultimul cuvînt rămas. Nimeni nu l-a auzit, sau n-a vrut să-l audă, sau n-a putut să-l înţeleagă. Putea fi luat drept aiureală.

Paşii se îndepărtau, poate acolo e coridorul. Iar asta poate e închisoarea. Iar ăsta poate că sînt eu. Sau nu sînt? Sînt, din păcate. Gîndul nu se pierde în ceaţă, aidoma

visului, eu nu mă pot observa din depărtare, ca pe un altul, sînt conştient, treaz, totul este neplăcut de limpede, nu e nici o amăgire.

Mult timp nu m-am dezlipit de uşă, nu m-am îndepărtat de mirosul iute al fierului ruginit; acesta e primul meu loc în întunericul în care m-am oprit, loc pregătit anume pentru mine, loc pe care-l cunosc de o clipă întreagă, şi care, de aceea, e mai puţin primejdios. Apoi am pornit de jur împrejur, în cercetare, orb, încrezîn-du-mă în degete, şi simţind peste tot umezeala grea a peretelui aspru, de parcă m-aş fi pomenit într-un puţ. Şi dedesubt e umezeală, o simt cu picioarele, se lipesc respingător de ceva cleios. Negăsind nimic, am ajuns din nou la uşă, la mirosul aspru de fier, care mi se pare mai uşor de îndurat decît duhoarea igrasiei.

Un gol îngrădit, un pustiu zidit, aici n-am să văd prea multe, nu ştiu dacă mai am trebuinţă şi de ceea ce ştiam dinainte. Nici ochii nu-mi sînt de nici un folos, nici mîinile, nici picioarele, nici experienţa, nici mintea, puteam să mă întorc liniştit la starea primelor vietăţi, de care vorbea hafiz-Muhamed.

Cîtă strădanie, o viaţă întreagă pentru aceşti doi paşi de igrasie, şi pentru o beznă de nepătruns!

E mică noua mea locuinţă, dar m-aş putea întinde, dacă aş avea pe ce. Cercetîndu-mi mormîntul, am dat peste o piatră pusă de-a lungul peretelui, şi am stat lîngă ea în picioare, neîncumetîndu-mă să mă aşez. Mai puteam încă alege. Parcă aş fi aşteptat ca uşa să se deschidă şi cineva să-mi dea drumul: hai, ieşi! Poate că nimeni la început nu s-a lăsat în umezeală şi în noroi, nădăjduind ceva, aşteptînd ceva şi lăsîndu-se păgubaş abia după ce-şi pierde orice nădejde. Nu ţine mult asta. Curînd m-am aşezat şi eu pe piatră, încercînd să nu mă sprijin de zid – aşa-i la început – dar pe urmă m-am sprijinit, simţind cum umezeala pătrunde încet în mine. Acum putea începe destrămarea, nimic altceva nu mai aşteptam.

Nu ştiu dacă zdreliturile m-au durut şi pînă atunci, fără

ca eu să-mi dau seama, sau au dat înapoi, lăsîndu-mă să simt doar ceea ce era mai covîrşitor. Acum s-au făcut simţite, căci a venit timpul durerii, ori trupul s-a răzvrătit împotriva uitării şi mi-a amintit de el. M-am bucurat fără să vreau de ajutorul acela neaşteptat, începînd să apăs rănile cu degetele, împrăştiind durerea ca să nu stea într-un singur loc, acoperind găurile ca să nu înceapă sîngele să curgă, îmi simţeam palmele năclăite. Aseară în tekie mi le-au spălat cu muşeţel şi vată curată, iar acum eu ung ţesuturile sfîşiate cu toată murdăria strînsă de pe pereţi, şi mi-e totuna, nu mă gîndesc la ce va fi, mă gîndesc la ce este acuma, durerea e aprigă, s-a încins în întuneric, prin ea exist, trupul mă redă vieţii adevărate. Mi-era trebuincioasă această durere, era un semn că mai sînt viu, că sînt cel dinainte, aşa cum am fost pe pămînt. Durerea mă apăra de întuneric şi de căutarea zadarnică a oricărui răspuns, împiedicîndu-mă să-mi amintesc de fratele mort care ar putea să apară pe zidul negru al mormîntului meu cu întrebări la care nu găsesc răspuns.

Am adormit cu mîna pe rană, de parcă aş fi păzit-o să nu dispară, stînd pe lespedea de piatră lîngă peretele igrasios şi, trezindu-mă, am regăsit-o sub palma-mi fierbinte, ca într-un cuib. Trăia, durea. Cum ai dormit? îmi venea s-o întreb. Nu eram singur.

M-am bucurat cînd am zărit o crăpătură în peretele dinspre arcadă, mi-a dezvăluit-o dimineaţa, şi cu toate că lumina zilei rămînea numai o dorinţă, o amintire. Întunericul meu nu mai era atît de deplin. Se lumina de ziuă în lumea de afară, de aceea se făcea lumină şi pentru mine, deşi noaptea mai stăruia. Priveam la pata cenuşie de deasupra mea, îmbărbătat, de parcă vedeam cel mai frumos răsărit de soare pe colinele domoale ale copilăriei mele. Zori, lumină, zi, fie şi numai ca o părere, dar există, n-a dispărut totul. Dar cînd mi-am luat privirea de la această sărmană licărire, eram orbit şi întunericul din subterana mea era din nou nepătruns. Abia după ce m-am obişnuit, am înţeles că asta-i o noapte veşnică în care ochii

sînt totuşi necesari. Priveam în jur, dar recunoşteam doar ceea ce văzuseră degetele mele.

Ferestruica pătrată din uşă s-a dat la o parte cu un ţiuit, dar n-a intrat nici lumină şi nici aer. Din întunericul celălalt cineva mă pîndea. M-am apropiat de deschizătură, ne priveam de aproape. Un chip bărbos, fără trăsături. N-are nimic – nici ochi, nici gură.

— Ce doreşti? am întrebat, temîndu-mă că nu va putea răspunde. Cine eşti dumneata?

— Djemal.

— Unde sînt? Ce-i asta?

— Mîncarea se dă o singură dată. Dimineaţa. Glasul îi e răguşit, întunecat.

— A întrebat cineva de mine?

— Vrei să mănînci?

Totul îmi părea murdar, slinos, putred, mi-era greaţă pînă şi la gîndul mîncării.

— Nu vreau să mănînc.

— Aşa-s toţi. În prima zi. Apoi cer. Să nu mă chemi pe urmă.

— M-a căutat cineva?

— Nu. Nimeni.

— Or să mă caute nişte prieteni. Să vii să-mi spui.

— Cine eşti tu? Cum te cheamă?

— Derviş, şeicul tekiei, Ahmed Nurudin. A închis uşiţa şi a deschis-o din nou.

— Ştii vreo rugăciune? De podagră?

— Nu ştiu.

— Păcat. Mă dă gata podagra.

— E umezeală aici. O să ne îmbolnăvim cu toţii.

— Vouă ce vă pasă. Vă dă drumul. Sau vă omoară. Iar eu rămîn veşnic aici. Iac-aşa.

— N-ai vreo scîndură ori vreo velinţă? Nu pot să mă culc.

— Ai să te deprinzi. N-am.

Dervişul Ahmed Nurudin, lumina credinţei, şeicul tekiei... Am uitat de el, toată noaptea n-am mai avut nume,

nici cin. Mi l-am amintit acum, l-am înviat în faţa acestui om. Ahmed Nurudin, învăţat şi predicator, acoperişul şi temelia tekiei, mîndria oraşului, stăpînul lumii. Acum cere o scîndură ori o velinţă de la liliacul Djemal, ca să nu se culce în noroi, şi aşteaptă să fie sugrumat, şi întors fără viaţă în noroiul acesta în care nu vrea să se culce de viu.

E mai bine fără nume, cu rănile şi durerile, cu uitarea, cu rănile şi nădejdea că va veni dimineaţa, deşi dimineaţa asta moartă, fără lumină l-a trezit pe Ahmed Nurudin, i-a spulberat nădejdea, i-a alungat rănile şi durerile trupului în nefiinţă. Din nou au ajuns fără însemnătate în faţa ameninţării mai grele şi mai primejdioase care se înălţa din mine, ca să mă năruie.

Mi-era să nu înnebunesc, orice altceva putea să se întîmple. Dacă s-ar porni nenorocirea, nu s-ar mai putea opri, ar pîrjoli, ar nimici totul în mine, ar rămîne un prăpăd mai rău decît moartea. Şi simţeam cum se foieşte, cum se mişcă, gîndul meu nu se poate agăţa de nimic, mă întorc înfiorat, caut, a fost, pînă ieri, pînă adineauri, unde e, caut în zadar, nici un sprijin, m-am coborît în noroi, totuna-i, în zadar, şeic Nurudin.

Dar valul care s-a ridicat s-a oprit, nu mai creştea. Aşteptam plin de uimire: linişte.

M-am sculat încet, ţinîndu-mă cu mîinile de pereţi, sprijinindu-mă cu palmele de ieşituri slinoase, doream să stau în picioare. Tot mai nădăjduiesc, au să mă caute, au să vină, ziua abia a început, nu mă va răpune o clipă de slăbiciune, şi e bine că mă ruşinez de ea.

Şi am aşteptat, am aşteptat, înteţind în mersul ceasurilor lungi flacăra nădejdii, mă îmbărbătam cu durerea şi cu rănile fierbinţi, ascultam paşii şi aşteptam să se deschidă uşa, să-mi vină măcar o veste, şi venea noaptea, o ştiam, fiindcă nu mai aveam trebuinţă de ochi, dormeam în mîlul puturos, istovit, mă trezeam fără dorinţa să mă mai aşez pe piatră, şi mîncam dimineaţa mîncarea lui Djemal, şi aşteptam din nou, zilele treceau, veneau unele după altele zorile cenuşii, şi nu mai ştiam dacă mai

aştept ceva.

Atunci, slăbit, pe jumătate adormit de oboseala aşteptării, răzbit de umezeala care se strîngea în oasele mele, cufundat în fierbinţeala care mă încălzea şi mă scotea pantru o clipă din mormînt, atunci, zic, am stat de vorbă cu fratele meu Harun.

Acum sîntem la fel, frate Harun, îi spuneam celui nemişcat, tăcut. Nu-i vedeam decît ochii, severi, îndepărtaţi, pierduţi în întuneric, îi urmăream sau îi aşezam în faţa mea, sau mergeam după ei. Acum sîntem la fel. Nefericiţi amîndoi; dacă am fost vinovat, acum nu mai e nici o vină, ştiu cît ai fost de singur şi cum ai aşteptat o vorbă de la cineva, cum stăteai la uşă, trăgeai cu urechea să auzi un glas, un pas, un cuvînt, cum credeai mereu că ele sînt pentru tine. Am rămas singuri, şi eu şi tu, nimeni n-a venit, nimeni n-a întrebat de mine, nimeni nu şi-a amintit, poteca mea a rămas pustie, fără urme şi fără amintiri, mi-ar fi plăcut să nu fi văzut măcar asta. Tu m-ai aşteptat pe mine, eu l-am aşteptat pe Hasan, nu a venit nimeni, niciodată nu vine nimeni, fiecare la urmă rămîne singur. Sîntem la fel, sîntem nefericiţi, sîntem oameni, frate Harun.

Jur pe timpul care este începutul şi sfîrşitul tuturor lucrurilor, că fiecare-i întotdeauna păgubit.

— A venit cineva? îl întrebam pe Djemal din obişnuinţă, fără să mai nădăjduiesc ceva.

— Nu. Nimeni.

Ţineam să nu-mi pierd nădejdea, nu se poate trăi fără aşteptare, dar nu mai aveam putere. Am părăsit locul de pîndă de lîngă uşă, stăteam unde se nimerea, tăcut, înfrînt, tot mai tăcut. Pierdeam simţul trăirii, dispărea hotarul dintre vis şi realitate, se întîmpla parcă aievea ceea ce visam, umblam liber pe potecile copilăriei şi ale tinereţii, niciodată pe uliţele acestui tîrg, de parcă şi în vis aş fi putut să fiu dus la închisoare, mă întîlneam cu oameni din vremuri de demult, şi era bine, căci nu venea trezirea, nu ştiam de ea. Şi Djemal era un vis, şi întunericul din jurul meu, şi pereţii uzi, şi chiar cînd îmi veneam în fire, nu

sufeream prea mult. Şi pentru suferinţă trebuie să ai putere.

Am aflat cum se moare, şi am văzut că nu este greu. Nici uşor. Nu este nimic. Doar că se trăieşte tot mai puţin, eşti tot mai puţin, tot mai puţin gîndeşti, tot mai puţin simţi, tot mai puţin ştii, şuvoiul bogat al vieţii seacă, şi mai rămîne doar un firicel subţire de conştiinţă nesigură, tot mai sărac, tot mai neînsemnat. Şi apoi nu se mai întîmplă nimic, nu mai e nimic, e nimicul.

Iar cînd o dată, în ofilirea aceasta fără timp, căci timpul se fărîmiţa neizbutind să se lege într-o durată, Djemal a spus ceva prin deschizătura uşii, n-am priceput ce spune, dar am ştiut că este însemnat. M-am trezit şi am înţeles: prietenii mi-au adus daruri.

— Care prieteni?

— Nu ştiu. Doi. Ia.

Ştiam, nici n-a fost nevoie să întreb, ştiam că vor veni. Ştiam de mult, aşteptarea a fost lungă, dar ştiam.

Zgîriam uşa cu degetele, ca să mă scol. Nu în zadar am zăcut acolo.

— Doi?

— Doi. Le-au dat străjii.

— Ce au spus?

— Nu ştiu.

— Spune-i să întrebe cine sînt.

Voiam să aud nume cunoscute. Hasan şi Harun. Nu. Hasan şi Ishak.

Am luat merindele, şi curmalele, şi cireşele, erau bobite verzi cînd am intrat aici, erau flori trandafirii, doream să mă pătrundă sîngele lor străveziu şi să înfloresc fără durere în fiecare primăvară, ca şi ele, asta a fost odată, de mult într-o viaţă încă frumoasă. Poate că ni se părea grea atunci, dar cînd mă gîndesc la ea din locul acesta, aş dori să se întoarcă.

Mi-era teamă să nu-mi scape bocceaua. Mîinile mi-erau străpunse, mîinile mi-erau fericite, mîinile mi-erau nebune şi neputincioase, apăsau strîns pe piept dovada aceasta că

nu sînt mort. Ştiam că vor veni, ştiam! Îmi plecam capul şi trăgeam în piept mireasma proaspătă a verii timpurii, însetat, dornic, încă, încă, igrasia va pătrunde în curînd în mirosul roşu şi străveziu al cireşelor, le atingeam cu degetele noroioase pieliţa gingaşă ca de copil, peste o clipă, peste o oră se vor stafidi, vor îmbătrîni. Nu-i nimic, nu-i nimic. Asta-i un semn, o solie din lumea cealaltă. Nu sînt singur, mai pot nădăjdui. Lacrimile nu s-au revărsat, cînd mă gîndeam că sfîrşitul e aproape, iar acum ţîşneau din belşug din izvorul înviat al ochilor, lăsînd fără îndoială urme pe scoarţa de noroi a feţei. Să cungă. M-am sculat din morţi. A fost de-a-juns un semn cît de mic că nu am fost uitat, şi toată puterea pierdută a revenit. Trupul mi-e slăbit, dar asta nu-i nimic, mă încălzea un foc undeva înăuntru, şi nu mă mai gîndeam la moarte, şi nu-mi mai era totuna. A sosit în ultima clipă, ca să mă oprească pe povîrnişul pe care lunecam, ca să-mi împiedice pieirea. Care într-adevăr începuse. (M-am încredinţat, şi nu numai acum, că sufletul poate adesea să izbăvească trupul, dar trupul niciodată sufletul: sufletul îşi are poticnirile lui şi propria lui pierzanie.)

Aşteptam iară.

Spuneam: şi-au adus aminte, Harun.

Şi mă gîndeam la Hasan. Şi mă gîndeam la Ishak.

Vor porni o răscoală şi mă vor scăpa.

Se vor furişa prin intrări tainice şi mă vor răpi.

Se vor preface în aer, în păsări, în duhuri, se vor face nevăzuţi, vor veni.

Se va întîmpla o minune, şi vor veni.

Cutremurul va nărui zidurile astea vechi şi ei vor veni să mă scoată din ruine.

Hasan şi Ishak vor deschide primii această uşă, oricine ar veni, orice s-ar întîmpla.

Nici un gînd obişniuiit nu mai era în mine, toate erau în afara rînduielii şi făgaşelor obişnuite. Ascultam vuietul eliberării mele ca pe o bucurie, aşteptam un bubuit ca o răzbunare pentru alt bubuit pe care încercam cu spaimă

să-l înăbuş în mine, de cum îl presimţeam că se va face auzit. Această aşteptare nu putea să aibă un sfîrşit obişnuit. Poate din pricina mormîntului în care eram închis şi la apropierii morţii căreia îi simţeam răsuflarea, poate din pricina coridoarelor adinei şi a porţilor trainice care nu se deschideau la o vorbă şi la o rugăminte, poate din pricina cumplitei nenorociri care m-a lovit, şi pe oare o putea înlătura numai o nenorocire şi mai cumplită. Aşteptam un fel de ziuă a judecăţii şi eram sigur că va veni. Mi-o anunţaseră cei doi.

A doua zi am primit din nou daruri, timpul s-a legat din nou, şi din nou au fost doi, fără nume, dar eu ştiam cine sînt, şi aşteptam cutremurul.

— Dacă s-ar întîmpla un cutremur, sau foc, sau răzmeriţă? îl întrebam pe Djemal, mirîndu-mă că nu înţelege.

Sau înţelegea. Mă întreba şi el pe mine:

— Tu eşti derviş. Ştii să spui: „Cînd va veni întîmplarea cea mare?”

Oare ne gîndim la acelaşi lucru?

— Ştiu.

— Vino. Vino încoace. Spune.

— Nu vreau.

— Păcat. Nu eşti om bun.

— La ce-ţi trebuie?

— Îmi place. S-ascult.

— De unde ştii?

— De la un puşcăriaş. Dinaintea ta. Om de treabă.

— Asta-i din Coran. Din sura Vakia.

— O fi.

— „Cînd va veni întîmplarea cea mare”...

— Mai încet. Vino-ncoa.

— „Cînd va veni întîmplarea cea mare, pe unii îi va înălţa, pe alţii îi va coborî. Cînd pămîntul se va zgudui cumplit, veţi fi de trei feluri.”

În întunericul cenuşiu, proptit cu bărbia de muchia ascuţită a cercevelei de fier, întrezăream chipul lui fără

trăsături în cadrul pătrat, aproape de tot de ochii mei. Asculta mirat ceea ce vorbeam, cu un interes pe care nu mi-l puteam tălmăci.

— Nu e asta.

— O fi „Păianjenul”?

— Nu ştiu. Totuna-i. Care trei feluri?

— „Unii sînt cei fericiţi, egali în fericire. Ei au fost în frunte, şi s-au aşezat înaintea tuturor oamenilor. De Alah s-au apropiat şi trăiesc în grădinile fericite ale raiului. Aceasta e ceata celor dintîi, şi puţini vor veni mai tîrziu. Ei stau pe tronuri bătute din aur, plăcut aplecaţi unii spre alţii, le slujesc fadoraşi ai căror ani nu se schimbă niciodată, trec prin faţa lor cu ulcioare, ibrice şi pahare, umplute cu o băutură curată care curge dintr-un izvor. De la acea băutură n-o să-i doară oapul, nici trupul nu le va slăbi. Şi vor lua fructe care le plac, şi carne de pasăre pe gustul lor. Vor sta în jurul lor fete minunate, cu ochii mari, frumoase precum mărgăritarele care în scoici sînt păstrate. Asta-i răsplata pentru faptele lor vrednice. Nu vor auzi cuvinte deşarte nici grai păcătos. Vor auzi numai cuvintele: pace! pace!”

„Şi cei din dreapta sînt soţi întru fericire. Stau pe sub ramuri de lotus pline de rod şi fără ţepi, şi pe sub bananii din care atîrnă ciorchini de rod, la umbra deasă, de-a lungul rîurilor cu ape limpezi, în belşugul de fructe care nu se isprăveşte niciodată, nici nu se împuţinează, se odihnesc pe culcuşuri înalte.”

— Frumos. Bine şi de ei.

Şoapta îi e plină de încîntare şi de pizmă.

—„Dar vai de acei sărmani pe care i-a lovit nenorocirea! Locul lor este în focul încins şi în apa clocotită şi în fumul cel negru, care nu este plăcut nici frumos. Veţi mînca roadele cele amare din copacul zek-kum, şi veţi bea apă clocotită. Veţi bea precum cămilele moarte de sete. Noi am hotărît ca printre voi să domnească moartea, şi puterea noastră e mare, şi fi-va aşa.”

— Dar de ce? Sînt vinovaţi?

— Dumnezeu ştie, Djemal.

— Mai este?

— „Vor spume cei nefericiţi celor aleşi: Staţi să luăm puţin din lumina voastră! Li se va răspunde: întorceţi-vă şi căutaţi-vă lumina voastră. Atunci între ei se va înălţa un zid, înăuntru va fi milostivire, iar afară pătimire. Vor striga cei din afară: Oare nu am fost alături de voi?”

— Of, Doamne Dumnezeule. Iar. Fără lumină.

A tăcut apoi multă vreme, creierul lui tulburat se chinuia. Avea răsuflarea grea.

— Iar eu? Eu unde voi fi?

— Nu ştiu.

— Voi fi oare de partea dreaptă?

— S-ar putea.

— „Pe voi vă aşteaptă grădinile raiului, în care pîraie curg.” Aşa spunea el. Cel dinaintea ta. Şi despre soare. Unde voi fi eu? Asta-i pentru fapte bune. Am şi eu? Fapte vrednice? De cincisprezece ani tot aşa. Aici. Iar acolo soare. Rîuri. Fructe. Pentru fapte vrednice.

— Ce s-a făcut cu omul acala?

— A murit. Bun. Liniştit. Îmi spunea. Aşa. Şi tu, cică. Acolo. Şi toţi oamenii buni. Asta-i bine. Am spus. La soare. Lîngă apă. Limpede. Pentru podagră. A mea.

— Cum a murit?

— Greu. Sufletul nu voia. Să iasă. S-a zbătut. Am fost şi eu. Aşa. Am dat ajutor.

— Cui ai dat ajutor?

— A fost sugrumat.

— Şi tu ai dat ajutor să-l sugrume?

— Se smucea.

— Nu ţi-a fast milă?

— Milă. Pentru soarele. De care vorbea.

— Cum îl chema? Nu cumva Baram?

— Nu ştiu.

— Du-te, Djemal.

— Poate că şi eu? De partea cealaltă? A zidului?

— Sigur, Djemal.

M-a întrebat, dacă nu vreau să trec în altă celulă, e mai puţin întuneric şi mai puţină umezeală decît într-a mea.

— Totuna-i, Djemal.

— Ai să mai spui? Din nou? „Cînd va veni.” Numai atît. Primii. Şi aici e întuneric. Şi urît. Cincisprezece ani. Nu-i drept. Şi acolo.

— Du-te, Djemal.

Mult timp s-au învolburat în jurul meu spusele lui dezlînate, chircite, schiloade, părea că abia se ţin laolaltă, şi frînturile pierdute, trunchiate rămîneau ca prin minune împreună, exprimînd chiar un dor omenesc.

Mă scufundam din nou.

Cînd o dată, pe urmă, după ziua aceea, sau mult mai tîrziu, sau niciodată, s-a deschis uşa celulei mele, m-au învăluit două simţăminte potrivnice, teama că mă vor sugruma, şi nădejdea că-mi vor da drumul. Au năvălit împreună, ca două fiinţe speriate şi nerăbdătoare, împingîndu-se şi întrecîndu-se. Sau depărtarea în timp era atît de mică între ele, încît cu greu se puteau deosebi unul de celălalt. Probabil că am alungat numaidecît primul gînd, căci Djemal era singur, şi imediat am simţit bucurie: eliberarea! Putea fi şi una, şi alte, nu trebuia numaidecît să existe un temei. Dacă ucid fără vină, poate că şi eliberează fără temei.

Dar nu era nici una, nici alta. Trebuia să trec în altă celulă.

Am primit, fără bucurie.

Am intrat în mormînt străin, acum e şi al meu, şi m-am oprit lîngă uşă, ca să mă deprind.

— Pss!

Mi se păru ciudat acest îndemn la tăcere, din întuneric, dar în clipa aceea de pe meterez îşi luă zborul un porumbel. L-am zărit abia cînd a zburat.

— Acum ţipă cît vrei, îmi spuse cel care mă făcuse atent să nu sperii porumbelul.

— N-am ştiut. O să mai vină?

— Doar nu-i nebun. S-a rătăcit din întîmplare.

— Îmi pare rău. Îţi plac porumbeii?

— Nu-mi plac. Dar aici ajungi să-ţi placă şi liliecii.

— La mine nu erau nici lilieci, poate din pricina umezelii.

— Nu sînt nici aici. Nu suferă apropierea oamenilor. Am prins unul cînd a intrat din greşeală, am vrut să-l leg cu găitanul de la haină, dar apoi mi s-a făcut scîrbă. Stai jos, alege unde vrei, totuna-i.

— Ştiu.

— De cînd eşti închis?

— De mult.

— Nu cumva te-au uitat?

— Cum să mă uite?

— Aşa, să te uite. Mi-a povestit unul, a fost aici, l-au prins undeva în Krajina, l-au tot dus zile şi săptămîni întregi dintr-un loc în altul, de la o închisoare la alta, pînă să-l aducă aici. Iar aici au uitat de el. Treceau lunile, iar el stătea, lîncezea, nimeni nu-l chema, nimeni nu întreba de el, le-a scăpat din vedere şi gata. Numai asta să nu ţi se întîmple.

— Am primit o veste de la prieteni. Au aflat unde sînt.

— Asta e şi mai rău. Şi de omul acela au aflat rudele, şi au venit, iar el le-a trimis vorbă să nu-l caute. Aşa cel puţin trăieşte, iar dacă şi-or aminti de el, s-ar putea să iasă rău. Şi într-adevăr, l-au dus într-o noapte. În surghiun, pare-se.

În glas îi străbate zeflemeaua, parcă ar vrea anume să mă sperie, dar povestea nu e de necrezut.

Rîde. Rîde de-adevăratelea. Părea atît de neaşteptat, încît m-am gîndit că-i nebun. Deşi rîdea cu totul firesc, chiar vesel, ca la el acasă. Poate tocmai de aceea.

— De ce vorbeşti aşa? Aici toată deşteptăciunea e să ai răbdare. Şi să fii gata de orice. Aşa-i locul. Iar dacă se întîmplă mai bine decît te-ai aşteptat, slavă Domnului, în cazul ăsta eşti în cîştig.

— Cum poţi vedea totul atît de negru?

— Dacă nu vezi negru, poate fi mai negru. Nimic nu depinde de tine. Nu face să fii nici viteaz, nici laş, nici să

înjuri, nici să plîngi, nu merită nimic. Ei, şi atunci stai cuminte şi aşteaptă-ţi soarta, care e neagră măcar şi pentru faptul că eşti aici. Eu socot aşa: dacă nu eşti vinovat, e greşeala lor; dacă eşti vinovat, e greşeala ta. Dacă eşti fără vină, te-a lovit năpasta, ca şi cum ai fi căzut într-o bulboană. Dacă ai vreo vină, înseamnă că ţi s-a înfundat, şi nimic mai mult.

— La tine asta-i foarte simplu.

— De fapt, prea simplu nu e. Trebuie să te obişnuieşti, atunci e simplu. Vezi, eu cred că nu sînt vinovat, ca şi tine, îmi închipui. Asta, la drept vorbind, nu e aşa, nu se poate să nu fi greşit o dată în viaţă atît încît să trebuiască să-ţi ispăşeşti vina. Dar atunci ai scăpat de pedeapsă, iar acum n-ai nici o vină. Fireşte, ţi se pare că trebuie să-ţi dea drumul. Dar, cum să-ţi dea drumul? Poftim, încearcă să judeci în locul lor. Dacă nu sînt vinovat, înseamnă că ei au greşit, au închis un om nevinovat. Dacă-mi dau drumul, înseamnă că-şi recunosc greşeala, iar asta nu-i nici uşor, nici folositor. Nici un om cu mintea întreagă nu le poate cere să facă ceva împotriva lor înşile. O asemenea cerinţă ar fi neîntemeiată, şi caraghioasă. Atunci eu trebuie să fiu vinovat. Pricepi? Nu trebuie să fim prea nedrepţi. Fiecare privim cu ochii noştri şi socotim că e drept să fie aşa, dar cînd o fac ei, atunci ne supără. Trebuie să reunoşti că sîntem cam nedrepţi.

— Dar dacă te uită, cine e vinovat atunci?

M-a înnebunit această posibilitate: te-au uitat, întunericul te înghite; nimeni nu ştie nici măcar că exişti, oamenii îşi închipuie că ai murit, sau că rătăceşti undeva prin lume, că eşti acolo unde ai vrut să te duci, şi că-ţi merge bine, poate că te şi pizmuiesc, iar tu stai şi aştepţi în zadar: nu există nici o vină, dar vina durează fără sfîrşilt, nu există nici o pedeapsă, dar pedeapsa se ispăşeşte, fără oprire, mai cumplită decît dacă ai fi fost osîndit cu adevărat.

— Cine e de vină? Uitarea. E omenesc, se întîmplă. Ba chiar, dacă te gîndeşti bine, nimeni nu ţi-a făcut nici un rău.

Asta ţi-e soarta. Sau singur eşti de vină, pentru că nu eşti vinovat. Căci, dacă ai fi vinovat, nu te-ar uita nimeni. Asta-i chiar recunoaşterea că nu eşti vinovat.

La naiba, el glumeşte, abia acum am înţeles! Ce om o mai fi şi ăsta, care se ţine de asemenea glume! O să-mi scoată sufletul, mai bine rămîneam singur.

— Faci glume proaste, prietene, am spus cu obidă.

— Dacă sînt proaste, nu sînt glume. Glumele nu pot fi niciodată proaste.

Atunci l-am recunoscut. Răsuflarea mi s-a tăiat, am strigat, sau mi s-a părut că am strigat, ar fi trebuit, aş fi fost dator să strig, n-aveam voie să-l întîlnesc aici!

Ăsta e Ishak!

Ishak, gîndul meu necontenit, amintirea mea cea mai uşoară, dorinţa nesigură, nutrită de mine cel necunoscut şi nerealizat, lumina îndepărtată a întunericului meu, nădejdea mea omenească, cheia căutată a tainei, posibilitatea presimţită, alta decît celelalte, recunoaşterea imposibilului, visul care nu se poate nici împlini, nici da uitării, Ishak, slăvirea vitejiei nebuneşti, pe care am uitat-o cu toţii, căci nu ne-a mai trebuit.

L-au prins pe viteazul din singurele poveşti adevărate, din poveştile copilăriei, pe cel plăsmuit de nălucirile copilăriei şi amintit de nevolnicia anilor tîrzii. Au năruit chiar şi visurile omeneşti. Sînt mai puternici decît basmele.

Şi el credea în basme, zicea că nu-l vor prinde niciodată.

— Ishak! am strigat, de parcă l-aş fi chemat pe cel pierdut.

— Pe cine strigi? a întrebat omul mirat.

— Pe tine te strig. Pe Ishak îl strig.

— Eu nu sînt Ishak.

— N-are a face. Eu te-am numit aşa. Cum de te-ai lăsat să te prindă?

— Omul este făcut să fie prins, odată şi odată.

— N-ai gîndit aşa înainte.

— Nici nu eram închis înainte. Cel 'dinainte şi cel de

acum sînrt doi oameni deosebiţi.

— Te predai lor, Ishak?

— Eu nu mă predau, am fost predat. Este în afara mea. Nu doresc, dar se întîmplă. I-am ajutat, căci trăiesc. Dacă n-aş trăi, n-ar putea să-mi facă nimic.

— Oare numai asta-i pricina, că trăieşti?

— Pricină şi condiţie. Totodată şi prilej. Pentru tine şi pentru ei. Rar rămîne nefolositor. N-are a face, dacă eşti aici sau sus. Nu ştiu numai care este sorocul vinovăţiei. Continuă oare şi pe lumea cealaltă?

— Dacă n-ai făcut nimic rău, nu eşti vinovat. Dumnezeu îndreaptă nedreptăţile făcute.

— Răspunzi prea repede. Gîndeşte-te bine. Puterea oblăduitorilor e de la Dumnezeu? Dacă nu e, de unde au dreptul să ne judece? Dacă este, cum pot să greşească? Dacă nu e, îi vom coborî; dacă este, le vom da ascultare. Dacă nu este de la Dumnezeu, ce ne sileşte să răbdăm nedreptatea? Dacă este de la Dumnezeu, atunci nedreptăţile pe care ei le fac sînt nedreptăţi, sau sînt pedepse justificate de ţeluri mai înalte? Dacă nu e, înseamnă că asupra mea, şi asupra ta, şi asupra noastră a tuturor s-a făptuit o silnicie, şi atunci tot noi sîntem de vină că o răbdăm. Acum răspunde. Dar să nu-mi spui, ca dervişii, că puterea e de la Dumnezeu, dar că uneori o mînuiesc oamenii răi. Şi să nu-mi spui că Dumnezeu îi va arde pe tirani în focul iadului, căci nu vom şti cu nimic mai mult decît ştim acuma. În Coran se spune şi asta: „Supuneţi-vă lui Dumnezeu şi trimisului său, şi celora care conduc treburile voastre”. Asta-i poruncă divină, căci pentru Dumnezeu mai important e scopul său decît eu şi cu tine. Atunci, mai sînt ei tirani sau nu? Sau noi sîntem tirani şi pe noi ne va arde focul iadului? Şi atunci ceea ce fac ei, e nelegiuire sau apărare? Conducerea treburilor înseamnă domnie, cîrmuirea înseamnă forţă, forţa înseamnă nedreptate în vederea dreptăţii. Anarhia e mai rea: dezordini, silnicie şi nedreptate peste tot, frică în toate sufletele. Tăceam.

— Nu poţi să răspunzi? Mă mir, voi, dervişii, nu puteţi să lămuriţi nimic, dar să răspundeţi puteţi la orice.

— Eşti dinainte gata să nu fii de aceeaşi părere cu mine, orice aş zice. E greu să se înţeleagă doi oameni care gîndesc deosebit.

— E uşor să se înţeleagă doi oameni care gîndesc. Începu din nou să rîdă. Nu era jignitor rîsul acela, îl privea pe el cît şi pe mine, dar mi-a dat prilej să încetăm discuţia aceasta în care mă simţeam nesigur. Mi se întîmpla pentru prima dată să mă încurce nişte întrebări care mi se păreau clare. Dovezile lui erau alese la întîmplare, neînsemnate, chiar glumeţe, şi totuşi mi-era greu să răspund. Nu pentru că nu aveam un răspuns, ci fiindcă a făcut dinainte nemulţumitoare răspunsurile mele. A lăsat pămîntul sterp pentru sămînţa pe care aş fi putut să o arunc. A răsturnat dinainte tot ce aş fi putut spune, m-a aplecat asupra prăpastiei cu care m-a înconjurat, a făcut nevalabile, prin zeflemele, părerile mele posibile. M-a biruit prin faptul că mi-a impus felul lui de gîndire şi obligaţia de a avea în vedere toate posibilităţile.

— Eşti cinstit, mi-a spus cu un respect prefăcut. Cinstit şi deştept. Nu vrei să răspunzi cu vorbe goale, iar de cele adevărate nu dispui. Deşi ţi-am pus răspunsul în gură.

— Pentru a putea să-l combaţi. Ţi-ai bătut joc de mine.

— Am vrut să stăm de vorbă, fără nici un gînd anume. Dar necazul e că tu nu îndrăzneşti să gîndeşti. Ţi-e teamă, nu ştii unde te-ar duce gîndul. Totul s-a răvăşit în tine, dar închizi ochii, te ţii de drumul cel vechi. Ai fost adus încoace pentru o pricină pe care nu o ştiu şi care nu mă priveşte, dar nu te împaci cu părerile mele despre vina omenească. Crezi că este o glumă. Poate că şi este glumă, deşi s-ar putea scoate din ea o foarte nostimă cugetare filozofică, cu nimic mai prejos decît altele, cel puţin ar avea o aplicare frumoasă, ne-ar împăca cu tot ce se întîmplă. Eşti amărît, căci socoteşti că nu eşti vinovat. Păcat. Dacă nu ţi-ar da drumul, ai muri repede, de supărare, şi totul ar fi în bună regulă. Dar ce s-ar întîmpla dacă ţi-ar da drumul? Ar fi una

din cele mai ciudate nenorociri de care am aflat vreodată. Lumea de sus e a ta deopotrivă ca şi a lor, iar ei te-au scos din ea. Ce te faci? Îi vei urî? Te vei lăsa păgubaş? Te întreb, căci nu ştiu ce este mai rău. Toate acestea sînt posibile, dar dezlegare nu văd. Dacă te-ai face haiduc, ai făptui silnicii, atunci de ce să te superi pe ei? Dacă îi vei urî, sufletul ţi se va învenina şi dacă nu pui ceva la cale împotriva lor şi împotriva ta, căci eşti la fel ca şi ei, te vor prinde din nou şi asta e ca şi cum te-ai sinucide. Dacă dai totul uitării, ai putea să găseşti o oarecare împăcare, socotind că eşti mărinimos, dar ei vor socoti că eşti un laş şi un făţarnic, şi nu te vor crede. Ai să fii scos din rîndul oamenilor oricum, iar cu asta nu te poţi împăca. Singura dezlegare: să nu se fi întîmplat nimic.

— Acesta e gîndul meu! am strigat uimit.

— Cu atît mai rău. Căci e singurul lucru cu neputinţă. Ishak! Altul, altfel, dar la fel ca şi atunci. Cu totul altfel, şi totuşi la fel. Ishak cel care nu răspunde, ci întreabă, care întreabă ca să propună şarade, care propune şarade ca să-şi bată joc de ele. Imposibil de prins. Pleacă, mi-ar spune acum ca şi atunci, dacă n-ar fi caraghios, căci nu pot pleca. El poate. Va ieşi dacă va voi, s-ar întîmpla minune şi ar dispărea, în zadar l-ar căuta, nu l-ar putea împiedica nici pereţii, nu l-ar putea opri nici paznicii, nimeni n-ar putea să-i facă nimic. Cu neputinţă de prins, ca şi gîndul lui. Va pleca fără răspuns, deşi îl cunoaşte. Mă lasă răvăşit, întotdeauna răscoleşte în mine tot ce ştiu şi în zadar mi-e limpede pe urmă ce ar fi trebuit să-i răspund, dacă n-am răspuns, dacă n-am putut să răspund, căci în clipele acelea mai mult îl credeam pe el, decît pe mine însumi, în zadar şi, pentru că nici nu mă cred pe mine fără el, mă tem că ar spulbera orice părere a mea dacă ar auzi-o, de aceea tac, deşi mi-aş putea-o păstra numai dacă aş apăra-o în faţa lui. Iar asta nu îndrăznesc. El gîndeşte altfel decît mine, gîndul lui umblă pe drumuri necunoscute, este neîncătuşat, dîrz, nu respectă ceea ce respect eu. El priveşte totul liber, eu mă opresc în faţa multor lucruri. El dărîmă şi nu durează,

spune ce nu e, dar nu şi ce este. Iar negarea este convingătoare, nu-şi pune stavile, nici scopuri, nu năzuieşte la nimic, nu apără nimic. E mai greu să aperi ceva decît să ataci, căci orice lucru ce se înfăptuieşte se şi toceşte neîncetat, şi astfel se depărtează de chipul cum a fost zămislit.

Am spus, încercînd să mă apăr:

— Viaţa te trage mereu la pămînt. E nevoie de efort neîncetat ca să i te împotriveşti.

— Gîndul o trage, căci începe să se opună sieşi. Iar atunci ia naştere un gînd nou, potrivnic, şi este şi el bun pînă începe să se înfăptuiască. Nu e bun ceea ce este, ci ceea ce e dorit. Cînd oamenii descoperă un gînd frumos, ar trebui să-l păstreze sub sticlă, să nu se murdărească.

— Atunci nu e nici o putinţă să rînduim această lume? Şi totul nu-i decît rătăcire şi veşnică încercare?

N-a răspuns. A rostit un gînd ciudat, la început ciudat, căci pe urmă mi-a fost totuna.

— Şi aici e o lume. Ne aflăm sub pămînt. A o rîndui, ar însemna să o facem mai rea.

Atunci a început absurdul. Mi se părea că îmi dau seama de starea asta, dar nu mă puteam împotrivi. Era o desfătare învăluitoare în acel nimic, în plutirea aceea fără trudă şi fără ţel. O frunză plutind pe un şuvoi nebunatic. Gînd despovărat, ce nu se mai zbuciumă. Un joc zburdalnic şi plăcut, fără nici un ţel. Zbor neînfricat. Fleac de care nu te căieşti, o trebuinţa plăcută şi cu neputinţă de ocolit, precum răsuflarea, sau curgerea sîngelui.

— Pentru cine mai rea? am întrebat nepăsător.

— Pentru noi. Pentru ei. Ne vom închide unii pe alţii. Ne vom deprinde. Ne vom preface în cîrtiţe, în lilieci, în scorpioni.

— Nici nu vom ieşi afară. Vom îndrăgi liniştea, întunericul.

— Nu vom ieşi. Vom rămîne aici veşnic. Nu putem fără veşnicie.

— Nu ne vom uita unii pe alţii.

— Îi vom închide pe duşmani acolo sus, îi vom surghiuni pe pămînt. Şi vom uita de ei.

— „Cînd vor fi scoşi din iad, vor fi azvîrliţi în rîul vieţii.”

— Vor fi nefericiţi sus. Vor striga: „Daţi-ne puţin întuneric Am fost alături de voi!”

— Iar noi vom spune: „Căutaţi-vă singuri întunericul. Făceţi-vi-l singuri!”

— Ce nefericiţi or să fie! Vor striga: „Eliberaţi-ne! Lăsaţi-ne jos.” Iar noi le vom spune: „Singuri sînteţi vinovaţi. Nu ne-aţi crezut.”

— Voi înşivă sînteţi de vină. Rămîneţi sus.

— Eu am să ies uneori pe pămînt.

— Totdeauna ai fost nesupus.

— Tu ai să fii un derviş-cîrtiţă. Vei avea grijă să nu facem ochi, să nu ne depărtăm de lumea noastră întun-ecoasă.

— Vom păzi lumea noastră.

— Eu nu vreau să fiu cîrtiţă.

— Or să ne crească gheruţe. Şi blăniţă. Şi botişor.

— Nu vreau să fiu cîrtiţă. Pleacă.

Stăteam pe vine, cu fruntea sprijinită de peretele zgrunţuros şi ud, neavînd putere să mă depărtez. Cineva stătea aplecat asupra mea.

— Eşti liber. Te aşteaptă prietenii.

Îmi aminteam, era un gînd firav şi depărtat, că ar fi trebuit să mă bucur, dar nici măcar n-am încercat, nu simţeam nevoia.

— Unde-i Ishak? l-am întrebat pe Djemal. A fost aici.

— Nu-ţi face griji pentru alţii.

— Acum a fost aici, adineauri.

Pe coridor aştepta un necunoscut. Cînd m-au adus erau trei. Acum nu mai însemnam nimic.

— Haide, spuse.

Mergeam tăcuţi prin întuneric, mă loveam de ziduri, omul mă sprijinea; mergeam la pas, fugeam, am lipsit mult timp, acum veneam înapoi şi mă gîndeam: cine mă aşteaptă? Şi mi-era totuna. Apoi, trecînd din întunericul cel

mare într-altul mai mic, mi-am dat seama că e noapte, o noapte trecătoare şi că e frumos tot ce nu e veşnic – noaptea şi ploaia de vară; am vrut să întind mîinile să-mi spele noroiul adus de sub pămînt, să stingă fierbinţeala, dar mîinile-mi atîrnau neputincioase, şi nefolositoare.

PARTEA A DOUA

10.

Nefericit va fi cel ce sufletul şi-l va întina.

De mult, un copil îmi vorbea despre frica lui. Semăna cu o poezioară:

Sus în pod
este o grindă care te loveşte-n cap,
este un vînt care izbeşte oblonul,
este un şoricel care pîndeşte din colţ.

Avea şase ani, se uita cu ochii vioi şi albaştri, încîntat, la soldaţi şi la mine, tînărul derviş-ascher; ajunsesem prieteni şi nu ştiu dacă a mai iubit pe cineva atît, căci îl primeam cu bucurie şi nu-i arătam că sînt mai mare.

Era vară, ploile se schimbau cu arşiţa, stăteam în corturi, în lunca plină de ţînţari şi de orăcăitul broaştelor, la un ceas de rîul Sava, lîngă hanul în care locuiau puştiul cu maică-sa şi cu bunica pe jumătate oarbă.

Din primăvară zăboveam acolo, se scurseseră aproape trei luni de cînd îl hărţuiam pe duşmanul întărit pe malul rîului. La început am pierdut mulţi oameni, apoi ne-am potolit, ştiind că nu-i putem face nimic cu forţele de care dispuneam, celelalte războindu-se cine ştie pe ce cîmpuri de luptă ale marelui imperiu. Ne-am oprit în cîmpia asta şi stăteam unii în drumul altora.

Începuse lîncezeala şi chinul timpului petrecut fără folos. Nopţile erau înăbuşitoare, lunca respira domol sub clarul de lună, broaştele fără de număr din smîrcurile nevăzute făceau cu orăcăitul lor pătrunzător un vuiet cumplit, care se potolea numai în pîcla zorilor, cînd vălătucii albi şi cenuşii se tîrau peste noi ca la facerea lumii. Cel mai greu de îndurat era neînduplecarea cu care zorile urmau nopţilor şi nopţile zilelor.

Dimineaţa negura era trandafirie şi începea partea cea mai plăcută a zilei, fără de zăpuşeala umedă, fără de ţînţari şi fără de chinul nopţilor tulburi, pe jumătate nedormite. Ne

cufundam atunci în somnul adînc, ca într-un puţ.

Dacă ploua, era şi mai rău, zarea se închidea, ne ghemuiam unii într-alţii şi tăceam, chinuiţi de frig, de parcă am fi fost la începutul iernii; sau povesteam, orice, sau cîntam, întărîtaţi şi primejdioşi ca lupii. Ploaia răzbea prin foaia de cort, stropindu-ne cu picuri cenuşii, apa izvora de sub culcuşurile noastre, pămîntul se prefăcea în noroaie şi ne pomeneam prinşi în capoana propriilor noastre necazuri, ca totdeauna.

Soldaţii îşi petreceau timpul liber bînd, jucînd zaruri sub păturile întinse streaşină, certîndu-se, bătîndu-se; era o viaţă de cîine pe care eu o trăiam la prima vedere liniştit, fără să arăt cu nimic că mi-este greu, nemişcat şi cînd mă mura ploaia, nemişcat şi cînd cortul se prefăcea în casă de nebuni, ori în cuşcă de fiare sălbatice; mă sileam să îndur fără o vorbă tot ce era urît şi greu, eram tînăr şi credeam că asta face parte din jertfă, dar ştiam că este urît şi greu. Ţăran şi seminarist, tresăream la fiecare sudalmă sau vorbă grea, pînă cînd am înţeles că soldaţii le folosesc fără să-şi dea seama de necuviinţa lor. Dar cînd voiau anume să înjure, sau să spună un cuvînt de ocară, pregătindu-se şi savurîndu-l, era într-adevăr de neîndurat. Făceau asta cu furie rece şi plăcere neobrăzata, oprindu-se în loc şi ascultînd ecoul cuvintelor nefiresc împerecheate. Îmi venea să urlu de supărare.

Am aflat multe despre viaţă şi despre oameni, lucruri pe care pînă atunci nu le ştiam. Unele le ascultam cu interes, altele cu uluire, cîştigînd astfel experienţă, pierzîndu-mi naivitatea şi neîncetînd să-mi pară rău.

Stăteam cu soldaţii atîta timp cît simţeam că ceea ce văd şi aud mă mîhneşte, şi-mi îngăduiam să mă depărtez abia după ce mă linişteam, sau ajungeam nesimţitor la toate, împăcîndu-mă cu toate de nevoie, socotindu-le o parte din ceea ce se cheamă viaţă, şi care nu întotdeauna este frumoasă. Rareori încercam să-i fac mai chibzuiţi. De cîteva ori şi-au bătut joc atît de crunt de mine (căci lăsînd deoparte faptul că eram derviş, încolo eram ca şi ei, nu

aveam nici un grad care să mă apere), încît, şi spre folosul meu şi al lor, m-am dezvăţat să mă amestec în ceea ce făceau, mulţumindu-mă cu rugăciunile mele, care făceau parte şi ele din îndatoririle ostăşeşti, ca şi marşurile sau gărzile. Atunci îmi trecea prin minte gîndul ciudat, descurajator, cît de greu îi vine unui om mai luminat, dacă nu-l apără funcţia şi teama stîrnită de ea. Ajunge un singuratic: unităţile sale de măsură sînt altele şi nu folosesc nimănui, iar pe el îl scot din rîndul celorlalţi.

Astfel rămîneam cel mai adesea singur, cu o carte sau cu gîndurile mele, negăsind nici un singur om de care să vreau să mă apropii. Pe toţi îi vedeam ca pe un întreg neobişnuit, aspru, vînjos, chiar interesant. Luaţi fiecare în parte, erau curios de neînsemnaţi. Nu-i dispreţuiam cînd mă gîndeam la ei ca la o mulţime, chiar îndrăgisem făptura asta cu o sută de capete, puternică şi grosolană, dar în parte nu-l puteam suporta pe nici unul. Iubirea mea, sau chiar mai puţin decît iubire, îi privea pe toţi, nu pe unul singur, şi asta îmi era de ajuns.

O dată, stînd în cîmp, pe o buturugă putredă, cu picioarele în iarba aspră, pînă la genunchi, singur, asurzit de ţîrîitul greierilor, în bătaia soarelui fierbinte (veşnic ţîrîia, tiuia, cînta ceva în lunca aceasta), tulburat de ceea ce auzisem de la soldaţi despre tînăra femeie de la han, l-am zărit pe băiat cum s-a oprit în iarbă, scufundat aproape pînă la gît. S-a apropiat de mine cu încredere. Eram vechi cunoştinţe.

Mi-ar fi plăcut să nu mă fi găsit. Mă temeam parcă să nu-mi citească în ochi ceea ce aflasem despre mama lui.

Nu era cu neputinţă ceea ce mi-au povestit ostaşii. Era singura femeie tînără din împrejurimi, cele mai apropiate sate abia dacă se zăreau în depărtare, deşi ostaşii se duceau şi acolo, mai ales noaptea, cel mai adesea pentru femei; nimeni nu este mai lipsit de cuget ca un soldat, care ştie că poate muri în orice clipă, dar nu vrea să se gîndească la moarte, nu vrea să se gîndească la nimic, şi lasă cu sufletul liniştit în urma sa prăpăd. Dar şi femeile

sînt mai îngăduitoare faţă de ei, datorită, poate, străvechii compătimiri care-i însoţeşte pe ostaşi, şi pentru că ruşinea o iau cu ei, în călătoriile lor nesfîrşite. Pe unde trece armata, nu mai răsare iarbă, dar răsar copii. Totuşi, mă împăcam greu cu gîndul despre mama acestui băiat. Fie orice femeie, numai una, anumită, nu. Atît de mult generalizam, încît desfiinţam lucrurile.

Mărunţică, slăbuţă, încă tînără, nu atrăgea atenţia din capul locului, dar privirea ei dreaptă, şi gesturile domoale, şi purtarea stăpînită te sileau să nu treci nepăsător pe lîngă ea. Atunci puteai descoperi nişte ochi care nu priveau distraţi, o gură frumoasă, puţin zeflemitoare şi îndărătnică şi firescul mişcărilor propriu numai unui trup sănătos şi mlădiu. Se lupta curajos cu nevoile vieţii. Rămînînd văduvă, a hotărît să păstreze cum o putea hanul şi bucata de pămînt din jur, pe care războiul o nimicea încetul cu încetul, de începuse să semene cu un cimitir şi o paragină. N-a plecat, a rămas să-şi păzească singura ei avere, încercînd să întoarcă necazurile în folosul ei. Vindea ostaşilor hrană şi băutură, îi lăsa să joace jocuri de noroc în han, şi cîştiga şi ea astfel din amărîta lor soldă, dîndu-le în schimb ceea ce le lipsea. Se străduia să ferească băiatul de soldaţi, trimiţîndu-l de acasă, de cîte ori se putea, dar nu se putea întotdeauna. Am stat cu ea de vorbă. „De dragul lui muncesc, a spus liniştită. Viaţa o să-i fie grea de va trebui s-o ia de la nimic

Şi iată, acum am aflat că trăieşte cu ostaşii. Poate că n-a avut încotro, n-a putut să se apere, poate că o dată s-a lăsat ispitită, iar pe urmă au început s-o silească, aşa că s-a obişnuit; nu ştiu, n-am vrut să întreb pe nimeni, dar mă chinuia ceea ce auzisem. Din pricina băiatului. Ştie oare sau abia o să afle? Şi din pricina mea. Înainte de a afla, am preţuit curajul ei, dar apoi am început să mă gîndesc ca orice tînăr, deşi mă ruşinam de gîndul meu.

Dar acum ea era ca o apă care curge liber, ca o hrană ce-i îmbie pe toţi, la o întindere de braţ. Nimic nu o mai apăra, în afară de ruşinea mea, dar ştiam că ruşinea nu-i o

piedică prea mare. De aceea m-am legat şi mai mult de băiat – să mă apăr şi pe mine şi pe el.

Mă învoiam să mă ducă pe potecile lui de copil, amîndoi ca nişte copii, să gîndim copilăreşte, eram fericit cînd o scoteam cu bine la capăt, mă simţeam mai bogat. Făceam fluiere din tulpină de săbiuţă şi ne bucuram de ţiuitul ascuţit pe care-l scotea tăişul verde cînd spinteca aerul din gură. Meşteream cu răbdare lemnul de soc, scoteam miezul umed, ca să fac golul plin de sunete. Împleteam cununi din flori de baltă, albastre şi galbene, ca să le ducă mamei sale, dar pe urmă îl puneam să împodobească cu ele ramuri de mesteacăn, ca să nu mă gîndesc la nimic urît.

— Or să răsară flori pe crengi? mă întreba.

— S-ar putea să răsară, spuneam, crezînd eu însumi puţin în învierea florilor pe copacul cenuşiu.

— Unde-i soarele? m-a întrebat o dată.

— După nori.

— Totdeauna e acolo? Şi cînd e înnorat?

— Totdeauna.

— L-am putea vedea dacă ne-am urca în vîrful plopului?

— N-am putea.

— Dar pe minaret?

— Nici. Norul e mai sus ca minaretul.

— Dar dacă am face o gaură în nori?

Într-adevăr, de ce nu fac oamenii gaură în nori, de dragul băieţaşilor care îndrăgesc soarele?

Cînd ploua, stăteam cu el într-una din multele odăi ale casei, mă ducea şi în pod, acolo m-am lovit într-adevăr cu capul de o grindă; îmi povestea poveştile lui frumoase cu o barcă mare, cît casa asta, care pluteşte pe cîmpie, cu porumbelul îndrăgit care în nopţile înăbuşitoare flutură din aripi deasupra patului său în timp ce el doarme, ori despre bunica lui care nu vede, dar ştie toate poveştile din lume.

— Şi cea cu pasărea de aur?

— Şi cea cu pasărea de aur.

— Cum e pasărea, asta de aur?

— Nu ştii? se mira micul meu dascăl. E o pasăre toată din aur. E greu de găsit.

Pe urmă m-am dus tot mai rar în casa lor, gîndurile nu-mi mai erau neprihănite, şi vorbeam tot mai greu pe limba lui. Iar cînd mă duceam, mă purtam nefiresc. Stăteam la bucătărie, mama lui intra şi ieşea, zîmbindu-ne ca la doi copii. Îmi ascundeam ochii. Nu voiam să mănînc, nici să beau, nu primeam cînd mă poftea, voiam să fiu altfel decît ceilalţi, pentru că eram şi eu la fel ca ei.

— Rămîi la noi, mi-a propus băiatul. De ce să te duci pe ploaie?

Femeia a rîs văzînd cum m-am roşit.

Într-o noapte, înainte de ivirea zorilor, duşmanul a atacat şi ne-a scos din corturile noastre. Surprinşi, am încercat să ne împotrivim, dar abia am apucat să ne luăm armele şi lucrurile cele mai trebuincioase, şi am rupt-o la fugă pe cîmpie, toţi numai în izmene şi cămăşi, cu mîinile pline de jalnica avuţie ostăşească, ne-am oprit abia cînd s-a lăsat dimineaţa şi nu mai era nimeni în spatele nostru.

Duşmanul a ocupat poziţiile noastre, şi hanul. A săpat tranşee şi ne întîmpina fără teamă.

I-am alungat înapoi pe malul rîului, după vreo şapte zile, cînd ne-am luat din nou locurile noastre din jurul hanului.

Atunci au ieşit din casă doi soldaţi de-ai noştri; atacul neaşteptat i-a surprins la han, ori se ascunseseră acolo, şi acolo au petrecut toate cele şapte zile cumplite, în timp ce duşmanul mişuna în han şi în jurul lui. Femeia i-a hrănit.

Îi eram recunoscători, pînă ne-au povestit că a trăit şi cu ostaşii duşmanului.

S-a lăsat tăcere.

I-am rugat pe mai-marii noştri ca băiatul şi bunica lui oarbă să fie duşi în satul cel mai apropiat.

— Dar mama? a întrebat puştiul.

— Va veni mai tîrziu.

Au împuşcat-o de cum căruţa s-a făcut mică în

depărtare, pe cîmpia întinsă.

Băiatul a aflat desigur ce s-a petrecut cu mama lui, şi desigur că poezia lui cu tavanul s-a făcut mai amară.

Mi-am amintit de băiat şi de spaimele lui pe cînd stam în odaie şi mă întorceam cu gîndul înapoi, în copilăria mea.

Şi în casa mea fusese un pod. Stăteam ghemuit pe o şa veche, aruncată, singur în lumea aceea plină cu lucruri nefolositoare; îşi pierduseră forma lor de odinioară şi luaseră una nouă, mai potrivită cu ora din zi sau cu starea mea sufletească, cu lumina mai slabă sau mai puternică, ce le schimba înfăţişarea, ori cu tristeţea sau bucuria din mine. Călăream în şa cu dorinţa să se întîmple ceva, să se înfăptuiască ceva din visările mele tulburi de copil, care se schimbau năzuros, nestatornice, ca şi lucrurile în umbra deasă a podului.

Podul acela mă făurea, aşa cum m-au făurit apoi nenumărate alte locuri şi împrejurări, întîlniri, oameni; luam fiinţă din mii de prefaceri şi de fiecare dată mi se părea că tot ce-am fost înainte pierea o dată cu noua schimbare, se pierdea fără însemnătate în ceţurile timpului apus. Dar atunci, iarăşi, pe neaşteptate, găseam urmele a tot ce a fost, ca pe nişte vechi zăcăminte vii, şi deşi vechi şi urîte, îmi erau dragi şi îmi păreau frumoase. Trecutul acesta descoperit şi păstrat în mine, şi care nu era doar o amintire, timpul îl înfrumuseţa şi îl aducea din depărtări neştiute, unindu-mă cu el. Astfel acest trecut dăinuia îndoit – ca parte din fiinţa mea de acum, şi ca amintire. Ca prezent şi ca trecut.

În podul acela, unde, cunoseîndu-mă bine, îmi căutam singurătatea şi mă refugiam de zările largi ale meleagurilor mele, deşi le iubeam mai mult decît pe mama, mă gîndeam adesea la pasărea de aur din povestirile bunei. Nu ştiam cum e acea pasăre de aur, dar în timp ce ascultam cum bate ploaia în acoperişul de şindrilă, şi cum uşa deschisă este izbită de vînt, îmi închipuiam că găsesc pasărea mea de aur, ca viteazul din basmul murmurat al bunei. Ştiam că astfel, într-un chip ciudat, neînţeles, se dobîndeşte

fericirea.

Mai tîrziu am uitat, viaţa mi-a risipit visările de băieţandru, născocite de închipuirea fierbinte şi fără zăgazuri, de dorinţa fără hotar, născută din lipsa de experienţă. Şi iat-o apărînd din nou, ca o zeflemea, cînd îmi era mai greu.

A fost odată un băiat, trăia în casa părintească de lîngă rîu şi visa visuri de aur, căci nu ştia nimic despre viaţă.

A mai fost şi un alt băiat, dintr-un han din cîmpie, care se gîndea şi el la pasărea de aur. I-au omorît mama; a fost o păcătoasă, iar pe el l-au alungat în lume.

Am fost patru fraţi şi toţi patru am căutat pasărea de aur a fericirii. Unul a căzut în război, unul a murit de oftică, pe unul l-au ucis în fortăreaţă. Eu pe a mea nu o mai caut.

Unde sînt păsările de aur ale visurilor, peste cîte mări şi ţări se ajunge la ele? Oare acest dor adînc al copilăriei neştiutoare ne apare mai tîrziu numai ca un semn trist, brodat pe basmale şi pe coperţile de saftian ale unor cărţi netrebuincioase?

Am încercat să citesc din Abul-Faradj, m-am silit, fără tragere de inimă, fără o trebuinţă lăuntrică, am vrut să aud şi gîndul altuia, nu numai al meu.

Am deschis cartea la nimereală şi am dat de povestea lui Alexandru Macedon. Împăratul, se zicea acolo, a primit în dar nişte vase minunate din sticlă. Darul i-a plăcut foarte mult, şi totuşi a spart vasele. De ce? Oare nu erau frumoase? a fost întrebat. Tocmai de aceea, răspunse el. Sînt atît de frumoase că mi-ar părea rău să le pierd. Dar cu timpul tot s-ar sparge, unul cîte unul, şi eu aş fi şi mai trist decît acum.

Povestea e naivă, şi totuşi m-a uluit. Sensul ei este amar: omul trebuie să se lipsească de tot ce ar putea să îndrăgească, căci pierderea şi dezamăgirea sînt de neînlăturat. Trebuie să ne lipsim de iubire, ca să nu o pierdem. Trebuie să nimicim iubirea noastră, ca să nu ne-o

nimicească alţii. Trebuie să ne lipsim de orice apropiere sufletească de frica căinţei posibile.

Gîndul e plin de cruzime şi deznădejde. Nu putem nimici tot ce iubim: întotdeauna va rămîne o cale ca alţii să ne nimicească iubirile.

De ce cărţile sînt socotite înţelepte, dacă sînt amare? Nici o înţelepciune, fie ea a oricui, nu mă poate ajuta. Mai degrabă mă întorc la începuturi. Fac asta cu uşurinţă, fără să mă silesc. Nu caut nimic, totul se caută şi se găseşte de la sine.

Plouă zile în şir, picăturile saltă răutăcios pe ţigla vechiului acoperiş al tekiei, orizontul e întunecat, tulbure, în pod, deasupra capului meu, umblă picioare nevăzute, este o grindă care te loveşte în cap, este un vînt care izbeşte uşa, este un şoarece care pîndeşte din colţ. Este o copilărie care priveşte cu ochii trişti din întuneric.

Pentru o clipă izbutesc să mă gîndesc la băiatul acela singuratic de demult, să simt şi să mă tem ca şi el. Totul este o taină frumoasă, şi totul n-are decît viitor sau o durată fără sfîrşit, totul e scăldat într-o bucurie adîncă sau o tristeţe adîncă. Astea nu sînt întîmplări, ci stări sufleteşti, uneori se ivesc singure, ca un zefir blînd, ca un amurg molcom, ca o licărire vagă, ca o beţie. Sau se ivesc crîmpeie de imagini, chipuri care izbucnesc o clipă din întuneric, un rîset al cuiva într-o dimineaţă însorită, o rază de lună pe unda rîului, un copac noduros la o cotitură de drum. Nici nu bănuiam că mai port în mine aceste mici fărîme din fosta mea viaţă şi nici nu ştiam că ele s-au păstrat atîta timp. Este cu putinţă oare ca ele să fi însemnat atît de mult odinioară, întipărindu-se astfel în memorie, iar apoi să se rătăcească asemeni unor jucării vechi? M-am uitat pe mine cel care am fost, înecat în timp, iar acum apăreau la suprafaţă fărîme şi aşchii.

Toate acestea sînt eu, mărunţit, făcut bucăţele, sînt licăriri, clipiri, întîmplări, pricini nedesluşite, sensuri care au existat, dar s-au pierdut, şi acum nu mai ştiu ce sînt eu în tot prăpădul acesta.

Începusem să semăn cu un lunatic.

Stăteam tîrziu noaptea, nemişcat, două lumînări aprinse ardeau la cele două capete ale odăii, ca să gonească întunericul. Pitit, tăcut, ca şi noaptea din jurul meu, ca şi lumea în noapte, priveam geamul negru care mă despărţea de întuneric, pereţii cenuşii care mă despărţeau de tot, neîndrăznind să-mi mut privirea ca nu cumva pereţii să se dea la o parte, din pricina unei clipe de neatenţie din partea mea. Fără să mă scol, fără să mă mişc din colţul în care mă aşezam, pentru a avea toată încăperea în faţa mea, ascultam cum toarnă cu găleata şi cum gîlgîie apa în ulucii de lemn neîncăpători, cum rîcîie porumbeii cu picioruşele lor şi scot un uguit somnoros, şi toate aceste sunete monotone şi liniştite deveneau o parte a nopţii care nu se sfîrşea şi a unei lumi care nu trăia.

Nu mai căutam închegarea pînă atunci ştiută a lucrurilor.

La capătul a tot ce încercasem să desluşesc, să rînduiesc, să cuprind într-un sens, stătea o lungă noapte neagră şi ape care creşteau necontenit.

Şi rămînea băiatul din luncă, ca un simbol chinuitor.

L-am găsit mai tîrziu, şi l-am adus la şcoală şi în tekie. Abia ne-am recunoscut, pentru că sufletul ni se schimbase.

Bunica îi murise, era singur pe lume. Cioban în satul unde l-au lăsat, orfan a cărui mamă s-a prăpădit în război, lăsîndu-i amintire faptele ei dubioase. Şi o povară neagră în suflet.

Semăna cu o floare de baltă răsădită în munţi, semăna cu o lăcustă căreia copiii i-au rupt aripile, semăna cu băiatul din cîmpie căruia oamenii i-au răpit copilăria fără griji. Totul era al lui, şi chipul, şi trupul, şi glasul, dar nu mai era el.

N-am să uit niciodată cum stătea în faţa mea, pe un bolovan, stins, mut, depărtat, fără urmă de bucurie, acea bucurie de pasăre, care izvora mai-nainte din el, chiar şi fără tristeţe, fără nimic, destrămat. Ai să fii cu mine, am să-

ţi port de grijă, ai să înveţi la şcoală, îi spuneam, dar îmi venea să urlu: rîzi, aleargă după fluturi, vorbeşte despre porumbelul care fîlfîie din aripi ocrotindu-ţi somnul. Dar el nu mai vorbea despre nimic.

Acum, în timp ce afară ploua, în timp ce, în prăpastia care se deschisese în faţa mea, mă apucam, ca un înecat, de paiul copilăriei, de cărţi, de năluci, intra neauzit în camera mea; uneori, cînd mi se părea că liniştea s-a făcut altfel, îl găseam chiar în faţa uşii.

Se oprea lîngă perete, fără o vorbă.

— Stai jos, Mula-Iusuf.

— Totuna-i.

— Ce doreşti?

— Ai nevoie să-ţi scriu ceva?

— N-am nevoie.

Mai stătea un timp, nu ştiam cum să ne vorbim, ne simţeam stingheriţi şi eu şi el, apoi pleca fără un cuvînt.

N-aş putea să spun ce s-a strecurat între noi, ce legături ne mai uneau şi ce suferinţe ne despărţeau. Cîndva îl iubisem, şi el pe mine, iar acum ne priveam cu priviri moarte. Ne lega lunca de dinaintea nenorocirii, şi bucuria care luminase acele timpuri, ca lumina soarelui. Şi totuşi, mereu ne aduceam aminte unul altuia că bucuria nu poate ţine mult.

Niciodată nu vorbea de copilăria lui, nici de cîmpie, nici de han, dar mie mi se părea că în ochii lui, de cîte ori se uita la mine, văd amintirea morţii mamei sale. Parcă ar fi existat o legătură ce nu se putea desface între mine şi această, cea mai grea, amintire a lui. Poate că a uitat cum a fost, şi mă socotea şi pe mine vinovat, pentru că eram ca şi ceilalţi. O dată am încercat să-i explic, iar el m-a întrerupt, speriat: Ştiu.

Nu lăsa pe nimeni să intre pe tărîmul ăsta oprit, nici sî tulbure rînduiala neagră pe care o făcuse acolo. Şi aşa ne îndepărtam tot mai mult, ascunzîndu-ne amărăciunea, el – din pricina îndoielii, înrăit, nenorocit, eu – din pricina nerecunoştinţei sale.

Hasan s-a împăcat cu tatăl său, şi ne povestea în glumă, cum s-a ales cu un tutore o soacră şi un copil răzgîiat, toate într-o singură persoană, dar bucuria se revărsa din el. S-a înţeles cu tatăl său ca din partea lor de avere să lase o ctitorie, de suflet şi întru pomenire, spre folosul celor săraci şi năpăstuiţi; alerga ziua întreagă, ocupîndu-se de întocmirea actelor trebuincioase, căuta un om potrivit să-l pună vătaf, un om cinstit, deştept şi priceput, de s-o găsi şi aşa ceva, zicea rîzînd. Nu eram sigur dacă se bucură mai mult pentru că s-a împăcat cu bătrînul, sau că i-a scăpat printre degete lui Aini-efendi, cumnatul său, o asemenea avere. Dacă nici acum nu-i plesneşte inima – spunea plin de veselie – înseamnă că-i de piatră.

A cumpărat Coranul copiat de Mula-Iusuf, ca să-l ofere în dar tatălui său. Iusuf n-a vrut să ia bani, dar Hasan avea darul de a fi convingător:

— Doi ani de muncă nu se dăruiesc uşor.

— Ce nevoie am eu de bani?

— Dă-i celui care are nevoie. Se minuna privind Coranul:

— E un artist, şeic-Ahmed, iar tu taci. Îi ascunzi, ţi-e teamă să nu ţi-l ia careva. Îmi aminteşti de faimosul Muberid. Poate că e chiar mai frumos. Mai pasionant, mai sincer. Ai auzit de Muberid, Mula-Iusuf?

— N-am auzit.

— A ajuns om de vază şi bogat datorită unul har ca al tău. Iar de tine nu ştie nimeni în oraşul nostru. Nici chiar cei care vin la tekie. Oamenii noştri înzestraţi pleacă la Ţarigrad sau în Egipt, şi alţii ne aduc veşti despre ei. Noi nu ne pricepem, nu ne pasă, şi nu ne încredem în noi.

— Gloria e mică aici, n-are a face din ce pricini, am spus neprimind dojana. Am vrut să-l trimit la Ţarigrad, dar nu s-a învoit.

— Eu fac asta pentru mine, spuse Iusuf încet. Şi nu m-am gîndit de loc dacă are sau nu preţ.

Hasan rîse:

— Dacă vorbeşti sincer, ar trebui să mă scol în picioare în faţa ta.

Se uită după flăcău, cînd acesta plecă, stingherit de laude.

— Mai există oameni simţitori şi sfioşi, prietene dragă. Nu socoti că-i de mirare?

— Vor fi întotdeauna.

— Slavă Domnului. Prea sîntem mulţi cei care nici nu mai ştiam ce-i aia. Cei ca el ar trebui păstraţi de sămînţă. Pare-se că te interesează prea puţin, spuse pe neaşteptate.

— E tăcut, închis.

— Sfios, tăcut, închis. Alah să-i fie în ajutor!

— De ce?

— Meseria voastră de dervişi este ciudată, voi faceţi negoţ cu cuvinte, pe care oamenii le cumpără de frică sau din obişnuinţă. El nu vrea sau nu ştie să vîndă cuvinte. Nu ştie să vîndă nici tăcerea. Nici daruri. Şi nu-i pasă de reuşită. De ce-i pasă atunci?

În zadar, e greu să-l mai opreşti pe Hasan, cînd cineva începe să-l preocupe. Adesea fără temei, sau dintr-o pricină care numai pentru el are însemnătate.

— De ce te interesezi atîta?

— Nu mă interesez. Vorbim şi noi aşa.

— Tu ai un dar ciudat de a simţi pe omul nefericit.

— E oare nefericit?

I-am povestit tot ce ştiam, sau aproape tot, despre cîmpie, despre băieţaş, despre mama lui, şi în timp ce povesteam îmi dădeam tot mai limpede seama că băiatul e o victimă. Ca şi mine. Şi nu ştiam a cui nenorocire e mai mare, pe el l-a lovit la începutul vieţii, pe mine la sfîrşit. N-am spus asta, dar simţeam totuşi că mă doare prea mult această nenorocire: mă dedublam, vorbeam şi despre mine.

Hasan asculta, privind într-o parte, fără să mă întrerupă, tulburat, dar destul de treaz ca să ghicească miezul:

— Pare-se că abia acum l-ai înţeles. Trebuia ajutat.

— Nu doreşte ajutorul nimănui, nu lasă pe nimeni să se apropie de el, nu crede pe nimeni.

— Ar crede în iubire. N-a fost decît un copil.

— L-am iubit. Eu l-am şi adus aici.

— Nu-ţi fac nici o vină. Toţi sîntem aşa. Ne ascundem iubirea şi astfel ajungem s-o înăbuşim. Păcat, de tine, şi de el.

Ştiu ce gîndea: ar fi putut să-mi ţină loc de frate. Dar nimeni nu-l mai poate înlocui pe fratele meu.

Nu l-am ajutat pe Iusuf! Dar pe mine cine m-a ajutat?

Am vorbit despre mine, el n-a auzit însă decît numele flăcăului. Povestind despre el, pe mine m-am ascuns în umbră. Pentru că Iusuf e tînăr? Sau pentru că eu sînt mîndru şi puternic? Pe cei puternici nu-i compătimeşte nimeni.

— Dar acum? Cum mai e acum? Treceţi totul sub tăcere?

— Cei nefericiţi sînt prea mîndri. Am putea să ne zgîndărim rănile unul altuia.

Nu merita să vorbim despre ceea ce era greu de lămurit, că iubesc amintirea cîmpiei şi că urăsc înstrăinarea lui rece şi tăcerea întunecată, care ucide nădejdea. Am simplificat, spunînd o parte de adevăr, că sîntem puţin înstrăinaţi, dar că legătura dintre noi e totuşi puternică, căci omul nu se desparte uşor de cel pe care l-a ajutat, prin el păstrează o amintire frumoasă despre sine însuşi. Eu şi Iusuf sîntem ca nişte rude apropiate, chiar şi neînţelegerile noastre sînt ca între rude – întotdeauna aproape de iubire.

— Există şi ură între rude, rîse Hasan. Nu m-am mirat, prea mult stătuse serios. Am răspuns tot în glumă:

— N-am ajuns pînă acolo.

De atunci se întîlneau mai des, Hasan venea la tekie sau îl chema la el acasă. Alergau amîndoi după treburile lui Hasan, scriau învoieli şi făceau socoteli, se plimbau seara pe malul rîului. Mula-Iusuf se schimba văzînd cu ochii: ştiam, în jurul lui plutea prietenia lui Hasan, ca o aburează.

Tot mai purta pe faţă o expresie ascultătoare şi pierdută, în care se închidea de oameni, dar nu mai părea deznădăjduit şi apăsat. Parcă ar fi început să învie băieţaşul cel de odinioară, încet, ce-i drept, şi ascuns încă în umbră.

Dacă Hasan nu venea, îl cuprindea neliniştea, cînd apărea, se uita la el luminat, se bucura de seninătatea lui şi de vorba lui prietenoasă, nu pleca, aşa cum făcea înainte, cînd eu şi Hasan începeam vreo discuţie, rămînea cu noi uitînd aproape de respectul datorat, cu dreptul pe care i-l dădea prietenia cea nouă. Şi pe Hasan îl bucura apropierea aceasta tăcută şi fericirea cu care îl întîmpina flăcăul.

Dar deodată s-a schimbat totul. Prea repede, prea neaşteptat. Hasan a încetat să mai vină la tekie, nu-l mai chema pe Iusuf, nu se mai întîlneau.

L-am întrebat, mirat:

— Ce-i cu Hasan?

— Nu ştiu, răspunse tulburat.

— De cînd n-a mai venit?

— De cinci zile.

Părea abătut. Privirea îi era nesigură, umbre grele îi acoperiseră faţa oare abia începuse să se însenineze.

— De ce nu te-ai dus pînă la el?

Şi-a lăsat capul în jos şi a răspuns:

— M-am dus. Nu m-au lăsat să intru.

Şi eu am reuşit cu greu să-l văd pe Hasan.

Femeia măruntă, care se uita distrată la toată lumea, zîmbind domol unei amintiri sau unei aşteptări, cu flori în păr, îmbrăcată şi parfumată (soţul se gîndea probabil că o făcea pentru el şi era fericit), m-a lăsat cu teamă, rugîndu-mă să spun că am găsit poarta descuiată; îi venea mai uşor să spună că a uitat s-o încuie decît că m-a lăsat să intru.

— De trei zile şi trei nopţi nu mai ies din odaie, spuse ea fără dojana. Totul i se părea vesel.

L-am găsit în odaia mare, cu prietenii. Jucau zaruri.

Odaia era în neorînduială, plină de fumul de tutun care se tîra ca o ceaţă în întuneric; din pricina draperiilor grele, lăsate, mai ardeau încă lumînările deşi era dimineaţă, toţi

erau palizi, istoviţi. În jurul lor tăvi şi pahare. Şi grămezi de bani.

Chipul lui Hasan era aspru, distrat, aproape răutăcios.

M-a privit surprins, deloc prietenos. Mi-a părut rău că am venit.

— Am vrut să stăm de vorbă.

— Acum am treabă.

Ţinea în mînă zarurile de fildeş şi le arunca pe covor, preocupat de joc.

— Stai jos dacă vrei.

— Nu am timp.

— Despre ce voiai să vorbeşti?

— N-are importanţă. Altă dată.

Am ieşit jignit. Şi uimit. Cine-i acest om? Un pierdevară şi un flecar? Soare de aprilie? Un om slab, dedat viciilor?

Eram supărat, copleşit de gîndul că nu găseşti un singur om care să fie întotdeauna bun. El risipeşte vorbe frumoase pe care le uită numaidecît.

Dar cînd am ajuns la capătul coridorului lung, Hasan ieşi din odaie.

Pentru prima dată l-am văzut neîngrijit, nepăsîndu-i cum arată. De parcă n-ar fi fost el. Ochii nu-i erau senini, nici limpezi, ci tulburi şi încercănaţi, ofiliţi de băutură şi de veghe îndelungată. Clipea urît la lumina zilei.

Ne priveam, fără să zîmbim.

— Iartă-mă, spuse cu voce posomorîtă. Ai venit într-un ceas nepotrivit.

— Văd.

— Nu-i rău să ştii totul despre mine.

— N-ai mai venit de atîtea zile. Am vrut să văd ce-i cu tine.

— Am avut nişte treburi. Afară de astea.

— Şi pentru Iusuf am venit. Te-a căutat, nu l-ai lăsat să intre.

— Nu sînt întotdeauna bun pentru taifasuri.

— S-a obişnuit cu tine. Te-a îndrăgit.

— M-a îndrăgit, asta-i prea mult spus. S-a obişnuit, asta nu înseamnă nimic. Şi nu sînt vinovat nici de una, şi nici de alta.

— I-ai întins mîna, l-ai scos din singurătate, şi apoi l-ai părăsit. De ce?

— Nu mă pot lega de nimeni pe viaţă. Asta-i nenorocirea mea. Încerc şi nu izbutesc. Ce-i ciudat în asta?

— Aş vrea să ştiu pricina.

— Pricina e în mine.

— Bine, mă duc. Iartă-mă.

— Mi-ai spus că l-ai iubit. Eşti sigur de asta?

— Nu ştiu.

— Atunci nu l-ai iubit. De ce l-ai adus la tine, dacă n-ai vrut să ai grijă de el?

— Am avut grijă.

— Ţi-ai făcut datoria numai, aşteptînd recunoştinţa lui. Iar el se depărta tot mai mult şi se întărea în ură.

— În ură? Faţă de cine?

— Faţă de oricine. Poate şi faţă de tine.

— De ce m-ar urî? am întrebat, uluit de această întorsătură, deşi mă gîndisem la ea şi mai-nainte.

— Trebuia să ţi-l faci prieten, sau să-l alungi. Aşa v-aţi încurcat ca doi şerpi care şi-au înghiţit unul altuia coada şi nu se mai pot desface.

— Am nutrit nădejdea să faci tu ceea ce n-am izbutit eu.

— Şi mie mi-ar fi plăcut s-o facă altul în locul meu. Şi toţi oamenii doresc la fel. De aceea nici nu facem nimic. Ajunge. Sînt aşteptat.

Duhnea a rachiu şi a tutun, era ursuz şi repezit, gata de harţă, nesuferit.

— Toate astea Iusuf ţi le-a spus? S-a întors şi a plecat fără o vorbă. Bine că l-am văzut şi aşa.

Hasan e schimbător. Hasan nu ştie ce vrea, sau ştie, dar nu poate. Hasan e binevoitor, dar nestatornic, Hasan încearcă, dar nu izbuteşte, şi poate că într-adevăr nenorocirea lui stă în asemenea începuturi fără sorţi de

izbîndă, în durarea unor punţi peste care nu va trece niciodată. E blestemul dorinţei care nu se stinge, dar nici nu se înfăptuieşte. Caută necontenit, cu însufleţire, apoi dă repede înapoi, sterp şi găunos. Parcă l-ar atrage ideea dar l-ar respinge omul. Este o meteahnă ciudată şi un chin: nu că se lasă păgubaş, ci că o ia mereu de la început. Atunci totul e în el, şi nu în altul.

Şi totuşi căutam pricina în afara lui.

E vinovat fiindcă l-a alungat pe Iusuf. Şi totuşi, mă întrebam, cu totul în afara logicii: de ce? Fără să-mi dau seama că astfel trec vina asupra altuia.

Căutam pricina pentru care însufleţirea lui Hasan s-a stins atît de repede. Ce a făcut Iusuf? Am vrut ca Hasan să mi-o spună, dar el a luat toată vina asupra lui. Am trecut-o pe răbojul lui, dar mă întrebam în contitinuare; ce a făcut oare Iusuf?

Îmi puneam singur întrebarea, îl întrebam şi pe Hasan. Mă chinuia taina, ca întunericul, apucat cum eram îl puneam în legătură, ca şi pe toate celelalte, cu nenorocirea mea, care mă împrejmuise devenindu-mi hrană şi aer, miezul şi inima vieţii. Trebuia s-o dezleg, de asta depindea totul, şi mă chinuiam înfrigurat, trecînd prin sită din nou fiecare om, fiecare întîmplare, fiecare cuvînt care mă privea pe mine şi pe fratele meu mort. Oare poate rămîne o taină deplină ceea ce se întîmplă între oameni?

Ruptura asta m-a făcut să mă întorc înapoi.

Totul se repeta în mintea mea de nenumărate ori, totul îmi era cunoscut, şi totuşi răscoleam din nou tot ce se depusese, pînă cînd din jocul acesta chinuitor au început să se înfiripe legături neaşteptate şi presimţirea tulbure a unei dezlegări. În clipele cînd vedeam limpede mi se părea că nu au nici un rost aceste scormoniri obositoare, că nu-mi poate aduce nimic această căutare a unui sens ascuns în cele mai neînsemnate cuvinte sau gesturi ale cuiva, dar nu mă puteam lăsa, mă simţeam prins ca într-un joc al soartei. Cînd voi îmbina totul laolaltă, voi vedea ce am reuşit să adun. Totul semăna cu un joc de noroc, la fel de fără

speranţă şi la fel de pătimaş. Nu mă aşteptam la un cîştig sigur, dar şi nesiguranţa îşi avea farmecul ei. Mă îmbărbătau grăunţele de aur peste care dădeam, îndemnîndu-mă să caut vina.

Dar poate că nu era decît o apărare de spaima care m-ar fi putut cuprinde. Nu era departe, pîlpîia în jurul meu, ca un cerc de foc. Mă amăgeam că fac ceva, că mă apăr într-un fel, că nu sînt cu totul neajutorat. Nu era uşor să rechem în minte oamenii cu care mă întîlneam odinioară şi să-i silesc să rostească din nou vorbe cunoscute. Dar izbuteam ca în mişcarea asta a nălucilor, în zumzet, în şoapte, în învălmăşeală, în aceste împerecheri de cuvinte uneori smintite să mă leg de un gînd, cum se leagă marinarul de catarg ca să nu-l ia valul stîrnit de furtună.

Iar după ce voi dezlega nodurile, după ce voi alege tot ce-am adunat, voi şti dacă am fost aruncat din întîmplare în matca cea tulbure, sau există pricini şi vinovaţi.

În lumea-mi însinguratã, înconjurat de susurul necontenit al ploii, de gînguritul porumbeilor, de mahmureala zilei înnorate sau de întunericul nopţii negre, odaia mea era populată de martori, nevinovaţi la început, neliniştiţi ca şi mine, dar treptat izbuteam să-i aduc la ordine, alegîndu-i unul cîte unul ca la instrucţie. Îi împărţeam în importanţi şi neimportanţi. Neimportanţi sînt cei care sînt vinovaţi, căci cu ei e limpede. Importanţi sînt cei care n-au spus totul.

Iar cînd am adunat laolaltă tot ce am putut din vorbele schimbate între mine şi ei, acum sau mai demult, mi-am dat seama că trebuie să-mi verific îndoielile şi presimţirile. Asta n-o mai puteam face doar cu umbre şi vorbe, care rămîneau mereu aceleaşi. Am pornit deci în întîmpinarea dezlegării, printre oamenii vii.

Am aşteptat doar să treacă oarecare timp, ca totul să fie dat uitării. Din fericire, oamenii uită uşor ceea ce nu-i priveşte. Încercam să conving pe toată lumea că şi eu am uitat, sau am iertat, sau m-am speriat, că m-am refugiat în rugăciuni. Creadă fiecare ce-o vrea.

L-am chemat pe Mula-Iusuf. Şi pe el îl silisem în cercetările mele din nopţile însingurate să repete tot ce a vorbit şi a făcut. Eram tulburat, căci discuţia era foarte însemnată. Am recunoscut că am greşit în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor, purtîndu-mă necugetat la nenorocire şi de loc vrednic de funcţia pe care o îndeplineam. M-au orbit durerea şi iubirea, şi asta-i singura mea justificare. Am uitat că Dumnezeu a vrut aşa şi că ne-a pedepsit pe fratele meu sau pe mine, sau pe amîndoi, pentru păcate pe care nu le ştim. Cu mîna altuia, dar din voinţa sa.

Asculta recules, fără fereala cu care se apăra de obicei. Fie din pricina glasului meu smerit, scăzut, fie că i s-a deşteptat durerea propriei nenorociri, fapt e că se uita la mine liber şi deschis. Şi totuşi era neliniştit, aproape întărîtat.

— Care păcate? întrebă el duşmănos.

— Le vom afla în ziua Judecăţii de apoi.

— E departe Judecata de apoi. Ce să facem pînă atunci?

— Să aşteptăm.

— Dar e vinovată sau nu acea mînă străină cu care Dumnezeu ne pedepseşte?

M-a uimit. Niciodată n-a vorbit atît de aspru şi n-a întrebat atît de mînios. Mi-a întrerupt spovedania şi a deschis vorba despre el. Se gîndeşte la ostaşii care i-au omorît mama, pentru păcatele ei ciudate, şi la el, cel fără nici un păcat. El singur a grăbit ceea ce doream.

— Nu ştiu, fiul meu, am spus liniştit. Ştiu doar că toţi vom răspunde în faţa lui Dumnezeu pentru ce făptuim. Şi ştiu că nu sînt toţi oamenii vinovaţi, ci numai acei care într-adevăr sînt.

— Nu întreb pentru cei care au făcut rele, ci pentru cei ce le-au îndurat.

— Întrebi pentru tine. Ţie ţi s-a făcut un rău. De aceea nici nu ştiu să răspund. Dacă aş spune că nu sînt vinovaţi te-aş supăra, şi nici nu ar fi drept. Iar dacă aş spune că sînt

vinovaţi, aş înteţi ura din tine.

— Ce ură? Pe cine urăsc eu?

— Nu ştiu. Poate şi pe mine.

Stătea lîngă fereastră, privindu-şi degetele împreunate; în spatele lui se vedea ziua cenuşie şi un cer înnourat, asemănător cu el. Cînd a auzit cuvintele lui Hasan, s-a întors brusc şi m-a privit năucit, uluit, aspru, într-adevăr cu ură. Dar numaidecît şi-a întors privirea şi a spus aproape în şoaptă:

— Eu nu te urăsc.

— Slavă Domnului, am spus, grăbindu-mă să-l liniştesc, temîndu-mă să nu plece, cum făcea înainte. Slavă Domnului. Aş vrea să-ţi recîştig încrederea, dacă am pierdut-o. Dacă nu, cu atît mai bine. Preţuiesc prieteniile noi, ele aduc dragostea de care oricînd avem nevoie, dar prieteniile vechi înseamnă mai mult decît dragostea, ele sînt o parte din noi înşine. Eu şi cu tine sîntem ca două plante care au crescut împreună, am avea de suferit amîndoi dacă ne-am despărţi, avem rădăcinile împletite, şi ramurile. Şi totuşi, am fi putut mai mult decît să creştem pe acelaşi muşuroi al amintirii, trăindu-ne fiecare viaţa lui. Puteam fi una. Îmi pare rău acum, pentru tot ce n-am făcut. De ce am tăcut? Ştiam doar că fiecare din noi se gîndeşte la cele întîmplate, asta nu se poate uita. Pe mine mă învinuiesc mai mult decît pe tine, sînt mai bătrîn, cu mai multă experienţă. Mă justifică doar faptul că ştiam că dragostea mea faţă de tine este mereu aceeaşi. Fereala ta mă ţinea la depărtare. Ai păstrat cu înverşunare durerea ta în tine, cum îşi ţine maimuţa copilul mort la piept. Cei morţi trebuie înmormîntaţi, spre binele nostru, al celor vii. Numai eu te-aş fi putut ajuta în asta. De ce nu m-ai întrebat niciodată despre mama ta? Eu singur ştiu totul despre ea. Nu te crispa, nu te închide, n-am să-ţi spun nimic ce ţi-ar putea pricinui durere, am iubit-o şi pe ea, ca şi pe tine.

— Ai iubit-o?

Vocea îi e tulbure, hîrîită, primejdioasă.

— Nu te speria. Am iubit-o ca pe o soră.

— De ce ca pe o soră? A fost curvă.

M-a speriat chipul lui, necunoscut pînă atunci, aspru, necruţător, gata de orice, deşi ştiam că este crud şi că se chinuie din pricina durerii înviata în urma discuţiei despre mama lui. M-a uimit şi sălbăticia cu care-şi răscolea rănile. Oare suferă chiar atît de mult?

Am spus, încercînd să-l potolesc:

— Eşti crud, pentru că ţi-e greu. Mama ta a fost o femeie de treabă, o victimă, nu o păcătoasă.

— Atunci de ce au omorît-o?

— Fiindcă erau nişte proşti.

Tăcea, privind la podele, puteam să-mi închipui cît îi era de greu, deşi, înfiorat, abia ghiceam grozăvia durerii sale. Atunci a întrebat, privindu-mă în duşmănie, cu ultima speranţă că nu mă voi putea apăra.

— Dar tu ce ai făcut?

— Zadarnic i-am rugat s-o lase în pace. Şi te-am dus pe tine în alt sat, să nu vezi. Pe urmă am plîns, ascuns, singur, scîrbit de oameni şi compătimindu-i, căci toată ziua şi-au ascuns ochii unii de alţii de ruşine.

— O zi nu e prea mult. Cine a... Cum au omorît-o?

— Nu ştiu. N-am putut să mă uit. Şi n-am vrut să întreb.

— Ce au vorbit pe urmă despre ea?

— Nimic. Oamenii uită repede ceea ce nu le face cinste.

— Iar tu?

— Am plecat curînd. Mi-era ruşine pentru ei. Şi-mi părea rău şi de ea, mult. Şi mai ales de tine. Am fost prieteni, n-am avut niciodată un altul mai bun.

Şi-a închis ochii şi a început să se legene, ca ameţiţii.

— Pot să plec? a întrebat încet, fără să se uite la mine.

— Eşti bolnav?

— Nu sînt bolnav.

I-am pus mîna pe frunte, făcînd cu silă gestul obişnuit, gata să mă opresc, simţind cum palma îmi arde înainte de a-l atinge. Iar cînd i-am atins pielea fierbinte, abia s-a

stăpînit să nu-şi tragă capul, nefiresc de ţeapăn, de parcă ar fi aşteptat cuţitul.

— Du-te, am spus. Ne-am scos amîndoi sufletul cu această discuţie. Trebuie să ne obişnuim.

A ieşit, împleticindu-se.

I-am poruncit lui Mustafa să-i facă rost de nişte miere, îl trimiteam să se plimbe, îl îndemnam să se apuce din nou de copierea Coranului, mă îngrijeam să-i fac rost de cerneală roşie şi aurie, dar el refuza, făcîndu-se tot mai ciudat şi mai închis. Parcă grija mea i-ar fi fost un chin.

— Ai să-l răsfeţi, mi-a spus hafiz-Muhamed, chipurile cu dojana, dar nu era greu de văzut că e mulţumit. Îl tulbura bună_tatea altora, deşi el însuşi n-a vrut niciodată să se apropie de nimeni. Bunătatea era pentru el ca răsăritul soarelui: frumoasă pentru privit.

— A slăbit, am spus apărîndu-mă. Se petrece ceva cu el.

— A slăbit, e adevărat. N-o fi cumva îndrăgostit?

— Îndrăgostit?

— De ce te miri? E tînăr. Cel mai bine ar fi să se însoare şi să iasă din tekie.

— Pe cine să ia? Pe cea de care e îndrăgostit?

— Nu, nicidecum! Dar ce, puţine fete sînt în oraş?

— Văd că ştii cîte ceva. De ce mă laşi să ghicesc?

— La drept vorbind, nu ştiu prea multe.

— Spune cît ştii.

— Poate nu-i cinstit să vorbesc. Poate nu-i decît o părere a mea.

N-am stăruit, ştiam că se înşală, şi mai ştiam că va spune ce ştie. Codeala lui prefăcută e caraghioasă, că doar de asta a deschis vorba, ca să spună totul. Şi cine ştie ce o fi văzut şi ce şi-o fi închipuit în naivitatea lui. Nu mă aşteptam la prea mult de la povestea lui.

Dar cînd a spus-o, mi s-a părut ciudată. Se ducea într-o zi la tatăl lui Hasan, spuse, şi la poarta casei cadiului l-a văzut pe Mula-Iusuf. Stătea nehotărît, se uita la ferestre, a luat-o spre poartă, s-a oprit apoi şi, privind înapoi, a plecat

de acolo. Voia ceva, aştepta ceva, sau căuta pe cineva. Iar cînd s-au întîlnit, hafiz-Muhamed nu l-a întrebat nimic, iar flăcăul i-a spus că a trecut din întîmplare, plimbîndu-se. Şi tocmai faptul că a spus asta i-^a trezit bănuiala şi grija, căci era limpede că nu trecuse din întîmplare şi nici nu se plimba. Şi ar vrea să nu-i fie adevărată bănuiala. De aceea a şi tăcut, uite pînă acum.

— Ce-ai bănuit? am întrebat speriat, pus pe neaşteptate în faţa dezlegării tainei.

— Apoi, mi-e ruşine şi să spun. Dar s-a purtat ciudat. Şi apoi, a minţit ca să se justifice, înseamnă că se simţea vinovat. Mi-a trecut prin minte că s-a îndrăgostit.

— De cine să se îndrăgostească? De sora lui Hasan?

— Vezi, şi tu te-ai gîndit. De nu-i adevărat, Dumnezeu să mă ierte pentru gîndul păcătos.

— S-ar putea, am spus sumbru. Cîte nu li se întîmplă oamenilor!

— Ar trebui să vorbească cineva cu el. Ca să nu sufere în zadar.

— Crezi?

M-a privit uimit, neînţelegînd întrebarea mea, neînţelegînd nici că era o răutate, şi a spus că-i pare rău de băiat, o să-l mănînce mai rău decît rugina această dragoste fără nădejde şi ar putea să ne facă de ruşine şi pe noi şi pe el. Ruşine în faţa lumii, şi în faţa ei, femeie măritată şi cinstită. Iar el, hafiz-Muhamed, se va ruga lui Dumnezeu să-l abată pe flăcău din acest drum, iar pe el să-l ierte dacă a văzut greşit şi s-a gîndit cu păcat.

Era amărît cînd spunea toate astea, se căia. Dar l-ar fi ros mai rău dacă ar fi tăcut.

Unde nu-i norocul să fie adevărat ce vorbeşte acest om care se teme de păcat chiar şi acolo unde nu este. Dar poate că o fi? De ce n-ar fi cu putinţă?

M-a încălzit acest gînd urît, l-am desfăşurat într-o clipă, i-am dat aripi, descoperind posibilităţi măreţe ascunse în el. Îmi aminteam de mîinile frumoase ale femeii, care se mîngîiau una pe alta, strîngîndu-se pătimaş, şi de forţa

necheltuită izvorînd din ochii ei reci, ca o apă adîncă, şi de neîndurarea ei calmă, cu care se răzbună la nevoie. Şi ţineam minte şi faptul că totul se isprăvise la ora aceea, că Harun era mort cînd mi-a cerut să-l trădez pe Hasan. Poate că n-a ştiut de fratele meu, poate că nici nu i-a auzit vreodată numele, dar eu treceam asta cu vederea, în amintirea mea ea a rămas crudă ca şi soţul ei, cadiul, pentru mine ei au rămas două scorpii însetate de sînge şi inima mea nu le putea dori nici, un bine. De aceea ura chiuia în mine: unde nu-i norocul! O vedeam subjugată, într-o clipă de slăbiciune, de tinereţea lui Iusuf, iar pe cadiu acoperit de ruşine, prin străvechea dreptate a păcatului.

Dar am alungat repede gîndul, ştiam că este urît şi că m-a înjosit, făcîndu-mă să doresc o răzbunare meschină. Dar mi-a dezvăluit şi un lucru mai important: a scos la iveală neputinţa mea, şi frica de ei, iar frica şi neputinţa nasc imbolduri josnice. În gînd, am dat locul meu în luptă altuia, şi măcar pentru o clipă, de pe margine, m-am desfătat cu înfrîngerea lor. Dar ce înfrîngere este aceasta, ce răsplată ar mai fi faţă de ceea ce am pierdut eu?

M-am ruşinat, şi m-am speriat. Nu, am spus, neclintit, nu vreau aşa. Orice aş hotărî, va trebui să fac eu singur. Fie să iert, fie să mă răzbun. Aşa e cinstit.

L-am chemat iar pe Mula-Iusuf, după convorbirea cu hafiz-Muhamed. L-am primit uitîndu-mă la darul lui Hasan, cartea lui Abul-Faradj legată în saftian, cu patru păsări de aur pe copertă.

— Ai văzut asta? Un dar de la Hasan.

— Ce frumoasă-i!

Pipăia cu degetele saftianul şi aripile întinse ale celor patru păsări, privea minunatele iniţiale şi literele frumos ornate, transfigurat la faţă. Frumuseţea aceasta, care-i trezea o tulburare ciudată, i-a adormit neliniştea cu care intrase în cameră.

Ştiam că aş cîştiga mult dacă l-aş lăsa să aştepte, să se teamă, încercînd să-şi închipuie convorbirea noastră, să răscolească înfrigurat prin sipetul păcatelor sale, căci are

destule, sînt sigur. Dar m-am lăsat păgubaş de acest cîştig pe care mi l-ar fi adus spaima lui. Îmi plăcea mai mult încrederea.

Am spus că mă întorc anume la discuţia pe care am avut-o, căci frămîntarea lui nu s-a potolit încă, iar ăsta-i lucrul cel mai rău din toate, o ştiu din experienţă, cînd nu putem să ne hotărîm, cînd ne lăsăm sfîşiaţi de chinuri, uneori fără să ne putem da seama prea bine de unde vin ele, şi cînd ne clatină orice adiere, gata să ne smulgă din rădăcini. Aş vrea să-l ajut, pe cît îmi stă în putinţă, şi cît vrea el să primească. Fac asta pentru el, dar şi pentru mine, poate că sînt vinovat în faţa lui, n-am izbutit să mi-l apropii mai mult şi astfel să-i redau siguranţa de sine. Mi-am pierdut fratele, să-i ţină el locul. Nu cer să-mi spună ce se întîmplă cu el, fiecare are dreptul să-şi păstreze gîndul pentru sine, oricare ar fi el, şi nici nu este totdeauna uşor să vorbeşti, adesea ne învîrtim ca nişte titirezi, fără să ne putem găsi locul, înnebuniţi de nesiguranţă. Pendulăm între deznădejde şi dorinţa de liniştire, fără să ştim ce e al nostru. A te opri într-un punct, a te îndrepta într-o parte anume, asta-i ce ne trebuie, dar e greu de făcut. Orice hotărîre, în afară de cea care ne lasă cu cugetul împovărat, este mai bună decît descumpănirea pe care ne-o dăruieşte nehotărîrea. Dar hotărîrea nu trebuie grăbită, trebuie doar ajutată să se nască, cînd îi vine sorocul. Chinurile cumpănirii ne pot fi uşurate de prieteni, dar ei pot doar să le uşureze, nicidecum să le înlăture. Şi totuşi, e nevoie de prieteni, ca şi de moaşe la naştere. Şi asta o ştiu din experienţa mea. Cînd mi-a fost cel mai greu, cînd m-am gîndit că singura ieşire e să-mi iau viaţa, Dumnezeu mi l-a trimis pe Hasan. Să mă îmbărbăteze şi să mă ridice. Atenţia şi bunătatea lui, şi, poate am dreptul s-o spun: iubirea lui, mi-au redat încrederea în mine şi în viaţă. Semnele acestei atenţii unora le pot părea mărunte, dar pentru mine au avut o valoare nepreţuită. Rotirea mea bezmetică s-a oprit, groaza mea s-a potolit, în gheaţa care m-ar fi ferecat am simţit vîntul cald al bunătăţii omeneşti, să mă ierte el,

Mula-Iusuf, că mă tulbură şi acum simţământul acesta scump, dar un dar mai de preţ eu n-am primit de la nimeni în viaţă. Am fost singur, părăsit de toţi oamenii, lăsat în liniştea pustie a nenorocirii mele, ca nedreptatea să se săvîrşească asupră-mi pînă la capăt, la un pas de a mă îndoi de tot ce credeam, căci se prăbuşea totul îngropîndu-mă. Dar iată, a fost de ajuns să ştiu că există un om bun pe lume, fie şi unul singur, ca să mă împace şi cu ceilalţi oameni. Poate că este ciudat că dau faptei lui, care ar trebui să fie obişnuită între noi, o importanţă atît de mare, şi că-i sînt atît de recunoscător. Dar am văzut că o asemenea faptă nu este de loc obişnuită, şi că ea l-a înălţat pe omul acesta din mijlocul celorlalţi oameni. Şi mai eram şi vinovat faţă de el, aşa că ajutorul lui îmi este şi mai scump.

Mula-Iusuf a ridicat capul.

Da, vinovat. I-am făcut un lucru urît, foarte urît. N-are a face în ce fel, n-are a face de ce. Poate că aş putea găsi o cauză şi o justificare, dar asta n-are importanţă. Prietenia lui mi-a fost trebuincioasă precum aerul, dar eram gata să o pierd, căci nu puteam să ascund minciuna în faţa lui. Doream să mă ierte, dar el a făcut mai mult: mi-a dăruit iubirea lui.

— I-ai făcut vreun rău? întrebă Mula-Iusuf cu greutate.

— L-am trădat.

— Dar dacă te-ar fi dispreţuit? Dacă te-ar fi alungat? Dacă ar fi spus tuturor despre trădarea ta?

— L-aş fi respectat şi aşa. Încă o dată m-a făcut să înţeleg că adevărata nobleţe nu se drămuieşte. M-a ajutat îndoit, şi tot îndoit s-a îmbogăţit. I-am spus lui Hasan că oamenii de felul lui sînt o adevărată binefacere, un dar pe care ni-l trimite însuşi Dumnezeu, şi într-adevăr ored că aşa e. El simte cu un simţ necunoscut cine are nevoie de ajutor, şi i-l oferă ca pe un leac. E un vrăjitor, fiindcă e un om. Şi niciodată nu-l părăseşte pe cel care l-a ajutat, e mai credincios decît un frate. Cel mai frumos e că iubirea lui nici nu trebuie măcar s-o meriţi. Dacă ar fi trebuit s-o merit,

nici n-aş fi avut-o, sau aş fi pierdut-o de mult. El o păzeşte singur, el o dăruieşte, fără alt motiv decît trebuinţa pe care o simte el însuşi, şi fără altă răsplată decît mulţumirea lui şi fericirea celuilalt. Mi-am însuşit învăţătura pe care mi-a dat-o, că omul primeşte atunci cînd dă. Şi nu mai sînt aşa nevolnic, iubirea lui m-a întărit, m-a făcut vrednic să fiu şi eu sprijin pentru altul. M-a făcut vrednic de iubire, am s-o dăruiesc lui, lui Mula-Iusuf, dacă poate să-i fie de vreun ajutor.

Zîmbeam domol şi cald, adunînd poate cu greu laolaltă tot ce doream să spun şi ce-mi părea însemnat, puţin neliniştit şi la gîndul că Hasan nu s-ar justifica atît pentru prietenia lui. Dar fiecare cu felul lui, iar sarcina mea este mai grea.

Mula-Iusuf se arăta mai închis şi mai tăcut decît la prima discuţie. Dar nu mai puţin zbuciumat. Stătea în faţa mea în genunchi, chircit, înfrigurat, încercînd necontenit să slăbească încleştarea degetelor pe care şi le înfigea în coapsă, deschizînd şi închizînd neputincios ochii fierbinţi, ridicîndu-i înspre mine chinuit. Nu putea ascunde ce furtună pustiitoare stîrneau în el vorbele mele. La un moment dat, cînd mi s-a părut că a izbucnit în hohote, am vrut să-l las să plece, să nu-l mai chinui nici pe el, nici pe mine, dar m-am silit să termin ce începusem. Asupra noastră se săvîrşea destinul.

Am spus că prietenia lui Hasan şi acest dar, de la care a început totul între noi, m-au îndreptat spre gînduri şi hotărîri salvatoare. Singurul lucru care mi-a rămas de acasă, de la mama, este o basma cu patru păsări de aur brodate, pe care o păstrez în sipet. Hasan le-a trecut pe coperta cărţii, şi m-a înduioşat ca pe un copil, ca pe un prost. Şi atunci am înţeles lucrul cel mai de seamă. Îşi mai aminteşte oare, l-am întrebat pe Iusuf, de pasărea de aur care aduce fericirea? Acum am înţeles: este prietenia, dragostea pentru aproapele. Tot restul poate să amăgească, asta nu poate. Tot restul poate să piară şi să ne lase pustiiţi, asta nu poate, căci depinde de noi.

Nu-i pot spune: te rog să-mi fii prieten. Dar pot spune: am să-ţi fiu prieten. Nu am pe altul mai apropiat decît pe el, pe Iusuf. Să-mi ţină loc de fiu, pe care nu l-am avut! Să-mi fie în locul fratelui, pe care l-am pierdut! Iar eu am să-i fiu tot ce-şi doreşte şi nu are. Acum sîntem egali, ne-au nenorocit oamenii răi. De ce să nu ne fim unul altuia alinare şi apărare? Mie poate o să-mi fie mai uşor, căci îl am mereu în inimă pe băiatul din cîmpie, chiar şi atunci cînd nefericirea mea mi-a fost mai presus de orice. Dar nădăjduiesc că nici lui n-are să-i fie greu: am să fiu răbdător, am să aştept să reînvie o prietenie pe care, ştiu bine, a simţit-o cîndva pentru mine.

Nu s-a frînt? Nu a gemut? Nu şi-a oprit ţipătul chiar la marginea buzelor uscate?

E în zadar, nu e nici o scăpare, prietene nesortit.

De aceea pot să-i spun (am continuat neînduplecat) şi lucruri pe care nu le-aş spune dacă n-aş ţine la el. Sau le-aş spune altfel, cu alte gînduri, urmărind să apăr renumele ordinului nostru. Aşadar, să ia asta drept o vorbă prietenească, care ne priveşte numai pe mine şi pe el. N-are să-mi fie uşor să spun, nici lui să audă, dar ar fi şi mai rău dacă am tăcea.

Da, a spus abia suflînd, speriat, cu o curiozitate pătrunsă de nelinişte, buimăcit de-a binelea de ceea ce auzise şi neştiind dacă asta era totul, căci încordarea lui arăta că mereu mai aşteaptă ceva, ceva important, cel mai important dintre toate: cauza ultimă a acestei discuţii. I-am dat-o, fără să dezvălui nimic, am lăsat ca el singur să se dea de gol.

Am spus:

Nu-l întreb pe unde umblă şi ce face, am aflat din întîmplare, şi-mi pare rău că am aflat, dacă este adevărat lucrul de care mă tem. (Mi se părea că o să-i iasă ochii din cap, se uita la mine ca la o viperă, vrăjit, grăbind cuvintele mele, şi temîndu-se de ele). Ce a căutat la poarta cadiului? De ce se-ngălbeneşte? De ce tremură? Poate că este mai bine să întrerup discuţia, dacă-l tulbură atît, şi totuşi, chiar

asta mă îndeamnă să merg mai departe, căci se pare că nu-i o treabă nevinovată. Ştiu destule despre el, ştiu sau presupun ce se întîmplă cu el, şi deşi totul este urît, tulburarea lui este o dovadă că e încă vie conştiinţa lui şi că îl mustră.

Capul flăcăului se lăsa tot mai jos, se îndoia sub povara spaimei care-l frîngea, de parcă-i plesneau vertebrele.

A încercat să repete, slab, că a trecut din întîmplare, dar am dat din mînă, nevrînd nici să aud de asta.

Aştepta, fără suflare, aşteptam şi eu abia suflînd. Pînă în ultima clipă n-am ştiut dacă voi spune ceea ce era singurul lucru important, pentru care l-aş frige pe foc ca să recunoască. Striga totul în mine, înnebunit, însîngerat, dar îmi opream învinuirea cu buzele care se muşcau luptînd să nu o scape. Dacă-l va birui pînă la capăt frica şi-l va face să tăgăduiască totul, voi rămîne nelămurit.

În felul ăsta am făcut să se încordeze pînă la sfîrşit, l-am înnebunit: aproape că mă aşteptam să-şi arate dinţii, să înceapă să mîrîie, să se repeadă să mă sfîşie, pentru a vedea ce se ascunde în inima mea.

Asta mă întărea în bănuiala mea, dar nu aveam încă dovezi.

Acum trebuie să slăbesc iute strînsoarea, să pară totul un fleac. Dacă îi va apare pe chip o uşurare, atunci sînt pe drumul cel bun. Este vinovat.

Potolindu-mi zbuciumul dinlăuntrul meu şi vuietul asurzitor al sîngelui, am repetat presupunerea naivă a lui hafiz-Muhamed că ar fi îndrăgostit de sora lui Hasan. Mi-ar părea rău, căci inima lui, însetată de iubire, s-ar înnegri şi s-ar usca din pricina acestei dorinţe păcătoase şi fără de nădejde. Asta l-ar doborî de tot şi l-ar înstrăina de oameni, poate chiar şi de mine. Şi să nu-mi ia în nume de rău, îi vorbesc cum i-aş vorbi fratelui meu, căruia sfaturile mele nu-i mai pot fi de nici un ajutor. Iar de ce plîng, va înţelege, nădăjduiesc, poate chiar şi acuma, sau poate mai tîrziu, cînd cea mai mare parte a vieţii o va avea în urma sa, cînd va fi nevoit să se gîndească numai la pierderi, şi să lupte să

păstreze dragostea prietenilor care i-au mai rămas.

Plîngeam cu adevărat, cu lacrimi de durere şi de furie, tulburat ca şi tînărul buimăcit. Mai lipsea să încheiem cu o îmbrăţişare discuţia asta cumplită. Atîta n-aş fi putut să mă prefac. Iar dacă el ar fi făcut-o, mă tem că l-aş fi sugrumat, căci ştiam totul.

Ştiam totul. Cînd am ieşit din desişul vorbelor ocolite, unde o mie de cuţite erau ridicate, dar numai unul ucigător, şi el îl aştepta pe acesta, cînd l-am scos în luminiş, dezlegînd nenumăratele noduri cu care-l legasem strîns, pînă la sînge, cînd l-am eliberat de spaima-i animalică cu mustrarea mea blîndă, deasupra lui s-a deschis pe neaşteptate un cer senin, fără ameninţări, şi pe faţa-i chinuită s-a aprins o uimire sălbatică, o bucurie nebună pentru viaţa dăruită.

Prostul, mă gîndeam privindu-l cu ură, crede că a scăpat din laţ.

Dar atunci s-a petrecut un lucru la care nu mă aşteptam, cu totul neprevăzut. Bucuria eliberării l-a luminat numai pentru o clipă, pierzîndu-şi imediat forţa şi prospeţimea de la început. Aproape în aceeaşi clipă l-a muşcat un alt gînd, chipul lui şi-a pierdut vioiciunea, împovărîndu-se de o tristeţe neajutorată.

De ce? S-a ruşinat oare de bucuria sa? L-o fi frînt bucuria neaşteptată? I s-o fi făcut milă de neştiinţa mea copilărească? Sau şi-o fi dat seama cît de primejdioasă e această renunţare?

Încet, cu mişcări ciudat de domoale, s-a aplecat cu fruntea pînă la podea, de parcă s-ar fi închinat, de parcă s-ar fi prăbuşit, s-a sprijinit greu în mîini, părea că nu-l vor putea ţine, şi s-a ridicat, ca prin vis. Şi a ieşit ca prin vis, pierdut de tot.

Am fost crud cu el, şi cu mine. Dar n-am avut altă ieşire. Am vrut să aflu. Hasan trăia printre altfel de oameni, în altă lume, şi totul i se dezvăluia uşor. Mie nu-mi spunea nimeni nimic şi a trebuit să întorc pe dos sufletul meu şi al lui Iusuf ca să ajung la adevăr. Lung a fost drumul acesta,

aflam puţin cîte puţin, picătură cu picătură. Mi-a trebuit mult timp ca să aflu ceea ce doi oameni obişnuiţi îşi şoptesc unul altuia la un colţ de stradă, într-o întîlnire scurtă. M-a izbit ca un pumn gîndul care mi s-a dezvăluit atunci: ce departe sînt de oameni, cît de singur. Dar am amînat gîndul acesta pentru mai tîrziu, cînd totul se va fi isprăvit.

Ploile au încetat, au urmat, aproape fără nici o trecere, zile calde cu soare. Am ieşit pe uliţe şi am umblat mult de-a lungul rîului, uitîndu-mă cum abureşte pămîntul sub iarba grasă, îmi opream ochii asupra seninului larg al cerului, era la fel ca şi deasupra cîmpiei din meleagurile mele natale, nu simţeam dorinţa să plec, pierise frica şi vuietul ameninţător al apelor năboite din întuneric, pierise şi neputinţa mea. Iată-mă! spuneam cuiva cu răutate, ştiind că sînt o primejdie numai şi pentru faptul că trăiesc. Simţeam nevoia să mă mişc, să fac ceva anume, folositor.

Aveam un ţel.

M-am dus printre oameni, smerit, liniştit, înarmat cu răbdare. Primeam cu recunoştinţă tot ce-mi puteau da, şi sudalme, şi ocărî, şi lămuriri.

Nu mergeam la nimereală. Chiar dacă mă abăteam din drumul drept, chiar dacă rătăceam, întotdeauna mă întorceam la drumul căutat. Mă conducea rîvna mea şi cuvîntul unuia sau altuia, o vorbă în doi peri, bucuria unora în faţa nenorocirii mele, sau mirarea iscată de schimbarea mea, şi păşeam tot mai sigur pe urmele tainei, tot mai bogat şi tot mai sărac de pe urma acestor dibuiri, de pe urma frînturilor de adevăr cuprinse în vorbele de ură sau de compătimire.

Am stat de vorbă cu pazvangiul, cu Kara-Zaim, cu gardieni, cu slujbaşi, cu dervişi, cu înrăiţii, cu nemulţumiţii, cu suspecţii, cu oameni care, fiecare în parte, ştiau puţin, dar toţi la un loc ştiau tot, – îmi luam îfăţişarea paşnică a omului care nu caută nici dreptate, nici răzbunare, ci care vrea să înnoade la loc legăturile rupte cu lumea şi să-şi găsească liniştea în iubirea faţă de Dumnezeu, singurul

lucru care ne rămîne chiar şi după ce pierdem totul. Mulţi au fost neîncrezători, mulţi grosolani şi cruzi, dar rămîneam smerit şi cînd mă umpleau de ocări, străduindu-mă să prind, fie şi cu capul plecat, măcar un crîmpei de adevăr, în tremurul vocii, în înjurătură, în bucuria răutăcioasă, în mila prefăcută sau adevărată, chiar în nobleţe, care mă mira mai mult decît răutatea. Şi ţineam minte totul.

Cînd am ajuns la capătul acestui drum spinos, aflînd şi lucruri de care n-aveam nevoie, naivitatea mea a murit de ruşine.

Astfel am isprăvit ultima şcoală şi am ajuns la capăt. Trebuia să se întîmple ceea ce aşteptam. Dar nimic nu mai avea să se întîmple, şi nici nu mai aşteptam nimic. Eram zdrobit, asta-i tot ce înfăptuisem. Iar printre oameni a rămas o poveste frumoasă despre un derviş caraghios care vorbise cu ei potolit despre viaţa lor şi a lui, îndemnîndu-i la iubire şi iertare, precum şi el a iertat, şi care încercase să-i împace vorbindu-le de Dumnezeu şi de credinţă, de lumea cealaltă, mai frumoasă decît asta.

Întorcîndu-mă de la Abdulah-efendi, şeicul tekiei lui Sinan (am ajuns chiar şi pînă la el: a reieşit că ne-am îndoit unul de celălalt şi că amîndoi ne-am înşelat, şi numai Dumnezeu ştie cît rău mi-a făcut el mie şi cît eu lui din pricina acestei bănuieli neîntemeiate), l-am văzut pe Mula-Iusuf în grădină în partea dinspre rîu. Cînd am deschis poarta şi am intrat a tresărit; se uita la mine nelinişţit, cu ochii arzînd ca de boală.

Ştia încotro mă îndreptam şi ce căutam.

Nu ne-am dat bineţe. M-am dus în odaia mea, părea întunecoasă şi rece; îmi închipuisem că va fi o judecătorie mare şi luminoasă cînd va sosi clipa aceasta, dar acum nu mai e nici măcar ce a fost. Mă respingea pustietatea ei, am uitat-o şi m-a uitat, tot umblînd să desluşesc taina, i-am pierdut dragostea, iar altceva în loc n-am agonisit.

M-am dus la fereastră şi m-am uitat cu indiferenţă la ziua ce strălucea orbitor. Era tot ce puteam face, deşi ştiam că-i fără rost.

Cînd uşa s-a deschis, am ştiut cine a intrat. N-am spus nimic. Mi se părea că aud răsuflarea lui grea lîngă uşă.

A durat mult acea tăcere chinuitoare, a stat mult în spatele meu, ca un gînd negru. Ştiam că va veni, aşa, fără să-l fi chemat. De mult aşteptam această clipă, dar acum nu-mi doream decît să plece. Dar nu pleca.

A vorbit primul, cu glas domol şi limpede.

— Ştiu pe unde ai umblat şi ce ai căutat.

— Atunci ce vrei?

— Nu ţi-a fost căutarea zadarnică. Osîndeşte-mă, sau iartă-mă, dacă poţi.

— Pleacă, Mula-Iusuf.

— Mă urăşti?

— Pleacă.

— Mi-ar fi mai uşor dacă m-ai urî.

— Ştiu. Ai simţi că şi tu ai dreptul la ură.

— Nu mă pedepsi prin tăcere. Scuipă-mă, sau iartă-mă. Nu-mi este de loc uşor.

— Nu pot face nici una, nici alta.

— De ce mi-ai vorbit de prietenie? Ai ştiut totul, chiar de atunci.

— Am crezut că ai făcut-o din întîmplare, sau de frică.

— Nu mă lăsa să plec aşa.

Nu mă ruga cu umilinţă, îmi poruncea. Părea a fi curajul disperării. Apoi a tăcut, descurajat de răceala mea, şi a pornit spre uşă. Dar s-a oprit şi s-a întors. Părea vioi, aproape vesel.

— Aş vrea să ştii cît m-ai chinuit vorbindu-mi de prietenie. Ştiam că nu poate fi adevărat, dar doream să fie. Doream o minune. Minuni însă nu există. Acum îmi e mai uşor.

— Pleacă, Iusuf.

— Pot să-ţi sărut mîna?

— Te rog, pleacă. Aş vrea să rămîn singur.

— Bine, plec.

M-am întors iar spre fereastră, cu privirea pierdută în asfinţit, fără să ştiu la ce mă uit; n-am auzit cînd a ieşit şi

nici cînd s-a închis uşa. Era din nou tăcut şi supus, mulţumit că totul s-a sfîrşit în felul acesta. I-am dat drumul şobolanului din capcană, fără să simt nici mărinimie, nici dispreţ.

Privirea îmi rătăcea pe colinele din spatele oraşului şi pe ferestrele caselor, în care ardea soarele după-amiezii.

Uite aşa. Şi ce-i cu asta? Nimic. Amurg, noapte, şi zori, şi zi, şi amurg, şi noapte. Nimic.

Ştiam că mi-e cam necugetat gîndul, dar mi-era tot-una. Mă priveam chiar într-un fel batjocoritor, ca pe un străin, ar fi fost mai bine să fi continuat căutarea fără încetare, aş fi avut un ţel, cel puţin.

249

Atunci a intrat în odaie hafiz-Muhamed, a dat buzna, de fapt, tulburat şi speriat. Aproape îşi ieşise din minţi. Mi-a trecut prin gînd că acum ar mai lipsi să-l apuce unul din valurile sale de tuse, ca de fiecare dată cînd era cuprins de nelinişte, şi să nu poată vorbi — atunci nu mi-ar rămîne decît să ghicesc singur taina chipului său înspăimîntat. Din fericire, şi-a amînat tusea pentru mai tîrziu şi a îngăimat că Mula-Iusuf s-a spînzurat în odaia lui, şi că Mustafa l-a scos din ştreang.

Ne-am dus jos.

Zăcea pe pat cu chipul vînăt-roşu, cu ochii închişi, cu răsuflarea hîrîită.

Mustafa stătea pe vine lîngă el şi-i da să bea apă, încercînd să-i desfacă buzele strînse cu o coadă de lingură şi cu degetele mîinii stîngi. Ne făcu semn cu capul să ieşim afară. L-am ascultat şi am plecat în grădină.

— Bietul băiat, suspină hafiz-Muhamed.

— A rămas în viaţă.

— Slavă Domnului, slavă Domnului. De ce o fi făcut asta oare? Din dragoste?

— Nu din dragoste.

— Tocmai ieşise de la tine. Ce aţi vorbit?

— L-a trădat pe fratele meu Harun. Au fost prieteni şi l-a trădat. Chiar el a recunoscut-o.

— De ce să-l fi trădat pe fratele tău?

— A fost iscoada cadiului.

— Oh, Dumnezeule Doamne!

Bătrînul acesta cinstit, care-şi hrănea cinstea cu propria-i inocenţă, ar fi îndurat mai uşor să-i dau în cap cu ceva decît să-i îmbogăţesc experienţa cu o asemenea mîrşăvie.

Se aşeză pe bancă, sprijinindu-se neputincios de spătar, şi începu să plîngă încetişor.

Poate că aşa e cel mai bine. Poate că e cel mai cuminte lucru care se poate face.

11.

Pămîntul cel larg le-a devenit strîmt,
inimile lor au simţit singurătate şi apăsare.

Nelinişte mea s-a înteţit, întinzîndu-se şi asupra trecutului: mă gîndeam că de mult eram încercuit şi ochi străini de mult îmi pîndeau fiecare pas, aşteptînd ca unul să fie greşit. Iar eu nu ştiam nimic, umblam ca prin vis, convins că tot ce-i al meu mă priveşte numai pe mine şi cugetul meu. Fiul meu spiritual veghea asupră-mi din porunca cuiva, lăsîndu-mi din libertate doar convingerea stearpă că o am. De ani de zile sînt un captiv, ţintuit de cine ştie cîţi şi cine ştie ai cui ochi. Mă simţeam umilit şi strivit, pierzînd şi spaţiul acela liber pe care, înainte de nenorocire, mi-l închipuisem drept al meu. Mi l-au luat, nu mai merita să mă întorc în lumea amintirilor. Nenorocirea începuse cu mult înainte de a-mi da seama de ea. Cîţi nu m-or fi ţinut sub ochi, cîţi n-or fi tras cu urechea la vorbele mele, cîţi străjeri plătiţi şi fără simbrie nu vor fi urmărit drumul meu şi n-or fi ţinut minte faptele mele, prefăcîndu-mă în martor potrivnic mie. Numărul lor era înspăimîntător. Am păşit prin viaţă fără frică şi fără îndoială, ca prostul pe buza prăpastiei, iar acum îmi pare prăpastie pînă şi drumul drept.

Oraşul a ajuns o ureche mare şi un ochi mare, care vînează orice răsuflare şi orice pas. Cu oamenii mi-am pierdut siguranţa şi purtarea firească. Dacă zîmbeam, părea că vreau să-i linguşesc, dacă vorbeam despre lucruri fără însemnătate, părea că mă ascund; dacă vorbeam despre Dumnezeu şi dreptatea sa, părea că sînt prost.

Nu ştiam ce să fac cu prietenul meu Mula-Iusuf. Spun cu amar: prieten, dar cred că ar fi şi mai rău dacă am fi cu adevărat prieteni. Aşa, în ceea ce-l priveşte, nu pierd nimic. Ştiu, mi-aş obloji cu mai mult răsfăţ rana dacă aş putea să

mă plîng: iată ce-mi făcu prietenul meu. Dar nu voiam. În felul acesta n-aş face decît să învinuiesc un singur om, şi totul s-ar reduce la o răfuială între mine şi el, căci jignit de trădarea prietenului aş uita de alţii. Astfel, punîndu-l la grămadă cu ceilalţi omeni, măream şi vina şi pierderea. Făceam asta fără să-mi dau seama, în dorinţa tulbure ca proporţiile să fie mai cuprinzătoare, ca şi durerea mea, ca şi răzbunarea mea. Spun: durere, dar nu o mai simt. Spun: răzbunare, dar nu o duc la îndeplinire. Oamenii mi-au devenit datornici grei, dar nu le cer nimic.

Mula-Iusuf mă întîmpină cu spaimă în ochii-i stinşi, dar îi zîmbesc obosit, negru tot pe dinăuntru. Uneori, dar numai uneori, mi se părea că as putea să-l sugrum în somn, sau cînd îl văd dus pe gînduri. Uneori doream să-l îndepărtez de la mine, să-l trimit în altă tekie, în alt oraş. Dar nu mă încumetam să fac nimic.

Hasan şi hafiz-Muhamed se arătau mişcaţi de nobleţea mea sufletească şi de puterea mea de a ierta, iar mie, ciudat, îmi făcea plăcere recunoaşterea unor merite pe care nu le aveam. Căci nu uitasem şi nici nu iertasem.

Asta mi l-a adus înapoi pe Hasan, şi mulţumirea, greu de înţeles, a prieteniei lui, ca un fel de lumină lăuntrică fără temei, aproape fără rost, dar eu o primeam ca pe un dar, şi doream să continue, neîncetat.

— Ai făcut bine că l-ai lăsat în pace, a spus, pomenind folosul, şi nu bunătatea: aprobarea lui sună aspru uneori. Dacă îl alungi, în locul lui va veni altul. Ăsta e mai puţin primejdios, o dată ce ştii cine-i.

— Pentru mine nimeni nu mai e primejdios. Am să-l las în pace, trăiască cum o şti. Nici măcar nu pot să-l urăsc. Nici să-l compătimesc chiar.

— Nici eu. E de neînchipuit ca un om să poată trăi numai din nenorocirile lui şi ale altora. Să se gîndească la a lui, şi s-o pregătească pe a altuia. El ştie, cred, cum arată iadul.

— De ce nu mi-ai spus cînd ai aflat?

— N-aş fi împiedicat nimic. Totul se şi petrecuse. Te-

am lăsat să cauţi şi să te deprinzi cu gîndul. Cine ştie ce-ai fi făcut dacă ai fi aflat totul dintr-o dată.

— Am crezut că voi face ceva cînd îl voi descoperi pe vinovat. Dar nu pot face nimic.

— Faci mult, spuse grav.

— Nu fac nimic. Las să treacă timpul, mi-am pierdut punctul de sprijin, nu mai simt nici o bucurie în ceea ce fac.

— N-ai voie să gîndeşti aşa. Apucă-te de ceva, zbate-te.

— Cum?

— Fă o călătorie. Oriunde. Acasă, la Johovac. Schimbă locul, oamenii, cerul. E vremea secerişului. Suflecă-ţi mînecile, intră în rîndul cosaşilor, asudă, oboseşte.

— E trist acum la mine acasă.

— Atunci, hai cu mine. Mă pregătesc de drum, spre Sava. Vom înnopta prin hanuri pline de purici, sau pe sub fagi, vom străbate o jumătate din Bosnia, vom trece şi în Austria dacă vrei.

Am rîs:

— Tu crezi că drumeţia este o plăcere pentru oricine, cum e şi pentru tine. Ba chiar şi leac.

Am atins locul potrivit, şi coarda a prins să zumzăie. Fiecare ar trebui obligat să călătorească din cînd în cînd, spuse aprinzîndu-se. Chiar mai mult: să nu se oprească niciodată mai mult decît este nevoie. Omul nu-i copac, şi a sta pe loc e nenorocirea lui, îi macină curajul şi-i micşorează siguranţa. Legîndu-se de un loc, omul se învoieşte cu toate, chiar şi cu ceea ce nu-i convine, şi se sperie singur de necunoscutul care îl aşteaptă. Schimbarea locului începe să i se pară părăsire, pierdere a celor învestite de el, un altul îi va ocupa locul cucerit de el, şi el va fi nevoit s-o ia de la început. Rămînerea pe loc este primul semn de bătrîneţe, căci omul este tînăr numai atîta timp cît nu îi e frică să înceapă mereu de la capăt. Rămînînd, omul îndură de la alţii sau îi atacă. Plecînd, îşi păstrează libertatea, gata să-şi schimbe locul şi condiţiile ce i se impun. Încotro şi cum să plece? Nu zîmbi, ştiu că n-

avem încotro. Dar putem încerca uneori, ispitiţi de gîndul înşelător al libertăţii. Chipurile, plecăm, chipurile, schimbăm. Şi ne întoarcem din nou, împăcaţi şi amăgiţi.

Niciodată nu ştiam cînd vorba lui va lua o întorsătură glumeaţă. Se temea oare de o vorbă răspicată, sau nu credea în ea?

— Tu de aceea pleci mereu? Ca să-ţi păstrezi iluzia libertăţii? Să însemne asta că libertatea nu există?

— Există şi nu există. Eu mă învîrt în cerc, plec şi mă întorc tot acolo. Sînt şi liber şi legat.

— Atunci, eu trebuie să plec sau să rămîn? Căci e totuna, pare-se. Dacă sînt legat, nu sînt liber. Iar dacă ne întoarcem, atunci la ce bun plecăm?

— Păi în asta stă totul: în a te întoarce. Să tînjeşti, să pleci dintr-un loc şi să vii din nou acolo. Fără acest loc, de care eşti legat, nu l-ai iubi nici pe el nici pe vreun altul, nici n-ai avea de unde să pleci, căci n-ai fi nicăieri. Dar tot nicăieri n-ai fi dacă nu ai avea decît acest loc. Căci atunci nu te gîndeşti la el, nu ţi-e dor şi nici nu-l iubeşti. Iar asta nu-i bine. Trebuie să gîndeşti, să-ţi fie dor, să iubeşti. Aşadar, pregăteşte-te de drum. Lasă tekia în grija lui hafiz-Muhamed, descotorosiţi-vă, tu de ei, şi ei de tine, şi fii gata să te trezeşti călare pe un cal liniştit şi cu răni la dos, la poarta unei alte împărăţii.

— Nu-i prea grozav.

— Rănile sînt răni, dervişule.

— Locul nu e tocmai potrivit.

— Este ca oricare altul. Nu poţi călări în cap, unora ar putea să li se pară ciudat. Ar aduce a răzvrătire. Aşadar, ne-am înţeles?

— Ne-am înţeles. Nu merg nicăieri.

— Ia te uită! Parcă ar fi o fată năzuroasă, nu ştii niciodată la ce să te poţi aştepta. Ei, fată bărboasă şi cu nazuri, se pare că ai luat hotărîrea neclintită să rămîi nehotărît. Dar dacă îţi schimbi părerea, dacă te saturi să lupţi cu un singur gînd, precum cu o stafie, caută-mă, ştii unde să mă găseşti.

Nu voiam să plec nicăieri. Voisem să plec, odată, mai demult, să rătăcesc pe drumuri neştiute. Dar acelea au fost visuri deşarte, dorinţa neputincioasă de eliberare, gîndul la ceva ce nu se poate împlini. Acum el nu mai există. Locul acesta mă ţine aici prin nenorocirea cu care m-a lovit. M-a ţintuit, ca o suliţă. Mi-au rămas puţine gînduri, puţine gesturi, puţine drumuri. Stăteam în grădină, la soare, sau în odaie, cu cartea, sau mă plimbam pe malul rîului, ştiind că fac asta din obişnuinţă, fără chef, fără plăcere. Dar mă surprindeam tot mai des că mă simt bine la căldura soarelui citind o carte, sau urmărind licărul apei. Totul devenea iarăşi obişnuit, liniştit şi frumos. Părea că începusem să uit cu adevărat, că liniştea se înstăpînea în mine. Dar apoi, dintr-o dată, fără o cauză anume, fără vreun gînd care s-o stîrnească, mă săgeta o durere de foc, chinuitoare, ascunsă ca un cîrcel. Ce-i asta? mă întrebam chipurile uimit, temîndu-mă să recunosc, îngropînd răscolirea nedorită în fleacurile pe care le aveam la îndemînă sau în gînd.

Dar eram în aşteptare.

Eram cu sufletul îndoit şi schimbător, ca omul care nu e nici bolnav nici sănătos, şi pe care semnele rare de boală îl sperie mai mult decît boala neîntreruptă.

Din starea aceasta chinuitoare m-a scos ura. M-a readus la viaţă şi m-a întărit, izbucnind într-o zi, într-o clipă, ca o vîlvătaie. A izbucnit, zic, căci pînă atunci a mocnit acoperită de cenuşă, şi s-a dezlănţuit furioasă, pîrjolindu-mi inima cu văpaia sa. Se afla în mine de multă vreme, o purtam ca pe o scînteie, ca pe un şarpe, ca pe un buboi care s-a spart, şi nu ştiam unde se ascunsese pînă atunci, de ce stătuse liniştită, de ce tăcuse, şi de ce a apărut într-o împrejurare care nu era cu nimic mai prielnică decît altele, de dinaintea ei. S-a pîrguit la loc ferit, ca şi oricare alt sentiment, şi s-a născut viguroasă şi năvalnică, îndelung hrănită cu aşteptare.

Şi, curios lucru, îmi plăcea să cred că a apărut pe neaşteptate, deşi o simţisem în mine şi înainte, dar mă

prefăcusem că nu o recunosc. Mi-a fost teamă să nu prindă puteri şi iată că acum am prins eu puteri prin ea, ţinînd-o în faţa mea ca pe un scut, ca pe o armă, ca un foc; eram îmbătat de ea, ca de dragoste. Crezusem că ştiu ce-i ura, dar tot ce am cunoscut pînă atunci n-a fost decît o umbră palidă a acestui sentiment. Ceea ce mi se dezvăluie acum sălăşluieşte în mine ca o putere întunecată şi cumplită.

Am să povestesc pe rînd, fără grabă, cum s-au petrecut lucrurile. S-au petrecut, într-adevăr, ca un cutremur.

12.

Nu-i socotiţi morţi pe cei ce
s-au prăpădit pe calea Domnului.

Ne duceam la giuvaergiul hagi-Sinanudin Iusuf, eu şi cu Hasan, care mă tîra peste tot după el – pe atunci ştiam bine că sîntem prieteni şi mă simţeam bine cu el. Nu mai aveam nevoie de ocrotire, ci de apropierea unei fiinţe omeneşti, fără vreun alt folos.

În drum ne-am întîlnit cu Ali-hogea, îmbrăcat în haine vechi şi rupte, cu papuci scîlciaţi, şi cu un fes ponosit pe cap. Nu-mi plăcea să mă întîlnesc cu el, de obicei e sîcîitor, se ascunde în spatele unei nebunii prefăcute, ca să poată spune ceea ce gîndeşte. Şi o zice de la obraz.

— Vrei să avem o discuţie, de pe urma căreia nu vei trage nici un folos? îl întrebă pe Hasan, fără a se uita la mine.

— Vreau. Despre ce vom vorbi?

— Despre nimic.

— Aşadar, despre oameni.

— Tu ştii tot. Pentru că nu te priveşte nimic. Azi-dimineaţă am peţit-o pe soră-ta.

— De la cine ai peţit-o pe soră-mea?

— De la tatăl ei, cadiul.

— Cadiul nu-i este tată.

— Atunci mătuşă.

— Bine, ce i-ai spus mătuşii?

— I-am spus: dă-mi-o de nevastă, e păcat să se irosească frumuseţea şi tinereţea ei. O să rămînă nemăritată stînd aşa cu tine. Am să iau şi zestrea o dată cu ea, oricum totul este al altora, am să mai iau asupra-mi şi o mie de ani din focul iadului care ţi-e sortit ţie, are să-ţi fie mai uşor. Lasă-mă-n pace, mi-a spus, şi vezi-ţi de drumul tău. Îmi văd de drumul meu, am spus, dar pe ea de ce nu o

laşi să-şi vadă de drumul ei? O urăşti chiar atît de mult? Am crezut că măcar ea e singura fiinţă din lume pe care n-o urăşti. Dar tu, unde te duci?

— La hagi-Sinanudin Iusuf, aurarul.

— Du-te. Nu merg cu tine. Nu ştiu cum e.

— Nu ştii cum e hagi-Sinanudin?

— Nu ştiu. Se gîndeşte numai la puşcăriaşi, le duce de mîncare în fiecare vineri, o să sărăcească din pricina lor, le dă totul.

— Şi asta-i rău?

— Ce s-ar face dînsul dacă n-ar mai fi puşcăriaşi? Ar fi nenorocit. Puşcăriaşii sînt plăcerea lui, cum pentru alţii este vînătoarea, sau băutura. Dar se cuvine să-ţi faci o plăcere din nenorocirea altora? Poate că da, nu m-am gîndit încă.

— Dar ce, e rău să te deprinzi cu fapte bune?

— Cum adică, fapta bună trebuie să devină obişnuinţă? Ea se întîmplă, ca iubirea. Şi cînd se întîmplă, trebuie ascunsă, ca să rămînă numai a noastră. Cum faci tu.

— Ce fac eu?

— Îi duci lui hagi-Sinanudin ajutoare pentru puşcăriaşi, dar pe ascuns. Ţie ţi s-a întîmplat, dar te ruşinezi să-ţi arăţi iubirea. De aceea te duci singur.

— Nu sînt singur. Nu-l cunoşti pe şeic-Nurudin?

— Cum să nu-l cunosc pe şeic-Nurudin! Unde e?

— Aici, cu mine.

— Cu tine? Nu-l văd. De ce nu vorbeşte, măcar să-l aud?

— Nu vrei să mă vezi, şi nu ştiu de ce. Eşti supărat pe mine?

— Uite, vezi, nu este, mă căuta în zadar Ali-hogea în preajma lui Hasan. Nici glas, nici chip. Nu există nici un şeic-Nurudin.

A plecat fără să dea bună ziua măcar.

Hasan zîmbea încurcat, probabil din pricina mea.

— E muşcător.

— Muşcător şi răutăcios.

— Ciudat om.

— De ce n-a vrut să mă vadă?

— A vorbit înţelept la început. Pe urmă a avut nevoie de o ţicneală, ca s-o scoată la liman.

Nu, nu era o ţicneală. A vrut el ceva, a ţintit ceva. Nu există nici un şeic-Nurudin, a spus. Poate pentru că nu mai sînt ceea ce am fost. Poate pentru că n-am răspuns la lovitură? Sau pentru că n-am făcut nimic, din ceea ce un om ar fi trebuit să facă? Şi acum iată, nu mai exist.

— Ce crezi despre el? l-am întrebat pe Hasan, nevrînd să arăt cît de mult m-a usturat că s-a făcut că nu mă vede, dar fără să-mi dau seama că mă trădam prin faptul că nu puteam uita. Din fericire, Hasan se străduia să mă despăgubească, şi o făcea cu stîngăcie. Ştiam asta pentru că făcea risipă de cuvinte, şi pentru că vorbea serios.

— Nu ştiu. E un om drept şi sincer. Dar nu are simţul măsurii. Asta i-a devenit un fel de plăcere, cum spune el. Şi o patimă. Nu apără dreptatea, atacă cu ajutorul ei: şi-a făcut din ea o armă, nu un ţel. Poate nici nu ştie că este glasul multora care tac, şi se simte mulţumit că el îndrăzneşte ceea ce ei nu îndrăznesc. Ei îl recunosc, căci el întruchipează nevoia lor de a vorbi, dacă ei ar cuteza să-şi împlinească această nvoie, el n-ar mai cuteza. Este sincer şi neîndurător pentru că are rădăcini, şi e necumpătat şi nesocotit pentru că este singur. De aceea e şi brutal de aceea nu are simţul măsurii. Şi-a vîrît în cap că el este cugetul oraşului, şi-şi plăteşte această plăcere cu sărăcia. Poate că uneori aduce şi o împrospătare, ca o adiere de vînt, dar nu cred să facă mare serviciu nici sincerităţii nici dreptăţii. În gura lui, ele par nişte ciudăţenii. Seamănă mai curînd cu o răzbunare ori cu o desfătare crudă, şi nicidecum cu o trebuinţă nobilă spre care oamenii ar trebui să năzuiască. A ajuns propriul său duşman, devenind opusul a tot ce poate-şi dorise sincer. Poate fi socotit un avertisment, dar nicidecum o pildă. Căci, dacă toţi am gîndi şi am face ca el, dacă am vorbi de-a dreptul şi brutal despre orice lipsă a altora, dacă ne-am lua de piept cu oricine nu ne place, dacă am pretinde ca oamenii să

trăiască după curn socotim noi că ar fi bine, lumea ar ajunge curînd o casă de nebuni şi mai cumplită decît este acum. Cruzimea în numele nobleţii este cumplită, ne-ar lega de mîini şi de picioare, ne-ar ucide prin făţărnicie. Mai bună este cruzimea întemeiată pe forţă, putem cel puţin s-o urîm. În felul acesta ne depărtăm de ea şi ne păstrăm măcar speranţa.

Nu m-am gîndit dacă e adevărat sau nu ceea ce spunea, nici dacă e sincer. Ştiam că este de partea mea, că mă apără de un atac nedrept: simţise ce mă doare. Nimic nu m-ar fi liniştit mai mult, nici zeflemeaua, nici asprimea, nici tăcerea duşmănoasă ca această cugetare depănată cu vorbe multe şi bine potrivită pentru urechea mea. Suna convingător, căci nu era meschin, dar mie îmi răminea dreptul să duc gîndul pînă la capăt şi să mă apăr. Măscărici răutăcios! gîndeam eu furie. Cîine turbat de mahala! S-a aşezat deasupra întregii lumi şi scuipă deopotrivă pe toţi, şi pe cei drepţi şi pe cei vinovaţi, şi pe călăi şi pe jertfele lor. Ce ştie el despre mine, ca să mă poată judeca!

Dar furia mea n-a fost de lungă durată, nici prea aprigă. L-am uitat curînd pe Ali-hogea, iar în mine a rămas doar o căldură plăcută, de la vorbele lui Hasan. Nici nu mă mai gîndeam ce anume spusese, ştiam doar că fusese ceva frumos şi că eu eram mulţumit. Mi-a întins mîna din nou, mi-a luat apărarea. Iar asta e cu mult mai important decît ifosele prosteşti ale unui hogea înăcrit.

În timp ce Hasan îi povestea lui hagi-Sinanudin Iusuf despre întîlnirea şi discuţia cu Ali-hogea, mă gîndeam cît e de bun şi de grijuliu, şi ce noroc am avut să dau de el. Rîdeau – hagi-Sinanudin încet, numai cu ochii-i senini şi din vîrful buzelor subţiri, Hasan tare, dezvelindu-şi sideful dinţilor netezi – şi iar tăifăsuiau, fără a se strădui să fie nici înţelepţi nici serioşi, aproape zburdalnici, ca nişte copii, ca nişte prieteni care nu mai pot unul de dragul altuia.

Hasan exagera, răstălmăcind vorbele lui hogea. Zicea că Ali-hogea n-a vrut să vină fiindcă se teme de hagi-Sinanudin. Grija pentru puşcăriaşi este plăcerea lui hagi-

Sinanudin, ca vînătoarea, ca jocurile de noroc, ca dragostea. Lumea fără puşcăriaşi ar fi tristă pentru hagi-Sinanudin. Unde s-ar cheltui atunci mărinimia sa? N-ar putea fără ei, şi dacă ei n-ar mai fi, dînsul ar fi pierdut şi nefericit. S-ar duce să se roage la ocîrmuire: nu mă nenorociţi, închideţi pe careva! Ce să mă fac fără puşcăriaşi? Dacă nu s-ar găsi nimeni, ar pune să-i închidă prietenii, ca să le poată purta de grijă. Astfel le-ar dovedi cel mai bine dragostea lui.

— Nădăjduiesc că mi-ai face şi tu plăcerea, rîdea bătrînul, intrînd în joc, nepăsător faţă de ceea ce omul spusese cu adevărat despre el. Şi aduse imediat vorba despre Hasan:

— Dar de tine ce a zis? Că nu eşti în stare nici de bine nici de rău? Aşa a zis, nu?

— Rău, fără să urmăresc vreun folos pentru mine, şi bun numai cînd sînt zălud. Un soi de înger păcătos, sau de fecioară vicioasă, sau de hoţ cinstit.

— Vicios şi nobil, liniştit şi iute, înţelept şi îndărătnic, în toate felurile. Şi în nici un fel.

— Nu mă preţuieşti cine ştie ce.

— Nu, spuse bătrînul radios. Nu te preţuiesc.

Privirea lui spunea: nu te preţuiesc, eu te iubesc.

Era plăcut şi liniştit în această prăvălie curată, podelele spălate şi încă jilave împrăştiau răcoare, prin cadrul de piatră al uşii pătrundea căldura domolită a zilei de vară, se auzea ţăcănitul mărunt al ciocănelelor de giuvaergiu, ca într-un joc de copii, ca în vis. Aveam în faţa ochilor întunericul din prăvălia cu bolta de piatră – de la umbra deasă a copacului din stradă era verzui ca o apă adîncă. Mă simţeam bine, plăcut, în siguranţă. În timp ce Hasan povestea de Ali-hogea, ştiam că nu va zice nimic despre mine, nu mi-era teamă nici de trădare, nici de imprudenţă. Datorită acestor doi oameni, pacea mă presăra ca polenul, mă picura ca roua verii. Erau ca doi copaci umbroşi, ca două izvoare limpezi. O fi amăgire, sau amintirea mea se prefăcea în miresme, dar mi se părea că simt cu adevărat

cum adie dinspre ei o mireasmă gingaşă şi proaspătă. Nu ştiu a ce miroase, a brad, a iarbă de pădure, a zefir, a dimineaţă de sărbătoare, a ceva drag şi curat.

De mult nu mai simţisem o asemenea linişte şi pace, ca cea pe care mi-au dăruit-o aceşti doi oameni.

Seninătatea lor, aidoma cu lumina lunii, prietenia lor fără de exclamaţii şi vorbe înzorzonate, mulţumirea lor pentru tot ce ştiau unul despre altul m-au făcut şi pe mine să zîmbesc, nu deosebit de înţelept, trezindu-mi o bunătate adormită sau numai dorită, ca atunci cînd ne uităm la copii. Devenisem străveziu, uşor, se mistuise fără urmă greutatea rea care mă apăsase mult timp.

— Hai să te însor, să te potoleşti şi tu, spunea bătrînul, duios şi cu dojana, şi desigur că nu-i spunea asta prima dată. Hai, păcătosule!

— E prea devreme, încă, hagiule. Nu am făcut nici cincizeci de ani. Şi multe drumuri mă mai aşteaptă.

— Da' nu-ţi mai ajunge, hoinarule! Fiii noştri stau lîngă noi cît timp sîntem în puteri, şi ne părăsesc tocmai cînd avem nevoie de ei.

— Lasă-i pe fii să meargă pe drumul lor.

— Îi las, hoinarule. Dar n-am voie nici să mă plîng? Atunci am încetat să zîmbesc. Ştiam că fiul lui stă la Ţarigrad. Poate din pricina lui a început să se îngrijească de puşcăriaşi, să-şi uite tristeţea că nu-l vede cu anii. Poate de aoeea s-a legat şi de Hasan, îi aminteşte de fiul său.

— Vezi, se întoarse Hasan spre mine, certîndu-l în glumă pe bătrîn, îi pare rău că feciorul lui a învăţat carte şi nu mai e nevoit să lucreze aurul altora în această prăvălie, că stă la Ţarigrad şi nu în tîrgul ăsta mucegăit, că-i trimite scrisori pline de respect, şi nu-i cere bani pe care să-i risipească apoi la zaruri şi pe femei. Spune-i, şeic-Nurudin, să nu mai vorbească cu păcat.

Înduioşarea mi-a pierit pe dată. Ceea ce a răspuns hagi-Sinanudin, sau ceea ce ar fi putut să-i răspundă, că este îndoielnică fericirea printre străini, că mai presus e iubirea şi căldura celor care-s gata să-ţi dea şi sîngele lor,

ar fi putut să-mi amintească de tata sau de fratele meu. Ar fi putut, dar nu mi-a amintit. Faptul că Hasan mi-a vorbit pentru prima dată în timpul acestei convorbiri, fără vreo nevoie, doar din atenţie, ca să nu mă simt lăsat deoparte, mi-a dovedit că aici sînt de prisos, că ei doi nu au nevoie de altcineva.

Adineauri am fost sigur că Hasan nu va pomeni de nedreptatea pe care mi-o făcuse Ali-hogea, ştiam că mă va cruţa. Dar acum mă gîndeam că în taifasul lor nici nu era loc pentru mine. Mi-a deschis ochii atenţia aceasta tîrzie, care a stricat totul.

Mi-era greu să mă lipsesc de plăcerea care mă cuprinsese, şi de amintirea frumoasă cu care aş fi vrut să rămîn, dar nu puteam să înăbuş îndoiala din mine. A repetat cuvintele lui Ali-hogea despre el şi despre hagi-Sinanudin, ba chiar le-a făcut mai rele decît fuseseră cu adevărat. Despre mine nici o vorbă. Oare numai dintr-un prisos de grijă?

De ce n-a spus? Dacă credea cu adevărat că spusele lui Ali-hogea erau o prostie, de ce a ţinut să mă cruţe? Nu credea că erau o prostie, de aceea le-a trecut sub tăcere. Ştie el bine de ce Ali-hogea n-a vrut să mă vadă. Pentru Ali-hogea şi pentru oraş eu nu mai exist. Nici chip, nici glas, a spus. Nu este, nu există nici un şeic-Nurudin, a murit demnitatea lui omenească. Ceea ce a rămas nu este decît carapacea goală a unui fost om.

Dacă nu gîndea aşa, Hasan n-ar fi glumit şi în legătură cu asta, aşa cum a glumit cu toate celelalte?

Sau a vrut să-mi cruţe numai sensibilitatea? Dacă-i aşa, sînt totuşi în cîştig, cu toate că-i dureros.

În timp ce încercam să scap de cercul care-mi strîngea inima nemaiauzind ce vorbeau ei doi, am văzut trecînd pe stradă un om şi gîndurile mele s-au schimbat. Am uitat şi de dispreţul lui Ali-hogea, şi de tăcerea neînţeleasă a lui Hasan. Prin dreptul prăvăliei trecuse Ishak, fugarul! Totul era al lui, şi mersul, şi purtarea sigură, şi pasul liniştit, şi neînfricarea!

Am spus ceva, să-mi justific ieşirea grăbită, şi am alergat în stradă.

Dar Ishak dispăruse. Am fugit pe altă stradă, căutîndu-l. Cum de a venit în oraş? Ziua în amiaza mare, netravestit, fără să se grăbească, cum de îndrăzneşte, ce caută?

Înaintea ochilor am chipul lui, l-am văzut limpede, din întunericul prăvăliei, ca în noaptea aceea, în grădina tekiei; el este, sînt tot mai sigur, acum, cu întîrziere, îi desluşeam fiecare trăsătură; el e, Ishak. Fără să mă gîndesc de ce am nevoie şi trebuie numaidecît să-l văd, pornisem în căutarea lui; ce păcat că oamenii nu lasă în urmă miros, ca dihorii, ce păcat că ochii noştri nu răzbat prin pereţi atunci cînd dorinţa noastră devine nebună, am vrut să-l strig pe numele lui, dar el n-are nume; de ce ai apărut, Ishak? Nu ştiu de e bine sau rău, dar îmi trebuieşti; a spus: am să vin o dată şi o dată, şi iată, a venit şi totul a înviat din nou în mine, şi durerea, şi chinul, ca mai înainte. Crezusem că totul a murit prefăcîndu-se în putregai, crezusem că s-a scufundat în adîncul meu, fără fund, dar iată că nu. Ishak, unde eşti? Eşti gîndul, sămînţa sau floarea neliniştii mele? L-am văzut în noaptea aceea în grădină, l-am mai văzut adineauri pe stradă. Nu este o nălucă. Dar nu-l pot ajunge din urmă.

M-am întors în prăvălie, înfrînt.

Hasan mă privi fără să întrebe nimic.

— Mi s-a părut că e un cunoscut.

Din fericire n-au observat tulburarea mea, fără îndoială că şi-au pus la cale toate treburile în timp ce-l căutam pe Ishak, şi acum îşi continuau taifasul, altfel, cu alt glas, cu alte cuvinte. Nu mă interesează, mi s-a făcut greaţă de prietenia lor. Părea copilăroasă. Sau o minciună frumoasă. Treburile mele, cele de acum, sînt mai grele şi mai însemnate.

Din nou am dat lumea la o parte, într-o clipă, pe poteca ce ducea spre oameni au crescut buruieni; mă gîndeam la Ali-hogea, la Ishak, la mine, răscolit şi întunecat.

Nu mă privea, şi totuşi auzeam convorbirea lor, fără să o înţeleg.

— Nu vreau, spuse Hasan, refuzînd ceva. N-am nici timp si nici chef.

— Credeam că eşti curajos.

— Cînd am spus că sînt curajos? N-are nici un rost să mă stîrneşti. Nu vreau să mă amestec. Şi ar fi mai bine ca nici dumneata să nu te amesteci.

— Iute, îndărătnic, om de nimic, încheie bătrînul încet.

Asta nu mai era dragoste.

Aşa e mai bine. mă gîndeam laş, justifieîndu-mi fără să-mi dau seama înstrăinarea. Aşa e mai bine, fără vorbe dulci, fără zîmbete prefăcute, fără înşelăciune. Totul este frumos pînă nu cerem ceva, şi nu e bine să-ţi ispiteşti prietenul. Omul îşi este credincios doar sieşi.

În timp ce-mi potoleam astfel neliniştea, întinîndu-i pe alţii, fără să încerc vreo plăcere sau răutate, prăvălia s-a întunecat, umbrele albăstrii se făcuseră negre.

M-am întors: în cadrul de piatră al uşii stătea muselimul.

— Intră, l-a poftit hagi-Sinanudin, fără a se scula în picioare.

Hasan s-a ridicat liniştit, fără grabă, şi i-a arătat locul.

Eu m-am tras mai la o parte, fără să fie nevoie, trădîndu-mi astfel tulburarea. Pentru prima dată de la moartea lui Harun îl vedeam de aproape. Nu ştiusem cum are să fie întîlnirea, nu ştiam nici acum în timp ce-l priveam cuprins de neastîmpăr, mutîndu-mi privirea de la el la Hasan şi apoi la hagi-Sinanudin, zăpăcit şi speriat, nu de el, ci de mine. Nu ştiam ce se va întîmpla, dacă suferinţa mă va împinge împotriva lui în clipa cea mai rea şi în felul cel mai rău, sau poate frica mă va sili să-i zîmbesc supus, în pofida a tot ce simţeam, lucru pentru care m-aş fi dispreţuit toată viaţa. Mă pierdeam cu firea, simţeam cum mă cuprinde un tremur şi cum sîngele năvăleşte chinuitor în inimă. Am luat cutia cu tutun pe care mi-o întinsese Hasan (să fi simţit oare neliniştea mea?) şi, deschizîndu-i anevoie

capacul, încercam să apuc firele subţiri şi galbene, dar degetele tremurînde le lăsau să-mi cadă în poală. Hasan luă cutia, îmi umplu ciubucul şi mi-l întinse; fumam, trăgeam fumul iute, pentru prima oară în viaţă, sprijinindu-mi o mînă de cealaltă şi aşteptînd să se uite la mine, să-mi spună ceva, simţind că sînt ud de năduşeală.

Nu vrea să stea jos, îi spuse lui hagi-Sinanudin, a trecut întîmplător, fiindu-i în drum, şi şi-a amintit că trebuie să-l întrebe ceva.

Năvala sîngelui se potoli, răsuflăm mai uşor, îl priveam pe sub sprîncene, este şi mai întunecat, mă gîndeam, şi mai urît decît atunci, deşi nu ştiu dacă mi-a trecut vreodată prin minte că e întunecat şi urît.

Nu e treaba lui, dar i s-a spus că hagi-Sinanudin nu vrea să plătească seferi-imdadie, ajutorul de război, stabilit prin ordinul sultanului, din care pricină şi alţii se codesc, şi dacă oamenii de vază, ca dumnealui, hagi-Sinanudin, nu-şi fac datoria, la ce să te aştepţi de la ceilalţi, puşlamale şi pomanagii, cărora nu le pasă nici de ţară, nici de credinţă, şi care ar lăsa să se prăpădească totul, numai pitacii lor să rămînă neatinşi în sertare. El nădăjduieşte că la hagi-Sinanudin asta-i o simplă întîmplare, că a uitat sau a pierdut din vedere, şi că o va face cît mai curînd, chiar numaidecît, ca să nu se stîrnească fără nevoie vîlvă, de la care nimeni n-ar avea nici un folos.

— N-a fost din întîmplare, răspunse hagi-Sinanudin liniştit, fără teamă şi fără sfidare, aşteptînd întîi cu răbdare ca muselimul să spună tot ce avea de spus. N-a fost din întîmplare, nici n-am uitat, nici n-am pierdut din vedere, ci nu vreau să dau ce nu e drept. Răscoala din Posavina nu este război. De ce atunci să plătim ajutorul de război? Iar ordinul sultanului pe care-l pomeneşti, nu priveşte acest caz, şi trebuie aşteptat răspunsul Porţii la jalba pe care au trimis-o oamenii cei mai de vază, şi toţi gîndesc la fel, aşa că nimenea nu se ia după nimeni, şi dacă hotărîrea sultanului o fi să se plătească, vom plăti.

— Hagi-Sinanudin-aga vrea să spună că cel mai bine e

să te supui voinţei sultanului, iar dacă ar plăti, ar face-o samavolnic şi împotriva legii, iar samavolnicia şi călcarea legii dau loc la dezordine şi tulburări, se amestecă în vorbă Hasan, cu faţa serioasă, apropiindu-se de ei dintr-o parte, cu mîinile încrucişate pe piept, gata să lămurească cu bunăvoinţă muselimului totul pe larg, în caz că n-a înţeles.

Dar muselimului nu-i ardea de glumă, nici nu-l puse în încurcătură această lămurire, chipurile naivă. Fără să-şi arate nerăbdarea, din pricină că Hasan se băgase în vorbă, nici supărarea pentru zeflemeaua neascunsă, nici chiar dispreţul, pentru care poziţia lui nu are nevoie niciodată de justificare, îl privi pe Hasan cu ochii săi nemişcaţi şi grei, despre care nici propria lui nevastă n-ar putea spune că sînt blînzi, şi se întoarse spre hagi-Sinanudin:

— Cum vrei, pe mine nu mă priveşte. Dar mă gîndesc că uneori ieşi mai ieftin dacă plăteşti.

— Nu-mi pasă de e ieftin, ci dacă e drept.

— Dreptatea poate fi scumpă.

— Şi nedreptatea de asemenea.

Se priviră o clipă lung, n-am văzut ochii muselimului, dar ştiam cum sînt, bătrînul însă zîmbi prietenos şi blînd.

Muselimul se întoarse şi ieşi din prăvălie.

Doream să ies cît mai repede în stradă – mă înăbuşea aerul pe care l-a respirat şi mă vor scoate din minţi vorbele pe care ei le vor spune în batjocură.

Dar oamenii aceştia aveau darul să mă uimească veşnic.

— Ei? întrebă bătrînul, fără să-şi întoarcă măcar privirea după muselim. Te-ai răzgîndit?

— Nu m-am răzgîndit.

— Cuvîntul lui Hasan nu se ia înapoi, ca al sultanului. Nimic nu-mi izbuteşte pe ziua de azi.

Rîse de parcă împotrivirea lui Hasan i-ar fi pricinuit o bucurie, şi începu să se pregătească de despărţire:

— Cînd mai vii? Am să încep să urăsc treburile mele şi pe ale altora, nu-mi mai lasă timp pentru prieteni.

Nici o vorbă despre muselim! De parcă acesta nici n-ar

fi călcat în prăvălie, de parcă venise un milog, după pomană! L-au uitat de cum a păşit pragul.

Eram uimit. Ce fel de mîndrie o mai fi şi asta, boierească, de castă, de se leapădă de tot ce dispreţuieşte? Cîţi ani, cîte generaţii trebuie să treacă pentru ca să poţi înăbuşi în tine dorinţa de a batjocori, de a scuipa, de a înjura? N-am băgat de seamă că ar tăcea cu un gînd anume, că s-ar înfrîna. L-au şters din minte şi gata.

Aproape că m-am simţit jignit. Este cu putinţă să treci în felul acesta peste un astfel de om? El merită mai mult. De el eşti nevoit să ţii seama. Pe el nu e cu putinţă să-l uiţi, nici să-l ştergi din minte.

— Cum de n-aţi spus nici o vorbă despre muselim? l-am întrebat pe Hasan în stradă.

— Ce s-ar putea spune despre el?

— A ameninţat, a jignit.

— El te poate nenoroci, dar nu jigni. Eşti nevoit să ţii seama de el, ca de foc, ca de o primejdie oarecare, asta-i tot.

— Vorbeşti aşa pentru că nu ţi-a făcut nici un rău.

— Poate. Tu te-ai frămîntat. Te-ai speriat? Tutunul îţi curgea printre degete.

— Nu m-am speriat.

M-a privit, surprins, poate, de glasul meu.

— Nu m-am speriat. Mi-am amintit însă de totul. Mi-am amintit de totul, Dumnezeu ştie pentru a cîta oară, dar altfel decît oricînd înainte. Am fost cuprins de zbucium, cînd a intrat şi cît timp a stat de vorbă cu hagi-Sinanudin; n-am putut nici să limpezesc, nici să opresc în loc vreunul din gîndurile mele; ele se zbăteau în creierul meu tulburate, răscolite, fierbinţi de aducere-aminte, de suferinţă, de mînie, de durere, pînă cînd muselimul m-a muşcat cu privirea sa rece, fixă, grea de dispreţ, înjositoare, altfel decît se uita la ceilalţi doi. Atunci, în clipa aceea scurtă, cînd privirile ni s-au încrucişat ca două vîrfuri de cuţit, s-ar fi putut ca în mine să precumpănească frica. Ea se şi ivise, inundîndu-mă, năvalnic, ca un puhoi.

Am trecut prin clipe grele şi înainte, în sinea mea s-au ciocnit păreri opuse, am împăcat izbucnirile fireşti cu prudenţa înţelepciunii, dar nu ştiu ca eu să mai fi fost vreodată un ghem în care să se încaiere atîtea vreri opuse, nu ştiu ca vreodată atîtea dorinţe năprasnice să fi încercat să răzbată afară, şi eu să le opresc doar din laşitate şi din frică. Mi-ai ucis fratele, urla în mine furia înverşunată, m-ai umilit, m-ai distrus. Dar în acelaşi timp ştiam că nu este bine să mă vadă împreună tocmai cu aceşti oameni, care îl dispreţuiesc şi i se împotrivesc. Astfel sînt fără vrerea mea de partea cealaltă, împotriva lui, şi aş fi vrut să nu ştie asta.

A fost hotărîtoare, pare-se, tocmai frica. A alungat-o ruşinea de mine însumi, ruşinea cea mai rea şi mai apăsătoare care naşte curajul. Tulburarea mea s-a potolit, vuietul sălbatic a încetat, gîndurile nu-mi mai zburau ca nişte păsări peste locuri pustiite de foc, a urmat o linişte domoală în care îngerii cîntau. Erau îngerii răului. Jubilau.

A fost clipa fericită a schimbării mele la faţă.

M-am uitat după aceea, ca luminat de o flacără nouă, lăuntrică, la ceafa lui puternică, la umerii lui puţin încovoiaţi, la trupul lui îndesat; mi-era totuna dacă se va întoarce, totuna dacă mă va privi cu zîmbet sau cu dispreţ; este al meu, îmi e de trebuinţă, m-am legat de el prin ură.

Te urăsc, şopteam pătimaş, întorcîndu-mi privirea de la el, îl urăsc, mă gîndeam, privindu-l. Urăsc, urăsc, îmi ajunge acest cuvînt, nu mă mai săturam rostindu-l. Avea o dulceaţă tînără şi fragedă, dureroasă, ca dorul şi ca dragostea. El, îmi ziceam în sinea mea, nelăsîndu-l să plece departe de mine, neputîndu-mi îngădui să-l pierd. El. Aşa cum te gîndeşti la fata iubită. Uneori îl lăsam să se depărteze un pic, ca o fiară, ca să pot merge pe urmele lui, şi din nou mi-l apropiam, ca să-mi fie ţinta ochilor. Tot ce fusese dezbinat în mine, încurcat şi risipit, tot ce căutase o ieşire şi o dezlegare, s-a potolit, s-a statornicit, prinzînd din ce în ce putere.

Inima mea îşi găsise un punct de sprijin.

Îl urăsc, şopteam ca apucat, mergînd pe stradă. Îl urăsc, mă gîndeam la rugăciunea de seară, îl urăsc, am rostit aproape tare intrînd în tekie.

Cînd m-am sculat dimineaţă, ura mă aştepta trează, cu capul ridicat ca un şarpe încolăcit în cutele creierului meu.

N-o să ne mai despărţim. Ea mă are pe mine, eu o am pe ea. Viaţa şi-a dobîndit un sens.

Îmi făcea bine la început această tulburare uşor buimacă, ca primele clipe de febră, îmi ajungea această dragoste neagră şi cumplită. Semăna aproape cu fericirea.

Ajunsesem mai bogat, mai închegat, mai generos, mai bun, chiar mai deştept. Lumea dezlînată se reaşezase în culcuşul ei, îmi înnodam din nou toate legăturile, mă scuturasem de spaima întunecată a vieţii fără rost, rînduiala mult rîvnită se întrezărea înaintea mea.

Înapoi, amintire duioasă a copilăriei, înapoi, neputinţă, plîngăreaţă, înapoi, spaimă şi descumpănire! Nu mai sînt ca oaia aceea jupuită, din poveste, căreia i s-a dat drumul în mărăcini. Gîndul meu nu mai bîjbîie în întuneric, orb, inima mea este un cazan încins în care fierbe o otravă.

Priveam deschis şi liniştit drept înainte, fără să-mi fie teamă de nimic. Mă duceam peste tot unde-mi închipuiam că aş putea să-l întîlnesc pe muselim, sau cel puţin să-i zăresc vîrful turbanului, îl aşteptam în drum pe cadiu şi mă luam după el, privindu-i spatele îngust şi gîrbovit, apoi plecam, încet, singur, istovit de patima mea tăinuită. Dacă ura ar avea miros, în urma mea s-ar simţi iz de sînge. Dacă ar avea culoare, paşii mei ar lăsa dîre negre. Dacă ar putea să ardă, ar ţîşni flăcări din mine prin toţi porii.

Ştiu cum s-a înfiripat, iar cînd a prins puteri, nu mai avea nevoie de nici o justificare. Îşi devenise sieşi temei şi ţel. Dar eu doream să nu-şi uite începutul, pentru a nu-şi pierde tăria şi jarul. Să nu-i ocolească pe cei cărora le datora totul. Să le rămînă lor credincioasă. Să nu devină a tuturor.

M-am dus din nou la Abdulah-efendi, şeicul tekiei mevleviilor, şi l-am rugat să mă ajute să găsesc mormîntul

fratelui meu. Am venit la el, am spus cu smerenie, căci nu îndrăzneam să mă duc eu însumi la cei în a căror putere este să facă sau nu pomana, mi-e teamă că m-ar putea refuza şi atunci toate uşile îmi vor fi închise; de aceea sînt nevoit să trimit înlocuitori, şi voi nutri nădejde atîta timp cît se va găsi cine să mă înlocuiască. Am venit întîi la dînsul, încrezîndu-mă în bunătatea sa şi punîndu-mă la adăpostul renumelui său, căci al meu nu mai este mare; dar singur Dumnezeu ştie că nu din vina mea. M-ar îndatora cît se poate de mult, căci aş vrea să-mi înmormîntez fratele după legea Domnului, pentru ca sufletul său să-şi găsească liniştea.

Nu m-a refuzat, dar i se părea că din pricina durerii mele sînt mai prejos decît el, că ştiu mai puţin.

— Sufletul lui şi-a găsit împăcarea, îmi spuse. Nu mai e al unui om, a trecut într-o altă lume, în care nu există nici durere, nici zbucium, nici ură.

— Dar sufletul meu este încă suflet omenesc.

— Atunci o faci pentru tine?

— Şi pentru mine.

— Ai venit cu jale sau cu ură? Fereşte-te de ură, ca să nu greşeşti faţă de tine şi de oameni. Fereşte-te de tristeţe ca să nu greşeşti faţă de Dumnezeu.

— Nu mă las copleşit de durere. Mă feresc de păcat, şeic-Abdulah. Tot ce-i al meu e în mîinile Domnului. Şi în ale tale.

A trebuit să-i ascult smerit poveţele şi să-l îmbunez prin supunere. Cînd se cred mai presus de noi, oamenii pot fi şi mărinimoşi.

Nu eram atît de puternic încît să am dreptul să fiu nerăbdător; nici atît de slab încît să am justificare de a fi mînios. Mă slujeam de alţii făcîndu-i să se simtă mai tari. Aveam un sprijin şi o călăuză, de ce aş fi sîcîitor?

M-a ajutat, am primit încuviinţarea să intru în fortăreaţă şi să găsesc mormîntul. Şi Hasan a venit cu mine. Am luat şi doi feciori, cu un sicriu gol şi cu lopeţi.

La cimitirul fortăreţei ne-a dus un paznic, slugă, cioclu,

era greu de ştiut ce îndeletnicire avea omul acela tăcut, nedeprins cu vorba, nedeprins să se uite în ochii oamenilor, sfios şi curios, repezit şi săritor, de parcă ar fi şovăit mereu între dorinţa de a ne ajuta şi aceea de a ne alunga.

— Acolo-i, ne arătă cu capul spre o poiană pustie, mai sus de fortăreaţă, acoperită de buboaiele mormintelor proaspete şi de rănile gropilor răscolite şi năpădite de buruieni şi mărăcini.

— Ştii unde-i mormîntul?

Ne aruncă o privire piezişă, fără o vorbă. Asta putea să însemne:

— Cum să nu ştiu, că doar eu l-am îngropat! Dar la fel şi:

— De unde să ştiu? Uitaţi-vă cîte sînt, n-au nici semn nici nume.

Păşea printre mormintele împrăştiate în neorînduială, săpate în grabă şi fără smerenie, aşa cum se sapă nişte gropi oarecare. Se oprea la cîte unul, privea o clipă pămîntul bătătorit şi dădea din cap:

— Nikola. Haiducul. Sau:

— Becir. Nepotul lui Masa. Lîngă altele tăcea doar.

— Unde e Harun?

— Acolo.

Am pornit-o singur pe lîngă morminte, să-l găsesc pe al fratelui meu. Poate că îmi voi da seama după tulburare sau durere, după vreun semn, poate mă va înştiinţa vuietul sîngelui, sau o lacrimă, s-au un fior, sau un glas necunoscut, doar n-om fi veşnic înrobiţi în neputinţa simţurilor noastre. Oare n-ar putea să mă ajute să-l găsesc faptul că sîntem născuţi din aceeaşi mamă?

— Harun! îl chemam fără glas, aşteptînd ca răspunsul să vină din mine. Dar nu venea, nici un semn, nici cea mai mică tulburare, nici chiar tristeţe. Eram ca lutul, taina a rămas mută. Mă copleşea doar un simţămînt amar de pustiu, o linişte ce nu era a mea, şi un înţeles îndepărtat, mai presus de tot ceea ce ştiu cei vii.

Singur printre morminte, uitasem de ură. Ea a înviat

cînd m-am reîntors la oameni. Stăteau deasupra unui mormînt, la fel ca toate celelalte.

— Ăsta-i? întrebă Hasan. Ştii bine?

— Mie mi-e totuna. Luaţi pe cine vreţi. Dar ăsta e.

— De unde ştii?

— Ştiu. A fost pus într-un mormînt vechi, într-adevăr, feciorii au găsit două schelete, au strîns unul în sicriu, l-au acoperit cu giulgiu şi au luat-o la vale.

Pe cine ducem? mă gîndeam îngrozit. Un ucigaş, un călău, o jertfă nevinovată? Ale cui oseminte am tulburat? Sînt atîţia morţi, nu numai pe Harun l-au îngropat în mormînt străin.

Mergeam în urma feciorilor care purtau pe umeri sicriul acoperit cu postav verde.

Hasan îmi atingea braţul, de parcă ar fi vrut să mă trezească.

— Linişteşte-te.

— De ce?

— Ai o privire ciudată.

— Tristă?

— Aş prefera să fie tristă.

— Adineauri, la cimitir, am aşteptat în zadar să-mi dea ceva de ştire că sînt lîngă mormîntul lui Harun.

— Ceri prea mult de la tine. E de ajuns că-l plîngi. Nu mi-era prea limpede gîndul lui, dar nu îndrăzneam să întreb. Mi-era teamă să nu ghicească ce se petrece în mine. Nu degeaba ar vrea să mă vadă din nou trist.

În tîrg, pe străzi, oamenii veneau spre noi, auzeam tot mai multe picioare răsunînd în spatele nostru, tot mai surd era tropotul paşilor, tot mai des zidul de oameni, nu mă aşteptam să fie atîţia; tot ceea ce am făcut, am făcut-o pentru mine, nu pentru ei, şi iată că totul îmi scăpa, devenind şi al lor. Nu mă întorceam să-i văd, dar simţeam tulburat cum această mulţime mă poartă ca un talaz, eu creşteam, împreună cu valul, deveneam tot mai însemnat şi mai puternic, eram una cu el, şi în acelaşi timp însutit. Iar mulţimea plîngea, osîndea, ura; prin prezenţa ei, în tăcere.

Acest prohod era justificarea urii mele.

Hasan spuse ceva încet.

— Ce zici?

— Să nu vorbeşti. Să nu rosteşti predică la mormînt.

Am dat din cap. N-am să vorbesc. Atunci, la geamie, a fost altceva. Atunci au venit în urma mea, cînd eu mă întorceam de la poarta morţii, şi nu ştiam nici eu, nici ei, ce trebuie să se întîmple. Acum ştim. Ei nu mai aşteaptă de la mine vorbe de osîndă, s-au pîrguit în ei şi ştiu totul. E bine ce am făcut acum, nu-l vom în-mormînta pe cel care a fost acest om, ca să-l dezvinovăţim, vom face mai mult: era nevinovat şi-i vom semăna osemintele ca pe o amintire a nedreptăţii. Să răsară ce o vrea Dumnezeu.

Ura mea a devenit mai nobilă şi mai adîncă.

În faţa geamiei feciorii au lăsat pe soclu sicriul, învelit în postav verde. Mi-am muiat mîinile în apă, am păşit lîngă sicriu şi am început să spun rugăciunile. Apoi am întrebat, nu din datorie, ca de atîtea ori pînă acum, ci cu sfidare şi triumf:

— Spuneţi, oameni buni, cum a fost mortul acesta?

— Bun! răspunseră sute de glasuri, cu convingere.

— Îl iertaţi pentru tot ce a făptuit?

— Îl iertăm.

— Chezăşuiţi pentru el în faţa lui Dumnezeu?

— Chezăşuim.

Niciodată dezlegarea pentru un mort, dată înaintea ultimului său drum, n-a fost mai sinceră şi mai sfidătoare. Puteam să-i întreb şi de zece ori, ei ar fi răspuns tot mai tare. Am fi început, poate, să strigăm, ameninţător, mînioşi cu spume la gură.

Pe urmă l-au purtat pe umeri pe acest mort dezgropat, trecînd sicriul unii altora, arătîndu-şi astfel respectul pentru cel dispărut şi nesupunerea faţă de cîrmuire.

L-am înmormîntat lîngă zidul tekiei, acolo unde uliţa se deschide spre oraş. Să fie între mine şi oameni, ca un scut şi un avertisment.

N-am uitat, musulmanii erau înmormîntaţi odinioară în

cimitire comune, egali şi după moarte. Au început să se despartă cînd au devenit inegali şi în viaţă. Şi eu l-am luat aici pe fratele meu, ca să nu se amestece cu alţii. A murit pentru că s-a împotrivit; să-şi continue lupta şi mort.

Cînd am rămas singur, cînd oamenii s-au împrăştiat, după ce au aruncat cîte un pumn de ţarină în mormînt, am îngenuncheat lîngă movilita de pămînt, lăcaş veşnic al cine ştie cui, şi amintire a lui Harun.

— Harune! şopteam pămîntului – lăcaş de veci, gropii-tainiţe. Harune, frate, acum sîntem mai mult decît fraţi, tu m-ai făcut pe mine cel de astăzi, să fiu ţinere de minte; eu pe tine-însinguratul, să fii un semn. Ai să mă întîmpini în fiecare zi, dimineaţa şi seara, am să mă gîndesc la tine mai mult decît atunci cînd trăiai. Şi

dacă or uita cu toţii, căci memoria omenească este scurtă, eu nu vă voi uita, nici pe tine, nici pe ei, jur pe lumea asta şi pe lumea de apoi, frate Harune.

În stradă mă aştepta Ali-hogea, a respectat convorbirea mea cu umbra celui mort. Aş fi vrut să-l ocolesc, mai ales acum, tulburat după înmormîntare, dar n-am putut. Din fericire, era grav şi prietenos, deşi ciudat, ca totdeauna. Şi-a exprimat condoleanţele şi mi-a urat *sabur*[9], mie şi tuturor celorlalţi, pentru pierderea care este a tuturor, deşi este şi un cîştig, căci morţii pot fi mai folositori decît cei vii, şi sînt aşa cum vrem noi să fie – nu îmbătrînesc, nu se ceartă, nu au o părere a lor, primesc fără împotrivire să fie luptători, şi nu trădează atîta timp cît sînt sub drapel.

— Acum mă vezi? l-am întrebat. Şi mă cunoşti?

— Te văd şi te cunosc. Cine nu-l cunoaşte pe şeicul Nurudin?

Nu mă dispreţuieşte, nu mai sînt pentru el doar văzduh.

Ce aşteaptă oare de la mine, dacă recunoaşte că exist?

Hasan şi aurarul Sinanudin au plătit să fie ridicat un mormînt din granit, şi un gard frumos de fier în jurul lui.

---

[9] Răbdare (turc.).

Întorcîndu-mă de la rugăciunea de seară, în prima vineri după înmormîntare, am văzut pe întuneric cum pe mormîntul lui Harun ardea o lumînare. Cineva stătea deoparte.

M-am apropiat şi l-am recunoscut pe Mula-Iusuf, rostea o rugăciune.

— Tu ai aprins luminarea?

— Nu. Ardea cînd am venit.

Au pus-o şi au aprins-o mîinile cuiva, pentru odihna şi pomenirea celui ucis.

De atunci, în ajunul fiecărei sărbători ardeau lumînări pe mormînt.

De fiecare dată mă opream în întuneric şi priveam aceste luminiţe pîlpîitoare, tulburat, mişcat în primele zile, mai tîrziu mîndru. Acesta este fostul meu frate şi sufletul lui curat care luminează, umbra lui îi aduce pe necunoscuţi care-i aprind aceste flăcărui gingaşe întru amintire.

Îl ajunse iubirea oraşului, după moarte. Cît trăise, abia dacă-l cunoştea cineva.

Pentru mine era o amintire sîngeroasa. În timpul vieţii nu-mi fusese decît frate.

13.

Vorba frumoasă e precum pomul frumos, rădăcinile le are adînc în pămînt,
iar crengile şi le înalţă în cer.

Devotamentul faţă de fratele meu mort mi-a redat prietenia lui Hasan. Poate că în vorbele şi faptele sale era şi vreun gînd ascuns, dorinţa de a mă opri din drumul pe care-l presimţea, sau poate că mă înşelam eu, poate că, simţitor peste măsură, vedeam şi ceea ce nu era. Dar oricare va fi fost adevărul, de prietenia lui nu mă puteam îndoi.

Nici el de a mea. Îl îndrăgisem, o ştiam din faptul că-mi era trebuincios, că nu mă mai supăra nimic din ce spunea sau făcea, şi că îmi era apropiat tot ce-l privea pe el. Iubirea este poate unicul lucru pe lume care nu trebuie tălmăcit, căruia nu trebuie să-i cauţi temeiul. Şi totuşi fac asta, poate şi numai pentru a-l mai pomeni o dată pe omul care a adus atîta bucurie în viaţa mea.

M-am legat de el (bun cuvînt: legat, ca în furtună, pe corabie, sau pe stîncă) pentru că era născut să le fie tovarăş oamenilor, şi pentru că m-a ales tocmai pe mine; din nou şi din nou mă însufleţea gîndul că un asemenea prieten poate fi tocmai el, un om atît de zănatic şi de zeflemitor în aparenţă.

Totdeauna am socotit că prietenul e şi el un om care doreşte sprijin, o jumătate care-şi caută partea cealaltă, un om nu prea sigur de sine, puţin cam neajutorat, plicticos, deşi drag, pentru că îşi pierde cu timpul prospeţimea, ca o femeie. Dar Hasan era dintr-o bucată, mereu proaspăt şi mereu altfel, deştept, cutezător, ne-astîmpărat, sigur în tot ce pune la cale. Nimic nu-i puteam nici lua, nici adăuga, şi cu mine şi fără mine era ceea ce era, nu avea nevoie de mine. Şi totuşi, nu mă simţeam mai prejos. L-am întrebat o dată cum se face că tocmai mie mi-a dăruit prietenia lui. Prietenia nu se alege, a spus, ea se întîmplă, cine ştie din ce pricini, ca şi dragostea. Şi nimic nu ţi-am dăruit ţie, ci mie. Preţuiesc oamenii care rămîn nobili şi în nenorocire.

Îi eram recunoscător pentru această vorbă şi credeam în adevărul ei.

Dar prietenia lui îmi era scumpă şi din pricina urii care creştea tot mai mult în mine. Nu ştiu, o fi putut să vieţuiască doar ea, această ură, dar aşa e mai bine. Pe o parte sînt negru, iar pe cealaltă alb. Aşa sînt eu, împărţit şi totuşi întreg. Iubirea şi ura nu se amestecau, nu se stînjeneau, nu se puteau stîrpi una pe cealaltă, îmi erau trebuincioase amîndouă.

Intrasem în viaţa lui Hasan în virtutea dreptului prieteniei, şi datorită bunăvoinţei sale, dar dacă

nădăjduiam, sau mă temeam, că tot ce-l privea îmi va ajunge limpede şi cunoscut, m-am înşelat. Nu pentru că ar fi ascuns ceva de mine, ci pentru că era o fîntînă adîncă şi umbroasă, al cărei fund nu era uşor de văzut. Şi nu pentru că numai el ar fi aşa, ci pentru că oamenii sînt aşa, de nepătruns, cu cît ne apropiem mai mult de ei.

L-a adus pe tatăl său în casa lui, l-a înconjurat cu grijă, o grijă puţin cam ciudată, veselă, de parcă nu i-ar fi păsat prea mult de boala bătrînului, se purta cu el ca şi cum ar fi fost sănătos, îi povestea o mulţime de lucruri despre tîrg, despre oameni, despre treburi, despre însurători şi măritişuri, chiar şi despre fete, care pe zi ce trece devin tot mai frumoase, poate şi pentru faptul că este tot mai bătrîn, iar dacă este aşa, atunci e păcat că tatăl nu le vede, i-ar părea adevărate zîne. Bătrînul se făcea că se încruntă, dar se vedea că este mulţumit, se săturase să fie lăsat în voia bolii şi pregătit pentru moarte. În faţa copiilor şi a bătrînilor oamenii vorbesc numai prostii, spunea el supărat, gîndindu-se, poate, la casa cea mare în care zăcuse pînă atunci. Numai băiatul ăsta al meu, fire sucită, se poartă cu mine omeneşte, pentru că, din fericire, nu mă respectă.

Hasan rîdea şi-i răspundea cu aceeaşi măsură, de parcă în faţa lui s-ar fi aflat un camarad şi un om sănătos.

— De cînd nu te respect?

— De mult.

— De cînd am părăsit Ţarigradul şi m-am întors aici? De cînd am ajuns hoinar, geambaş? Eşti nedrept, tată. Eu sînt un om mărunt, cu o minte obişnuită, cu posibilităţi modeste, niciodată în şcoli copiii n-ar ajunge să înveţe despre mine.

— Eşti mai destoinic decît mulţi alţii cu slujbe înalte.

— Asta nu-i greu, tată, sînt mulţi proşti în slujbe înalte. Dar ce m-aş face eu cu o slujbă înaltă, şi ce s-ar face slujba cu mine? Aşa sînt mulţumit. Dar să lăsăm asemenea discuţii, niciodată n-am izbutit să le ducem la bun sfîrşit. Mai bine să-ţi cer un sfat. Am de-a face cu un om neplăcut, îngîmfat, prost, necinstit, se uită la mine de sus, văd că mă

dispreţuieşte, mai-mai că-mi cere să-i sărut papucii, şi nu-i ajunge că tac şi-i tăinuiesc prostia şi necinstea, ci mai e şi furios că nu vorbesc cum că e deştept şi cinstit; dar cel mai rău e că el însuşi crede ce spune. Te rog, ce să fac?

— Ce mă mai întrebi? Să-l dai dracului, asta să faci!

— L-am dat dracului, tată, atunci, la Ţarigrad, rîse Hasan, şi am venit aici să mă fac geambaş.

Se iubeau cu o dragoste ciudată, cu toane, dar cu adevărat duioasă, de parcă ar fi vrut să recîştige timpul în care i-a despărţit îndărătnicia lor.

Bătrînul îi cerea lui Hasan să se însoare, „Nu pot înaintea ta", îi răspundea Hasan în zeflemea, să se lase de geambaşie şi de călătoriile lungi, să nu se mai despartă de el. Recurgea şi la viclenie, pretinzînd că e rău bolnav, că moartea l-ar putea găsi în orice clipă, şi că i-ar fi mai uşor dacă atunci s-ar afla lîngă el sînge din sîngele lui, sufletul i-ar ieşi fără chinuri. Cine ştie cine va fi primul la rînd, răspundea Hasan. Dar se împacă cu renunţările pe care dragostea i le cerea, ce-i drept fără multă bucurie, mai ales în ceea ce priveşte călătoriile; era toamnă, vreme de ducă, era deprins cu depărtările, precum cocostîrcii. Rîndunelele s-au dus, în curînd se va auzi din înaltul cerului şi ţipătul gîştelor sălbatice, plecate pe drumul lor, iar el va privi în sus, după clinul lor, cu gîndul la ciudatele plăceri ale rătăcirilor sale, despărţit de o dragoste de către altă dragoste.

În casă se petreceau schimbări însemnate. Feciorul cel voinic, Fazlia, soţul frumoasei cu ochii negri, al Zeinei care trăia cu băiatul cel tînăr, ajunsese o adevărată dădacă credincioasă pentru bătrîn. Mîinile lui uriaşe se dovediră în stare de cea mai mare gingăşie şi de cea mai atentă îngrijire. Hasan îi lăsa bani în odaia tatălui, căci îl cunoştea pe fecior şi se temea ca devotamentul lui să nu sece.

Dragostea cea primejdioasă o curmă cu hotărîre. Trăinicia ei înşelătoare se dovedi mai şubredă decît şi-ar fi putut închipui mintea cea mai batjocoritoare. Cetatea ce părea de necucerit fu trădată de veşnicii trădători ai iubirii.

Înzdrăvenindu-se într-atîta încît moartea nu-i mai părea apropiată, bătrînul nu mai voia ca întreaga sa avere să treacă la fondul de binefaceri. Fondul rămăsese oricum mare, aşa că mai trebuia pus şi un ajutor alături de vătaf (vătaful, un pisar cinstit şi ager la minte de la judecătorie primise această îndeletnicire modestă preferînd-o slujbei mai mari, dar şi mai nesigure, din preajma cadiului; în felul acesta am înţeles şi cine l-a înştiinţat pe Hasan de nenorocirea lui Harun). Hasan îl pofti pe feciorul cel tînăr în odaie şi-i propuse locul însemnat şi bine plătit de ajutor, dar îi ceruse să nu mai vină în această casă decît cu treburi, şi numai la el. Şi să nu se mai întîlnească niciodată şi niciunde cu Zeina; iar de se vor vedea din întîmplare, nici atunci să nu vorbească. Dacă-i convine şi are de gînd să se ţină de cuvînt, atunci să folosească prilejul care i s-a ivit; dar dacă primeşte şi pe urmă nu se ţine de cuvînt, să ştie că va trebui să plece imediat încotro va vedea cu ochii.

Se aşteptase la împotrivire şi părere de rău din partea flăcăului, se gîndise chiar să se lase el păgubaş, să rămînă totul aşa cum era, căci avea remuşcări că l-a pus pe flăcău în faţa unei alegeri atît de crude. Dar tînărul primi numaidecît. Era deştept şi înzestrat. Lui Hasan i se făcu greaţă.

Apoi chemă femeia, să-i spună şi ei, dar băiatul îi spusese el singur totul, că din păcate n-au să se mai poată întîlni, el e dator să-şi urmeze soarta, ea şi-o are pe a ei, să nu-l pomenească de rău, iar el va pomeni numai de bine viaţa petrecută în casa asta, se vede că Dumnezeu a vrut să fie aşa.

Va trebui să fiu cu ochii pe el, se gîndi Hasan cu dezgust.

Zeina stătea la uşă, fără o vorbă, prin pielea ei oacheşă răzbătea paloarea, buza de jos îi tremura ca la un copil, mîinile îi atîrnau neputincioase de-a lungul coapselor pline, pierdute în cutele şalvarilor.

Rămase aşa şi cînd flăcăul ieşi din odaie. Rămase aşa şi cînd Hasan se apropie de ea şi-i atîrnă de gît un şirag de

mărgăritare rămase de la mama lui. Ca să-l îngrijeşti bine pe tata, îi spuse, nevrînd să plătească deschis durerea ei, şi scoţînd-o basma curată în faţa soţului.

Două săptămîni a umblat prin casă şi prin curte, cu mărgăritarele la gît, suspinînd şi aşteptînd, privind la cer şi la poarta de la stradă. Apoi a încetat să suspine, şi a început iar să rîdă. Se resemnase sau îngropase totul în adîncul sufletului.

Soţul i-a simţit lipsa tînărului cel mai mult. Chiar că e pustiu fără el, nerecunoscătorul, a uitat de noi, spunea cu dojana, încă mult timp după plecarea flăcăului.

Hasan era nemulţumit şi de sine şi de ei. Făcuse totul ca lucrurile să se petreacă în felul acesta, dar parcă ar fi vrut ca ele să se fi petrecut altfel. Poftim, m-am amestecat să dezleg nodul, spunea rîzînd, şi ce am izbutit să fac? Am aţîţat lăcomia băiatului, pe ea am nenorocit-o şi am făcut-o să fie de-acum fără scrupule, pe soţ l-am procopsit cu o nevastă înăcrită, pe mine m-am lămurit încă o dată că fac un rău ori de cîte ori vreau să fac un bine. La naiba, nimic nu este mai rău decît binele făcut cu un ţel anume, şi nimeni nu este mai neghiob decît omul care vrea să facă totul după calapodul său.

— Atunci, ce nu este rău şi neghiob?

— Nu ştiu.

Ciudat om, ciudat şi drag. Nu prea-l înţelegeam limpede, dar nici el însuşi nu se înţelegea, căutîndu-se şi descoperindu-se fără încetare. Numai că nu o făcea cu greutate şi în silă, ca alţii, ci cu o uşurinţă deschisă şi copilărească, cu acea îndoială zeflemitoare, cu care cel mai adesea se tăgăduia pe sine.

Îi plăcea să povestească şi ştia s-o facă frumos, rădăcinile cuvintelor sale erau înfipte adînc în pămînt, iar ramurile li se înălţau la cer. Pentru mine erau o trebuinţă şi o desfătare. Era în ele un nu ştiu ce care mă lumina, de unele abia dacă-mi amintesc, dar mi-a rămas de la ele un soi de dulce îmbătare, ceva sărbătoresc, luminos şi frumos: istorioare despre viaţă, dar mai frumoase decît viaţa.

— Eu sînt un flecar înverşunat, îmi plac cuvintele, n-are a face de ce fel, n-are a face despre ce. (Aştern fără rînduială cele spuse într-o noapte, în timp ce tîrgul se odihnea, în întuneric.) Cuvîntul este o punte între oameni, poate chiar singura. Asta m-a învăţat un bătrîn ostaş, căzusem împreună prizonieri, împreună am fost aruncaţi în temniţă, împreună legaţi cu lanţul, de acelaşi belciug de fier din perete.

— Ce vrei să facem, să vorbim sau să tăcem? întreba ostaşul.

— Cum e mai bine?

— E mai bine să vorbim. Vom putrezi mai uşor în acest beci. Vom muri mai uşor.

— Atunci e totuna.

— Să vezi că totuşi nu e. O să ni se pară că facem ceva, că se întîmplă ceva, şi ne vom urî mai puţin, încolo totul va fi cum e dat să fie, asta nu mai stă în puterea noastră. S-au întîlnit odată doi oşteni duşmani într-o pădure, şi ce să facă, s-au apucat de ceea ce ştiau şi ce le era meseria. Traseră cu puşca unul într-altul şi se răniră, scoaseră săbiile şi se tăiară, ziua pînă-n amiază, pînă cînd îşi rupseră săbiile şi rămaseră numai cu cuţitele; atunci zice unul din ei:

— Stai să răsuflăm şi noi un pic. Uite, e trecut şi de amiază, doar nu sîntem lupi, oameni sîntem şi noi. Uite, tu stai colea, eu aici. Eşti luptător pe cinste, am ostenit.

— Şi eu.

— Te dor rănile?

— Mă dor.

— Şi pe mine. Pune nişte tutun, să opreşti sîngele.

— E bun şi muşchiul.

Şi se aşezară, statură de vorbă, despre toate, despre familie, despre copii, despre viaţa grea, multe se asemănau, multe erau la fel, se înţeleseră, se apropiară, apoi se sculară şi spuseră mulţumiţi: Uite că stăturăm şi noi de vorbă, ca oamenii. Uitarăm chiar şi de răni. Hai să isprăvim acum ce am început. Şi-au scos cuţitele şi şi-au

venit de hac.

Era o fire senină acel tovarăş al meu de beci şi de belciug, şi m-a înveselit cu istorioara lui zeflemitoare. M-a înveselit şi m-a îmbărbătat. Poate că altul ar fi spus că cei doi oşteni din pădure s-au despărţit prieteni, şi asta ar fi fost o minciună urîtă, chiar dacă s-ar fi întîmplat aşa. Aşa, sfîrşitul trist al povestirii e adevărat, mai cu seamă, poate, pentru că m-am temut să nu-i arate pe cei doi mai buni decît erau. Pe de altă parte (acest lucru nu mi l-am putut lămuri niciodată), tocmai pentru că sfîrşitul cuprindea un adevăr- crud, el a născut în mine un gînd copilăros, o nădejde îndărătnică: poate că totuşi ei s-au împăcat. Dacă nu aceşti doi ostaşi, poate că alţii, căci şi în această povestire era cît pe-aci să se întîmple aşa. Dar pentru camaradul meu asta nu avea nici o însemnătate; el povestea ca să nu fie singur. Umblase mult prin lume, văzuse multe, şi ştia să povestească frumos, viu, apropiat, dulce, spulberîndu-mi temerile că-mi va fi mai greu cu el decît dacă aş fi stat singur în temniţă. Mă trezeam noaptea as=cultînd cum răsuflă.

— Dormi? întrebam. Dacă nu dormi, povesteşte.

— Ce vom face cînd vom isprăvi toate poveştile?

— Vom povesti din nou, în alt şir, de-a-ndăratelea.

— Şi cînd vom isprăvi şi de-a-ndăratelea?

— Atunci vom muri.

— Mulţumiţi, ca cei doi ostaşi.

— Mulţumiţi, ca doi neghiobi care şi-au făcut datoria.

— Eşti amar, îmi spunea el fără mustrare.

— Tu nu eşti?

— Nu sînt, de ce aş fi? Vezi tu, eu am plecat la război, deci am primit să fiu rănit, făcut prizonier, omorît. S-a întîmplat ce-i mai uşor din toate astea, de ce aş fi amărît?

Cum auzeam murmurul glasului său, noaptea se făcea mai puţin pustie. Dura între mine şi el o punte din păienjeniş, o punte din cuvinte, cuvintele fluturau deasupra noastră, ca un curcubeu, izvorau şi se vărsau, el era izvorul, iar eu locul de vărsare. O taină îşi făcea loc între

noi, o nebunie minunată, vorbirea făcea minuni: doi bușteni morți, culcați unul Lîngă altul, dintr-o dată prindeau viață, și nu mai erau despărțiți de tot. Cînd am fost schimbați pe prizonieri dușmani, ne-am despărțit fără părere de rău. El își va găsi oricînd ascultători, căci are nevoie de ei, dar am început să mi-i caut și eu. Oamenii mi-au ajuns mai apropiați, din pricina vorbei. Nu toți, firește. Unii sînt surzi pentru vorbele altora, aceștia sînt o pacoste și pentru sine și pentru ceilalți. Dar oricînd trebuie să încerci. Mă vei întreba: de ce? Uite așa. Ca să nu fie atît de tăcută și de deșartă lumea asta. Mai demult, cînd am început să fac negoț, auzisem de o femeie din Visegrad, văduva unui moșier. N-avea pe nimeni, decît pe fiul ei, un flăcău de douăzeci de ani. Îți poți închipui cît îl iubea, era unicul ei copil, era toată viața ei. Cînd băiatul a murit în război, mama și-a ieșit din minți; întîi n-a crezut, dar apoi s-a închis în odaia ei, mînca numai pîine neagră, bea apă goală, și în fiecare seară se culca pe podeaua goală, cu un pietroi negru și greu pe piept. Dorea să moară, dar n-avea putere să-și ia singură viața. Dar, ca un făcut, moartea nu venea. Douăzeci de ani a trăit așa, cu pîine neagră și cu apă, cu pietroiul greu pe piept, numai piele și os, cenușie, înnegrită, uscată, în horn s-o fi atîrnat și tot n-ar fi arătat mai rău, dar trăia. Pe mine m-a uluit mai ales pietroiul acela negru pe care și-l punea în fiecare noapte pe piept, după asta am înțeles cel mai mult cît de mare era suferința ei. El m-a și dus la ea, pietroiul acela. Casa era mare, cu cat, nezugrăvită, dărăpănată, moșia din jurul casei întinsă, și neașteptat de bine îngrijită, în casă doar o bătrînă, de ani de zile o slujea pe stăpînă, ea însăși șubrezită. Mi-a povestit că nu are nici un ajutor, averea e mare, vătaful are grijă de toate, dar stăpîna nu vrea să audă de socoteli, nu vrea să ia banii, așa că el oprește totul pentru el, iar lor le dă cît să le ajungă de trai, și Dumnezeu nu vrea s-o ia la el, ca să-i scurteze chinul. Am minți-o pe boieroaică cum că un prieten de al meu, care mai tîrziu a murit și el în război, mi-a vorbit de fiul ei, și că de aceea am venit s-o văd, căci

mi-e ca şi cum l-aş fi cunoscut şi pe el. Am minţit, căci asta era singura cale să înceapă a vorbi cu mine. Despre fiul ei, bineînţeles. Ani de zile a tăcut, ani de zile a aşteptat moartea, ani de zile s-a gîndit la el, otrăvindu-se cu suferinţă, iar acum putea vorbi despre el. Eu o pusesem în mişcare. Am uitat ce i-am spus la început, minciuna e un lucru nesigur, şi povesteam despre el ca şi cum l-aş fi cunoscut. Dar nu puteam da greş. Nu şi-a dat seama nici măcar că eu eram un copil cînd el a murit, poate credea chiar că fiul ei este mult mai tînăr decît mine, căci în mintea ei, el nu se schimbase. I-am spus că a fost frumos, deştept, bun şi mărinimos faţă de toţi, iubitor faţă de dînsa, că se deosebea dintre toţi. Zugrăveam gîndul ei, şi nu puteam întrece măsura. Fiecare laudă a mea era prea slabă, neîndestulătoare pentru o mamă. Vorbea încet, şuierat, dar fiecare vorbă din gura ei ofilită ieşea sărutată, dezmierdată, răsfăţată, pătrunsă de iubire, învelită în puful amintirii îndelungate. Eu eram nou şi necunoscut, făcea să-mi povestească totul despre el, să se despăgubească pentru tăcerea îndelungată. Fără să-şi dea seama, dorea să mă lămurească de ce-l plînge atît, încetînd de fapt de a-l mai plînge în timp ce povestea, căci îl vedea desăvîrşit şi viu în acelaşi timp. Cred că izbutea asta pentru prima dată pe deplin; singură, sau între cunoscuţi, îl învia numai atîta cît să vadă umbra lui, ştiind că este mort. Acum, uitase de moarte îngropînd în adîncuri totul, în afară de timpul îndepărtat în care nenorocirea încă nu se întîmplase. Ştiam, asta nu va putea să ţină mult, se va întoarce gîndul morţii, o va împresura norul cel negru, am să-mi dau seama după negura de pe chipul ei, dar n-are a face, măcar o clipă a simţit eliberarea. De atunci treceam s-o văd ori de cîte ori aveam treabă prin acele ţinuturi, plecînd sau întorcîndu-mă din călătorii, şi femeia găsea noi şi noi amintiri în trecut, şi fiul devenea tot mai tînăr, tot mai mic, mereu acelaşi şi mereu viu. Îl depărta tot mai mult de ceasul cel negru care a pus capăt vieţii ei. Aştepta această clipă de înviere ca pe o sărbătoare, ca Bairamul, mă aştepta zile în şir, punea să

se facă foc în camera cea mare, dacă era iarnă, iar pentru prima dată după atîţia ani se gătea mîncare, din care ea nu mînca, se aşterneau saltele mîncate de molii şi cearşafuri îngălbenite, pentru mine, în caz că primeam să rămîn cîteva zile mai mult, să-i prelungesc sărbătoarea. Ea nu şi-a schimbat felul de viaţă, continuînd să mănînce numai pîine de secară şi să bea apă goală, să doarmă pe podele, cu piatra cea neagră pe piept, dar în ochii ei nu mai era doar gîndul morţii. Am convins-o, şi ea s-a învoit, să ceară de la vătaf venitul din urmă ce i se cuvenea de la moşie, să pună să se ridice o şcoală pentru copiii din sat, să fie ajutaţi cu haine şi cu merinde, încredinţînd-o că aşa ar fi făcut şi fiul ei. A clădit şcoala, a adus un învăţător, i-a ajutat pe nevoiaşi, copiii lor nu se mai duceau flămînzi şi desculţi la şcoală, a făcut o faptă bună, şi-a alinat durerea.

— Şi aşa, totul s-a sfîrşit cu bine, şi toţi au fost fericiţi, ca într-o poveste, am spus, ironizînd această istorisire a lui Hasan.

Mi se păruse că această povestire moralizatoare îmi era menită mie, ca să-mi slujească drept pildă: trebuia, poate, să încep şi eu să strîng copii şi tineri în jurul meu, şi să le îndrum paşii către o viaţă fericită. Totul suna naiv, nepotrivit cu felul lui, altfel decît tot ce ştiam despre el. Dar nu în zadar trecuse el prin şcoala bătrînului ostaş din temniţă.

A zîmbit, nu tocmai biruitor, dar nici biruit.

— Să vezi că nu s-a sfîrşit tocmai cu bine. Ţăranilor le-a prins bine ajutorul pentru copii, au început să bea şi să risipească pe băutură şi averea lor. Lucrul acesta l-au simţit şi nevestele lor, căci palmele bărbaţilor ameţiţi se făcuseră mai grele şi mai usturătoare, aşa că ţărăncile începură s-o blesteme pe văduvă. O blestemau chiar şi ţăranii, căci trebuiau să-şi ia copiii de la vite şi de la muncile cîmpului. Copiii veneau rar la şcoală, iar învăţătorul nu era nici el dintre cei mai buni, aşa că nu prea au învăţat cine ştie ce, şi chiar şi ceea ce învăţau, uitau după un an, doi, aşa că toată lumea spunea în sat: mai dă-o încolo de şcoală, îţi

juleşti fundul pînă prinzi ceva, şi pe urmă uiţi totul în mai puţin de un an. Boieroaica trăise douăzeci de ani aşteptîndu-şi moartea, dar muri în a treia primăvară de cînd o cunoscusem, în timp ce mă aştepta să sosesc, pe vreme de vînt şi lapoviţă, căci întîrziasem pe drum mai mult decît am prevăzut.

— Va să zică, totul a ieşit prost?

— Nu. De ce? A murit aşteptîndu-l pe prietenul fiului său, pricepi? Plină de cuvinte frumoase, dornică să vorbească despre dragostea ei, nu se gîndise la moarte. Ţăranii au rămas cu ce au avut, fără ajutor şi fără ţuică, căci moştenitorii au împărţit averea. Iar în sat s-a păstrat o amintire frumoasă despre boieroaică, toate celelalte s-au uitat. A rămas o poveste: a fost odată, în această casă, o femeie bună şi ciudată. Ce-i drept, nimeni nu foloseşte nimic dintr-asta, dar e frumos.

M-a neliniştit această poveste, aspră şi neobişnuită ca şi viaţa şi de nepătruns tot ca viaţa. Şi împăcarea zeflemitoare, sau neîmpăcarea liniştită a lui Hasan, cu vîrtejul dureros al vieţii, pe care omul trebuie să-l strunească pentru a nu se scrînti.

Am rîs, pentru a îndulci morala amară şi mişcătoare:

— Opreşte-te la ceva, pentru Dumnezeu, lămureşte-ţi gîndul, găseşte-ţi un sprijin. În toate eşti şovăitor.

— Ai dreptate, sînt şovăitor în multe. Asta-i rău?

— Nici bine nu e.

— Va să zică, nu e bine, dar nu e nici rău. Pe cînd a fi sigur e bine. Dar nu poate fi şi rău?

— Nu înţeleg.

— Există ceva de ce eşti foarte sigur?

— Sînt sigur că există Dumnezeu.

— Dar vezi, şi cei care nu cred în Dumnezeu sînt tot atît de siguri. Şi poate că ar fi bine să nu fie atît de siguri.

— Da. Şi ce-i cu asta?

— Nimic.

M-am căit îndată că am pus această întrebare, fără să bag de seamă ce cursă, de o logică desăvtrşită şi perfidă,

îmi întinde. Ce idee profundă şi primejdioasă! Şi mi-a strecurat-o în joacă.

E bine ferecat în nesiguranţa lui.

Nu mă supără că este aşa, nimic la el nu mă mai supără. L-am îndrăgit în aşa măsură, încît şi atunci cînd ne ciorovăiam, îi dădeam dreptate. Îmi era drag şi cînd credeam că nu are dreptate.

O singură zi fără el îmi părea lungă şi pustie. Mă maturizam liniştit la umbra lui.

Tatăl lui îşi aştepta fără teamă destinul, copleşit de iubirea reînviată.

Lui şi mie Hasan ne era omul cel mai trebuincios din lume.

De aceea m-am întristat aflînd că pleacă în călătorie.

M-am dus la el acasă, nu-l văzusem o zi şi o noapte întreagă. Juca table cu bătrînul, stînd pe patul acestuia.

Bătrînul se mînia, aruncînd zarurile în cutia cu triunghiuri albe şi negre:

— Pfui, fir-ai să fii, cum cazi! Vezi, Fazlia, se plîngea el apoi feciorului, zarurile nu mă ascultă.

— Ai suflat în ele, agă?

— Am suflat, n-ajută. Zeina nu-i aici? Să le pună numai un pic între sîni.

— E ruşine, tată!

— Ce ruşine mai poate fi de la mine? E ruşine, Pazlia?

— Nu, agă, Doamne fereşte.

— Tată, mai bine freacă-le de o mînecă de derviş.

— Ce vorbeşti? Nu te superi, Ahmed-efendi? Zău că ajută.

— Îmi pare bine că ai venit, îmi zîmbi Hasan.

— Nu te-am văzut de ieri.

— Lăsaţi-o mai încolo cu vorbele, se supără bătrînul, să cîştig şi eu o dată măcar. A început să-mi meargă.

— Tata s-a făcut bine.

— Vrei să zici că nu mai pot de bine?

A cîştigat într-adevăr, obosit şi plin de fericire. Semăna cu un copil, semăna cu Hasan.

— Plec la Dubrovnik, mă anunţă Hasan, zîmbindu-i tatălui, chipurile ca un vinovat.

— Pentru ce te duci?

— Cu negoţul. Pleacă prietenii mei, aşa că ne ducem împreună.

— Pleacă latina, deci pleacă şi el. Iar povestea cu negoţul a scornit-o.

— N-am scornit nimic.

— Ba ai scornit. Dacă ar fi pentru negoţ, aş putea să te lămuresc să nu te duci. Dar pentru ea nu pot, e mai tare decît mine.

— Tatii i se năzare cine ştie ce.

— Nu mai spune! Dacă am îmbătrînit, n-am uitat totul. Că unele lucruri nu-mi intră în cap, asta-i altă chestie.

— Oare să fie ceva ce nu-ţi intră în cap?

— Uite că este.

Bătrînul mi se adresa mie, de parcă ar fi fost supărat pe Hasan.

— Este. Nu-mi intră în cap că va călători cu femeia şi cu soţul ei, împreună. Acum cine-i prost? Fiul meu, ori latinul acela?

— Ori amîndoi, rîse Hasan, de loc jignit. Tu, pare-se, nu recunoşti prietenia?

— Prietenie? Cu femeile? Copilul meu de treizeci de ani, în ce-ţi trecu veleatul? Cu femeile-s prieteni numai pederaştii.

M-am amestecat şi eu în această treabă gingaşă, în timp ce Hasan nu făcea decît să rîdă:

— Poate că-i prieten cu soţul?

— Ţie, Ahmed-efendi, nu ţi se poate lua în nume de rău, n-ai de unde să ştii treburile astea. La ei soţul totdeauna se împacă cu prietenii soţiei, dar soţia niciodată cu cei ai soţului.

— Tată, o să te apuce năduful.

— Din nefericire pentru tine, azi n-o să mă apuce năduful; e o zi senină şi aerul e uşor, degeaba mă sperii. I-am spus: dacă nu ţii la ea, nu-ţi pierde vremea în zadar;

dacă nu te vrea, găseşte-ţi alta; dacă o iubeşti, şi te iubeşte, răpeşte-o.

— Pentru tata, totul e simplu.

— Dar de ce merge cu ei, dracu să înţeleagă. Nu se ştie decît că ia cu el flăcăi înarmaţi, ca prietenii să nu fie atacaţi de haiduci. Dar pe el oare nu-l pot ataca haiducii? La noi totul e simplu! Mai simplu e la voi, n-pricopsitule: faceţi totul fără pic de minte.

— De-ai şti ce adevăr ai rostit acuma, tată! Din totdeauna fiii sînt mai fără minte decît taţii, şi mintea ar fi putut astfel să dispară cu totul, dar din fericire, fiii devin înţelepţi, de cum ajung şi ei taţi.

— Dar ţie o să-ţi vină odată şi odată minţile la cap?

— E greu cu fiii, tată.

— Nu-ţi mai bate joc, ştiu. Cît ai să zăboveşti pe drum?

— Vreo cincisprezece zile.

— De ce aşa mult, pentru Dumnezeu? Ştii tu ce înseamnă cincisprezece zile?

— Poate chiar mai mult.

— Bine, du-te. Dacă ţie nu-ţi pasă, nu-mi pasă nici mie. În cincişpe zile s-ar putea să apuci să-mi vii la mormînt. Nu face nimic, du-te.

— Ziceai că te simţi mai bine.

— La anii mei mai binele şi mai răul stau alături şi se schimbă unul pe altul, ca ziua şi noaptea. Şi lumînarea se simte mai bine cînd flacăra ajunge la capăt.

— Atunci, vrei să rămîn?

— Să rămîi? Mai întîi că minţi. În al doilea rînd, mi-ar ieşi pe nas chiar dacă ai rămîne. Acum e prea tîrziu, du-te. Dar să nu întîrzii mai mult. Cincisprezece zile pentru mine-i prea mult, pentru tine-i de-ajuns. Şi ia feciori mai mulţi, plătesc eu. O să-mi fie mai uşor să te ştiu în siguranţă.

— Şeicul Ahmed va veni să te vadă cît voi lipsi eu.

— Cel mai frumos dar pe care ţi l-a putut face Dumnezeu este acest om bun şi înţelept. Dar nu e rău să se odihnească un pic în lipsa ta, de aceea în aceste cincisprezece zile nu vom pomeni nici un cuvînt despre

tine.

Dar toate cincisprezece zile n-am vorbit decît despre el.

Plecarea lui ne-a păgubit pe amîndoi. Ne despăgubeam rostind numele lui. Bătrînului îi era mai greu, căci îi părea rău de fiecare zi pierdută fără fiul lui regăsit, care îi alunga gîndul morţii. Cicălelile lui însemnau iubire, o iubire colţoasă şi aprigă, dar şi fuga de aripa morţii. Pasărea cea neagră se rotea deasupra lui. Acum ştia de ea şi se temea. Înseamnă că i-a fost mai bine fără iubire?

Şi mie îmi cădea greu plecarea lui Hasan, căci mă obişnuisem cu el, iar acum îmi era mai trebuincios ca oricînd.

Aici, viaţa mea se despărţea în ceea ce a fost, şi în ceea ce nu ştiam cum avea să fie. Stăteam la pîndă, ca un vînător, atent şi răbdător, dar nu ştiam dacă nu cumva sînt şi eu pîndit, dacă nu cumva n-oi nimeri şi eu în cursă. Prietenul de lîngă mine mi-ar fi potolit fiorul de nelinişte stîrnit de pasul neauzit pe care mi-l trimitea soarta. Îmi stîrnea groază presimţirea întunericului şi al tainei de dincolo, taină ce avea să mi se dezvăluie. Dar un triumf ascuns – pentru că urma să se întîmple ceea ca aşteptam, pentru că fusesem ales executor al unei voinţe mai presus decît a mea. Dar eu nu sînt doar o unealtă, nu sînt piatră, nici lemn; sînt om, şi uneori mi-e teamă ca sufletul să nu-mi fie mai slab decît dorinţa, sau să nu mă sfîşie ura mocnită, aşa cum sămînţa, încolţind, sfîşie învelişul în care a crescut. Alături de Hasan pot să aştept în linişte, alături de el îmi pot aduna puterile ca fapta să-mi fie steagul verde al izbînzii desfăşurat deasupra oraşului, şi nu doar un giulgiu al înfrîngerii oare să mă acopere.

Amîndoi aşteptam să se întoarcă de la drum singurul om de care ne păsa. Bătrînul nu ascundea că e neliniştit, începea să-şi certe fiul, chipurile tot îl mai ţinea vechea ţîfnă boierească, dar această tandreţe prost ascunsă se prefăcea repede într-o tînguire neputincioasă.

— Dracu să-l ia şi pe el şi pe cucoana aceea. Să-i fie ea

mai aproape decît tatăl lui bun? Şi barem de ar fi ceva de capul ei! Nu găseşti la ea un dram bun de carne. Dar aşa-i trebuie, lasă să-l tîrască prin lume, după ochii ăia galeşi ai ei, dacă e un papă-lapte. Cincisprezece zile, fiule, vai de capul tău! Poate vin ploile, poate se lasă gerul, poate te atacă haiducii. Dar ce folos să-i spui toate astea prostului! Şezi tu, tată, aci, în colţul tău, proptit ca un ciubuc, şezi şi aşteaptă. Dă-ţi sufletul cînd se deschide uşa sau auzi paşi grăbiţi pe scări, tresari din somnul scurt plin de vedenii negre şi de rele presimţiri. Are să-mi mănînce un an din viaţă, chiar dacă nu mor acum. Şi doar a făgăduit să nu mai plece nicăieri, a făgăduit şi nu l-a răbdat inima. Îi dai viaţă ca să ai cu ce te chinui şi să-ţi fie mai grea. Of, Doamne iartă-mă, ce tot trăncănesc?

Fazlia îl îmbia să-i aducă prieteni la un joc de cărţi sau ca să stea la taifas, voia să scoată şi armăsarul în curte, pe sub ferestre, întreba dacă să se ducă la pădure, după apă de izvor, care curăţă şi întăreşte sîngele. Bătrînul nu voia nimic din toate acestea, cerînd doar să-i pună pernele pe divanul din faţa ferestrei, de unde privea poarta, ca şi cum Hasan ar fi putut să se întoarcă mai repede decît a făgăduit. Sau, poate, îi venea mai uşor bătrînului să stea să se gîndească aici la întoarcerea lui Hasan.

Cum a trăit atîţia ani fără să-l aibă lîngă el pe fiul său? mă gîndeam, uimit de această iubire şi de tristeţea despărţirii. Şi îmi venea în minte explicaţia ciudată a lui Hasan că tocmai cearta lor îndelungată justifică această iubire, o face aşa cum este. Dacă ar fi fost din totdeauna şi mereu aşa, ar fi ostenit, s-ar fi tocit. Iar dacă n-ar fi mocnit pe ascuns dorul ei, s-ar fi ofilit. Nu mă mişcase dragostea asta la început, mă lăsa rece, ba chiar mă stingherea. Ce vrei, bătrîne? îmi spuneam în sinea mea supărat. Toată lumea e datoare să vadă această iubire a ta? Nu-i deloc greu s-o dai pe faţă în felul acesta. E mai uşor să suspini şi să scîncească decît să taci. Şi ce înseamnă iubirea ta? Slăbiciune de om bătrîn, frică de moarte, dorinţa de a-ţi prelungi viaţa, egoismul care se agaţă de puterea altuia,

dreptul sîngelui părintesc. Şi de ce? Pentru plăcerea unei asupriri mărunte şi pentru a se agăţa neputincios de mîinile fiului, cînd tot restul e pierdut.

Dar în zadar mă apăram, lovind şi nesocotind totul. Mă uluia această iubire. Mă surprindeam gîndindu-mă la tatăl meu şi încercînd să mi-l apropii. Ar fi oare cu putinţă să aştept cu bucurie cuvîntul lui, să fiu îngrijorat de boala lui, să renunţ pentru el la tot ce mi-e drag? Tată, şopteam, încercînd să mă pătrund de această vorbă, storcind ultima picătură de vlagă din mine, pentru ca prin milă să reînvie nevoia de iubire; tată, taică. Dar alt cuvînt nu găseam, duioşia nu-şi avea locul între noi. Poate că sînt păgubit din pricina asta: căci ataşamentul acesta faţă de altul este totuşi o faţă însorită a vieţii omului. Poate că m-am agăţat cu atîta sete de prietenia lui Hasan tocmai pentru a împlini această nevoie omenească, mai puternică decît raţiunea.

La început, bătrînul m-a primit cu neîncredere. Încerca să vorbească despre orice, dar cuvintele îl gîtuiau, nu izbutea să mintă. M-a uimit cît de mult seamănă Hasan cu el, doar că e mai cizelat, mai subţire, mai rafinat.

— Eşti un om ciudat, mi-a spus. Vorbeşti puţin, te fereşti.

M-am grăbit să-l lămuresc că asta s-ar putea să fie o însuşire înnăscută, pe care în ordinul nostru am mai întărit-o. Iar dacă par ciudat, asta-i desigur o urmare a tot ce mi s-a întîmplat.

— Te ascunzi îndărătul vorbelor. Nu văd ce e în tine. Uite, ţi s-a întîmplat nenorocirea aceea, te-au lovit cum nu se poate mai crunt, dar n-am auzit de la tine nici blesteme nici plîngere. Şi ai vorbit totuşi despre fratele tău.

— Ceea ce mi s-a întîmplat este prea greu ca să pot vorbi despre asta. Îi pot spune numai cuiva care mi-e ca un frate.

— Şi ai găsit un asemenea om?

— Am găsit.

— Iartă-mă, nu întreb pentru mine.

— Ştiu. Amîndoi sîntem legaţi de el, dumneata mai

mult, prin sînge şi rudenie, eu prin prietenie, mai puternică decît tot ce poate simţi omul fără păcat.

La nevoie, l-aş fi putut păcăli uşor, căci numele fiului îi adormea viclenia şi prevederea-i iscusită. Dar nu era nevoie, într-adevăr gîndeam aşa. Iar dacă vorbeam solemn, o făceam de dragul bătrînului, ca să sune mai frumos, şi ca să-i alung teama de oamenii ascunşi.

De dragul fiului său mă punea la încercare, de dragul fiului său mă accepta. Şi viclenia şi încrederea lui creşteau din aceeaşi rădăcină.

Depărtarea de Hasan ne-a făcut să începem să făurim basme despre el. A fost odată un Făt-Frumos...

Pe cînd Hasan însuşi vorbea, cel mai adesea, despre înfrîngerile sale, fără părere de rău, rîzînd. Dar, printr-un efect contrar, lucru pe care-l observase cu deosebită pătrundere, înfrîngerile lui nu păreau nici grele nici convingătoare. Ba mai mult, prin vraja sincerităţii sale senine, se prefăceau în succese de care nu ţinea să vorbească, şi de care nu-i păsa prea mult.

Mai tîrziu am încercat să despart basmul de realitate, dar oricît de bine cunoşteam adevărul, izbuteam cu greu să scap de vraja căreia adesea îi cădem victimă, fiindcă toţi dorim să avem un erou al nostru.

Măsurat după ceea ce nu era basm, pare-se că n-avea nimic deosebit. Trecînd în timpul studiilor prin focul unei exaltări religioase, şi luînd de tînăr cunoştinţă de filozofia naturală şi critică a lui Abu Şina, cu ajutorul unui liber-cugetător sărac, cum erau atîţia în Orient, şi pe care-l pomenea adesea cu dragoste şi ironie, a păşit în viaţă cu o povară pe care o purtăm majoritatea dintre noi: cu exemplul oamenilor mari înaintea ochilor, şi cu dorinţa de a-i urma, dar fără nici un fel de cunoştinţe despre oamenii mici, singurii cu care vom avea de-a face. Unii se descotorosesc mai iute de pildele astea nepotrivite, unii mai încet, alţii niciodată. Hasan se adapta anevoie, prea simţitor la tot ce-l privea pe el şi poporul său, încrezător în valorile umane care oriunde îşi vor găsi recunoaştere.

Pomenindu-se în bogatul Ţarigrad, unde relaţiile şi legăturile dintre oameni erau încîlcite şi neapărat necruţătoare – ca printre rechinii din largul mării – dar prefăcut cuviincioase, distins făţarnice, întortocheate precum firele şi pînzele de păianjen, cinstea lipsită de experienţă a acestui tînăr s-a încurcat într-o adevărată horă a ielelor. Cu zestrea sa de vechituri, cu ajutorul căreia încerca să-şi croiască drum prin desişul Ţarigradului, şi cu credinţa sa naivă în cinste, semăna cu un om ce se avîntă cu mîinile goale în mijlocul unor piraţi iscusiţi, înarmaţi cu armele cele mai primejdioase. Cu candoarea sa plină de seninătate, cu cinstea şi cunoştinţele sale dobîndite, Hasan a intrat în acea cuşcă de fiare cu pasul sigur al neştiutorului. Dar, fiindcă nu era prost, şi-a dat seama curînd pe ce cărbuni încinşi a călcat. Putea fie să se împace cu toate, fie să rămînă în umbră, fie să plece. Dar el, ciudat ca întotdeauna, respingînd cruzimile Ţarigradului, începu să se gîndească tot mai mult la orăşelul său, a cărui viaţă tihnită se deosebea atît de mult de viaţa învolburată de aici. Toţi îşi băteau joc de el, vorbind cu dispreţ despre acele meleaguri îndepărtate şi înapoiate. Ce tot spuneţi? întreba el mirat. La mai puţin de o oră de drum de aici se găsesc ţinuturi înapoiate cum e greu să-ţi închipui. Aci, lîngă voi, în vecinătate cu măreţia bizantină, cu aceste bogăţii adunate din toată împărăţia, propriii voştri fraţi trăiesc ca nişte cerşetori. Pe cînd noi nu sîntem ai nimănui, veşnic la hotarul a două lumi, veşnic zestre a unuia sau altuia. Şi atunci, ce e de mirare că sîntem săraci? De veacuri noi ne căutăm şi încercăm să ne recunoaştem, în curînd nu vom mai şti nici cine sîntem, am început să uităm pînă şi că vrem ceva, alţii ne fac cinstea să ne primească sub steagul lor, căci nu avem unul al nostru, ne ademenesc cînd au nevoie de noi şi ne alungă după ce şi-au atins ţelul, cea mai tristă ţară din lume, cei mai nefericiţi oameni, ne pierdem chipul nostru fără să ni-l putem însuşi pe al altora, dezrădăcinaţi si neacceptaţi, străini pentru toată lumea, şi pentru cei de un neam cu noi, şi pentru cei care nu ne

primesc în neamul lor. Trăim la o răscruce dintre lumi, la un hotar între popoare, în calea tuturor, veşnic vinovaţi în ochii cuiva. Deasupra noastră se sparg talazurile istoriei. Ne-am săturat de atîta silnicie şi am prefăcut necazul în virtute: am ajuns nobili prin sfidare. Iar voi sînteţi silnici de prea mult bine. Atunci, cine e înapoiat?

Unii îl urau, alţii îl dispreţuiau, alţii îl ocoleau, şi el se simţea tot mai singur, copleşit de dorul locurilor natale. Într-o zi a dat peste un pămîntean al său, care povestea anecdote urîte despre bosnieci, şi a ieşit în stradă, trist şi ruşinat, pentru celălalt şi pentru sine. Atunci a auzit-o pe doamna din Dubrovnik şi pe soţul ei, lîngă un bazar, vorbind în limba lui. Niciodată o limbă omenească nu i s-a părut mai frumoasă, nici o fiinţă mai dragă decît această femeie zveltă, cu înfăţişare distinsă, şi decît negustorul gras din Dubrovnik.

De luni de zile Hasan nu mai făcea nimic, rîcîindu-l la inimă trîndăveala şi hoinăreala fără ţel prin marele oraş, iar tatăl îi trimitea cu dărnicie bani, mîndru de slujba înaltă deţinută de fiul său. Acum, în timp ce negustorul umbla după treburile sale, Hasan începu s-o însoţească pe nevasta acestuia prin cele mai frumoase locuri ale Ţarigradului, ascultînd cea mai frumoasă limbă din cea mai frumoasă gură, uitîndu-şi suferinţele caraghioase, şi, pare-se, nici femeia nu-şi dădea osteneală să fugă de el. Ceea ce o atrăgea cel mai mult pe gingaşa doamnă, crescută la călugăriţe, la acest tînăr nu era numai faptul că era arătos, binecrescut, învăţat, ci că le avea pe toate acestea, fiind în acelaşi timp şi bosniac, îşi închipuise că locuitorii din acele provincii îndepărtate sînt grosolani, necioplţi, iuţi la mînie, înrăiţi, sălbatici, de un fel de vitejie pe care oamenii deştepţi nu o preţuiesc cine ştie cît, şi nu în toate împrejurările. Şi, pe deasupra, se mai şi mîndresc ca nişte caraghioşi cu credinţa cu care îi slujesc pe străini. Iar acest tînăr nu era nici grosolan, nici neînfrînat, nici ignorant, egal în purtări cu orice nobil din Dubrovnik, e un interlocutor plăcut, un însoţitor de folos, încîntat de persoana ei (lucru

care ridica valoarea tuturor celorlalte virtuţi ale lui) şi atît de reţinut încît doamna, acasă, se privea în oglindă cu îndoială. Nici nu se gîndea la iubire, dar era obişnuită să i se facă curte. Aştepta cu teamă şi jenă ca el să înceapă, dar pentru că nu începea, era mirată şi începu să-l privească pe tînăr cu o atenţie şi mai mare. Hasan foarte tînăr şi cinstit, nu se pricepea la vorbe uşoare, care să nu-l oblige nici pe el, nici pe dînsa, şi apoi nici el nu se gîndea la dragoste, îi ajungea încîntarea acestei întîlniri. Dar iubirea se gîndea la el: în curînd se trezi îndrăgostit. Cînd acest lucru deveni clar pentru el, se strădui să i-l ascundă ei, atent să nu se trădeze nici măcar cu o privire. Dar femeia află numaidecît, de cum apărură luminiţe sfioase în ochii lui (trebui să recunoască că sînt frumoşi) şi începu să se apere întărind prietenia, purtîndu-se ca o soră, fără sfială. Hasan se scufunda tot mai mult în iubire, sau se înălţa tot mai mult pe valul ei, şi nu-i de mirare, căci ea era frumoasă), (o spun în treacăt, căci în dragoste asta n-are importanţă), era gingaşă şi afectuoasă, iar în dragoste asta are importanţă, era prima fiinţă care alunga neliniştea lui tulbure şi-i dovedea că sînt lucruri pe care un om tînăr nu le poate uita nepedepsit.

Puse vorbă pentru negustorul din Dubrovnik pe lîngă un bosniac, fiul aurarului Sinanudin, ca acesta să dobîndească permisiunea şi privilegiul pentru comerţ cu Bosnia şi să-şi isprăvească astfel mai repede treburile pentru care venise. În felul acesta îşi cîştigă prietenia lui, dar şi scurtă şederea lor, fericit de încrederea omului, prin care parcă i se ierta păcatul iubirii, nefericit din pricina despărţirii apropiate, care l-ar fi aruncat într-o lîncezeală mai rea decît cea dinainte. Avea oare negustorul din Dubrovnik încredere în el, sau Hasan îi legase mîinile în felul acesta, căci se pricepea la oameni, sau avea o încredere atît de mare în nevastă-sa, sau era lipsit cu totul de închipuire, sau îi era totuna, e greu de spus; dar el nu are nici o însemnătate în această iubire caraghioasă. Spun: caraghioasă şi spun: iubire, căci era şi una şi alta. Speriat,

sau încurajat de faptul că ea urma să plece atît de curînd, Hasan îi spuse Mariei (căci acesta era numele ei: Meirema) că o iubeşte. Fie paloarea ei, deşi ea nu auzise decît ceea ce ştia dinainte, fie naivitatea lui, îl făcură pe Hasan să spună – ceea ce unui om înţelept şi cu experienţă nici prin gînd nu i-ar fi trecut să spună – că-i pare rău pentru soţul ei, căci sînt prieteni, şi poate că şi pe ea o va jigni, deoarece este o femeie cinstită, dar e nevoit să-i spună asta, şi nu ştie ce se va întîmpla cu el după ce ea va pleca. Astfel şi femeia fu nevoită să se ascundă în spatele soţului şi a cinstei, şi să-l ţină mai departe pe locul neprimejdios de prieten al casei. Şi, ca prin minune, pare-se că naivitatea lui Hasan învinse asprimea ei: abia atunci îl îndragi. Dar fidelitatea catolică a acestei femei, crescută la franciscani, şi teama ei adevărată de păcat îngropară dragostea ei în cele mai tainice ascunzişuri ale inimii, obligîndu-l şi pe el să nu o facă să se dezvăluie, mult prea fericit să ştie că ea există. Deoarece îi povestise totul despre el, dezvăluindu-i şi ce nu dezvăluise nimănui pînă atunci, ea îi propuse să plece împreună cu ei, cu vaporul, prin Dubrovnik, în Bosnia, de vreme ce oricum nimic nu-l mai lega de Ţarigrad. Voia să-i arate şi lui şi sieşi că nu se teme nici de el şi nici de sine. E puţintel „la route des ecoliers”, spuse ea, explicîndu-i, căci el nu ştia franţuzeşte, că asta înseamnă drumul mai lung, pe care copiii se întorc acasă de la şcoală, dar este mai sigur. Se ajuta şi cu limba franceză, căci îşi dădea seama că-l încîntă prin cunoaşterea acestei limbi ciudate, făcută anume pentru femei. Uita că l-ar fi încîntat chiar dacă ar fi vorbit ţigăneşte. Şi uita de asemeni că nu prea se apăra încîntîndu-l. Pe vapor se vedeau mai rar decît nădăjduise Hasan. Negustorul, avea rău de mare, şi aproape tot drumul zăcu în pat, chinuindu-se şi vomitînd. Hasan a văzut cum arată asta, a simţit duhoarea grea din pricina căreia cabina trebuia aerisită ore întregi, pentru ca în clipa cînd totul era spălat şi curat, din nou să fie murdărie şi putoare, iar bietul om era veşnic galben şi vînăt, parcă pe moarte. S-ar putea chiar să

moară, se gîndea el cu teamă şi nădejde, iar apoi se căia pentru cruzimea sa. Maria, înzestrată cu un simţ urît al jertfei şi răbdării, rămînea cu soţul ei cea mai mare parte a timpului, curăţa şi aerisea cabina, îl îmbărbăta şi-l ţinea de mînă, îi sprijinea capul cînd el se chircea din pricina vărsăturilor, ceea ce nu micşora suferinţa lui şi nici nu mărea dragostea ei faţă de el. Cînd bărbatul adormea, ea ieşea pe punte, unde Hasan aştepta cu nerăbdare să zărească făptura ei zveltă şi unduioasă, numărînd apoi cu spaimă minutele pînă în clipa cînd îndatoririle ei aveau s-o cheme din nou în cabina împuţită, unde, mişcată de propria ei jertfă, se va gîndi la briza curată a mării şi la vocea duioasă care-i vorbea de iubire. Nu vorbeau despre iubirea lor, ci despre a altora, dar era totuna. Ea spunea versuri de iubire din poezia europeană, iar el din poezia orientală, şi era acelaşilucru. Niciodată cuvintele altora nu le-au fost mai trebuincioase, iar asta e totuna cu a născoci cuvintele tale proprii. Feriţi de vînt în spatele cabinei de comandă, sau în spatele lăzilor şi al baloturilor de pe punte, se fereau şi în spatele poeziei, şi poezia îşi dobîndi astfel adevărata ei justificare, orice s-ar spune despre ea. Iar cînd femeia îşi dădea seama de păcat, cînd simţea că e prea frumos, se pedepsea întorcîndu-se la soţul ei şi la jertfă. Maria, şoptea tînărul, profitînd de îngăduinţa ei să-i spună pe nume, ceea ce însemna cea mai înaltă bunăvoinţă, ai să mai ieşi în seara asta?

— Nu, scumpe prietene, prea multe versuri dintr-o dată strică, nu-i bine, ar putea să ne cadă greu. Şi vîntul e rece, nu mi-aş ierta-o niciodată dacă ai răci.

— Măria, se înăbuşea tînărul. Măria.

— Ce este, scumpe prietene?

— Atunci n-am să te văd pînă mîine?

Îl lăsa s-o ia de mînă, ascultînd clipocitul valurilor şi zvîcnirea pulsului său, dorind poate să uite de timp, dar numaidecît se trezea:

— Vino la noi în cabină.

Şi se ducea în cabina lor, să se înăbuşe în aerul acru şi

în spaţiul strîmt, şi să privească cu nedumerire cu ce devotament îşi îngrijeşte Maria soţul. Se temea ca din această pricină să nu-l apuce şi pe el răul de mare.

În ultima noapte, în apropierea Dubrovnikului, Maria îi strînse mîna pe care el încercă s-o reţină în a lui, şi îi spuse:

— Am să ţin minte veşnic această călătorie.

Poate din pricina lui Hasan şi a versurilor, ori poate din pricina soţului şi a vărsăturilor.

La Dubrovnik a fost de două ori oaspete de cinste în casa lor, printre mulţimea de mătuşi, cumnate, rude, cunoştinţe, prieteni, şi de fiecare dată abia a aşteptat să fugă de acea lume necunoscută, care pe stradă abia dacă lua seama la hainele lui orientale, iar în salonul lui signor Luka şi al signorei Maria se uitau la el ca la o minune. Parcă ar fi fost ceva necuviincios în aceste vizite ale lui, aşa că el însuşi se simţea stînjenit şi se purta nefiresc. Şi cînd s-a mai pomenit şi faţă în faţă cu atenţia rece a Mariei, din care pricină ea i se păru aproape străină, îndepărtată, cu un zîmbet fals, înţelese că tocmai în casa ei se vedea cel mai bine cît de despărţiţi erau. Aici ei erau doi străini, pe care-i despărţea totul, şi nu de azi de ieri. Deprinderile, obiceiurile, felul de a vorbi, felul de a tăcea, ceea ce gîndiseră mai înainte, fără să se cunoască, unul despre altul, toate acestea săpau o prăpastie între ei. Înţelese că Maria era ocrotită şi apărată în oraşul acesta; o apărau casele, zidurile, bisericile, cerul, mireasma mării, oamenii, ea însăşi, care era aici cu totul alta decît fusese oricînd, în altă parte. Toate o despărţeau de el, poate numai de el. Poate că şi pe el îl fereau de ea. Căci îngheţa la gîndul că ar trebui să trăiască în locul acesta minunat, singur, sau cu ea, şi sufletul îi fu copleşit de o tristeţe pe care n-a mai simţit-o niciodată, astfel că îşi luă bucuros rămas bun cînd găsi o caravană care pleca din Pile[10] spre Bosnia. Bucuria mai stăruia încă şi cînd zări zăpezile de pe Ivanplanina, şi ceţurile Bosniei, şi cînd simţi vîntul tăios de pe Igman[11], aşa

[10] Pile – (centrul Dubrovnikului).

[11] Ivanplanina, Igman – munţi din împrejurimile oraşului Sarajevo.

că intră plin de voioşie în tîrgul întunecat, înghesuit între munţi, sărutîndu-se cu cunoştinţe şi rude. Oraşul îi păru mai mic, casa însă mai mare. Soră-sa, binevoitoare, îi spuse că ar fi păcat să se prăpădească în zadar casa mamei stînd goală. Îi era teamă ca nu cumva să se stabilească şi el în marea casă a tatălui. Cu tatăl se certă numaidecît, supărat mai cu seamă că bătrînul se lăudase cu faima şi izbînzile lui la Istanbul, ca să facă sînge rău lui ginere-său, cadiul, pe care nu-l putea suferi, şi acum se simţea el în persoană înşelat şi umplut de ocară. Localnicii tîlmăciră venirea lui ca pe o înfrîngere, căci nici un om cu scaun la cap n-ar fi venit din Ţarigrad înapoi în tîrguşorul acesta, nici n-ar fi părăsit de bunăvoie înalta slujbă domnească. S-a însurat, din pricina Mariei, din pricina amintirilor, din pricina odăilor goale, din pricina atîtor stăruinţe, dar n-a izbutit să stea mai mult de o iarnă cu nevasta, o femeie proastă, limbută şi lacomă. A scăpat de ea şi de familia ei dîndu-le o moşie în apropierea oraşului şi bani, chipurile cu împrumut. Apoi a început să rîdă. Patria lui nu era ţara pe care o visase, concetăţenii lui nu erau nişte îngeri. Iar el nu-i putea nici îndrepta, nici strica. Îl bîrfiră, îl bănuiră, îl înţepară cu răutăţi, rudele îl jumuliră ca nişte lupi, folosindu-se de dorinţa lui de a se descotorosi cît mai repede de nevastă, mult timp nu scăpă de limba lor, le-a picat bine pentru a alunga plictisul cu numele lui. Îşi aminti cum vorbise la Ţarigrad despre nobleţea concetăţenilor săi, şi continuă să rîdă. Din fericire pentru el, nu făcu nimănui nici un rău, nu căzu pradă deznădejdii, luînd tot ce se întîmpla drept o glumă usturătoare. Alţii sînt şi mai răi, spunea, apărînd, pare-se, mai mult înflăcărarea lui dinainte, decît adevărul. În doi-trei ani îi îndrăgi din nou, se obişnui din nou cu ei şi ei cu el, începu chiar să-i preţuiască, în felul său zeflemitor dar fără răutate, respectînd mai mult viaţa aşa cum este, decît propria-i închipuire despre cum ar trebui să fie. Deştepţi oamenii ăştia, îmi spuse o dată, cu acel amestec ciudat de glumă şi seriozitate care mă încurca de atîtea ori. Moştenesc

trîndăvia din Orient, iar gustul de viaţă uşoară din Occident; nu se grăbesc niciodată, căci viaţa se grăbeşte; nu-i interesează ce le rezervă ziua de mîine, căci va veni ce e sortit să vie, şi totul depinde prea puţin de ei; sînt alături numai la nevoie, de aceea nici nu le place să fie des împreună; nu prea se încred în nimeni, dar cel mai uşor e să-i păcăleşti cu o vorbă frumoasă; nu arată ca nişte eroi, dar cel mai greu e să-i sperii cu ameninţări; mult timp nu le pasă de nimic, le e totuna ce se întîmpla în jurul lor, ca apoi dintr-o dată să înceapă să-i intereseze totul, să răvăşească şi să răstoarne totul cu susul în jos, pe urmă din nou cad în picoteală, neplăcîndu-le să-şi amintească nimic din ce s-a întîmplat; se tem de schimbări, căci adesea le-au adus nenorociri, şi se satură uşor de un om, chiar dacă le e binefăcător. Ciudată lume, te bîrfeşte, dar ţine la tine, te sărută pe obraz, dar te urăşte, îşi bate joc de fapte nobile, dar nu le uită generaţii de-a rîndul, trăieşte din sfidare şi din milostenie, şi nu ştii care din două va precumpăni şi cînd. Răi, buni, blînzi, cruzi, greoi, aprigi, deschişi, închişi, aşa sînt ei, şi încă în multe alte feluri. Şi mai presus de toate, sînt ai mei şi eu sînt al lor, ca rîul şi picătura, şi toate cîte le spun despre ei sînt spuse parcă despre mine.

O mie de cusururi le găsea, dar îi iubea. Îi iubea şi-i ocăra. Începu să călăuzească caravane în răsărit şi în apus, parte din trufie, ca să-şi arate dispreţul pentru îndeletnicirile pe care le îndeplinea, înfuriat de dojenile unor oameni cu vază, dar poate cel mai mult din dorinţa de a răsufla, departe de tîrg şi de concetăţenii lui, ca să nu prindă ură pe ei, să i se facă dor de ei, să vadă şi răul din alte ţări. Şi această rotire neîncetată în jurul unui punct de pe pămînt, care face să aibă sens mişcarea, care o face să fie plecare şi întoarcere, nu rătăcire, însemna pentru el libertatea adevărată sau închipuită, ceea ce, la urma urmelor, este totuna. Fără acest punct, de care eşti legat, n-ai iubi nici restul lumii, n-ai avea unde să te duci, căci n-ai fi nicăieri.

Acest gînd al lui Hasan, care nu-mi era pe deplin clar,

această nevoie de a se lega şi această trudă de a se elibera, nevoia de a iubi ce e al tău şi de a înţelege ce e al altuia, însemna ea oare împăcarea silită cu un spaţiu mic şi potolirea dorului după unul mai mare? Sau era o schimbare a măsurilor, pentru ca ale tale să nu-ţi devină singurele ştiute? Sau o fugă jalnică, scurtă, şi o revenire şi mai jalnică; Mi-era greu să-l înţeleg şi pentru faptul că gîndul meu era cu totul altfel: există o lume cu credinţă adevărată, şi o lume fără ea; alte deosebiri sînt mai puţin însemnate, şi locul meu e oriunde ar putea fi nevoie de mine.

În primăvara anului care a urmat după întoarcerea lui Hasan din Ţarigrad, în oraş veni conu Luka cu soţia, doamna din Dubrovnik, şi totul prinse din nou viaţă, cu noi forţe şi noi oprelişti.

Nici oraşul lui nu era potrivit pentru dragostea lor. Dar şi atunci cînd nu-i mai despărţeau zidurile celor două oraşe ale lor, rămîneau celelalte ziduri, ce se ridicau între ei doi: Femeia, fără îndoială, nu se mai putea amăgi cu prietenia. Dar în afară de priviri şi cuvinte dulci, cel puţin aşa părea, nu-şi îngăduia nimic mai mult. Chiar şi gîndul păcătos al iubirii pentru Hasan l-a recunoscut, fără îndoială, cu căinţă la spovedanie. Iar Hasan pleca în călătoriile lui, şi se întorcea cu dorul care creştea în lunile îndelungate de absenţă. Oare dragostea aceasta ciudată ascundea şi tîlcul plecărilor sale? Oare din pricina ei simţea el osînda legării de un loc şi făcea neîncetate sforţări de eliberare?

Aceasta era parte din adevărul despre Hasan, ceea ce am auzit, şi cu ce am mai adăugat de la mine, ca să încropesc un adevăr tulbure. Povestea despre un om fără patrie adevărată, fără iubire adevărată, fără gînd adevărat, care nesiguranţa drumului său în viaţă a luat-o drept ursita însăşi a omului, fără să se plîngă că este aşa. Poate că era un fel de seninătate plăcută şi mult curaj în această împăcare, dar ea înseamnă şi nereuşită.

E preţioasă pentru mine cunoaşterea acestui fapt, văd astfel că nici el nu e mai puternic decît mine.

Dar pe atunci eram vrăjit, şi mai degrabă înclinat să scornesc legende despre marele meu prieten: a fost odată un viteaz... Prin cunoştinţele şi deşteptăciunea lui îi umbrea pe toţi dascălii din Istanbul, putea, dacă ar fi vrut, să fie cadiul Ţarigradului sau vizirul Porţii. Dar el îndrăgea libertatea şi lăsa cuvîntul să-i tălmăcească gîndul slobod. Nu linguşea niciodată pe nimeni, nu spunea minciuni, niciodată nu spunea ceea ce nu ştia, niciodată nu trecea sub tăcere ceea ce ştia, şi nu se temea de cei mari şi puternici. Îi iubea pe filozofi, pe poeţi, pe cei singuratici, pe oamenii buni şi femeile frumoase. Cu una a părăsit Ţarigradul şi a plecat la Dubrovnik, iar ea a venit după el în oraşul lui. Dispreţuieşte banii, şi onorurile, şi puterea, dispreţuieşte primejdiile, şi le caută prin coclauri şi prin pustiul codrilor. Cînd va voi va face ceea ce va dori, şi vestea-i va merge departe.

E nostim într-adevăr cum, cu mici schimbări, uitînd unele amănunte, dînd la o parte anumite pricini, schimbînd puţin întîmplările adevărate, înfrîngerile se pot transforma în izbînzi, pierderile în triumf.

Trebuie însă să recunosc că Hasan n-are nici o contribuţie la plămădirea legendei. De ea aveam nevoie noi, nu el. Simţim nevoia să credem că există oameni care pot mai mult decît omul obişnuit. El şi era aşa, într-o anume privinţă, cel puţin în felul cum se împăca cu tot ce i se întîmpla. Cu zîmbetul se despăgubea pentru pierderi, îşi făurise bogăţia lui lăuntrică, şi credinţa că în viaţă nu există numai izbînzi şi înfrîngeri, că există şi lucruri de văzut, şi lucruri de auzit, şi răsuflarea, şi cuvîntul, şi iubirea, şi prietenia, şi viaţa obişnuită, care depinde în mare măsură numai de noi înşine.

Să zicem că există, pare-se că există, totuşi, dar e cam caraghios, pare un gînd de copil.

Cu trei zile înainte de venirea lui Hasan, Ali-aga deveni atît de neliniştit, încît nu mai putea nici să stea de vorbă, nici să joace table, nici să mănînce, nici să doarmă.

— S-a auzit ceva de haiduci? întreba mereu, ne trimitea pe mine sau pe Fazlia să întrebăm prin hanuri, pe la chirigii, şi noi aduceam veşti bune, pe care el nu le credea, sau le tălmăcea potrivit cu îngrijorarea sa.

— Dacă n-au atacat de mult pe nimeni, asta e şi mai rău. S-au obrăznicit, nimeni nu-i goneşte, ar putea chiar acuma să iasă la drum. Fazlia! porunci dintr-o dată feciorului, fără să arunce nici o privire fiicei sale, nevasta cadiului, care tocmai intrase în odaie, pentru el lucrul celălalt fiind mai însemnat. Găseşte zece oameni înarmaţi, tocmeşte nişte cai, du-te înaintea lui. Aşteaptă-l la Trebinje.

— Are să se supere, agă.

— Las' să se supere. Găseşte şi tu o justificare. Cumpără smochine, sau ce vrei, dar să nu te întorci fără el. Uite aici banii. Plăteşte, nu te tocmi, omoară caii, dar să ajungi.

— Dar matale, ce ai să te faci, agă?

— Am să vă aştept, asta am să fac. Şi nu mai întreba nimic, du-te!

— Ai destui bani? întrebă femeia. Să-ţi dau şi eu?

— Am. Stai jos.

Se aşează pe divan, la picioarele tatălui. Am vrut să ies în urma feciorului. Bătrînul mă opri, parcă n-ar fi vrut să rămînă singur cu fiică-sa:

— Unde te duci?

— Ziceam să mă reped pînă la tekie.

— Las că poate tekia şi fără tine. Cînd vei fi un bolnav, cum sînt eu acum, vei vedea că totul se poate şi fără noi.

— Numai noi nu putem fără totul, chiar şi cînd sîntem bolnavi, spuse femeia domol, fără zîmbet, dojenindu-l pentru Hasan.

— De ce te miri? Că doar n-am murit, ca să pot fără totul?

— Nu, Doamne fereşte, şi nu mă mir.

Mă simţeam stînjenit din pricina ei. Tot mai ţineam minte convorbirea aceea trădătoare, şi-mi feream privirea, să nu ni se întîlnească ochii. Ea privea liniştit, frumoasă, şi

sigură de ea, ca şi în timpul acelei discuţii, pe care nu o pot uita. Ca în amintirile care se iveau fără voia mea.

Îmi feream privirea, dar pe ea o vedeam, era ca o sclipire în mine, şi ca o nelinişte. A umplut tot locul, l-a schimbat altfel, totul s-a făcut ciudat de tulburător, păcatul stătea între noi, amîndoi purtam taina în noi, precum adulterul.

Dar ea, cum de e liniştită?

— Ai nevoie de ceva? îşi întrebă tatăl, grijulie. Ţi-e greu că eşti singur?

— De mult sînt singur. M-am obişnuit.

— Hasan n-ar fi putut să-şi amîne drumul?

— Eu l-am trimis. Cu treburi. Zîmbi la această minciună.

— Îmi pare bine că e cu prieteni. În tovărăşie e mai uşor. Or să-l ajute şi ei pe el, şi el pe ei. Abia azi am aflat că a plecat, şi m-am grăbit să văd ce faci.

— Puteai să vii şi cînd Hasan nu era plecat.

— Adineauri m-am sculat din pat.

— Eşti bolnavă?

— Nu sînt.

— Atunci de ce ai stat în pat?

— Doamne, trebuie să-ţi spun chiar totul? Pare-se că ai să fii bunic.

Zîmbind, dinţii ei de sidef sclipeau: nu se vedea pe ea nici tulburare, nici sfială.

— Eşti grea?

— Aşa se pare.

— Eşti, sau se pare?

— Sînt.

— Aşa. Să fie cu noroc.

Se apropie de el şi-i sărută mîna. Şi din nou se aşează la loc, la picioarele bătrînului.

— Mă bucur şi pentru tine. Cred că ai fi fericit să ai un nepot.

Bătrînul se uita stăruitor la ea, de parcă n-ar fi crezut, sau l-ar fi tulburat prea mult vestea. Spuse, biruit:

— Aş fi, şi încă ce fericit.

— Dar Hasan? Nu vrea să se însoare?

— Nu vrea, mi se pare.

— Păcat. Mai drag ţi-ar fi un nepot de la băiat decît de la fată.

Rîse, ca şi cum ar fi spus-o în glumă, deşi nu rostise nici un cuvînt fără socoteală.

— Eu îmi doresc un nepot, fata mea. De la tine sau de la el, totuna-i. De la fiică e mai sigur că-i sîngele meu, aici nu este loc de păcăleală. Mi-a fost teamă că n-am să-l mai apuc.

— M-am rugat lui Dumnezeu să nu mă lase fără copii, şi uite, slavă Domnului, a ajutat.

Cum să nu, mult mai ajută rugăciunile în astfel de lucruri.

Ascultam această discuţie, uimit de socoteala ei rece, minunat de lipsa ei de scrupule ascunsă sub calmul chipului frumos, izbit de siguranţa ei bărbătească. Nimic din Hasan, ori din bătrîn nu era în ea, şi nimic de-al ei în cei doi. Oare a dat greş sîngele tatălui, sau i-a transmis doar ceea ce în ei doi nu prindea rădăcini? Sau se răzbuna pentru o viaţă pustie, pentru lipsă de iubire, pentru visele de fată spulberate? Înşelată în aşteptările ei, şi necruţătoare cum a ajuns, îşi încheia socotelile cu întreaga lume, fără părere de rău şi fără căinţă, fără milă. Ce liniştit se uita la mine, de parcă n-aş fi existat, parcă n-am fi purtat discuţia aceea urîtă în casa veche. Sau mă dispreţuieşte într-atît, încît poate să uite totul, sau nu mai ştie ce-i ruşinea. N-am iertat-o pentru fratele meu mort, dar în sinea mea nu ştiam unde s-o aşez, pe ea n-am trecut-o de nici o parte, nici printre puţinii prieteni, nici printre duşmanii pe care-i urăsc. Poate din pricina stăruinţei cu care se gîndeşte numai la sine, fără să-i pese de altcineva. Trăieşte prin ea însăşi, poate fără să-şi dea seama cît e de egoistă. Ca apa, ca norii, ca furtuna. Dar poate şi din pricina frumuseţii ei. Nu mă pierd în faţa femeilor, dar chipul ei nu se uită uşor.

După ce plecă, bătrînul se uită mult timp la uşă, apoi la mine.

— Grea, spuse îngîndurat. Grea. Ce spui de asta?

— Ce aş putea să spun!

— Ce ai putea să spui! Să mă feliciţi. Dar acum nu mai trebuie, e prea tîrziu. Ai scăpat prilejul; înseamnă că nu crezi. Stai, nici mie nu mi-e prea limpede. Atîţia ani vrednicul meu ginere n-a reuşit să semene nimic, şi doar nu bătrîneţea era să-i aducă puteri. Dorinţa şi rugăciunea nu prea ajută cine ştie ce în treburi de-astea. Doar dacă nu cumva cineva mai tînăr, Doamne iartă-mă, o fi sărit gardul, dar puţin îmi pasă, mi-e totuna, ba chiar mi-ar părea bine să fie aşa, să nu se prelungească viţa putredă a cadiului, dar e greu de crezut pentru cine o cunoaşte. Nu s-ar lăsa ea în puterea nimănui, din mîndrie şi de teama primejdiei. Doar dacă l-ar omorî pe urmă. Dar n-am auzit să fi fost omorît cineva. Şi de ce a venit să mi-o spună? Asta nu se poate ascunde, se va afla, dacă e sau nu e. Era sigură că-mi va face o bucurie. M-am bucurat oare?

— Nu ştiu. Nu i-ai dăruit nimic.

— Ei, poftim. Eu nu i-am dăruit nimic, tu nu m-ai felicitat, ceva nu e cum trebuie.

— Cred că te-a tulburat vestea, de aceea ai uitat.

— E adevărat, m-am tulburat. Dar dacă aş fi crezut de-a binelea, n-aş fi uitat. Mai mult m-a îngrijorat, decît m-a bucurat. Nu înţeleg.

— De ce te-a îngrijorat?

— Vrea ceva, şi nu ştiu ce vrea.

A doua zi, cînd am venit după slujba de seară, m-a întîmpinat neobişnuit de vioi, nefiresc de vesel, mi-a dat mere şi struguri, i le trimisese fie-sa.

— M-a întrebat de ce am poftă, şi eu i-am trimis un dar, o salbă de galbeni.

— Bine ai făcut.

— Ieri mă zăpăcisem. Iar aseară n-am putut să dorm, m-am tot gîndit, şi iar m-am gîndit. De ce m-ar minţi, ce

interes are? Dacă e din pricina averii, ştie ce-i va rămîne şi ei, n-am s-o iau cu mine pe lumea cealaltă. Dar poate că şi prăpăditul de ginere-meu, cadiul, o fi pîlpîit înainte de ultima suflare, precum luminarea, şi a făcut singura faptă cinstită din viaţa lui. Sau Allah o fi făcut ceva, îi mulţumesc, oricum o fi, dar cred că este adevărat, nu pot să dibui nici un motiv pentru care m-ar fi minţit.

— Nici eu.

— Nici tu? Ei, vezi! Pe mine m-ar putea păcăli dragostea mea de părinte, dar pe tine nu.

A crezut, căci a vrut aşa, dar Hasan va mai trage multe ponoase pentru această fericire a lui tată-său, oricum ar fi ea.

Am avut de gînd să rămîn mai mult cu Ali-aga, era neliniştit din pricina veştii auzite de la fiică-sa, în care eu nu credeam, dar nu puteam să-i spun asta, şi tulburat de întoarcerea apropiată a lui Hasan, pentru care şi mie îmi zvîcnea inima, cînd îmi aminteam. Dar veni Mula-Iusuf şi mă chemă la tekie: mă aşteaptă miralaiul Osman-bei; fiind în trecere cu armata, vrea să înnopteze la tekie.

— Celebrul Osman-bei? îl cunoşti?

— Numai din auzite.

— Dacă nu-i loc la tine, şi dacă miralaiul vrea, pofteşte-l în numele meu să vină aici. Casa e mare, e destul loc şi pentru el şi pentru alai. Ar fi o onoare pentru casa mea să-mi fie oaspete.

Şi-a oferit ospitalitatea din obişnuinţă, dar vorbea solemn, după felul bătrînesc. Avea slăbiciune pentru oamenii vestiţi, de aceea a şi fost supărat pe Hasan că n-a ajuns şi el unul din ei.

Dar deodată se răzgîndi:

— Dar poate că e mai bine să rămînă la tekie. Fazlia a plecat să-l întîmpine pe Hasan, Zeinei îi ajunge grija de mine, n-aş putea să-l primesc cum se cuvine.

Ştiam de ce a schimbat hotărîrea, din pricina lui Hasan. L-am liniştit:

— Nici nu cred că ar fi venit. Oamenii sultanului trag la

tekie cînd nu vor să supere pe nimeni în vreo localitate. Sau cînd nu se încred în nimeni.

— Dar ce face cu armata?

— Nu ştiu.

— Să nu-i spui nimic. Poate că nici lui Hasan nu i-ar place ca miralaiul să înnopteze la noi în casă. Nici mie, adăugă, alăturîndu-se mărinimos fiului-său. Dacă-ţi trebuie ceva, aşternut, merinde, tacîmuri, trimite să-ţi dau.

— Ar putea careva din dervişi să înnopteze la tine dacă va fi nevoie?

— Chiar toţi.

Pe stradă m-am întîlnit cu Iusuf Sinanudin, giuvaergiul. Se ducea la Ali-aga, ca în fiecare seară, dar acum se oprise la colţ, ascultînd parcă ceva. O luă din loc cînd mă văzu.

— Ai un oaspete de vază, îmi spuse, ciudat de împrăştiat.

— Acum am aflat.

— Intreabă-l cum se simte. S-a acoperit de slavă luptînd împotriva duşmanilor imperiului, iar acum se duce să omoare oamenii noştri. În Posavina. Urîtă bătrîneţe. Unde n-a fost norocul să fi murit la timp.

— Nu se cade să-l întreb de asta, Sinanudin-aga.

— Ştiu că nu se cade, nu l-aş întreba nici eu. Dar e greu să nu te gîndeşti.

La poartă se opri, din nou mi se păru că trage cu urechea la ceva.

Pe hafiz-Muhamed şi pe Mula-Iusuf i-am trimis să doarmă la Ali-aga, eu m-am mutat în odaia lui hafiz-Muhamed, pe a mea i-am dat-o lui Osman-bei, iar la Mula-Iusuf s-au culcat cei din gardă.

Am rămas uimit ce bătrîn era miralaiul, cu barbă albă, obosit, năzuros. Dar nu era grosolan, cum mă aşteptam. Şi-a cerut iertare că mă supără, dar în oraş nu cunoştea pe nimeni, şi a socotit cel mai potrivit să vină la tekie, cel mai potrivit pentru el, căci pentru noi fără îndoială nu e, dar nădăjduieşte că sîntem deprinşi cu drumeţi şi oameni neaşteptaţi; nu va rămîne decît noaptea asta, şi dis-de-

dimineaţă vor porni la drum. Ar fi putut să doarmă cu armata, în cîmp, dar la anii lui e de dorit un acoperiş. S-a gîndit să se ducă la giuvaergiul hagi-Iusuf Sinanudin, e prieten cu fiul lui, dar nu ştie cui i-ar fi pe plac vizita asta şi cui nu, de aceea a hotărît aşa. Deşi ar fi trebuit să-i ducă lui hagi-Sinanudin veşti despre fiul său: chiar în ajunul plecării sale încoace, băiatul ajunsese sileahdar împărătesc. Aş putea eu să-i duc ştirea, poate se va bucura.

— Cum să nu se bucure! am spus aproape uluit. Nimeni din oraşul nostru n-a ajuns într-o slujbă atît de înaltă.

Dar bătrînul militar isprăvise toate vorbele lui şi toată atenţia, şi acum tăcea, obosit, fără zîmbet, dornic să rămînă singur.

Am intrat în odaie şi m-am dus la fereastră, fără de somn, în prada unei mari frămîntări.

Sileahdar, unul din cei mai puternici oameni ai împărăţiei!

Nu ştiu de ce m-a tulburat atît vestea asta, înainte mi-ar fi fost totuna, m-aş fi mirat poate, sau m-aş fi bucurat de norocul lui, ori l-aş fi compătimit. Acum aproape că m-a otrăvit. Ferice de el, mă gîndeam, ferice de el. A venit clipa să le plătească duşmanilor, şi avea destui, fără îndoială. Iar ei tremură acum, aşteptînd să se lase asupra lor mîna lui care peste noapte se făcuse grea ca de plumb, îngreunată de multe morţi. Pare de necrezut, seamănă cu un vis, cu jocul umbrelor, e prea frumos. Doamne, ce fericire de neînchipuit – să poţi face ce vrei. Omul este jalnic numai cînd gîndul i-e neînfăptuit şi dorul neîmplinit. Neputinţa îl umileşte. Sileahdarul Mustafa nu doarme în noaptea asta, precum nu dorm nici eu, în el totul este răscolit de norocul cu care nu s-a deprins încă, la picioarele lui se întinde Istanbulul, scăldat de lună, tăcut, bătut în aur. Cine oare nu mai doarme în noaptea asta, din pricina lui? Îi ştie el pe toţi, pe de rost, mai bine decît pe rudele lui de sînge. Ce mai faceţi? îi întreabă încet, fără grabă. Cum vă simţiţi în seara asta? Nu pentru ei l-a înălţat ursita, ca să-i

pedepsească sau să-i sperie, treburi mai de seamă îl aşteaptă, dar tocmai din pricina acestor treburi nu-i poate lăsa în pace. O, şi din ură, desigur. Nu se poate să nu o simtă, nu se poate să n-o fi tăinuit în sinea lui, purtînd-o ca pe o ceaţă, ca pe o otravă în sînge, nu se poate să nu fi aşteptat această sfîntă noapte, ca să plătească pentru toate relele, şi pentru neputinţa de dinainte.

Mă dedublasem în această noapte, ştiam ce năvalnică e bucuria sileahdarului, o simţeam chiar, de parcă ar fi fost a mea, şi-mi venea şi mai greu, pentru că dorinţele mele nu erau decît văzduh şi lumina care numai pe mine mă luminează şi mă arde, alinîndu-mă şi chinuindu-mă.

Îmi venea să urlu în noapte: de ce tocmai el? Oare nevoia lui de a se răzbuna a fost cea mai mare? Oare dorinţa mea este mai mică decît a lui? Cărui diavol trebuie să-i închin sufletul meu chinuit pentru ca şi pe mine să mă lumineze o asemenea fericire?

Dar în zadar mă chinuiam, soarta e surdă la văicăreli, oarbă cînd îşi alege făptuitorii.

Dacă n-ar fi fost noapte, m-aş fi dus pînă la aurarul Iusuf Sinanudin, să-i spun vestea cea bună despre fiul său, el nu ştie încă, nici nu bănuieşte. Mi-a fost lăsată, ca un lucru de preţ, s-o păzesc, să mă bucur de ea, de bucuria altuia. N-ar fi nimic nici că e noapte, el mi-ar fi recunoscător chiar dacă l-aş trezi din somn, ar uita cu ce dojana vorbise de miralai şi s-ar grăbi să-i mulţumească. Nu m-am dus, poate că nici n-aş fi izbutit, din pricina străjilor de la uşi, ar fi fost neplăcut să mă oprească sau să nu mă lase să trec, putea să le pară suspect şi primejdios, şi nu voiam să intru la miralai să-i cer îngăduinţa, l-ar fi mirat: de ce atîta grabă, să fie o treabă atît de însemnată?

Adevărat, de ce mi se pare atît de însemnată? M-am tulburat, din pizmă, din ură, închipuindu-mi o clipă ca pe-al meu, norocul altuia. Alt motiv nu aveam, căci nimic altceva nu mă priveşte. Nu m-am grăbit să duc vestea asta celui căruia îi era trimisă, ci am rămas la tekie.

Nici nu visam cît de fatală avea să fie această hotărîre

fără însemnătate.

Dacă m-aş fi dus la hagi-Sinanudin şi i-aş fi spus ceea ce aflasem, chiar numai pentru a-i face o bucurie, sau ca să petrecem împreună o noapte albă, viaţa mea ar fi luat-o pe alt drum. Nu zic că ar fi fost mai bună sau mai rea, dar sigur ar fi fost cu totul altfel.

Copleşit de somn, oraşul mocnea sub razele lunii, în aerul de toamnă, nu se auzeau zgomote de nici un fel, oamenii au pierit, păsările au plecat, rîul a secat, viaţa s-a stins, poate înfloreşte undeva departe, acolo se petrece ceea ce aici nu e decît o dorinţă, în jurul nostru totul nu e decît întuneric şi pustiu; ce ar trebui făcut ca să ieşim din pustiul acestei nopţi îndelungate? O, doamne, de ce nu m-ai lăsat în orbia mea, să picotesc în întuneric, nevăzător şi liniştit? Şi de ce mă ţii acuma în cătuşele neputinţei, schilodit? Slobozeşte-mă, sau stinge raza netrebuincioasă din mine, dezleagă-mă prin ceva, prin fiece.

Din fericire, nu mi-am pierdut cumpătul, deşi ruga mea semăna cu aiurealã, slăbiciunea a ţinut puţin şi spre dimineaţă începu să se facă lumină şi în mine. Întunericul meu se împrăştia cu încetul, mijea un gînd, tulbure, nesigur, îndepărtat, apoi tot mai apropiat, mai limpede, pînă cînd în sfîrşit m-a luminat precum soarele dimineţii. Un simplu gînd? Nu! Dezvăluire dumnezeiască.

N-a fost neîntemeiată frămîntarea mea – temeiul se încuibase în mine, eu nu prinsesem încă de veste, dar sămînţa a încolţit.

Mai repede, timp, ceasul meu a sosit. Unicul, căci mîine ar putea fi prea tîrziu.

În zorii zilei auzii tropot de copite pe stradă. Miralaiul ieşi numaidecît din odaie, de parcă nici n-ar fi dormit. Ieşii şi eu. În lumina tulbure a dimineţii părea bătrîn, parcă orb din pricina pleoapelor umflate, cenuşiu, istovit. Cum o fi petrecut această noapte?

— Nu te supăra pentru fumul din odaie. Am fumat mult. N-am dormit. Şi nici dumneata, te-am auzit cum umbli prin odaie.

— Dacă m-aţi fi chemat, am fi putut sta de vorbă.

— Păcat că nu te-am chemat.

A spus asta fără vlagă, şi nu ştiam dacă e păcat că n-am stat de vorbă, sau ar fi fost păcat să pierdem timpul cu vorbe.

Doi ostaşi îl urcară pe cal. Porni călare pe uliţa pustie, gîrbovit în şa.

Pe drumul de întoarcere de la geamie îl văzui pe Mula-Iusuf în faţa brutăriei, stătea de vorbă cu pazvangiul şi cu calfa brutarului. Se grăbi să mă ajungă din urmă, explicîndu-mi că n-a venit la geamie căci a făcut închinăciunea de dimineaţă cu Ali-aga şi cu hafiz-Muhamed şi oamenii de aici l-au oprit pe urmă, să-i povestească cum azi-noapte nişte întemniţaţi din Posavina au fugit din fortăreaţă.

Trei seimeni trecură grăbiţi pe uliţă, muselimul, de bună seamă că n-a dormit nici el în noaptea asta, nici cadiul. Mulţi am fost care am petrecut o noapte albă. Eram despărţiţi unul de altul, dar soarta împletise între noi o urzeală puternică. A avut grijă de toate, şi acum îmi punea la îndemînă dezlegarea. Am aşteptat, ştiind că are să vină. Iar cînd am întrezărit-o, mi-au tremurat genunchii, m-a săgetat în măruntaie, mi s-a aprins creierul, dar n-am scăpat din mîini ceea ce prinsesem.

Stăteam lîngă mormîntul lui Harun. Mă uitam la lespedea picurată de ceara lumînărilor arse, şi am rostit o rugăciune pentru sufletul fratelui meu.

Şi Mula-Iusuf îşi înălţă mîinile, şoptind rugăciunea.

— Te văd adesea cum te rogi la acest mormînt. O faci de ochii lumii, sau pentru tine?

— N-o fac de ochii lumii.

— Dacă o faci pentru el, şi pentru tine, atunci nu eşti stricat de tot.

— Aş da totul ca să pot uita.

— Ai făcut un mare rău, şi lui şi mie. Mie mai mult decît lui, căci am rămas în viaţă, să ţin minte şi să mă doară. Ştii asta?

— Ştiu.

Glasul îi e obosit, ascuns undeva în adîncul gîtlejului.

— Ştii de nopţile mele albe, de întunericul în care m-ai împins? M-ai făcut să mă gîndesc cum să vă nimicesc, pe tine şi răul din tine, să te predau legii ordinului nostru, sau să te strîng de gît cu mîinile mele.

— Aveai tot dreptul, şeic-Ahmed.

— Dacă aş fi ştiut ce e drept, aş fi făcut-o. Dar n-am făcut nimic. Am lăsat totul în seama lui Dumnezeu şi a ta. Şi mai ştiam că sînt alţi vinovaţi şi mai mari. Tu n-ai fost decît piatra din mîna lor, capcana cu ajutorul căreia îi prindeau pe cei proşti. Mi-a părut rău de tine. Dar poate că şi ţie ţi-a părut rău de noi?

— Mi-a părut rău, şeic-Ahmed, Dumnezeu mi-e martor, mi-a părut şi-mi pare încă rău.

— De ce?

— E prima dată că cineva a pătimit din pricina supuşeniei mele. Prima dată, din cîte ştiu.

— Zici că-ţi pare rău. Sînt astea numai vorbe?

— Nu sînt numai vorbe. Am crezut că ai să mă omori, nopţi întregi am aşteptat, ţi-am pîndit paşii, sigur că ura te va aduce în odaia mea. N-aş fi mişcat un deget ca să mă apăr, jur pe numele lui Dumnezeu, nici gura nu aş fi deschis-o să strig după ajutor.

— Dacă ţi-aş fi cerut să faci ceva pentru mine, ce ai fi spus?

— Aş fi făcut orice.

— Dar acum?

— Şi acum.

— Atunci te întreb: ai să faci tot, într-adevăr tot ce-ţi cer? Gîndeşte-te, înainte de a răspunde. Dacă nu vrei, du-te în pace pe drumul tău, nu ţi-o iau în nume de rău. Dar dacă primeşti, n-ai voie să întrebi de nimic. Nici nu are voie să afle cineva, numai eu şi cu tine, şi Dumnezeu care m-a îndrumat.

— Am să fac orice.

— Răspunzi prea repede. Nici nu te-ai gîndit bine.

Poate că nu e uşor.

— M-am gîndit de mult.

— Poate am să-ţi cer să omori pe cineva.

M-a privit înspăimîntat, nepregătit în sinea lui, încuviinţarea îi scăpase prea repede. Amintirea şi mormîntul acesta l-au împins la ascultare. Spusese: orice, dar acest orice îşi avea şi el măsura lui. Acum nu mai voia să dea înapoi.

— Fie, dacă aşa trebuie.

— Mai poţi să te răzgîndeşti încă. Am să-ţi cer mult. Pe urmă nu va mai fi cu putinţă nici o întoarcere.

— N-are a face. Primesc. Ce poate cugetul dumitale o să îndure şi al meu.

— Bine. Atunci jură în faţa acestui mormînt, pe care tu l-ai săpat: Allah să mă osîndească la cele mai grele chinuri dacă spun cuiva ceva.

A repetat, grav şi solemn, ca o rugăciune.

— Bagă de seamă, Mula-Iusuf, dacă vei spune, acum sau mai tîrziu, sau dacă nu îndeplineşti, dacă trădezi, nimic nu te va mai putea scăpa. Voi fi nevoit să mă apăr.

— Nu vei avea de ce să te aperi. Ce trebuie să fac?

— Du-te la cadiu, chiar acum.

— Nu mă mai duc la cadiu. Bine, am să mă duc.

— Spune-i: hagi-Iusuf Sinanudin i-a ajutat pe cei din Posavina să fugă din fortăreaţă.

Ochii albaştri ai tînărului se holbară de spaimă şi de uimire. Părea că l-ar fi surprins mai puţin porunca de a omorî pe cineva.

— Ai înţeles?

— Am înţeles.

— Dacă te întreabă cine ţi-a spus, ai auzit din întîmplare, de la nişte necunoscuţi, la han, sau ţi-a şoptit cineva pe întuneric, sau nu poţi să spui cine. Născoceşte ceva. De mine să nu pomeneşti. Nici de tine să nu se pomenească. Le ajunge celălalt nume, cel pe care li-l dăruieşti.

— Are s-o păţească.

— Am spus să nu întrebi nimic. Nu va păţi nimic. O să avem grijă să nu i se întîmple nimic. Hagi-Sinanudin îmi este prieten.

Nu arăta prea isteţ, chipul său exprima o mare nedumerire, în zadar se străduia să desluşească vreun înţeles în tot ce auzise.

— Du-te.

Tot nu se mişca.

— Şi pe urmă?

— Nimic, întoarce-te la tekie. Nu mai trebuie nimic. Ai grijă sa nu te vadă cineva la cadiu

A plecat ca un orb, neştiind ce duce cu el şi la ce slujeşte.

Frunze galbene, brăzdate de vinişoare, cad din copaci, aceleaşi frunze pe care le atingeam astă-primăvară, dorind să mă pătrund de sevele lor, să devin nesimţitor ca o plantă, să mă ofilesc în fiecare toamnă şi să înfloresc în fiecare primăvară. Dar uite că s-a întîmplat altfel, m-am ofilit în primăvară şi înfloresc toamna.

A început frate Harun. Vine clipa mult rîvnită.

14.

Spune: clipa Adevărului a sosit!

Puteam să mă uit la ceas şi să urmăresc întocmai: acum Mula-Iusuf a ajuns la cadiu, acum seimenii sînt la prăvălia lui hagi-Sinanudin, acum totul e gata. Am avut în vedere deprinderile lor dobîndite, simţămîntul de siguranţă, dorinţa de răzbunare, de aceea ştiam că n-am aruncat în zadar momeala. Deprinderile cîştigate îndeamnă la repetarea faptelor, simţămîntul de siguranţă tulbură judecata, dorinţa de răzbunare grăbeşte hotărîrile. Dacă nu vor face nimic, trebuia să mă aştept la sfîrşitul lumii.

E de necrezut, dar tîrgul este liniştit, peste el se înalţă vuietul cuvintelor de toate zilele, tropote, ciocănituri, lovituri, strigăte, oamenii muncesc sau stau de vorbă, amorţiţi de obişnuinţă.

Chiar şi porumbeii umblă liniştiţi pe caldarîm.

N-am izbutit să mişc nimic. Ce s-a întîmplat? Unde am greşit?

M-am aşteptat oare la mai mult din partea acestor oameni? Oare vor primi totul în tăcere, ca şi atunci cînd eu am fost închis? Oare m-am înşelat aruncînd momeala, s-o fi trezit chibzuiala din ei? L-or fi dus de acasă şi oamenii aceştia n-or fi aflat nimic, sau puţin le pasă?

Dar asta nu e cu putinţă. Alta sînt eu, ordinul nostru ne lasă în voia soartei cînd păţim vreo nenorocire, căci sîntem părţi neînsemnate ale unui întreg puternic, neputincioşi cînd sîntem părăsiţi. Dar hagi-Sinanudin e una cu tîrgul, dacă lui i se întîmplă ceva, fiecare va socoti că el însuşi e în primejdie. Şi ei sînt un întreg, în care însă fiecare în parte este însemnat, şi primejdia care paşte pe unul, atîrnă deasupra tuturor, ca un nor.

Sau m-am grăbit, împins de nerăbdarea care a socotit prost?

Sau nu îndrăznesc să lovească în el? Sau m-a păcălit Mula-Iusuf?

Sau lumea întreagă s-a întors pe dos?

Mergeam încet pe stradă, prin faţa uşilor deschise, ascultînd murmurul liniştit al vieţii, care niciodată nu mi s-a părut mai greu de îndurat.

Adineauri fusesem voios şi sigur, mînuiam întîmplările şi mi se părea că sînt mai presus de ele. Oamenii şi lucrurile mi se păreau mai mici, simţeam că plutesc deasupra lor. Pentru prima dată mi se întîmpla aşa ceva, şi mi se păruse firesc acest simţămînt de superioritate. Abia mi-am dat seama de el cît timp a ţinut, năvălea din mine ca un puhoi, ca un drept de care nici măcar nu eram mîndru, căci era nedespărţit de mine, era una din însuşirile mele. Iar acum simţămîntul acesta mi se părea ciudat şi îndepărtat; oamenii, viaţa nu se află sub vrerea mea, ci în jurul meu, tăcuţi, închişi, ca un zid fără nici o ieşire. Nu ştiu dacă există izbînzi în viaţă, dar înfrîngeri există cu siguranţă.

Nu pot să-mi dau seama cît a durat această prăbuşire, nici dacă am văzut numaidecît schimbarea, de cum s-a produs, ori simţurile mi-au dat de ştire că e ceva ciudat în jur.

Intîi am auzit liniştea. În jurul meu dintr-o dată au pierit zgomotele, a încetat rîcîitul, ciocănitul, izbitul, apoi această amuţire a început să se întindă mai departe. Semăna a uluială, a nod în gît. N-a ţinut decît o clipă, şi oricît părea de neobişnuit şi de grozav, de parcă sîngele încetase să mai curgă într-un trup mare, ştiam ce se întîmplase. Am răsuflat.

N-am dat greş, Harune! Multă suferinţă m-a costat, dar am cunoscut oamenii.

Apoi se auziră din nou glasuri, dar altfel decît adineauri, altfel decît în toate zilele, surde şi primejdioase, ca un suspin greu, sau ca un mîrîit înăbuşit. Desluşeam în ele uimire, frică, furie, auzeam un tunet ameninţător, ca înaintea furtunii, ca înainte de sfîrşitul lumii, auzeam tot ce

mi-am dorit.

Mi-a revenit simţământul de voioşie şi de siguranţă.

M-am luat după tîrgoveţi, amestecat printre ei, simţind dogoarea şi mirosul iute al trupurilor lor (este mirosul de uimire şi furie care încă nu şi-a limpezit chipul; în luptă, mirosul omului e dulceag amărui, ca de sînge), ascultam întrebările abia desluşite, ca nişte descîntece, ca nişte murmure smintite, ca nişte clocote în apa adîncă, ca un bubuit de sub pămînt, şi nu mai aveau nici o însemnătate cuvintele, ci şuieratul acela ca de şarpe, glasurile acelea tulburi, din pîntece, care se prefăceau în ceva necunoscut, şi primejdios, de care nici ei înşişi nu-şi mai aduceau aminte.

Ne rostogoleam ca un puhoi de-a lungul uliţei, cu capul ridicat spre ceva pe care îl aşteptam, înainte, atingîndu-ne cu umerii, înghesuiţi, dar fără să ne vedem unul pe altul,, scoţîndu-i la margine pe cei mai slabi, dar eram tot mai mulţi, topiţi în mulţime, topiţi în frica şi în puterea ei. Cu greu mă împotriveam imboldului ciudat şi puternic de a fi o părticică turbată, ieşită din minţi, îmi auzeam propriul meu mîrîit, şi simţeam o ameţeală venind parcă de la o primejdie ce mă ameninţa şi pe mine. Mă străduiam să-mi înteţesc simţământul de superioritate, ca să nu ajung pradă străvechii nevoi de a mă arunca în luptă alături de tribul ameninţat de primejdie.

Prăvălia lui hagi-Sinanudin e larg deschisă şi pustie.

Am năvălit în altă uliţă, apoi în a treia, şi în Cazazi ne-am oprit în faţa unei mulţimi care stătea pe loc. Mi-am făcut cu greu loc înainte.

Prin mijlocul uliţei, prin locul gol dintre oamenii care se opriseră, şi cei din faţă, care se dădură la o parte, seimenii îl duceau pe hagi-Sinanudin.

Mi-am făcut loc cu umerii şi am ieşit înaintea celor din faţă, pe care teama îi oprise. Nu mai puteam fi unul din cei mulţi, ceasul meu bătuse.

Am păşit în locul liber, tulburat, ştiind că mă privesc sute de ochi arzători, şi m-am luat după seimeni.

— Staţi! am strigat.

Mulţimea zăgăzuise strada.

Seimenii se opriră, se uitară la mine uimiţi. Mă privi şi hagi-Sinanudin. Chipul îi era liniştit, mi se păru chiar că surîse prietenos, sau, poate, doream eu să fie aşa, de tulburat ce eram, ca să mă îmbărbăteze. Şi eram grozav de tulburat din pricina acestor oameni, din pricina lui, aşa înconjurat de seimeni, din pricină că era foarte grav ceea ce făptuiam, din pricina celor pe care-i uram, şi din pricina a tot ceea ce mă făcuse să aştept o veşnicie.

În liniştea pe care o aşteptasem, şi care m-a inundat deodată ca o apă fierbinte, seimenii îşi scoaseră armele şi le întoarseră spre mulţime. Cel de-al cincilea, necunoscut, neînarmat, mă întrebă furios:

— Ce vrei?

Stăteam faţă în faţă, ca doi luptători.

— Unde îl duceţi?

— Nu te priveşte!

— Eu sînt şeicul Ahmed Nurudin, robul lui Dumnezeu şi prietenul acestui om de treabă pe care l-aţi luat. Unde îl duceţi? Întreb, în numele acestor oameni care-l cunosc, întreb în numele prieteniei care mă leagă de dînsul, întreb în numele său, căci acum el nu se mai poate apăra. Dacă s-a spus un lucru rău despre el, e o minciună. Noi cu toţii ne punem chezaşi şi martori că este omul cel mai cinstit din tîrg. Dacă şi pe dînsul îl închideţi, cine ar mai putea rămîne în libertate!

— Eşti mare, spuse omul ursuz, şi n-ar trebui să-ţi dau sfaturi. Dar ar fi mai bine să nu te amesteci.

— Du-te acasă, şeic-Ahmed, spuse hagi-Sinanudin, neaşteptat de senin. Îţi mulţumesc pentru vorba prietenească. Şi voi, oameni buni, duceţi-vă după treburile voastre. Asta e o greşeală şi se va îndrepta, fără îndoială.

Fiecare crede aşa: greşeală. Dar nu există greşeli, ci numai ceea ce nu ştim.

Ciorchinele de oameni se desfăcu în două şi seimenii îl duseră pe hagi-Sinanudin. Mă uitam după ei, stînd pe loc, şi

pe mine m-au dus aşa, şi pe Harun, doar că n-a ieşit nimeni să pună o vorbă bună pentru noi. Eu am spus, şi ştiam că sînt mai presus de ei. Nu mă supăra remuşcarea că a fost închis un om bun, căci dacă ar fi fost altul, toate acestea n-ar fi avut nici un rost, n-ar fi slujit la nimic. Chiar dacă ar păţi ceva, asta ar sluji unui ţel mai mare şi mai însemnat decît poate fi viaţa sau moartea unui om. Voi face tot ce pot pentru el, iar Dumnezeu să hotărască după voia sa. Din fericire, nu s-a întîmplat lucrul care ar fi fost cel mai fără noimă dintre toate: să-i fi dat drumul numaidecît.

Oamenii se luară după hagi-Sinanudin şi după seimeni, şi cînd ultimii dădură colţul, îl văzui pe Mula-Iusuf cum stă în faţa unei prăvălii goale. Nu l-am chemat, dar el se apropie ca vrăjit, cu ochii plini de teamă şi nesiguranţă. De ce se temea? Mi se păru că privirea lui şi gîndul lui nu-l urmau pe hagi-Sinanudin, ci zăboveau asupra mea, îngroziţi, nemişcaţi, neîndrăznind să mă ocolească.

— Ai fost aici tot timpul?

— Da.

— De ce mă priveşti aşa? Eşti speriat. Ce s-a întîmplat?

— Nimic.

Încercă că zîmbească, cu trudă, dar încercarea semăna cu o scălămbăială, şi din nou spaima, pe care în zadar se străduia s-o ascundă, îi îngheţă chipul ce începuse să-şi piardă prospeţimea.

Am plecat pe stradă, el după mine, umbra mea.

— De ce te-ai speriat? l-am întrebat din nou, încet, fără să mă întorc. Nu cumva s-a întîmplat ceva neprevăzut?

Se grăbi să ajungă în rînd cu mine, ca să nu scape nici o vorbă de-a mea. Nu din iubire.

— Am făcut totul cum mi-ai spus. Am promis şi am făcut.

— Şi acum îţi pare rău?

— Nu, nu-mi pare rău, nu-mi pare rău de fel. Am făcut cum ai poruncit, ai văzut şi singur.

— Dar atunci ce e?

Mă întorsei spre el, poate prea iute, mirat de vocea-i

nesigură şi de vorbele-i împleticite, supărat pe mine că mă interesează asta şi că-l întreb, dar voiam să ştiu dacă nu cumva s-a întîmplat ceva ce nu îndrăzneşte să recunoască, căci acum orice greşeală ar fi primejdioasă. Dar cînd l-am privit aşa, dintr-o dată, poate şi datorită mişcării neaşteptate, sau ameninţării din voce, el tresări, se opri fără să vrea, parcă s-ar fi ferit de o lovitură, sau ar fi înţepenit de spaimă, iar chipul i se prefăcu într-o mască de groază. Atunci am ştiut: se temea de mine. Mi-o dovedea gura lui căscată, tot chipul lui ţeapăn şi parcă diform, trupul chircit, care s-a trădat într-o clipă, surprins şi înspăimîntat. Totul n-a durat decît foarte puţin, după care venele gîtuite lăsară sîngele să treacă din nou, gura îşi recapătă forma obişnuită, cercul mic şi albastru din mijlocul ochiului începu să se mişte.

— Ţi-e teamă de mine?

— Nu mi-e teamă, de ce mi-ar fi?

Furia punea stăpînire pe mine, cu nimic nu o mai puteam stăvili.

— Ai trimis oameni la moarte, dar acum ţi se răsucesc măruntaiele, pentru că ai văzut că şi eu pot fi primejdios. Nu pot suferi teama ta, ea duce la trădare. Bagă de seamă! Singur ai primit, nu mai poţi da înapoi. Pînă cînd te-oi alunga eu.

Pe neaşteptate răbufnise în mine, după lungi ceasuri de încordare, nevoia de a mă despovăra, de a mă descărca. Se revărsa cu putere în mine o drojdie tulbure, pe care chibzuinţa şi prevederea n-au lăsat-o să se pornească mai devreme. Poate că nici acum nu era înţelept şi prudent să mă port aşa, dar în timp ce-l biciuiam pe flăcău cu vorbele care de mult îmi încolţiseră în minte, le simţeam cum se revarsă, umplîndu-mă de o desfătare pe care abia o puteam bănui. Cînd prima izbucnire trecu şi cînd am văzut ce urme distrugătoare lasă pe chipul tînărului răbufnirea mea plină de ură şi dispreţ. Îmi veni în minte că spaima lui mi-ar putea fi chiar folositoare: îl va lega de mine mai tare decît iubirea.

Îmi făcea plăcere şi uimirea lui, că vede un cu totul alt om decît şeicul Nurudin de odinioară. Tînărul a pus mîna ca să fie nimicit omul acela liniştit şi blînd, ce crezuse într-o lume care nu exista. Eu, cel de acum, m-am născut în chinuri şi numai înfăţişarea mi-a rămas aceeaşi.

El crede că mă răzbun. Nu-mi pasă. Numai eu ştiam că şeicul Nurudin cel nou seamănă foarte mult cu dervişul acela tînăr, care, cu sabia goală între dinţi, a trecut înot rîul ca să-i atace pe duşmanii credinţei; dar dervişul acela era nebun şi puţin diferit de cel de acuma, pentru că era lipsit de viclenia şi de înţelepciunea pe care numai o viaţă grea ni le poate dărui.

Odihneşte-te în pace veşnică, tinere neştiutor de altă-dată, în care ardea focul sfînt şi nevoia de jertfire.

Odihneşte-te în pace şi tu, cinstite şi nobile şeic-Nurudin, care credeai în puterea blîndeţii şi a cuvîntului lui Dumnezeu.

Vă aprind o lumînare în amintire şi în inimă, vouă care aţi fost buni şi naivi.

Acum cel care poartă numele vostru continuă opera voastră, nelepădîndu-se de nimic ce-i al vostru, în afară de naivitate.

Pînă acum timpul a fost ca o mare ce unduia încet între ţărmurile-i necuprinse. Acum semăna cu un şuvoi repede, care ducea pentru totdeauna clipele. N-am voie să pierd nici una, fiecare poartă în ea un prilej. M-aş fi speriat dacă înainte aş fi judecat astfel, m-ar fi înnebunit vuietul puternic şi şuvoiul năvalnic, dar acuma sînt nevoit să ţin pasul cu el şi mă simt pregătit în sinea mea, căci sînt grăbit. Dar nu-s nesocotit, am cîntărit bine fiecare clipă care va apărea din bezna viitorului şi fapta cu ajutorul căreia o voi face să rodească, pentru ca să se întîmple ceea ce doream, atunci cînd totul se va fi rînduit în lanţul cauzelor şi al urmărilor.

Ştiam ce-mi va spune Ali-aga cînd va afla, şi întîi la el m-am dus. El auzise totul, zvonul ajunsese înaintea mea. Şi ascultam ceea ce crezusem că voi auzi mîine, sau după

masă, doar că era mai plin de vlagă decît mi-am închipuit. Se îndreptase în aşternut, palid, străveziu, uscat, şi ocăra, amenința, înjura, şi zicea că ar fi trebuit şi eu să le spun aşa, să le zic una de mama lor şi de tată, deşi, la drept vorbind, nu prea s-ar fi potrivit cu cinul meu, dar n-are a face, m-am purtat ca un om, mi se cuvine toată cinstea, am spus ceea ce trebuie să spună un om cinstit despre alt om cinstit.

Am stat aşteptînd să se reverse din el pînă la capăt năvala cuvintelor; se va înfierbînta şi mai mult, las' să se înfurie; mă gîndeam cum toţi se îngrijesc de hagi-Sinanudin, cum toţi se simt tulburaţi şi loviţi, dar cînd m-au dus pe mine nimeni nu s-a întristat, nici n-a fost îndurerat, nimeni n-a spus ceea ce un om cinstit trebuia să spună despre alt om cinstit. Cine mai cinstit, eu sau ei? Sau poate că nici nu trebuie vorbit despre cinste, pentru fiecare este cinstit ceea ce îl priveşte pe el. Iar eu nu sînt de-al lor, nu sînt de al nimănui, şi trebuie să săvîrşesc totul singur. Singur, ca şi atunci, dar acum ei vor fi oştile mele, şi eu nu mă voi simţi dator cu nimic. Nu sînt de-ai lor, şi nu-mi pasă de ei. Am băgat la apă pe unul de al lor, şi ei se vor strădui să-l scoată, neştiind că lucrează pentru mine. Şi pentru dreptate, căci eu sînt de partea lui Dumnezeu, şi vor fi şi ei, fără s-o ştie.

Era de datoria mea să fac asta (i-am spus bătrînului, micşorîndu-mi fapta), şi va fi de datoria mea să fac şi mai mult. Dacă nu vom lua apărarea dreptăţii, ea nu va mai fi. Nu mă răzvrătesc împotriva oblăduirii, dar m-ar ajunge pedeapsa lui Dumnezeu dacă nu m-aş ridica împotriva duşmanilor credinţei, iar duşman e oricine-i sapă temeliile. Dacă nu-i vom împiedica, frica noastră le va da curaj şi vor face rele tot mai mari, dispreţuind atît legea noastră, cît şi pe cea a lui Dumnezeu. Şi putem oare, avem noi dreptul să îngăduim una ca asta?

Nu ştiu multe despre duşmanii credinţei, spuse Ali-aga, dar nu ne e îngăduit să lăsăm să fie năpăstuiţi oamenii de treabă. Ba sîntem chiar noi înşine vinovaţi că am lăsat să

ne asuprească tot felul de ticăloşi şi de netrebnici. Ne uităm de sus la ei, am ajuns nepăsători, iar ei şi-au luat-o în cap, au uitat cine sînt şi de unde se trag. Dar nu face nimic, nu ne-am fi venit în fire dacă ei ar fi avut mai multă minte. Trimite după cadiu, îmi porunci, uitînd de bunacuviinţă, ca orice om căruia bogăţia îi dă dreptul să dispună de alţii.

Mi-a fost teamă că va spune aşa şi m-am pregătit din timp, neştiind ce ar putea face cadiul. Dacă l-ar refuza, ar fi bine, l-ar înfuria şi pe Ali-aga şi tîrgul. Dar dacă i-ar da ascultare, dacă bătrînul, speriindu-l sau mituindu-l, l-ar face să-i dea drumul lui hagi-Sinanudin, totul s-ar termina jalnic, înainte de a fi început. De aceea m-am împotrivit din răsputeri, un asemenea sfîrşit m-ar fi făcut de rîs. Nu mi-ar fi rămas atunci decît să aştept fără nădejde un alt prilej.

Am întrebat liniştit, încredinţat de dreptatea mea:

— Ce nevoie ai de cadiu? Din tot ce ai putea să-i propui, sau cu ce ai putea să-l ameninţi, pentru el mai însemnată e liniştea lui. Dacă i-ar da drumul, singur s-ar osîndi.

— Ce vrei? Să aşteptăm şi să dăm în bobi? Sau să spunem rugăciuni?

— Trebuie trimisă o scrisoare la Ţarigrad, lui Mustafa, fiul lui hagi-Sinanudin, să-şi scape tatăl cum o şti.

— Va fi prea tîrziu cînd va ajunge scrisoarea. Trebuie să-l scăpăm mai repede.

— Să facem şi una, şi alta. Dacă nu izbutim să-l scăpăm, măcar să nu-i ocolească pedeapsa pe vinovaţi.

Mă privi nesigur, izbit parcă de posibilitatea morţii prietenului.

— E un om cinstit, n-a putut face nici un rău. Atunci ce ar putea să i se întîmple?

— Şi eu am crezut aşa despre fratele meu. Dar, ştii bine ce i s-a întîmplat.

— Pentru Dumnezeu, dar asta e altceva!

— Ce e altceva, Ali-aga? Hagi-Sinanudin nu e un om mărunt şi neînsemnat ca fratele meu, pe el are cine să-l apere. Asta ai vrut să spui? Poate că aşa şi este, dar asta o

ştiu şi cadiul şi muselimul. Atunci, de ce l-au închis? Să-i dea drumul cînd îi veţi ameninţa voi? Nu fiţi naivi, pentru numele lui Dumnezeu!

— Tu ce urmăreşti? Să te răzbuni?

— Vreau să pun capăt răului.

— Bine, spuse răguşit, fie şi una, şi alta. Cine va scrie scrisoarea?

— Am şi scris-o. Pune şi dumneata iscălitura, dacă vrei. Şi trebuie găsit cineva s-o ducă, cît mai repede. Trebuie şi plătit. Eu n-am de unde.

— Voi plăti eu. Dă încoa' scrisoarea.

— Am s-o duc chiar eu.

— N-ai încredere în nimeni? Poate că ai dreptate. Hanul de poştă e un loc ciudat, mi-l aminteam după mirosul puternic de cai şi de bălegar de cal, după oamenii ciudaţi care vin nu se ştie de unde şi pleacă cine ştie unde, după privirile împrăştiate ale călătorilor, după ochii lor lipsiţi de expresie.

Acum, nu ştiu de ce, toţi se uitau la mine, curioşi şi bănuitori.

— Scrisoarea e însemnată? mă întrebă hangiul.

— Nu ştiu.

— Cîţi bani a dat Ali-aga? I-am arătat.

— Pare să fie însemnată. Vrei să vorbesc eu cu tătarul?

— Trebuie să-i spun unde s-o ducă.

— Cum vrei.

L-a adus pe tătar în odaie şi a ieşit. Tătarul era grăbit.

— O scrisoare fără adresă? Plăteşti cam puţin.

Se uita la mine obraznic, cu ochii-i mici, avea faţa aspră de vînturi, de soare, de ploaie, era ceva necruţător în acest om care străbate în goană drumuri lungi, ducînd veşti despre fericirea şi nefericirea altora, fără să-l privească nici lacrimile, nici bucuriile lor.

— Nu plătesc eu. Nu fac decît să-ţi spun porunca altcuiva.

— Pentru mine e totuna. Să-mi plăteşti pe loc totul. Bacşişul cînd mă întorc.

— Jumate acum, jumate cînd te întorci. Iar bacşişul îl capeţi de la cel căruia îi duci vestea.

— Asta nu se ştie niciodată. Dacă vestea e bună uită să dea de bucurie. Dacă este proastă, se supără şi uită şi atunci.

— Cel căruia îi duci vestea e mare dregător.

— Asta e şi mai rău. Ăştia cred că e o cinste pentru noi să-i slujim. Plăteşte totul de la început.

— Pare-se că mă storci de bani, prietene.

Ţinea scrisoarea în palmă, cîntărind parcă cît e de grea.

— Poate că da. Ce crezi, cît aş primi dacă aş da-o altcuiva?

— Cui adică?

— Păi, să zicem, muselimului?

Am înlemnit, şi am simţit cum îmi curge sudoarea pe sub cămaşă. Niciodată nu poate omul să prevadă totul, jucăm la noroc mai mult decît credem. În zadar socotisem şi pregătisem totul; lăcomia unui tătar putea să mă nenorocească de la primul pas. A adulmecat lipsa mea de experienţă, şi nu-l puteam speria cu nimic.

Copleşit de frică, primul meu gînd a fost să pun mîna pe scrisoare, cu orice preţ: mîinile îmi zvîcneau, gata îl apuce de grumaz. Din fericire, am izbutit să mă stăpînesc, chiar am zîmbit, şi i-am spus liniştit:

— Fă cum vrei. Nu ştiu ce scrie, nici dacă ai ieşi în cîştig.

— Am să mă gîndesc.

— Ascultă, prietene. Poate că glumeşti, dar eu nu te mai cred. Dă încoace scrisoarea.

— Glumesc, zici? Nu glumesc de loc. Am vrut să văd dacă scrisoarea e primejdioasă, ca să ştiu ce duc. Acum ştiu, e primejdioasă. Singur mi-ai spus-o.

— Ce ţi-am spus?

— Totul. Ai îngheţat cînd l-am pomenit pe muselim. Ştii bine ce e în scrisoare. Uite-ţi-o. Alt tătar pleacă peste cinci zile. Lui îi vei plăti şi mai mult.

Am plătit cît a cerut, şi am spus numele sileahdarului gîndindu-mă cu uşurare cum s-a jucat prosteşte şi cu viaţa mea şi cu a lui.

Am ieşit ostenit, aproape sfîrşit, de gîndul cumplit că nu trebuie să-l las viu cu scrisoarea primejdioasă. Şi i-am dat-o din nou, cînd am văzut că nu era decît viclean.

Dar am făcut asta cu prea multă uşurinţă, scăpat brusc de încordarea lăuntrică, şi îndoiala m-a cuprins din nou, cum am ieşit în stradă. Oare m-am osîndit şi m-am nenorocit singur? Am lăsat o dovadă împotriva mea în mîna nesigură a tătarului? Înainte de asta îmi spuneam prosteşte: voi face totul singur. Dar cum poate omul să facă totul singur?

De două ori am pornit să-i iau scrisoarea îndărăt, dar m-am întors de fiecare dată din drum, nefiind în stare să ies din joc, iar a treia oară, cînd frica m-a covîrşit, am revenit în curtea hanului, să isprăvesc totul, să rup hîrtia care striga împotrivă-mi. Dar tătarul nu mai era acolo. Plecase în oraş, nimeni nu ştia pentru ce.

Acum nu-mi mai rămînea decît să aştept. Umblam pe străzile din jur, frămîntat, temător, furios pe mine, neştiind dacă să umblu mai departe aşa, prosteşte, sau să mă ascund, atît de nesigur, încît semănăm cu un copil speriat. Nu trebuia să fac asta, mă dojeneam, fără să ştiu de fapt unde am greşit. Trebuia să nu încep nimic, sau să nu trimit scrisoarea. A nu începe nimic, ar fi însemnat să las totul baltă, a nu trimite scrisoarea, ar fi însemnat să nu fac nimic, să mă dau bătut, or asta nu voiam. Atunci, unde am greşit? Sau sînt atît de frămîntat din pricina neprevăzutului, de care n-am ţinut seama în socotelile mele, şi care e, pare-se, hotărîtor în viaţă? Sau din pricină că atîrnam vrînd nevrînd de mulţi alţi oameni, acum cînd ştiam că nu pot avea încredere în nimeni?

Apoi, poate din pricina oboselii, am simţit cum mă cuprinde o linişte, o sfîrşeală, şi m-am lăsat în voia aşteptării. Nimic nu mai era împotriva mea, nu mai puteam schimba nimic. Va fi cum o vrea Dumnezeu. Dar nu-i drept.

N-are a face, dar nu e drept. Nici nu mă gîndisem la tătar, atît părea de neînsemnat, cum, să mă nimicească el? Doar nu poate omul să se gîndească la toţi tătarii!

Către amiază l-am mai căutat o dată, fără să ştiu la ce bun; trecuse atîta timp, că ar fi putut face tot ce a poftit. Dar nu l-am mai găsit, plecase la drumul său lung.

— Dacă a arătat scrisoarea, în curînd totul se va sfîrşi. N-am unde fugi.

N-am avut putere să aştept. M-au omorît cele două ceasuri de îndoieli. Am luat-o înspre muselimat, ca să scap de coşmar. Şi în clipa cînd am luat această hotărîre, m-am simţit uşurat. Sfîrşitu-i acelaşi, fie că mă găsesc ei, fie că mă predau eu. Şi totuşi este altceva cînd singur mergi în întîmpinarea dezlegării. Îmi venise curajul şi inima la loc, pentru că am schimbat centrul de greutate luînd hotărîrea asupra mea. Pare un fleac şi aduce a amăgire, această întoarcere cu faţa spre primejdie, dar în fapt, asta e totul. Faci ceva, nu aştepţi. Eşti participant, nu victimă. Poate că în asta şi constă vitejia? Au trebuit să treacă atîţia ani ca să descopăr un lucru atît de însemnat?

I-am spus străjii cine sînt, cu rugămintea să mă primească muselimul. Să nu spună: un derviş, să ţină minte numele şi cinul, asta-i însemnat.

Dacă mă primeşte, pot să-i spun multe lucruri. Să-i cer îngăduinţă pentru prietenul meu, hagi-Sinanudin. Să lămuresc pentru ce i-am rugat pe oşteni să-i dea drumul. Să-i atrag luarea-aminte asupra tulburării care pusese stăpînire pe oraş. Să spun nenumărate lucruri care nu te obligă la nimic şi dovedesc bună-credinţă.

Nu eram cu totul liniştit, dar ştiam că e cel mai bun lucru pe care-l pot face: nu mă ascund, nu fug, vin eu singur să stau de vorbă, cu gînduri bune şi cu inima curată.

Dacă a primit scrisoarea, mă va chema numaidecît, şi totul se va lămuri repede. Şi chiar de s-ar fi întîmplat şi asta, mai era o portiţă. Scrisoarea e a lui Ali-aga, eu n-am făcut decît s-o scriu. Şi am venit să-i spun asta. Şi în timp ce aşteptam, gîndindu-mă la tot ce ar putea să întrebe, îmi

trecu prin minte că, în afară de aşteptarea asta urîtă şi de convorbirea plină de jumătăţi de adevăr, ba chiar şi de minciuni, va mai trebui să fac multe lucruri care nu vor fi frumoase, de dragul unei cauze frumoase. Poate că, de dragul unei dreptăţi care este mai presus de toate păcatele noastre mărunte, voi fi împins la fapte de care într-o viaţă stearpă m-aş fi

ruşinat.

Dar aş putea încă să mă opresc, dacă asta e voinţa lui Dumnezeu.

Doamne, şopteam în mine cu ardoare, privind cerul sur de deasupra oraşului, îngreunat de nori cu zăpadă. Doamne, e bine oare ceea ce fac? Dacă nu este bine, zdruncină-mi hotărîrea, slăbeşte-mi voinţa, fă-mă să fiu nesigur. Fă-mi un semn, leagănă crengile plopilor, cu o adiere de vînt, n-ar fi nici o minune la vreme de toamnă. Şi voi da înapoi, oricît ar fi de mare dorinţa mea să fac ceea ce mi-am pus în gînd.

Nici un plop de pe malul riului nu se mişcă. Stăteau liniştiţi, aninaţi cu vîrfurile lor subţiri de cerul înnorat, tăcuţi şi reci. Mi-am amintit de plopii meleagurilor mele, lîngă un rîu mai mare şi mai frumos, sub un cer mai mare şi mai frumos decît cel de aici. Nu era ceasul să mă întorc la amintiri, n-a fost decît o sclipire, ca un suspin. Şi a pierit. Şi a rămas o zi cenuşie în faţa mea, şi norii grei deasupra capului, şi o amărăciune tulbure în adîncul meu.

Oare va apare umbra lui Ishak? Asta e timpul lui.

Straja se întoarse. Muselimul nu poate să mă primească.

— Ai spus cine sînt? Nu cumva ai uitat numele?

— Ahmed Nurudin. Şeicul tekiei. Zice că n-are timp. Vino altă dată.

Nu ştia de scrisoare.

Deodată dispărură toate umbrele, uitai de plopi, de ziua tulbure, de tristeţe, de amintiri. Am avut dreptate: nimic nu trebuie aşteptat în linişte, totdeauna să-i ieşi primejdiei în întîmpinare. Dar omul nu-i nici prost, nici laş,

nu e nici neajutorat.

În curtea lui Ali-aga zăbovea servitoarea cadiului; în haine de oraş. Zeina îmi spuse în şoaptă că nevasta cadiului se află la Ali-aga, de două ori a trebuit să se ducă după dînsa. Aga a cerut să vină cu orice preţ, Zeina nu ştie pentru ce.

M-am oprit la capătul scării. De sus, prin uşa deschisă se auzeau vorbe. N-aş fi tras cu urechea dacă ele nu m-ar fi surprins şi dacă nu mă priveau. Bătrînul îi cerea fiicei sale să vină cadiul la el cum ştie. Nu renunţase la gîndul lui.

— E lucru însemnat, auzeam cum şuieră. A făcut o prostie, el sau altcineva, dar şi el va ieşi vinovat. Să vină încoace, sau să dea drumul omului. Ca să-mi găsesc şi eu liniştea.

— Eu nu mă amestec în treburile lui, nu mă privesc. Acum cu atît mai puţin. Şi ar fi bine să nu te amesteci nici dumneata.

— Crezi că vreau să mă amestec? Nu vreau. Şi nici nu pot. Sînt bătrîn, neputincios, bolnav. Cum pot eu să port de grijă altora? Dar trebuie. Toţi o aşteaptă de la mine.

Asta să fie glasul lui Ali-aga, plîngăreţ, slab, scîncind de mila lui? Astea să fie vorbele lui? Dumnezeule mare, oare niciodată nu voi şti nimic despre oameni?

— Nu trebuie, dacă vrei tu aşa. Eşti obişnuit să se audă cuvîntul tău. Îţi place să fie aşa.

— Nu-mi place. Nu mai vreau, nu mai am putere de nimic. N-am putere nici să le spun asta. Ajută-mă, să-i dea drumul, să facă asta pentru mine. Să nu se spună că mi-am uitat prietenul, deşi l-am uitat. Puţina suflare ce a mai rămas în mine, e pentru tine. Şi pentru Hasan. Cum să le spun asta?

— Bine, tată, o să mai stăm de vorbă, nu sîntem la sfîrşitul lumii.

— E grabnic. Foarte grabnic.

— Voi veni mîine.

— Să vii de dimineaţă, să-mi spui ce a zis. Noaptea-i bună ca să stai de vorbă.

Ce-i asta? Prima crăpătură a apărut acolo, unde am crezut că stînca-i mai tare. Am simţit dispreţ pentru slăbiciunea lui, pe care o ascundea, şi stînjenealã, de parcă l-aş fi văzut la o treabă ruşinoasă.

Am coborît scările, ca să pară că abia am sosit.

A ridicat mîna, ca să-şi lase vălul pe faţă, dar s-a răzgîndit cînd m-a recunoscut. Am întrebat-o cum e bătrînul, a răspuns scurt, încercînd să treacă. A trebuit s-o opresc, nu mai eram sfios ca altă dată.

— Numai două vorbe, dacă nu te grăbeşti.

— Mă grăbesc.

— Astă-primăvară am început o vorbă, ar trebui s-o ducem la sfîrşit. Ce e drept, fratele meu e mort, dar eu sînt viu.

— Lasă-mă să trec.

— Sînt prieten cu tatăl dumitale. Prieten bun.

— Ce-mi pasă mie de asta?

— Am să te ajut în ceea ce doreşti, să nu te uite înainte de moarte. Iar dumneata lămureşte-l pe cadiu să-i dea drumul lui hagi-Sinanudin. Altfel să nu te aştepţi la nimic. Îţi propun o înţelegere care ţi-ar folosi mai ales dumitale.

— Dumneata îmi propui mie o înţelegere?

— Da. Şi nu dispreţui vorbele mele.

Peste albul lucios al ochilor ei trecu o umbră de ură, sau de dispreţ. Am jignit-o, asta am şi urmărit. Acum cadiul nu-i va da drumul lui hagi-Sinanudin, chiar dacă a avut de gînd s-o facă.

Nu mi-a fost uşor să fiu mojic. Furia ei m-a izbit ca un bici. Dumnezeu ar trebui să mă ajute, dacă ea ar catadicsi să-mi fie duşman.

Am intrat în odaia lui Ali-aga gîndindu-mă mai mult la fulgerul din ochii femeii, decît la frumuseţea ei. Încotro se îndreaptă gîndul ei închis, prea arzător ca să poată sta liniştit? în ce se preface tăcerea ei dispreţuitoare? Ar fi fost poate o soţie şi o mamă bună, dar dacă n-a ajuns nici una, nici alta, ce-i ea acum?

— Ai dat scrisoarea?

Mă uitam distrat la bătrîn, copleşit încă de dispreţul femeii.

— Te-a vizitat fiica?

— Vine în fiecare zi. Este îngrijorată că mănînc puţin. Ai stat de vorbă cu ea?

— Oare stă dînsa cu cineva de vorbă?

— Cred că stă. Tu n-o ai la inimă?

— Am rugat-o pentru hagi-Sinanudin. Să-l înduplece pe cadiu să-i dea drumul.

— Şi? Ce a spus?

— Nimic.

— E ciudată uneori!

— Cum te simţi? Arăţi mai în puteri.

— Mă simt atît de bine, încît voi dori, Doamne iartă-mă, ca în fiece zi să-mi fie închis cîte un prieten.

Glasul acesta e voios şi puternic. Oare n-am auzit adineauri un alt glas, plîngăreţ şi speriat?

Ce joc o fi jucînd omul acesta? Şi cu cine? Cu el însuşi, de dragul altora? Sau cu alţii, de dragul său?

Şi ce este el? Un mănunchi de deprinderi? O închipuire? O amintire prelungită? Să fie mai presus de ceea ce aşteaptă alţii de la el, sau propria lui neputinţă? Căci amîndouă trăiesc în el şi-i îndrumă faptele. Vechea trufie îl îndeamnă să se amestece, dar i se împotriveşte el, cel de acuma. Oboseala dinaintea morţii îl îndeamnă să închidă ochii, dar oamenilor le arată năluca puterii de odinioară, umbra ei. Oare tot omul sfîrşeşte aşa, luptînd cu sine cel de odinioară? Ce va precumpăni?

— Tătarul m-a strîns cu uşa, spusei, aşezîndu-mă la picioarele lui. A fost obraznic cînd a văzut că scrisoarea e fără adresă pe ea.

— De ce nu l-ai trimis în... Iartă-mă. Trebuia să plăteşti, îndată ar fi lăsat-o mai domol.

— M-am cam speriat. Şi asta m-a făcut să mă gîndesc dacă am avut dreptul să te împovărez cu această grijă, şi să te fac să te amesteci.

— Nu ştiu despre ce vorbeşti.

Vocea îi e plină de nerăbdare, aproape jignită.

— Poţi face să se amestece un neghiob, sau un copil neştiutor, nu pe mine. Tu n-ai vorbit decît de scrisoare. Eu am spus că trebuie să facem mai mult. Sau am dat cu totul în mintea copiilor? Şi cu ce m-ai împovărat? Nu pot să mă ridic, dar, din fericire, mai pot să vorbesc. Şi nimeni nu mă poate despovăra de grija prietenului meu. E vorba de cugetul meu.

— S-ar putea să fie primejdios.

— Pentru mine nimic nu mai poate fi primejdios. Sau, dacă vrei, totul e primejdios. Moartea mă pîndeşte după uşă, aşteaptă. Atîta timp cît fac ceva, nu mă gîndesc la ea, nu mă priveşte. Trăiesc.

Vorbea sigur, şi totul suna convingător. Ca şi celelalte vorbe, adineauri. Şi una din cele două trebuie să fie a lui mai mult decît cealaltă, una trebuie să fie mai aproape de ce gîndeşte şi de ce doreşte.

De altfel, totuna-i. Am să-l încurajez în ceea ce îmi foloseşte, dîndu-i crezare. Am spus, linguşindu-l:

— Mă bucur că spui asta. Preţuiesc oamenii curajoşi şi nobili.

— Aşa şi trebuie. Dacă dai de ei. Dar oamenii bătrîni nu sînt nici curajoşi nici nobili. Nici eu nu sînt. Poate că nu sînt decît viclean, de viaţă lungă. Ce pot să-mi facă mie, aşa cum sînt? Să închidă sau să omoare un om care a păşit pe ultima lui potecă? Oamenii sînt proşti, vor cruţa un bătrîn nefolositor şi vor nimici un tînăr care are toată viaţa înaintea sa. De aceea voi lua totul asupra mea, chiar totul, mă voi folosi de această înlesnire, nu ai decît o singură dată în viaţă prilejul ăsta. Rîdea şi tuşea.

— E răutăcios, nu? Să fii erou fără nici o primejdie. Răutăcios şi hazliu.

Nu ştiu cît e de hazliu, nici nu cred că l-ar cruţa. Dar fie, bătrîne, cum vrei dumneata. Mi-ar părea rău să ţi se întîmple ceva, dar şi mai rău mi-ar părea să nu izbutesc. Nu mai avem nici o însemnătate, nici eu, nici dumneata.

Nu ştiu cum se face, dar nu m-a întrebat de loc pînă

acum de ce anume a fost închis hagi-Sinanudin, nici dacă e vinovat. Am spus că auzisem că ar avea nu ştiu ce amestec în fuga răsculaţilor din fortăreaţă şi că arestarea lui e începutul prigoanei iscate împotriva oamenilor de vază, care nu vor să se supună poruncilor sultanului şi ale valiului; dregătorii se vor folosi de faptul că ajutorul de război n-a fost plătit. Închiderea lui hagi-Sinanudin e menită să semene frică, după răscoalele din Posavina şi Krajina, pentru ca faptele rele să nu slujească de pildă pentru nimeni. După cum, de altfel, nici nu trebuie să fie. Şi tocmai de aceea, ca să nu fie tulburare şi mai mare, şi să nu se întîmple nimic din ceea ce n-ar dori nici un om cu scaun la cap, trebuie înlăturaţi cei care stîrnesc tulburare şi nemulţumire, cei care la umbra legii făptuiesc nelegiuiri, şi care, prin purtările lor rele, ar putea să-i împingă pe oameni la fapte urîte şi sîngeroase. Dacă nenorocirea lui hagi-Sinanudin va ajuta ca Dumnezeu să-i îndepărteze de la noi, nu va fi zadarnică nici această nenorocire, nici necazurile noastre.

A dat din mînă, cînd am pomenit vina închipuită a lui hagi-Sinanudin: ori că nu i se părea gravă, ori că nu credea în ea, iar despre prigoană a spus că e scornită de frica oamenilor, şi nu e greu de înţeles, căci niciodată nimic nu merge mai bine ci tot mai rău; sau aşa ni se pare nouă, deoarece totdeauna pare mai greu ceea ce este decît ceea ce a fost, şi totdeauna pare mai uşoară o datorie plătită decît una care ne stă pe cap. El nu crede să fi auzit cineva asemenea lucruri, căci dacă ei ar avea de gînd să facă una ca asta, n-ar spune-o. Iar dacă au vorbit, înseamnă că n-au de gînd s-o facă, ci doar să sperie lumea. În ceea ce priveşte ocîrmuirea, ea este grea din totdeauna şi întotdeauna ne va sili la ceea ce nu ne place. Ce s-ar întîmpla dacă ar fi înlăturaţi cei de acum? În veleatul lui au fost maziliţi, alungaţi şi omorîţi atîţia cadii, muselimi, caimacani, că nu le mai ştie nici numărul. Dar s-a schimbat ceva cu asta? Nu prea. Oamenii însă tot cred că va fi altfel, şi vor schimbare. Visează o ocîrmuire bună, dar cum o fi

ea? În ce-l priveşte, el visează una uşor de mituit, asta-i place cel mai mult, măcar ştii că e o cale deschisă pînă la ea. Cei mai răi sînt cei cinstiţi, care n-au nevoie de nimic, care n-au slăbiciuni omeneşti, şi nu ştiu decît de legea supremă, de nepătruns pentru omul de rînd. Nimeni nu e în stare de atîta rău ca soiul acestora. Stîrnesc atîta ură, că ar ajunge şi pentru o sută de ani. Iar cei de aici, ai noştri? Vai de capul lor. Sînt mărunţi în toate. Nu se pricep să fie nici buni nici răi. Sînt şi răi şi prevăzători, cu măsură. Urăsc tîrguşorul, dar se şi tem de el. De aceea sînt porniţi şi se răzbună cînd pot. Sau cînd îşi închipuie că pot. Ar fi cumpliţi dacă ar îndrăzni să săvîrşească ceea ce doresc, dar mereu se tem să nu greşească. Cel mai bine îi înmoaie ameninţarea, dacă este rostită încet şi dacă nu e dezvăluită pînă la capăt; căci ei n-au nici un sprijin în propria lor valoare, ci depind totdeauna de întîmplare şi de cineva mai presus decît ei, şi oricînd pot fi doar bani mărunţi în socotelile altora. Una peste alta, sînt nişte nemernici şi de aceea foarte primejdioşi uneori. Tot ce doreşte este să-l ajute pe hagi-Sinanudin, şi puţin îi pasă dacă ăştia or să rămînă sau îi va lua dracu.

Părerea lui este întrucîtva deosebită de a mea, dar n-ar avea noimă să-l înfrunt; atîta timp cît nu mă stînjeneşte.

M-a rugat să-l las pe Mula-Iusuf să doarmă la el. Nici unul din feciori nu era acasă.

Flăcăul şi-a lăsat ochii în jos, să-şi ascundă bucuria, cînd i-am spus să rămînă.

Un amurg tulbure, nori grei şi nemişcaţi şi linişte aşternură peste oraş.

Cît a fost ziua de mare lumea aşteptase ceva, cu auzul la pîndă, cu ochii larg deschişi, neatentă la vorbele obişnuite, neputînd să se apuce de lucru; era prea multă linişte după zbuciumul de azi-dimineaţă, prea surd, de parcă două armate duşmane s-ar fi adunat în taberele lor, aşteptînd noaptea, sau dimineaţa, ca să înceapă bătălia. Şi tocmai această linişte, această nemişcare, cîmpul de luptă pustiu, fără strigăte, fără sudălmi, fără ameninţări, stîrnea

încordarea, din clipă în clipă tot mai mare, pînă cînd, în sfîrşit, totul va bubui. Se uitau unii la alţii, se uitau la trecători, se uitau de-a lungul străzii, aşteptînd. Orice poate sluji de semnal. Şi eu mă uitam de-a lungul străzii. Încă n-a început. Dar aştept, aşteptăm, are să se întîmple ceva, curînd, încep să trosnească temeliile vechiului tîrg, abia desluşit vîjîie vîntul din înălţimi, alcătuirea lumii scîrţîie.

Stoluri de păsări săgetează cu ţipete cerul negru, oamenii tac, mă doare pînă şi sîngele de atîta aşteptare.

15.

Al meu e adevărul. Eu îl spun.

Multă vreme n-am putut să adorm în noaptea aceea. Pe urmă, aţipeam şi mă trezeam, în răstimpuri scurte, urmîndu-mi acelaşi gînd şi în vis şi aievea, încredinţat că n-am închis un ochi şi că voi veghea toată noaptea aşa, pe jumătate îmbrăcat, pentru ca întîmplările să nu mă găsească nepregătit.

Nu puteam să gîndesc închegat, poate şi din pricina somnului, care rupea firul şi strica rînduiala, sau poate de nerăbdare, ca să ajung cît mai repede la ceea ce era mai de seamă; aşa se făcea că mereu mă întîlneam cu cei trei, cel mai des cu cadiul, încet, fără grabă observîndu-le fiecare gest de uimire, de spaimă, de speranţă, prelungind clipa cît se poate de mult, minunata clipă cînd totul se frînge: de-abia a fost smulsă rădăcina, şi conştiinţa faptului încă nu există, ei trăiesc după vechea obişnuinţă şi nu sînt încă nici disperaţi, nici umili. Spaima lor e lucrul cel mai frumos. Nu împăcarea cu prăbuşirea. Spaima, nesiguranţa, o rază de nădejde, neliniştea din ochi. Sau, şi mai bine (îi întorc din joc, îi pun să o ia de la început): totul s-a sfîrşit pentru ei, iar ei nu ştiu, nu cred, şi stau cu capul sus, insolenţi, siguri de ei, ca şi atunci, ca întotdeauna pînă atunci. Nu-mi place să-i văd nimiciţi, ura mea slăbeşte dacă gîndul meu, nevrînd să mă asculte, ajunge mai departe decît doresc. Şi ura, ca şi dragostea, are nevoie de oameni vii.

Din somn mă treziră împuşcături năprasnice, de undeva din oraş. Să fi început oare?

Noaptea cea neagră mai zăbovea încă. Am aprins lumînarea şi m-am uitat la pendula din perete. În curînd se vor ivi zorile.

M-am îmbrăcat şi am ieşit.

Hafiz-Muhamed stătea în uşa odăii sale, cu haina pe umeri. Oare nu doarme niciodată?

— Am auzit cum te îmbraci. Unde te duci atît de devreme?

— Ce-i cu împuşcăturile acelea?

— Nu se trage prima dată. Ce te priveşte?

— Nu cumva e din pricina lui hagi-Sinanudin?

— De ce-ar trage din pricina lui hagi-Sinanudin?

— Nu ştiu.

— Nu te duce. Vom afla, cînd s-o face ziuă.

— Am să mă întorc numaidecît.

— E întuneric şi e primejdios, sînt tot felul de oameni. Doamne milostive, oare te-a lovit atît de mult nenorocirea lui! Oare pentru bunătatea ta trebuie şi tu să suferi!

— Trebuie să văd.

— La ce te aştepţi?

Am luat-o pe lîngă garduri, pe lîngă ziduri, trăgîndu-mă în umbră cînd au trecut în fugă nişte soldaţi, după ce am ieşit din închisoare am rămas cu o frică neroadă de paşi străini şi de fuga lor, mă temeam de tot ce se întîmpla pe neaşteptate. Acum doream să ştiu ce se întîmpla. Voiam să ajung, să văd, să mă amestec.

În ce să mă amestec?

Într-adevăr, ce aştept, ce nădăjduiesc?

Toată nădejdea mea era scrisoarea pe care tătarul a dus-o sileahdarului Mustafa la Ţarigrad. Dacă de acolo nu soseşte curînd Katul-firman, sau măcar o scrisoare pentru înlocuirea celor vinovaţi, atunci nu mai există nici dragoste de fiu, nici cinste. La asta nici nu face să te gîndeşti, căci viaţa atunci n-ar mai face o para chioară.

Şi chiar dacă dragostea nu există, cred totuşi în trufia celor puternici. Asta nu poate da greş. Va îngădui oare sileahdaruil, ca nişte păduchi de provincie să-i tîrască tatăl prin închisori? Ar lupta împotriva unei astfel de ruşini chiar dacă ar avea în faţă un duşman mai puternic, iar ăstora le vor zbura fulgii în toate părţile; desigur că nu are o fire de înger, nici mîna uşoară, dacă a izbutit să se înalţe pînă la

un asemenea cin.

El va săvîrşi totul în folosul meu. Nu mi-ar rămîne decît să aştept, şi aşa ar fi cel mai cuminte şi cel mai sigur. Dar nu puteam în nici un caz să nu ţin seama de tîrgoveţi. De vreme ce l-am ales pe hagi-Sinanudin drept momeală, i-am amestecat şi pe ei. Ei ar putea să strice totul, dar ce puteam să fac? Dacă l-ar elibera pe hagi-Sinanudin prea devreme, fără zgomot şi fără stricăciuni, totul ar fi zădărnicit. Mă aşteptam totuşi să se pună la cale ceva şi mai grav. Nu ştiu ce. Poate că solia lor s-a şi dus la valiu cu plîngere. Poate vor tocmi nişte zurbagii şi nişte foşti soldaţi să-l răpească pe deţinut. Poate vor aţîţa pe ieniceri să-i înlăture de la putere. Treburile lor nu le poate pătrunde nimeni, dar nădăjduiam ca nimic să nu se petreacă în linişte. Trebuie să se audă cît mai departe. Şi n-aş vrea să se întîmple nimic fără să iau parte şi eu. Trebuie să-mi închei şi eu socotelile mele. Lîngă podul de piatră l-am întîlnit pe pazvangiu.

— Încotro aşa de dimineaţă, şeic-efendi?

— M-a păcălit ceasul.

— Doamne, Doamne, ce ţi-e şi cu viaţa asta. Cine ar putea, acela nu doarme, iar cine ar dormi într-una, e osîndit să hoinărească toată noaptea.

— E ceva nou?

— Cum să nu fie? Mereu se întîmpla cîte ceva nou. Numai că mie nu-mi spune nimeni nimic, aşa că nu ştiu.

— Undeva s-au auzit împuşcături adineaori?

— Din fericire, nu în partea mea.

— Ai putea să întrebi?

— Pe mine nu mă priveşte.

— Plătesc.

— N-ai plătit nici pentru ce ţi-a fost mai de trebuinţă. Sau ţi-o fi asta mai de trebuinţă. Stai, ce te superi? Am să-ţi spun pe degeaba. L-am întrebat pe un pazvangiu vecin. Nici el nu ştie. Iar dacă nu ştie nici dînsul, asta e ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Nu mai am pe cine să întreb.

În ferestre se aprind lumini, casele îşi deschid ochii.

Cînd se lumină de-a binelea, Mula-Iusuf îmi aduse două veşti, una, că Hasan s-a întors acasă în zorii zilei după ce a călătorit toată noaptea, şi a doua, că tîrgul este închis.

Într-adevăr, dughenele şi prăvăliile erau zăvorite, obloanele trase, lacătele bine înţepenite, nici în zilele de mari sărbători nu era atît de pustiu.

Un croitor tînăr, venetic, trăgea grăbit canaturile, uitîndu-se speriat în dreapta şi în stînga.

— De ce e închis tîrgul?

— Nu ştiu. Am venit de dimineaţă, şi m-am apucat de lucru, cînd mă uit, nu deschisese nimeni.

Smuci uşa, băgă cheia în buzunar, voind parcă s-o ascundă, şi o luă grabnic la vale.

Trecură doi negustori, fără grabă, ca în patrulă, privind liniştit după croitor.

Am întrebat:

— Nu i-aţi spus că tîrgul va fi închis?

— Dar cine şi cui a spus?

— Atunci, nu v-aţi înţeles? Se priviră, miraţi:

— De ce să ne fi înţeles ?

— De ce aţi închis atunci prăvăliile?

— Eu mi-am zis: hai să nu deschid astăzi. Poate că tot aşa şi alţii.

— Dar pentru ce?

— Pentru ce? De unde să ştim pentru ce?

— Adevărat, nu v-aţi înţeles?

— Doamne, efendi, cum s-ar putea înţelege tot tîrgul?

— Păi uite că totul e închis.

— Tocmai de aceea e închis.

— Cum, tocmai de aceea?

— Pentru că n-a fost nici o înţelegere.

— Nu cumva e din pricina întîmplării de ieri?

— Păi, şi de aia.

— Sau a împuşcăturilor de azi-dimineaţă?

— Şi din pricina împuşcăturilor.

— Sau e altceva la mijloc?

— E şi altceva.

— Ce se petrece în oraş?

— Nu ştim. De aceea şi închidem.

Privesc pe lîngă mine, serioşi, închişi, îngrijoraţi, de nepătruns.

— Şi ce va fi acum?

— Nimic, dac-o ajuta Dumnezeu.

— Iar dacă va fi?

— Păi uite, noi am închis.

Oare acestor tîrgoveţi temeiurile noastre călugăreşti le par tot aşa de neînţelese ca nouă ale lor?

Şi n-aş zice că sînt nesinceri, nici bănuitori. Atîta doar că adulmecă o primejdie: atunci fiecare îşi are graiul său.

I-am povestit lui Hasan despre această convorbire. Ciudaţi mi-au rămas în minte cei doi negustori care peste noapte s-au prefăcut în doi străini din pricina celor puse la cale de mine. Oare n-ar fi trebuit să ajungem mai apropiaţi? I-am spus asta lui Hasan altfel: oare n-ar fi trebuit să gîndim mai asemănător dacă ne-a tulburat aceeaşi pricină?

Hasan se îmbrăca în odaia lui. A făcut baie a doua oară, zicea că-i ostenit, venise în mare grabă, din pricina tatălui său, prietenul lui din Dubrovnik a ajuns istovit, de-acum va dormi două zile şi două nopţi. El nu părea ostenit, ci distrat. Privirea pierdută şi senină îl făcea să pară adormit, desprins de toate cele. Ceva lu-natec, caraghios de fericit, nu prea isteţ, care-l lumina dinlăuntru, îl orbea pentru lumea din afara lui. Răspundea: da, desigur, dar părea că nu mă înţelege, la fel ca cei doi negustori.

— Nici n-ai ajuns încă în oraş, am spus, puţin încurcat, puţin înveselit de zăpăceala lui.

— Cum? A, da! De ajuns am ajuns, şi am şi intrat în toate: tata e bolnav rău, hagi-Sinanudin – închis, miralaiul Osman-bei s-a dus să-i căsăpească pe cei din Posavina, mai este ceva?

Zîmbea fericit, ca şi cum toate astea ar fi fost cele mai bune veşti pe care ar fi putut să le audă vreodată.

— Cum se face că Ali-aga e bolnav rău? Aseară se

simţea bine.

— L-a tulburat păţania lui hagi-Sinanudin.

— Toţi sîntem tulburaţi. Ne temem pentru el.

— De ce? Or să-i dea drumul. S-au şi găsit unii cărora le plac banii. Închipuie-ţi, sînt şi din ăştia!

Pentru el, în dimineaţa aceea nu existau lucruri grele. Rîdea:

— Toată viaţa le-a purtat de grijă puşcăriaşilor, pînă cînd a ajuns el însuşi puşcăriaş. Chiar, ce ciudat: să te prefaci în ceea ce ţi-a fost drag.

— Nouă ne pare tare rău de el.

I-am spus-o în chip de mustrare. Voiam să-l abat de la gîndurile lui ciudate. Dar el nu se lăsa încurcat.

— Şi mie îmi pare rău. Şi mă gîndesc cum toată viaţa şi-a făcut pomană cu alţii, iar acum alţii-şi fac pomană cu el. Poate că aşa e drept.

Ştiu că nu-i plac înduioşările, dar asta e prea aspru. Ori poate că îi cer eu prea mult, el astăzi nu se poate gîndi decît la fericirea lui.

— Cum te-ai simţit la Dubrovnik?

— Bine. Acolo e încă vară. Mare minune că nu-i primăvară.

Se deschise poarta de la curte şi Hasan se apropie de fereastră.

Feciorul Fazlia, care venise de pe stradă, îi făcu semn să coboare.

— Poţi să rămîi cu tata? mă întrebă.

— Nu am prea mult timp.

— Rămîi, măcar puţin. Am să mă întorc repede. Ali-aga era la fel ca în ajun, chiar mai în puteri.

— Unde s-a dus Hasan? mă întrebă.

— Nu ştiu. A spus că se va întoarce repede.

Mă întrebă ce se petrece în oraş, se miră că tîrgul este închis, mă rugă să-l înduplec pe Hasan să stea acasă, de dragul lui, cine ştie ce se poate întîmpla, aşa bolnav cum e.

— De ce i-ai spus lui Hasan că te simţi mai rău?

— E adevărat. Mă simt mai rău.

— De cînd? Aseară erai uşor ca o pasăre. Chiar am vrut să-i spun lui Hasan, dar n-am apucat.

— N-aveţi nimic mai înţelept de vorbit? M-am simţit mai bine, acu mă simt mai rău, şi aş vrea să stea lingă mine, ce-i ciudat în asta?

— Nimic. De fapt, vrei să-l ţii pe Hasan lîngă patul dumitale pînă trec toate astea. Aşa-i?

— E mai bine pentru el. Ştii cît e de iute. E în stare să facă ce nu te aştepţi niciodată. Ia vezi, nu s-a întors?

Atunci mi s-a limpezit totul, şi purtarea lui ciudată, şi scîncetele în faţa fiicei sale, şi rugămintea pentru cadiu să-i dea drumul deţinutului, şi boala de azi-dimineaţă, toate erau din pricina lui Hasan, să-l ferească de primejdie, să-l împiedice să facă un pas necugetat. De aceea îl leagă pe fiul său şi cu boala lui, de aceea a jucat jocul acela ciudat pe care eu nu l-am înţeles. Voia să-l elibereze pe hagi-Sinanudin cît mai repede, pentru a nu o face Hasan. Dragostea l-a înarmat cu frică, l-a făcut ager, iute la faptă.

L-am liniştit:

— Să nu porţi de grijă lui Hasan. Nu va face nimic necugetat.

— De ce?

— El nu se gîndeşte decît la doamna lui din Dubrovnik. Îi cîntă ciocîrliile în inimă. Mi se pare că le aud ciripitul.

— Crezi că eu nu le aud? De asta mă şi tem, prietene.

— De ce te temi?

— De acest ciripit. Din pricina lui o să şi facă vreo prostie. Atunci fiecare e bun şi milos cu alţii.

— Îi e milă, dar nu face nimic. Dragostea este egoistă.

— Eh, dervişule, ce ştii tu despre dragoste? M-am vîrît în primejdie, de dragul lui. Este asta egoism?

Am vrut să-l întreb pe bătrîn, şi am să-l întreb o dată, ce ar fi în stare să facă pentru fiul său, ce ar putea trăda de dragul lui; şi în ce s-ar preface iubirea lui dacă Hasan ar păţi ceva. Ar fi cea mai cumplită ură din cîte ştiu.

Nu avea pe lume decît această iubire şi nimic altceva. Chiar şi în pragul morţii, aşteptînd să-şi dea duhul, el o

ocroteşte. Poate că şi ea îl ocroteşte pe el, prelungindu-i viaţa. Poate că asta e viclenia adîncă şi întortocheată a bătrîneţii, frica de moarte prefăcută în iubire, pentru ca ultimele flori să înflorească în inima îmbătrînită. Inima fiului e o întreagă tufă, şi nu are nevoie de îngrăşăminte ca să crească.; iubirea tatălui său e pentru el una din multe altele, poate că-l stînjeneşte chiar, ca o neplăcere pe care o înduri din datorie. Pentru bătrîn, asta e poate singura ancoră.

Spun: poate, pentru că nu ştiu.

Oraşul e liniştit. Pare că moare cu încetul, răsuflă tot mai rar, trăieşte tot mai în surdină.

Stăteam în curtea geamiei, pe o piatră de lîngă cişmea, în timp ce pe uliţe oamenii forfoteau cîte unul sau mai mulţi la un loc, umblau ca în vis, ameţiţi, nefericiţi, goi, trădaţi, umblau ca să le treacă timpul, înfăşurîndu-mă în rotirile lor de somnambuli şi în reţeaua lor deasă de urme.

Întrebam:

— Ce se petrece aici?

Nu mă auzeau.

Oare i-a tulburat atît de mult întemniţarea lui hagi-Sinanudin? Ce fire ciudate i-or fi legînd între ei, în ce fel de cerc, mie necunoscut şi oprit, or fi fiind închişi? Ce s-o fi întîmplat cu ei? Nu sînt furioşi, nu sînt nici mîhniţi, doar că par desprinşi de tot ce e în jur. Parcă ar privi oraşul şi lumea cu o curiozitate moartă, adormită dar stăruitoare, aşteptînd. Şi-au pierdut trăsăturile proprii lor şi au dobîndit altele, comune, nedesluşite.

Trebuia să fac ceva, căci mi se părea că germenele creşte, nevăzut, iar timpul este gol, mă desparte de mine, şi de ei, dar nu ştiam unde este locul meu adevărat.

Parcă m-aş fi rătăcit într-un ţinut străin, printre oameni necunoscuţi.

Îmi feream privirea de ei, uitîndu-mă la şuvoiul subţire de apă care se spărgea de lespede într-un roi de picături, fără culoare, căci nu era soare: credeam că mă va linişti ceea ce trăieşte numai pentru sine, şi veşnic. Dar apăsarea

creştea.

Apoi am văzut cum sau oprit, ascultînd ceva ce eu nu auzeam, şi au pornit din loc.

— Încotro? l-am întrebat pe unul.

— Acolo.

— Pentru ce?

— Toţi merg.

Dinspre geamia Kurşumli se auzeau strigăte.

Oamenii se înviorară şi grăbiră pasul.

Străzile erau înţesate, nu puteam să văd, nici să aud nimic, am încercat să mă strecor, dar m-am pomenit dintr-o dată în mijlocul gloatei învolburate, ca într-o vîltoare. Mă striveau, mă tîrau, înainte şi înapoi, de la un perete la altul, nelăsîndu-mă nici o clipă mie însumi, ţinîndu-mă strîns în braţe, îmbrăţişare fierbinte, frămîntată, apropiată, neplăcută, era urît, era caraghios, de parcă dracu în persoană ar fi avut grijă să mă încurce în vrejurile a sute de mîini şi de picioare omeneşti şi să mă despartă astfel de tot ce se întîmpla. Strivit în grămada de oameni, puteam să mă împing ca şi ei, puteam să strig, să ameninţ, dar nu puteam să hotărăsc. Împrejurat din toate părţile, eram unul din mulţi, o forţă cumplită şi fără noimă, care s-a pierdut.

Pe urmă a început să mi se întîmple ceva ciudat: uitasem cît de nesuferită e situaţia mea, că nu mă pot împăca cu ea, şi rădăcinile mele şi amintirile mele dezgropate mă întoarseră înapoi printre ei, egalîndu-ne. Nu mă mai simţeam prins. Nu mă mai supăra că mă împing, nu-mi mai era neplăcut mirosul oamenilor năduşiţi, uitasem că trebuie să răzbat undeva, să ajung într-un loc anume, să fac ceva. Aici era locul meu adevărat, sînt una cu ei, tulburat de mulţime, tulburat de strigăte, tulburat de forţa comună, mă sprijineam cu umerii de oamenii din jur, ridicam mîinile în sus, ameninţam pe cineva care nu era acolo, eliberat de toate spaimele, încredinţat că a venit ceasul cînd toate păcatele se plătesc, chiar şi cele străvechi, moştenite prin sînge, şi strigam tare, ca şi ceilalţi. Ce strigam? Nu ştiu. Poate: moarte! Aşa credeam.

Sau glasul meu nedes luşit se topea în celelalte, ca ţipătul şi ameninţarea să fie mai tare, căci eram unul de ai lor. Nu! Eram numai al meu, dar cu o sută de voci, cu o suta de mîini, cu o sută de capete; sute de suferinţe erau în mine, ale tuturor, dar ale mele. Urlam: aaa! Gîndind: răzbunare! Gîndind: sînge! Gîndind: sfîrşit! Sfîrşitul lui? Sfîrşitul a tot ce nu e bun, ce nu e făcut anume pentru oameni. Ştiam asta şi fără să mă gîndesc. Un cer luminos se deschidea înaintemi.

Apoi mă desprindeam din nou, mă smulgeam din rădăcina mea, simţeam coatele, sudoarea, mă supăram că urlă, şi că nu pot să ies. Lăsaţi-mă! strigam, urîndu-i, închis, nemişcat, străin de ei.

Atunci am auzit ce strigă, de ce se plîng, pe cine ameninţă. Nimeni nici n-a pomenit de hagi-Sinanudin, nimeni nici nu şi-a amintit de el, nici măcar din întîmplare. Pomeneau numai ceea ce îi privea pe ei, numai ceea ce-i durea pe ei. Şi îi dureau multe, lipsurile, scumpetea, frica, nedreptăţile mici şi mari, făgăduielile mincinoase, anii sterpi, nădejdile înşelate, nopţile prea multe, bătrîneţile timpurii, iubirile mici, urile mari, nesiguranţa, umilinţa, toată mizeria aceea care se numeşte viaţă.

S-au adunat şi s-au tot adunat, multe porcării de soiul ăsta, şi acum îşi strigau nemulţumirile, ca la bîlci, arătîndu-şi cu furie bogăţiile lor: le dăruiau, să le ia cine vrea, sau le dădeau în schimb pe ură şi pe sînge.

În răgazul dintre două strigăte, ca pe cîmpul de luptă între două gloanţe, povesteau gîfîind, în cuvinte puţine, cum aseară a fost ucisă straja din turn, fără puşcă şi fără cuţit, şi cum a rămas în picioare moartă; şi cum în mahalaua Caranfil s-a născut un copil cu un ochi în frunte. Doreau ca semnul ursitei să străjuiască furia lor.

Nu mai puteam. Se făcea tot mai cald, o învălmăşeală şi o nebunie tot mai mare, gloata mă trage, gloata mă răsuceşte ca un vîrtej, sînt o aşchie, sînt o fărîmă, sînt în viitoare, mă proptesc cu coatele de nişte coaste, strig, strigă şi alţii, calc pe cineva, vuieşte torentul, mă clatin, o

să mă calce şi pe mine, mă apuc de gîtul cuiva, ca un înecat, acum puhoiul năvăleşte în altă parte, ne vom îneca, a răzbit pe altă uliţă, stăvilarul s-a rupt, răsuflu mai uşor, alerg după ceilalţi, încerc să-i opresc, să-i potolesc, m-a cuprins spaima, nu mai ştiu încotro aleargă şi ce vor, sînt ca o avalanşă care se rostogoleşte la vale, sînt ca nişte puhoaie dezlănţuite. În faţa muselimatului se auziră împuşcături.

— Ce-i asta?

— Seimenii trag. Nimeni nu se oprea.

Cînd am sosit, gîfîind, pe caldarîm zăcea un flăcău cu cămaşa de pînză plină de sînge. În jurul lui, roată, erau oameni, iar unul dintre ei, eu nu-i vedeam faţa, stătea în genunchi lîngă cel ucis, încercînd să-i ridice capul.

Gloata pătrunsese în clădire, se auzea cum răvăşeşte şi distruge.

Muselimul şi seimenii nu mai erau acolo, fugiseră.

M-am apropiat de omul care se aplecase asupra flăcăului însîngerat. Amîndoi purtau haine ţărăneşti şi îmi părea rău că nu erau altfel.

— A murit?

Îi ţinea capul ca unui copil, pe mîna stingă, şi se uita cu teamă la obrazul alb ca varul, aşteptînd să-i revină culoarea, să-i tresară buzele, să fie totul ca înainte.

Tineri amîndoi.

— Ţi-e frate?

— Venisem după tîrguieli, spunea buimac, adunîndu-se, cu ochii neliniştiţi, silindu-se să rămînă în trecut, neîndrăznind să se apropie de clipa prezentă. Să cumpărăm sare.

— Lasă-l jos.

— Şi cuie. Ne facem casă.

— Lasă-l jos, e mort.

— Eu îi zic: degeaba am venit, e închis. Iar el cică... Cu degetele groase de plugar atinse cu gingăşie chipul mortului, şi începu să-l strige încetişor:

— Sevkia! Sevkia! Tata se va mînia că întîrziem, te va

ocărî dacă nu mergi acasă o dată cu el, scoală-te, Sevkia, trezeşte-te.

Sevkia, unde eşti? Unde eşti, Harun? Unde sînteţi, fraţilor pierduţi şi omorîţi?

De ce ne mai despart, dacă oricum sîntem despărţiţi? Oare pentru ca să ne dăm seama de lucrul acesta? Sau ca să ne umplem de ură, de vreme ce tot n-am ştiut să iubim?

— Ţi-au omorît fratele. Vrei să-l îngropăm aici? Acum se străduia să-i încălzească obrazul cu toată palma.

— Ridică-l în braţe. Cel puţin prohodul să-i fie frumos.

A luat mortul în braţe, ducîndu-l ca pe un copii, ca o năframă păturită, ca un snop de grîu, călcînd larg pe caldarîmul oraşului, obişnuit cu arătura, tot mai privind chipul fratelui său cu o nădejde smintită.

Păşeam înaintea mortului tînăr, spunînd cu glas tare rugăciuni.

Îi auzeam pe oameni cum strigă, erau mulţi, furia nu li se potolise încă.

La răscruce, în faţa judecătoriei, m-am dat la o parte, ca toţi să vadă mortul în braţele tînărului.

Se strînseră în jur, privind în tăcere.

Am isprăvit rugăciunea şi am luat-o înspre geamie.

În spatele meu, în spatele nostru, se auzeau urlete, geamuri sparte, bubuituri.

N-am întors capul.

În apropierea geamiei am dat peste hafiz-Muhamed şi l-am rugat să vadă de fratele cel mort şi de cel viu, iar eu am plecat pe uliţă.

— Unde te duci?

Am făcut un semn nehotărît cu mîna. Într-adevăr, nu ştiam.

— Te-a căutat Hasan.

Parcă m-a luminat acest nume. M-a istovit timpul petrecut fără ţel. Astăzi, acum, imediat, îmi era mai trebuincios ca oricînd. Dar am să mai aştept.

Am luat-o la deal, să simt urcuşul, să mă obosească umbletul. Aş vrea să mă desprind de toate, de azi

dimineaţă sînt încordat, trăind intens fiece clipă.

Să dureze timpul fără mine, să săvîrşească ce vrea, singur.

Simţeam că trebuie să ies din tîrg, chiar în clipa aceea, să mă depărtez ca de foc, ca să nu fiu nici împricinat, nici martor.

Încerc să mă desprind de grămadă.

E toamnă tîrzie, prunii sînt desfrunziţi şi negri, piscurile munţilor stîncoşi sînt în ceaţă. Prin mahalale, în jurul caselor, şuieră încetişor vîntul.

Vine zăpadă, îmi spun.

Şi nu mă priveşte.

Încerc să păşesc agale, ca unul fără treabă, ieşit la plimbare.

De mult n-am mai fost pe aici, îmi zic.

Şi mi-e totuna.

Văd: copiii joacă ţurca. Ciudat, îmi spun, copiii joacă ţurca.

Şi iată că asta mă privea.

Copiii se joacă, iar jos, în tîrg, părinţii lor s-au dezlănţuit urît de tot.

Mă întorc şi privesc: oraşul în vale, e liniştit şi netulburat. Oamenii trec pe străzi, mărunţi, fără grabă, nevinovaţi. Din depărtare, de la înălţime, seamănă cu aceşti copii. Dar nu sînt copii. Niciodată nu mai văzusem la ei chipuri atît de smintite, nici ochi atît de răi, nu puteam să-i recunosc, din pricina dinţilor rînjiţi şi a ochilor roşiţi de sînge, ca nişte măşti pocite de Crăciun. Era sărbătoarea lor cumplită.

Nu vreau să mă gîndesc la ei, nu vreau să mă gîndesc la nimic, timpul curge, timpul săvîrşeşte totul, fără ajutorul meu. Nu pot nici să-l opresc, nici să-l grăbesc.

Timpul picură, ca ploaia aceasta, picătură cu picătură.

M-am adăpostit, lîngă perete, sub streaşină unei geamii dărăpănate de mahala.

Şi copiii s-au împrăştiat.

Un hogea bătrîn, cu barbă albă, gîrbovit peste toiagul

său din mîna-i tremurîndă, părînd o arătare în această linişte, se îndrepta încet spre geamie, singur, fără nici un credincios. Ei sînt jos, în oraş, dar pe el asta mi-l privea. Bătrîneţea lui vede numai lucruri de seamă. În faţa geamiei a înălţat chemarea: o chemare zadarnică, abia auzită, către cineva care nu este.

E miezul zilei.

Sînt în picioare de azi-dimineaţă. Mă răzbise oboseala, de parcă m-ar fi apăsat timpul acesta măsurat.

Sprijinit cu spatele de zidul geamiei, privesc în faţă-mi franjurii tot mai deşi ai ploii, care mă despart de lume, şi ascult murmurul neajutorat al rugăciunii bătrînului hogea. Glasul îi pare că vine de dincolo de mormînt, sună trist, fără de nădejde şi însingurat, şi ceea ce-i mai rău e că vorbeşte şi despre singurătatea mea. Nu-l pot ajuta, un zid mă desparte de el; nici el pe mine.

Singur. Singur. Singur.

Singur ca un vinovat.

Dar de ce aş fi eu vinovat? Aş fi putut oare să fac ceva? Nimeni n-ar fi putut să-i oprească în dimineaţa asta. Venise timpul lor, sortit răului, precum vine luna nouă, mai puternic decît voinţa mea, mai puternic şi decît voinţa lor. Puteam să încerc să-i potolesc sau să-i aţît, totuna ar fi fost.

Ce se petrece acolo jos? Sau s-a şi petrecut? Nu ştiu, nu mă priveşte. S-a cules furtună, din vîntul ce fusese semănat.

A trebuit oare neapărat să se întîmple? Pesemne că s-a şi potolit totul, s-au împrăştiat pe la casele lor, ruşinaţi şi nemulţumiţi, au să-şi blagoslovească nevestele cu restul de furie şi de fiere ce le-a mai rămas, şi eu încerc fără nici un rost să stau deoparte, încerc zadarnic să-mi îndrept gîndurile rătăcite la toamnă, la crengile goale ale prunilor, la piscurile muntoase, la zăpada ce vine, zadarnic, căci gîndul meu este în jos, în oraş. Poate că nu s-a întîmplat nimic, şi ceea ce am făcut a rămas fără urmări.

Dar, deşi mă simţeam ruşinat şi nu-mi găseam locul

pentru că-l arătasem pe flăcăul ucis gloatei dezlănţuite, nu mă puteam împăca cu gîndul că nu s-a întîmplat nimic. Doream să se întîmple şi eram gata să primesc în faţa lui Dumnezeu partea mea de vină.

Nedumerirea asta e chinuitoare, dar îmi aduce şi o mulţumire: cugetul meu e viu, chiar şi atunci cînd e vorba de ei.

Dervişul e feroce ca un uliu şi simţitor ca o fată bătrînă. Asta a spus-o o dată Hasan, în zeflemea, ca de obicei. Poate că a avut dreptate, căci simţămîntul apăsător nu mă slăbeşte.

În timp ce peste mine treceau umbre întunecate şi luminoase, în timp ce mă apăram de o vină căreia nu voiam să-i spun pe nume, pe stradă apărură cinci călăreţi, la galop, în mantale lungi şi cu armele atîrnate de oblînc.

Îl recunoscui pe muselim şi pe feciorii lui.

Mă recunoscu şi el pe mine şi opri calul, privindu-mă cu uimire şi răutate.

Mă speriasem la început din pricina întîlnirii neaşteptate şi pentru că locul era singuratic. Nimeni n-ar fi putut să-mi sară în ajutor, nimeni nici n-ar fi văzut dacă mi s-ar fi întîmplat ceva. Iar astăzi e ziua faptelor rele.

Se vede că şi el a fost surprins, văzîndu-mă în acest loc, unde nici în vis nu m-ar fi putut vedea. S-o fi gîndit că sînt piaza lui rea, sau vînatul scos în bătaia puştti? Eram o ţintă aţîţătoare, aşa, răstignit pe zidul alb al geamiei.

De necrezut, dar frica îmi trecu repede. Îl priveam, drept în faţă, ţeapăn de ură. Ştiam tot, îmi aminteam tot, de parcă s-ar fi întîmplat cu o clipă în urmă. Dar nu era amintire: era ceva ce colcăia în mine ca o împotrivire din adîncuri, ca o silă la care nu stai să te gîndeşti. Şi pe cei patru însoţitori îi priveam, ei m-au atacat pe strada strîmtă a tekiei, atunci cînd a început totul. Nu ştiu ce m-aş fi făcut dacă se repezeau asupră-mi, ca odinioară, dar nu m-am speriat de atîţia ochi, aţintiţi asupra mea ca nişte ţevi de puşcă. O ură salvatoare mă întărise, precum vinul.

Dacă muselimul s-ar fi hotărît, într-o clipită aş fi fost

prada lui. Şi dacă ar fi ştiut cît de mult va plînge prilejul acesta pierdut!

— O să ne mai vedem, dervişule.

M-am gîndit: să dea Dumnezeu, dar n-am spus nimic. N-aş fi putut să rostesc nimic altceva decît un cuvînt duşmănos, şi atunci n-aş mai fi putut să-l văd nici pe el nici pe altcineva.

Îşi întoarseră caii şi dispărură după geamie.

Fugeau din oraş!

Dacă aş fi avut timp, aş fi ieşit în drum şi aş fi privit după muselim, blestemînd şi gustînd dinainte clipa care ne va pune din nou faţă în faţă. Dar nu mai aveam nici o clipă de pierdut, se isprăvise cu aşteptarea mea. Muselimul fuge. Aşadar, s-a întîmplat. N-am aruncat în zadar sămînţa.

Pierise ruşinea, stînjeneala, căinţa. N-am de ce să mă ruşinez şi să mă căiesc, pot fi mîndru, pot fi bucuros că nu sînt de partea răului. Dumnezeu a osîndit, poporul a îndeplinit: ura mea nu este numai a mea. Nu sînt singur, nu mă încearcă îndoiala, sînt fericit, ca orice drept-credincios care ştie că este de partea lui Dumnezeu.

M-am grăbit să ajung în oraş: întîlneam trecători rari, ciudat de stînjeniţi, rămaşi parcă întîmplător după vălmăşagul nebunesc care s-a rostogolit pe aceste ulicioare.

În centru nu era nimeni. Nici în faţa judecătoriei. Uşa e scoasă din ţîţîni, geamurile sparte, lîngă pereţi hîrtii împrăştiate.

Stînd pe vine, Ali-hogea aduna registrele, tabelele, ucazurile, scripte fără număr, îngrămădite ca nişte mărturii ale păcatului şi cruzimii. Oamenii scriu pe hîrtie ceea ce fac. Sau nici nu se gîndesc că sînt cruzi?

M-am aplecat şi am început să răsfoiesc. Aici era consemnată şi crima care mă privea cel mai mult.

— Ce cauţi acolo?

— Să văd ce au scris despre fratele meu.

— De ce? Ca să ai un motiv de ură? Am să pun pe foc toate astea. Sînteţi cu toţii nişte lupi, aţi scormoni prin

gunoaiele astea ca să găsiţi prilej de noi crime.

— Dacă ţii să jigneşti pe cineva, e uşor. Trebuie doar să fii grosolan.

— Nu jignesc pe nimeni. Spun doar lucruri neplăcute. Fiindcă mi-e greaţă.

— De ce?

— Fie-ţi milă şi lasă-mă în pace. De oameni mi-e greaţă. Vezi-ţi de treabă.

L-am lăsat în pace, aşa e cel mai cuminte. Refugiat în nebunie, e mai tare decît noi toţi.

Am intrat la judecători. Nu era nimeni, ca şi atunci cînd venisem pentru fratele meu. Aceeaşi linişte grea de atunci, care începe să-mi ţiuie în urechi, ca un vîjîit uşor. Aceeaşi nelinişte din pricina siluetelor nevăzute ascunse prin colţuri. Numai că aerul nu mai era înăbuşitor, prin geamurile sparte şi uşa scoasă din ţîţîni vîntul alerga slobod. În odaia cadiului se auzeau voci scăzute, cineva era la el.

Am păşit în sala pustie, şi m-am oprit în cadrul gol al uşii, încremenit: cadiul zăcea mort, pe podele.

Nimeni nu mi-a spus-o, dar, ştiam, era mort. Am ştiut chiar înainte de a veni încoace. Am ştiut, şi în timp ce aşteptam sub streaşină vechii geamii de mahala. Din pricina asta am şi plecat la marginea oraşului, ca totul să se întîmple fără mine.

Cîţiva oameni stăteau în mijlocul odăii. Se uitau cu compătimire: eu nu ştiu dacă şi eu eram dintre cei miloşi. Am străbătut odaia şi m-am oprit lîngă mort. M-am aplecat şi am dat la o parte giubeaua care-i acoperea capul. Avea chipul galben, ca întotdeauna, numai fruntea îi era vînătă şi plină de sînge. Pleoapele lăsate, nici o expresie, ascunzîndu-se de toţi, ca şi în timpul vieţii.

— Nenorocitule, îmi trecu prin gînd şi nu simţii nici ură nici bucurie, ai făcut mult rău. Dumnezeu să te ierte, dacă o vrea.

Moartea îl depărtase de mine, nu mă mai legau de el nici amintirile urîte, dar asta e tot la ce m-am putut gîndi.

Nu-mi pare rău, nici nu ţin minte, nici nu iert. El nu mai există, asta-i tot.

N-am vrut să-l sărut, în semn de iertare, după obicei. Ar fi fost o făţărnicie prea mare: oamenii de faţă ştiu ce mi-a făcut.

Am rostit doar o rugăciune pentru mort, şi atît. Atunci am auzit paşi şi m-am întors. Nevasta cadiului se apropia de mort.

M-am dat la o parte, să-i fac loc, fără răutate, chiar fără curiozitate. L-am urît cît a fost viu, şi mi s-ar fi părut ciudat dacă pe cineva l-ar fi îndurerat dispariţia lui. E stînjenitor că nevasta lui se va arăta îndurerată, va minţi, fiindcă aşa se cade şi aşa cer datinile.

Şi-a ridicat vălul, fără să se uite la noi, şi a îngenuncheat lîngă mort. L-a privit lung, fără o mişcare, fără un un suspin, fără o vorbă, apoi s-a aplecat şi l-a sărutat pe umăr şi pe frunte. I-a şters cu grijă faţa cu o năframă de mătase şi a rămas cu mîna pe obrazul lui galben. Degetele îi tremurau.

Oare îl plîngea cu adevărat? Mă aşteptasem la o poză îndurerată, copleşită, chiar la lacrimi, dar nicidecum la degetele tremurînde pe faţa mortului. M-a izbit şi duioşia cu care i-a şters sîngele, ca unui copil mic, uşor, ca să nu-i pricinuiască durere.

M-am apropiat de ea cînd s-a sculat în picioare.

— Vrei să fie dus acasă?

A întors capul spre mine atît de iute, de parcă aş fi plesnit-o. Abia mai tîrziu mi-am amintit că ochii ei erau daţi cu negru şi plini de lacrimi. Oare i-a fost mai uşor cînd a auzit decît atunci cînd l-a văzut? Dar atunci n-am fost atent la asta, căci m-a izbit privirea cu care m-a respins, m-a pîrjolit, m-a străpuns, privirea unui duşman de moarte.

M-a nedumerit şi ameninţarea din privire, şi tristeţea ei neaşteptată. Poate că n-a fost atît de pustiu în casa aceea mare, poate că de abia acum va fi. Neştiind de ce, neavînd nici un temei real, mi se făcu milă şi de mine şi de ea. Mă simţeam singur şi fără rost, ca şi dînsa. Poate din pricina

oboselii, care se lăsase asupra mea precum întunericul.

Mai tîrziu mi-am adus aminte cît de frumoasă mi s-a părut, mai frumoasă decît în seara aceea în casa lor mare, din pricina ochilor strălucind de lacrimi, şi a feţei înverşunate de ură. O mînă neliniştită, uitată, s-a strecurat din faldurile feregelei şi s-a oprit, zăpăcită de atîta linişte.

Am simţit nevoia să-mi plec fruntea sub mîna aceea care căuta ceva, şi cu ochii închişi, să uit de oboseală şi de ziua de azi. Şi să mă împac cu ea. Şi cu lumea.

Starea aceasta tulbure mă mai ţinu şi cînd am ieşit în stradă, în ziua cenuşie şi ploioasă, ciuruită de fulgi umezi de zăpadă, apăsată de grămezi de nori negri care acoperiseră lumea.

Vîntul şuiera prin mine, eram ca o peşteră, pustie.

Cum se tămăduieşte o inimă pustie, Ishak, nălucă născocită de neputinţa mea?

Am umblat fără ţintă, am stat în faţa hanului privind mult timp caravana care abia sosise, şi nu ştiam dacă este bine sau rău să fii călător, m-am oprit lîngă mormîntul lui Harun, şi n-am avut să-i spun nimic, nici măcar cum se simte un învingător.

Ar fi trebuit să mă duc la tekie, să rămîn singur cu mine, să-mi refac puterile. Dar n-am putut să mă hotărăsc nici la asta.

Atunci a venit Mula-Iusuf, şi lîncezeala mi-a pierit ca o ceaţă care se ridică. Cît timp totul fusese înaintea mea, nu mă gîndisem la el; acum a ieşit la suprafaţă, ca din adîncuri, şi mi l-am amintit cu neplăcere.

Mă caută Hasan, spuse, şi mă roagă să mă duc acasă la hagi-Sinanudin.

Şi de hagi-Sinanudin uitasem. A şi ajuns acasă?

Îmi povesti scurt, mai mult fiindcă eu stăruisem, decît din dorinţa lui, cum azi-dimineaţă Hasan a aflat că muselimul l-a trimis pe hagi-Sinanudin, bine păzit, în fortăreaţa din Vranduk, din care puţini s-au mai întors vreodată. A alergat cu slugile lui acolo, dar şi-ar fi omorît

degeaba caii dacă un pod din faţa cetăţii n-ar fi fost luat de ape, aşa că i-au ajuns din urmă pe oşteni şi l-au luat cu sila pe hagi-Sinanudin. L-au ascuns într-un sat şi au trimis după dînsul de cum s-a aflat de cele întîmplate.

În alte împrejurări, şi din altă gură, m-ar fi interesat mai mult această poveste. Acum mă uitam cu bănuială la flăcău. Mi se părea rece şi ascuns. Vorbea în silă, de parcă pe mine nu m-ar fi privit toate astea.

I-am spus, plin de o furie pe care o ascundeam greu în faţa lui:

— Nu-mi place cum te uiţi la mine, nu-mi place cum îmi vorbeşti.

— Cum privesc? Cum vorbesc?

— Te ţii departe. Şi pe mine mă ţii departe. Ar fi bine să uiţi ceea ce ştii.

— Am şi uitat. Nu mă priveşte.

— Nu aşa. Te priveşte, dar trebuie să uiţi. Tot ce am făcut nu e numai treaba mea.

M-a uimit răspunsul lui, şi m-a făcut să mă înarmez din nou cu tărie şi prevedere.

— Lasă-mă să plec din tekie, spuse deodată, nu ca pe o rugăminte, ci ca o cerere. Atîta timp cît mă vei vedea pe mine, ai să te gîndeşti mereu că te-aş putea trăda.

— Îmi aminteşti şi de durerea pe care mi-ai pricinuit-o.

— Cu atît mai mult. Lasă-mă să plec, să uităm unul de altul. Să scăpăm de teamă.

— Ţi-e teamă de mine?

— Mi-e teamă. Ca şi dumitale de mine.

— Nu pot să te las să pleci. Sîntem legaţi cu acelaşi lanţ.

— Ai să-ţi strici viaţa dumitale şi pe a mea.

— Du-te la tekie.

— Nu se poate trăi aşa. Păşim unul pe urmele celuilalt. E mai rău decît moartea. De ce nu m-ai lăsat să mor?

— Du-te la tekie.

A plecat, strivit.

16.

În ziua aceea vom spune iadului: nu eşti încă plin? Şi iadul ne va răspunde: cîţi mai sînteţi afară?

Zăpadă, ploaie, ceaţă, nori joşi. Solii iernii ameninţă de mult, iarna însăşi va fi nesfîrşită, poate pînă la sfîntul Gheorghe. Mă gîndeam cum muftiul suferă dinainte: şase luni aşteaptă cu teamă, şase luni îngheaţă. Nu înţeleg de ce nu pleacă de aici. Am poruncit să i se aducă lemne de fag sau de stejar, să se zidească din nou hornurile şi sobele, focul să se facă de afară, de pe sală, ziua şi noaptea, aerul în odăi să fie înmiresmat cu fum de rădăcini aromate şi de cetină.

Eu însumi am devenit friguros. În odaia mea şi a lui hafiz-Muhamed trosneşte plăcut focul în sobe, cu ulcele roşii şi albastre înşirate pe ele. Am mai tocmit un fecior, Mustafa nu mai pridideşte, ba s-a făcut şi nesuferit de cîrcotaş, bombăne şi mormăie ca un urs bătrîn. Şi nu mai pot îndura odăile reci, ca odinioară, mai ales cînd mă întorc de la judecătorie, răzbit de ploaie şi rebegit de frig, îmbibat de apă ca o cîrpă de podele.

Multe s-au schimbat în viaţa mea, dar mi-am păstrat. deprinderile vechi. Mi-am îngăduit ceva mai multe plăceri, dar nu prea multe, şi mai multă simplitate faţă de oameni, poate şi pentru că nu mă mai simt ameninţat, şi pentru că onoarea şi demnitatea de cadiu îmi dau un simţămînt plăcut de siguranţă. Şi de putere, la care nu ţin, dar o văd chiar şi în privirea lui hafiz-Muhamed, cînd intru seara în odaia lui, să-l întreb cum se mai simte şi dacă n-are nevoie de ceva.

Îndatoririle de cadiu nu-mi lasă prea mult timp liber, şi de mult n-am mai aruncat nici o privire peste însemnările astea. Iar cînd mi-am amintit de ele, într-o seară, aproape că am început să mă îndoiesc de memoria mea, după ce

am citit unele file. Este oare cu putinţă să fi scris eu aşa ceva, şi să fi gîndit într-adevîr aşa? Cel mai mult m-a uimit descurajarea din ele. Oare am putut să mă îndoiesc atît de mult de dreptatea lui Dumnezeu?

La început m-a surprins propunerea fruntaşilor din oraş să primesc slujba de cadiu. Niciodată nu mă gîndisem la ea, nici nu mi-o dorisem. În alte împrejurări aş fi refuzat chiar, dar atunci mi s-a părut ca o salvare. Căci, după toate cîte s-au întîmplat în oraş, mă simţeam dintr-o dată ostenit şi mîhnit, urmărit îndeaproape, şi cît se poate de supărător, de gîndul capcanei întinse nu numai pentru mine, şi nu doar numai de ieri. Omul este prea descoperit şi are nevoie de ocrotire.

Curios, dar m-am obişnuit repede cu noua mea situaţie, de parcă aş fi apucat împlinirea unui vis vechi. Poate că asta era pasărea de aur din poveştile copilăriei, poate că am aşteptat, în taină, pe ascuns, în adîncurile mele, din totdeauna, această încredere. Şi poate că nu lăsasem această dorinţă tulbure să se limpezească, de frica unei dezamăgiri, dacă nu s-ar fi împlinit, alungînd-o în adîncurile întunecate şi ferite ale sufletului, ca şi pe toate celelalte dorinţe primejdioase.

Acum eram mai presus de frică, mai presus de obişnuit, şi nu mă mai miram de nimic. Cine e acela care să-şi socoată norocul nemeritat?

Am stat la fereastră, în prima noapte, privind oraşul, aşa cum mi-l închipuisem odinioară pe sileahdar, şi ascultînd zvîcnirea năvalnică a sîngelui, îmi vedeam umbra uriaşă aşternută asupra văii. De jos, mulţimea de oameni mărunţi îşi întorceau ochii spre mine.

Sînt fericit şi totuşi naiv nu sînt. Ştiu că mi-au fost prielnice tot felul de împrejurări întîmplătoare, care s-au alăturat toate la temeiul dintîi – nenorocirea fratelui meu Harun. La drept vorbind, nu-i vorba chiar de ceva întîmplător: lovitura mi-a dat putere, m-a pus în mişcare. Dumnezeu a vrut aşa, dar nu m-ar fi răsplătit dacă aş fi stat cu mîinile în sîn. Cei din oraş m-au ales tocmai pe mine

pentru că eu am ieşit oleacă erou, oleacă victimă, oleacă popular, nimic prea mult, totul cu măsură, atît în ochii poporului cît şi ai fruntaşilor. Dar a precumpănit, pare-se, gîndul lor ascuns că mă vor ţine uşor în frîu şi că voi face numai ce vor vrea ei.

— Încă mai crezi că vei face ce vrei tu, îmi spuse Hasan!

— Am să fac ce mă îndeamnă legea şi cugetul meu.

— Fiecare crede că îi va păcăli pe toţi ceilalţi, căci este încredinţat că numai el nu e prost. Dar a crede aşa ceva este într-adevăr o prostie. Prin urmare, sîntem proşti cu toţii.

Nu m-am simţit jignit. Asprimea asta mi-a întărit gîndul că-l încearcă o nelinişte, nu ştiu de ce fel, dar nădăjduiesc că e trecătoare. Ar fi păcat să ţină mai mult, păcat şi pentru el şi pentru mine. Am nevoie de el neatins, nu greoi, nu cu gînduri amare. L-aş iubi şi aşa, l-aş iubi oricum ar fi, mai ales de cînd îi sînt egal, dar prefer să fie latura mea luminoasă. El înseamnă neîmpovărarea, vîntul liber, cerul senin. Tot ceea ce nu sînt eu, dar nu mă supără asta. Este singurul om care nu-mi respectă mărirea cea nouă, şi-i pare rău după mine cel dinainte, iar eu mă străduiesc să fiu cît mai aproape de chipul pe care mi-l vrea el. Uneori chiar cred că sînt aşa. L-am căutat, după ce am fost la cadiul mort, aveam nevoie de el, numai pe el doream să-l văd, numai el ar fi putut alunga frica mea ciudată. M-am legat de el, încă o dată, pentru totdeauna, şi am să-l aduc înapoi lîngă mine, ori de cîte ori va fi nevoie. Nu ştiu pentru ce, poate pentru că nu se teme de viaţă. Cinul meu cel nou îmi dă siguranţă, dar mă va dărui şi cu singurătate. Cu cît înălţimea e mai mare, cu atît pustietatea creşte. De aceea am să-mi ocrotesc prietenul, el va fi oştirea mea şi adăpostul meu cald.

Curînd nevoia asta a crescut şi mai mult.

M-am apucat de o treabă grea, socotind-o scut şi armă în lupta pe oare am fost nevoit s-o duc. Dar n-a trecut mult, şi am fost nevoit să mă apăr. Trăsnete, ce-i drept, nu

căzdeau încă, dar în depărtare se auzeau tunete prevestitoare de rele.

Primind numirea sultanului, prin care sileahdarul Mustafa îşi plătea recunoştinţa şi întărea noua mea slujbă, am hotărît ca pentru tot ce voi face să nu mă sfătuiesc decît cu cugetul meu. Şi îndată am simţit un vînt rece în juru-mi. Cei care m-au adus în această dregătorie, cum au văzut că n-am de gînd să le fac pe plac, au amuţit deodată. Dar tot mai des au început să se audă glasuri cum că eu sînt vinovat de moartea vechiului cadiu. În zadar am căutat pe cei care împrăştiau aceste zvonuri, era ca şi cum aş fi încercat să prind vîntul. O fi aruncat cineva o vorbă, cînd s-a văzut că nimeni nu e tras la răspundere, sau au ştiut şi înainte, iar acum le venea tocmai bine? Poate că nici nu m-ar fi luat de cadiu, dacă aş fi fost fără nici o pată.

Nu ştiu dacă aş fi lăsat-o mai domol, încăpăţînat cum sînt, şi sigur de înalta mea ocrotire, dar nu ştiu nici ei dacă s-ar mai fi învoit la vreo înţelegere. Începusem să ne pîndim unii pe alţii.

Mă stinghereau şi muselimii, cel de odinioară ca şi cel de acum. Cel vechi stătea în satul lui, ameninţa şi trimitea scrisori la Ţarigrad. Cel de acum, care a mai avut slujba de muselim şi ştia ce lunecos e locul acesta, lăsa viclean ca toate să treacă pe lîngă el, fără să supere pe vreunul din cei ce ar fi putut să-i facă rău. Am aflat chiar că i-a trimis vorbă înaintaşului său să se ascundă înainte de a trimite seimenii chipurile să-l caute. Şi nimeni nu-i lua asta în nume de rău.

De tîrgoveţi mă feream. Şi din cauză că-i dispreţuiam, dar mai mult pentru că ţineam minte cît rău şi cîtă furie distrugătoare zăcea în ei. Nu mai ştiam să vorbesc cu oamenii, căci nu ştiam ce hram poartă, iar ei simţeau că nu-i iubesc, şi se uitau la mine cu ochi morţi, ca la un lucru neînsufleţit.

M-am dus şi la muftiu. Totul a fost ca şi atunci, cînd mă dusesem să-mi scap fratele, făcînd pe măscăriciul înaintea lui. Numai că de data asta am fost de părere că nu-i nevoie

să mă umilesc, sau în orice caz nu prea mult. Mă întreba: care muselim? care cadiu? Sau începea să povestească despre mula din Ţarigrad, de parcă ar fi fost singurul om pe lume pe care-l cunoştea. Iar o dată, ca într-o glumă foarte crudă, printr-o înnădire întîrziată a gîndurilor, îl scoase din adîncurile memoriei pe fratele meu, Harun, întrebîndu-mă dacă i s-a dat drumul din fortăreaţă. Malik se uita la el ca la o comoară de înţelepciune. La urmă mă îndepărta dînd cu nerăbdare din mîna-i gălbejită, şi în curînd am încetat să mă mai duc pe la nenorocitul acesta, care ar fi fost doar un zălud dacă nu era muftiu. Malik a împrăştiat zvonul că muftiul nu poate să mă sufere. Toţi i-au dat crezare, căci aşa le convenea.

Hotărîsem la început să mă lipsesc de simbrie, dar a trebuit să-mi schimb acest gînd frumos. M-am înconjurat cu oameni de încredere, ca să nu bîjbîi pe întuneric, iar ei se străduiau să mă întristeze cît mai mult cu zvonuri neliniştitoare, pe care le auzeau sau le născoceau. Toţi făceau aşa, şi ştiam totul unii despre alţii, sau credeam că ştim. L-am plătit pe Kara-Zaim să-mi spună tot ce aude la muftiu. Cine ştie care din cei din preajma mea trage cu urechea la ce spun eu, şi pentru cine!

Singur Mula-Iusuf, pe care l-am oprit pe lîngă mine, pentru scrisul lui frumos şi din prevedere, tăcea şi-şi vedea liniştit de treabă. Nu mă îndoiesc că mi-e credincios, de frică. Dar sînt cu ochii şi pe el.

Trăiam într-un soi de febră continuă.

Tot mai neliniştit, m-am apucat de o treabă destul de urîtă, dar explicabilă. Umblînd după ocrotitori, începusem să scriu scrisori dregătorilor de pe lîngă vizir, vizirului, sileahdarului, trimiţînd în dreapta şi în stînga daruri şi jalbe. Darurile erau de folos, dar jalbele plictiseau. Adevărul e că ştiam asta, dar nu puteam altfel, de parcă mi-aş fi pierdut minţile. Ele vesteau că ar trebui să se pună capăt necredinţei, cuprindeau imbolduri întru salvarea credinţei celei drepte, chemări ca să nu fiu lăsat singur în locul acesta atît de însemnat pentru împărăţie, şi cu toate că-mi

dădeam seama cît sînt de păgubitoare aceste implorări, deoarece nu le puteam însoţi nici cu alianţe şi prietenii în cercuri înalte, nici cu cine ştie ce foloase, ba mai şi dezvăluiam în felul acesta cît sînt de singur şi de neputincios, simţeam o nesfîrşită mulţumire să le trimit în lume şi să aştept să fie rezolvate într-un fel. Cred că aşa face un comandant de oşti încercuit şi rămas fără armată – trimite chemări şi aşteaptă ajutor.

Mai e nevoie să spun că nu mi-au folosit la nimic?

Ni-am izbutit decît să-i frîng gîtul muselimului dinainte, căci la rugămintea mea de a se pune capăt fărădelegii, a sosit defterdarul valiului şi, poftindu-l pe muselim la o întîlnire l-a trimis sub pază puternică la Travnik, unde a fost sugrumat.

Mi-au trecut pe răboj şi această moarte. În schimb, valiul îmi cerea ascultarea de care aici nu se mai bucura de mult. Am fost nevoit să mă supun, apărîndu-mi pielea.

Mă gîndeam să las totul baltă, dar ştiam că e prea tîrziu. M-ar fi doborît, de cum aş fi ieşit de după acest meterez.

Ştiu că povestesc prea repede şi încîlcit, ştiu că sar peste multe lucruri, dar nu pot altfel. Totul s-a strîns în jurul meu ca un laţ şi n-am nici timp, nici răbdare să scriu încet şi pe îndelete. N-am avut nici o grabă atîta timp cît am fost liniştit, acum alerg şi înghesui totul de parcă pămîntul mi-ar arde sub tălpi. Nici nu ştiu pentru ce scriu, sînt aidoma unui muribund singuratic care zgîrie cu unghia însîngerată în stîncă, ca să lase un semn în urma sa.

Şi Hasan se îndepărtează tot mai mult. La început am crezut că Mula-Iusuf i-a povestit despre hagi-Sinanudin, dar mi-am dat seama că pricina e cu totul alta. Nu e de vină nici doamna din Dubrovnik: dînsa a fugit de iarna noastră aprigă, dar el ştia că primăvara i-o va aduce înapoi.

Spre nefericirea mea şi a lui, s-a dus după nişte rude din împrejurimile Tuzlei, care au avut de suferit în timpul răscoalei, ca şi mulţi alţii. Miralaiul Osman-bei îşi făcuse temeinic treaba ucigînd, pîrjolind, alungînd lumea de pe

ţarini, trimiţînd în surghiun, astfel că oamenii intrară în iarnă copleşiţi de grele nevoi. Hasan şi-a adus în oraş aceste neamuri, femei şi copii, şi i-a găzduit la el acasă. De atunci a devenit cu totul alt om, greu, obositor, plicticos. Povestea tot timpul despre vieţi nimicite, despre sate pîrjolite, despre morţi neîngropaţi, şi mai ales despre copii rătăcind pe lîngă casele arse, flămînzi, pierduţi, purtînd în ochi spaima a tot ce văzuseră.

Pierise seninătatea şi uşurinţa lui, felul zeflemitor, flecăreala şi pornirea de a dura punţi în văzduh din cuvinte. Vorbea frămîntat şi tot timpul numai despre nenorocirea celor din Posavina, chinuit, fără felul acela jucăuş dinainte, încîlcit şi greoi.

Pe nenorociţii care zăceau morţi în pămîntul negru al Posavinei sau se tîrau pe drumurile depărtate ale surghiunului, îi numea sinucigaşi şi smintiţi bosniaci. Izbucnirile noastre, spunea, sînt la fel de primejdioase ca şi nechibzuinţa noastră. Ce au crezut ei, dacă or fi crezut ceva? Că o vor scoate la cap cu oştirea sultanului, care nici n-are nevoie măcar de curaj şi de însufleţire, căci are arme şi-i lipseşte mila? Sau au nutrit nădejdea că vor fi lăsaţi în pace, ca şi cum ar fi putut cineva îngădui ca scînteia să se prefacă în flacără, oricît de şubredă i-ar fi casa? Oare nu ne mai ajunge o dată şi nouă această putere fără minte şi vitejie fără rost, de pe urma căreia nu ne alegem decît cu cenuşă şi ruine? Oare taţii cei fără de minte au dreptul să se joace în felul acesta cu soarta fiilor lor, lăsîndu-ne amanet suferinţă, foamete, sărăcie îndelungată, frică pînă şi de umbra noastră, laşitate pentru generaţii întregi, jalnică glorie de a fi victimă?

Sau vorbea cu totul altfel, cum că nimic nu umileşte mai mult decît supunerea laşă şi înţelepciunea meschină. Sîntem în asemenea măsură la cheremul unei voinţe străine, în afară de noi şi mai presus de a noastră, încît ea ne este ursita. Cei mai buni oameni, în clipele lor cele mai bune, se zbat să se smulgă din această neputinţă şi atîrnare. Nerecunoaşterea slăbiciunii e ca şi o izbîndă, o

cucerire, care cîndva, în viitor, va deveni mai trainică şi mai cuprinzătoare, şi atunci fapta săvîrşită astăzi nu va fi doar o încercare, ci un început, nu o sfidare doar, ci respect pentru sine.

Ascultam şi aşteptam să-i treacă, ştiam doar că sînt de scurtă durată atît însufleţirile, cît şi amărăciunile sale. O singură nebunie a lui este de durată, dragostea pentru femeia din Dubrovnik, dar ea rămînea atît de neînţeles, încît cred că era mai degrabă o nevoie de iubire decît iubirea însăşi. El nu se simte împlinit, nu-şi dezvăluie chipul, nu se statorniceşte într-un loc anume; încearcă totul şi nu duce nimic pînă la sfîrşit, îngăduindu-şi de fiecare dată să dea greş. Va da greş şi în mărinimie.

O dată mi l-a arătat pe ologul Djemal, pe care copiii îl trăgeau într-un cărucior, şi oare se tîra în prăvălia lui de croitor cu ajutorul a două bastoane, tîrîndu-şi după sine cioturile picioarelor uscate. Cît timp stătea jos, încînta pe toată lumea cu frumuseţea şi puterea sa, cu chipul său bărbătesc, cu zîmbetul cald, cu umerii largi, mîinile puternice şi talia ca de atlet. Dar cum se scula, toată frumuseţea lui se năruia şi spre cărucior se tîra un olog, la care nu te puteai uita fără milă. S-a ologit singur. La beţie îşi lovea cu un cuţit ascuţit pulpele, pînă şi-a tăiat vinele şi muşchii, ba chiar şi acum, cînd se mai îmbăta, îşi înfigea cuţitul în cioturile uscate, fără să lase să se apropie cineva de el, şi nimeni nu-l putea doborî, atîta putere i-a mai rămas în braţe. Djemal este adevăratul nostru chip, al bosniecilor, spunea Hasam. Putere sprijinită pe nişte cioturi. Noi sîntem propriii noştri călăi. Belşug fără rost şi fără ţel.

— Atunci, ce sîntem noi? Nişte nebuni? Nişte nenorociţi.

— Cei mai suciţi oameni din lume. Cu nimeni istoria n-a făcut o glumă mai proastă decît cu noi. Pînă ieri am fost ceea ce azi vrem să uităm. Dar nici altceva n-am apucat să ajungem. Ne-am oprit la jumătatea drumului năuci. Acum, nu mai avem încotro. Am fost smulşi, dar n-am mai fost

răsădiţi. Ca un braţ pe care puhoiul l-a despărţit de matca fluviului şi acum nu mai are nici albie nici gură de vărsare, prea mic pentru a fi lac, prea mare pentru a fi absorbit de pămînt. Cu un simţămînt tulbure de ruşine din pricina obîrşiei, şi de vinovăţie, din pricina trădării, nu vrem să privim înapoi, şi n-avem încotro să privim înainte, de aceea încercăm să oprim timpul în loc, temîndu-ne de o dezlegare, oricare ar fi ea. Ne dispreţuiesc şi fraţii şi veneticii, iar noi ne apărăm prin mîndrie şi ură. Am vrut să ne păstrăm, dar ne-am pierdut în aşa măsură, că nici nu mai ştim ce sîntem. Nenorocirea e că îndrăgim acest pustiu al nostru, şi nu vrem să-l părăsim. Dar totul se plăteşte, pînă şi această dragoste. Crezi că e o întîmplare că sîntem atît de blînzi şi atît de cruzi, duioşi şi aspri, veseli şi trişti, oricînd gata să uimim pe oricine, chiar şi pe noi înşine? Oare din întîmplare căutăm să ne ascundem în iubire, unica temeinicie în mijlocul acestei lumi lipsite de temei? Oare lăsăm fără vreo pricină ca viaţa să treacă peste noi, oare ne distrugem fără motiv, altfel decît Djemal, dar la fel de sigur? Şi de ce facem asta? Pentru că nu ne este totuna. Iar dacă nu ne e totuna, înseamnă că sîntem cinstiţi. Iar dacă sîntem cinstiţi, atunci nebunia noastră merită toată preţuirea!

Încheierea era destul de neaşteptată, după cum şi toată judecata este ciudată. Dar e grozav, e în stare să explice tot ce face sau nu vrea să facă un om. Eu nu sufăr de boala asta istorică a neamului nostru, deoarece sînt legat prin credinţă de adevărul veşnic şi de spaţiile largi ale lumii. Vederea lui e îngustă dar n-am încercat să-l contrazic, fiindcă aveam griji mai însemnate şi fiindcă mi-era prieten, şi fiindcă eram de părere că ideea sa, deşi eretică, nu este primejdioasă, căci se înăbuşă pe sine însăşi. Ba chiar mi-a desluşit cîte ceva chinul acesta închipuit, care era un fel de explicaţie poetică a neizbînzii sale, un fel de dezvinovăţire a unui copil mare şi deştept, ce ştie că-şi iroseşte viaţa în van. Fiind bogat, dar şi cinstit, ce altceva putea face? Nu el a agonisit averea, aşa că nici

nu o preţuia, dar nici nu voia să se lipsească de ea. De aceea se străduia să-şi facă singur viaţa potrivnică, născocind totodată aceste minciuni mărunte şi interesante, ca să-şi împace cugetul.

Dar m-am înşelat şi de data asta, ca şi de atîtea alte ori cînd era vorba de Hasan.

Din nou a trecut destul timp de cînd n-am mai notat nimic. Viaţa ajunsese anevoioasă.

Şi cu cît îmi era mai greu, cu atît mă gîndeam mai mult la sora lui Hasan. Îmi aduceam aminte de privirea ei ciudată, şi de mîna ei care trăda tristeţe. N-a vrut să mă primească în casă, cînd m-am dus să spulber zvonurile urîte ce umblau pe seama mea. Pe urmă i-am trimis vorbă că i-aş cere mîna, dacă n-ar fi împotrivă. M-a respins fără nici o vorbă. Am aflat că într-adevăr era însărcinată. Şi că era sincer îndurerată după cadiul ei. Crezusem că-l vede cu ochii mei, dar ea, pare-se, a găsit în el ceea ce n-a mai găsit nimeni altcineva. Poate că a fost tot atît de blînd cu ea pe cît de aspru cu alţii, şi ea nu-i cunoaşte decît această latură. Are să-i treacă tristeţea de văduvă, dar m-am arătat prea grăbit. Păcat. Însurătoarea cu ea m-ar fi apărat cel mai bine de învinuiri, şi aş fi intrat într-o familie cu vază, care mi-ar fi slujit de scut. Dar iată că Aini-efendi îmi făcea rău şi din mormînt.

Bunul meu Hasan a înnebunit de-a binelea. Îmi lămuream asta prin faptul că orice lucru care intră în mintea omului poate să se prefacă în patimă. Asta nu-i o lămurire bună, şi totuşi e singura. De cîteva ori s-a dus în Posavina, copleşit de gîndul lui. Am auzit că vrea să cumpere pămînturile de pe care au fost alungaţi răsculaţii. L-am întrebat pe tatăl său dacă e adevărat. Bă-trînul zîmbea viclean.

— E adevărat, cumpărăm. E o afacere bună, o să se vîndă ieftin.

— Ai bani?

— Am.

— Atunci de ce te împrumuţi?

— Toate le ştii. Vreau să cumpăr mult, de asta mă împrumut. În viaţa mea n-am făcut aşa o afacere.

— Iei de la săraci?

— Iau.

Rîdea vesel, ca un copil. Treaba asta are să-l pună pe picioare. Şi el s-a smintit, din dragoste pentru fiul său. Temeiurile sînt diferite, dar urmările aceleaşi. Se va nenoroci.

— Treaba asta are să te scape de boală, rîdeam şi eu, vesel ca şi dînsul, vesel cum n-am mai fost de mult.

— Simt cum mă fac bine.

— Ai să fii sănătos şi sărac. O fi asta fericirea?

— Am să fiu sănătos şi n-o să am ce mînca. Nu ştiu dacă asta-i fericirea.

— Cine o să-ţi dea de mîncare? Fiica sau fiul? Şi eu aş putea să-ţi trimit, de la tekie. Se poate trăi şi aşa.

— Am să stau la rînd la azil.

Rîdeam ca nişte nebuni, rîdeam de parcă totul ar fi fost cea mai bună glumă, un lucru înţelept şi folositor. Rîdeam pentru că un om se distrugea.

— Ştii şi asta, vicleanule? mă întreba el. De unde le ştii? De ce nu crezi că fac o afacere bună?

— Ştiu. Cum aţi putea voi doi să faceţi un lucru cuminte? Mai ales că te-a îndemnat fiul dumitale. Nu-i înţelept, dar e frumos.

— Da, fiul meu m-a îndemnat. Atunci e şi înţelept, şi frumos. Dacă ai avea un fiu, ai şti şi tu asta.

— Aş şti cum se face bucurie din pagubă.

— Păi, e puţin lucru?

— Nu e puţin.

Fără îndoială că nu va rămîne fără nimic, cumpărînd averile luate şi aşezînd acolo sărăcimea alungată. Chibzuinţa lui Ali-aga va cumpăni însufleţirea sa şi a fiului său, dar paguba va fi mare, căci Hasan va avea grijă să facă cît mai multe prostii, de vreme ce tot s-a apucat de asta. El face totul la repezeală, din imbolduri care nu ţin prea mult. Acuma e încredinţat că acesta e singurul lucru

care trebuie făcut, aşa că, atîta timp cît nu va osteni, cît nu se va plictisi, iar asta se va întîmpla curînd, va grămădi destule datorii şi pe capul lui şi pe al tatălui său.

N-am avut niciodată nimic, nici nu mi-am dorit să am, dar sîngele meu ţărănesc a păstrat în el teama de risipă. Pentru mine ea însemna un început de rătăcire. Iar ceea ce se întîmpla cu ei semăna a beţie, cînd omul nu cunoaşte măsura, semăna a avînt prea puternic şi a sînge înfierbîntat, cînd oprirea este grea, semăna a însufleţire fără noimă, care nu vede urmările, semăna cu Djemal care se distruge pe sine. Şi totuşi, dincolo de tot ce mintea mea nu putea să pătrundă, simţeam o mare seninătate, o pricină abia desluşită de mare bucurie. Tocmai fiindcă nu era cuminte, fiindcă era fără noimă, fiindcă semăna a glumă: hai să facem ceva neobişnuit. Şi fiindcă era greu de explicat.

Au să-şi vină în fire, desigur, cînd totul va trece, şi au să vadă cît de scump costă mărinimia. Dar totul va fi atît de frumos, încît nu vor avea prilej de căinţă. Au să fie mîndri şi orbiţi de laudele oamenilor, pe care toată treaba asta nu-i costă nici o para chioară.

Iar eu îmi dădeam seama tot mai mult că ocîrmuirea e un lucru greu şi încurcat. Îmi băteam capul cu tot soiul de lucruri sîcîitoare, mă apăram şi atacam, dădeam şi din mîini şi din picioare ca să nu mă scufund, stîrneam frică şi sufeream de ea, simţeam cum, o dată cu greutăţile, şi puterea mea devine tot mai mare, căci nu mai eram nevoit să-mi cîntăresc loviturile, dar mă gîndeam cu o tristeţe ciudată şi cu o pizmă nelămurită la chipul lui Hasan, la bucuria cu care renunţa la avere, la nădejdea pe care o trezea în inimile oamenilor. Nu era prea serios ceea ce făcea, totuşi era şi acesta un drum de urmat. Pe urmă s-au petrecut cîteva lucruri însemnate. Dacă aş avea mai mult timp, cum aveam înainte vreme, aş simţi nevoia să răsfir mai pe îndelete gîndul că de fapt aceste întîmplări nu se deosebeau prea mult de celelalte, dar au devenit însemnate fiindcă îi priveau pe anumiţi oameni; că, prin

urmare, întîmplările nu sînt însemnate în sine, ci datorită interesului nostru, care le scoate din rîndul celorlalte. Sau cam aşa ceva. Era o plăcere aparte într-o asemenea depănare a gîndurilor, care ne întăresc credinţa că sîntem deasupra lucrurilor. Acum însă sînt cufundat cu totul în ele şi abia apuc să le notez.

În Posavina, în ziua cînd a fost prevăzută vînzarea pămînturilor confiscate, Hasan dădu peste o piedică neaşteptată. Telalul anunţă că omul vizirului va cumpăra totul, în numele stăpînului său, ceea ce era totuna cu porunca ca nimeni altul să nu mai participe la mezat. Aceasta era o piedică după părerea mea, dar nu şi a lui Hasan. Fără să se sinchisească de dorinţa vizirului, cumpără cîteva proprietăţi, iar celelalte, partea leului, fură luate de omul vizirului pe nimic. Hasan lăsă şi o sumă de bani cu care să se dreagă cît de cît casele, şi să se facă rost de merinde pentru familiile care urmau să se aciuieze aci. Apoi se întoarse la oraş mulţumit.

— Ce nevoie ai avut să te pui rău cu vizirul? l-am întrebat în glumă, căci nu credeam că supărarea vizirului va ţine mult. Ţie chiar de nimeni nu ţi-e teamă?

Răspunse bătrînul. Umbla prin odaie cu haina aruncată pe umeri:

— De Dumnezeu un pic, de sultan de loc, iar de vizir cît de roibul meu.

— De ce să-mi fie teamă? spuse Hasan, întorcîndu-mi săgeata. Te am pe tine. Cred că mi-ai lua apărarea la nevoie.

— Mai bine să nu ai nevoie de apărarea nimănui.

— Dervişul niciodată nu răspunde de-a dreptul, rîse bătrînul.

Hasan răspunse grav:

— Are dreptate. Mai bine să nu am nevoie de apărarea nimănui. Nu-i drept să-mi împovărez prietenul cu nişte necazuri pe care mi le fac singur. Cine nu ştie înota, să nu sară în apă în nădejdea că altcineva îl va scoate.

— Dar nu i-aş fi prieten dacă nu l-aş scoate. Tu înţelegi

prietenia ca o libertate, eu ca o obligaţie. Prietenul meu este una cu mine. Apărîndu-l pe el, mă apăr pe mine. Mai e nevoie oare să spun asta?

— Nu. Iar tata lungeşte vorba dinadins, ca să nu-l spun ce mi-a făcut. Ştii că a ascuns de mine nişte bani? O mie de ducaţi. I-am găsit cînd m-am întors, în ladă, sub cheie.

— Eu însumi ţi-am spus.

— Ai spus cînd era prea tîrziu.

— De ce i-aş fi ascuns? Şi de cine? Sînt ai tăi, fă ce vrei cu ei. Doar n-o să-i iau cu mine în mormînt.

Halal bătrîn, mintea tot îl mai slujea bine.

— Şi chiar de i-aş fi pus deoparte, ce? E chiar aşa de rău? Dar n-am făcut-o dinadins, am uitat pur şi simplu. E de mirare cu o minte de moşneag?

După stăruinţa nu prea mare a lui Hasan, după zîmbetul cu care primea dezvinovăţirile naive ale bătrînului, neîncercînd măcar să scoată de la el o explicaţie mai convingătoare, după răbdarea senină cu care lămureau amîndoi această pretinsă neînţelegere, aş fi zis că nici lui Hasan nu-i pare rău că s-a întîmplat aşa. Şi fapta bună a fost făcută, şi ducaţii au rămas. Şi nici rudele nu-i mai stînjenesc în casă.

Dar n-are a face, alţii n-au dat nici atît. Iar acest fel de nobleţe, cu măsură, poate şi cu părere de rău, îmi era mai apropiată, mai pe înţeles. Este mai omenească, o pot cuprinde cu ochii. Nu mă sperie ca o faptă fără noimă, nu supără, ca un lucru lipsit de măsură. Dărnicia necugetată este totuna cu risipa copilului care dăruieşte totul, pentru că nu cunoaşte valoarea nici unui lucru.

În ziua a doua a Bairamului veni la tekie Piri-Voievod, care avea îndatorirea să urmărească mişcarea oamenilor suspecţi, iar pentru el suspectă era toată lumea, şi-mi aduse o scrisoare a negustorului Luka, prietenul lui Hasan, adresată Senatului din Dubrovnik. Scrisoarea fusese trimisă prin nişte negustori care în dimineaţa aceea plecaseră din oraş cu marfă spre Dubrovnik.

— De ce ai luat-o?

— Citeşte, şi ai să vezi de ce.

— E atît de însemnată?

— Citeşte, şi ai să vezi, dacă e sau nu însemnată.

— Unde sînt negustorii?

— Au plecat. Citeşte şi spune-mi dacă trebuiau lăsaţi să plece.

Însuşi dracu mi l-a adus pe cap pe omul ăsta, prost, zelos, bănuitor, cu neputinţă de mituit, care cu siguranţă că o urmărea şi pe mama lui cu priviri iscoditoare. Neînţelegînd nimic, dar învinuind pe oricine pentru orice, mă copleşea cu denunţuri, ţinîndu-le apoi minte şi întrebînd de fiecare în parte ce s-a făcut. Jumătate din necazuri – şi erau destule – îmi veneau de la el, şi începusem chiar să mă gîndesc, privindu-l ca pe o pedeapsă de la Dumnezeu, că orice om îşi are un Piri-Voievod al său. Numai că al meu era cel mai greu de îndurat. Bănuiam chiar că a fost anume pus pe lîngă mine, ca un slujbaş care să mă ţină sub ochi, şi, ce-i drept, alegerea a fost desăvîrşită. Nu era omul nimănui şi nu slujea nimănui, decît prostiei sale, iar asta era de-ajuns ca de trei ori pe zi să mă scoată din sărite. El însă era fără slăbiciune. În zadar am încercat să-i bag minţile în cap, la început, căci pe urmă m-am dat bătut. Abia dacă mă asculta, cu capul sus, îngîmfat şi dispreţuitor, sau sincer mirat, îndoindu-se de mintea şi de dreptatea mea, şi chinuindu-mă în continuare cu conştiinciozitatea lui nesuferită. Nu-mi rămînea decît să-l strîng de gît, cînd mi-oi ieşi odată din fire, sau să fug fără urmă, cînd n-oi mai putea. Cel mai rău era că puteai găsi o mie de temeiuri pentru a-l scoate tîmpit, dar nici unul pentru a-l dovedi necinstit. Era bîntuit de un monstruos principiu al dreptăţii şi de o dorinţă pătimaşă să fie pedepsiţi toţi oamenii, n-are importanţă pentru ce, şi toată asprimea mea nu-i era de ajuns. Alţii îmi imputau o asprime prea mare, el mă învinuia de moliciune. Duşmanii luau de bună şi una, şi alta.

Îmi povesti cum nişte negustori din Dubrovnik au fost atacaţi de haiduci, la poalele munţilor, şi cît s-au luptat să-i respingă, le-a fugit un cal, care, luînd drumul înapoi, a

nimerit într-un sat. Negustorii îl căutară în zadar, şi plecară fără să-l mai găsească, căci erau grăbiţi să treacă muntele pe lumina zilei. Piri-Voievod a aflat de cal şi l-a găsit numaidecît, obligîndu-i pe ţărani să dea înapoi tot ce luaseră, ba cred că i-ar fi dat şi de la ei, numai să-i lase în pace. Aşa a găsit şi scrisoarea, şi a dus-o la zaraful Solomon să i-o citească, căci nu ştia azbuca latinească.

Să-mi vină rău de la această poveste încurcată, şi de la aceste fleacuri fără noimă, pe care orice om cu scaun la cap le-ar fi lăsat în plata Domnului, dar Piri-Voievod le urmărise pînă la cap, pornit ca la o vînătoare de năluci, şi scosese din asta o treabă cu spionaj.

Stătea în faţa mea şi aştepta. Am citit scrisoarea, aflînd ceea ce ştiam şi înainte, că străinii scriu despre ceea ce văd şi aud în alte ţări, şi toţi ştiu, şi toţi fac asta, şi totuşi se prefac uluiţi cînd totul se descoperă. Am citit şi am răsuflat uşurat: nu scria nimic de Hasan care să poată arunca o umbră de suspiciune asupra lui, nici despre mine nu era nimic jignitor. Negustorul scria cel mai mult despre vizir şi guvernarea ţării. Unele lucruri adevărate, ce-i drept, dar urîte cînd sînt aşternute pe hîrtie. „Ocîrmuirea de haos a stors de vlagă ţara... Dacă aţi vedea ce oameni proşti sînt aceşti caimacani şi mateselimi: Domniile voastre v-aţi minuna, cum asemenea oameni, care nici nu şi-ar afla locul într-o societate respectabilă, pot să stea la cîrmă... O reţea de iscoade acoperă Bosnia, sînt cinovnici şi agenţi secreţi, ca în ţările din Apus... Vizirul a introdus tirania şi se crede a fi totuna cu împărăţia, şi cine nu spune da la tot ce zice el, e duşman... Îndeobşte, el numeşte, schimbă şi dă afară pe cinovnici şi domneşte în ţară după cheful lui; legi a spus în mai multe rînduri că nu cunoaşte... A ajuns urît atît în ochii mahomedanilor cît şi în ai creştinilor. Dar ocîrmuirea n-o să-l mişte lesne, căci în cei şapte ani el s-a umplut de ducaţi şi cu ei se ţine la Ţarigrad... Şi-a oploşit pe lîngă el tot neamul lui... Cu ajutorul acestei gloate prădalnice, pusă pe rele şi trădătoare, a încălecat pe grumazul poporului, aşa că nimeni nu mai are voie nici să sufle... Acest sistem

de teroare şi poliţie e natural că a ajuns să facă din Bosnia un mădular mort al împărăţiei, căci nu mai dă crezare prieten la prieten, tată la fiu, frate la frate, tovarăş la tovarăş, căci fiecare se teme de oamenii cei negri ai lui Osman, şi e fericit dacă nu se aude de el în ţară...” Era pomenită şi cumpărarea de pămînturi din Posavina, şi preţul la care au fost cumpărate, o bagatelă, şi numele prietenilor şi ibovnicilor din neamul vizirului, tot ce au luat, au primit, au smuls cu forţa. N-a stat latinul cu ochii legaţi şi urechile astupate aici în Bosnia!

— Îngrozitor, am spus, pentru urechile lui Piri-Voievod, care aştepta cu interes părerea mea.

— Trebuie arestat.

— Nu-i uşor să arestezi un străin.

— Cum adică, străinul poate face ce pofteşte?

— Nu poate. Am să mă sfătuiesc cu muftiul.

— Sfătuieşte-te. Dar întîi trebuie arestat.

— Poate, am să văd.

A ieşit tare nemulţumit.

Pedeapsa lui Dumnezeu! Dacă nu-şi băga nasul unde nu trebuie, aş fi avut linişte, măcar dinspre partea asta. Nu ştiu, şi nu mă priveşte. Acum ştiu, şi trebuie să mă privească. Dar orice aş face, pot să greşesc, şi cugetul pe oare am contat atîta nu mă poate ajuta cu nimic, în asemenea clipe omului îi încărunţeşte părul înainte de vreme!

Muftiul nici n-a vrut să audă ca în ziua de Bairam să cerceteze treburi de-ale slujbei. Ce-i drept, nu voia nici atunci cînd nu era sărbătoare, dar pentru mine nu avea însemnătate părerea, ci numele lui.

Muselimul nu era acasă. S-a dus în oraş, îmi spuseră ai casei. L-am găsit la muselimat. În ziua de Bairam! Ştia totul.

— Trebuie arestat, spuse fără ocolişuri.

— Dar dacă greşim?

— O să ne cerem iertare.

M-a uimit hotărîrea lui, care nu i se potrivea deloc. Cel

mai bine ar fi să nu-i dau ascultare, căci nu-mi vrea binele, asta o ştiu. Dar dacă-l ascult, răspunderea va fi a amîndurora.

— Se pare că aşa e cel mai bine.

M-am învoit, dar nu eram încredinţat că aşa e bine.

Piri-Voievod mă scăpă de acest chin, dar mă împovăra cu altul. Veni să ne vestească, supărat, dar şi mulţumit, că bănuielile lui au fost întemeiate, că s-a întîmplat ce s-a întîmplat, şi negustorul din Dubrovnik, ajutat de Hasan, a fugit din oraş. Au ieşit pe jos, afară din oraş, iar acolo îi aşteptau slugile lui Hasan cu cai pregătiţi. Hasan s-a întors singur.

— Neplăcută chestie, dădea din cap muselimul.

Totul la el părea împovărat de griji – şi vocea, şi umerii ridicaţi, şi mîna în care-şi sprijinea bărbia, totul, în afară de surîsul abia desluşit din colţul buzelor subţiri. Mare minune dacă nu va trimite vorbă valiului că a fost pentru arestare, dar, din păcate, nu el hotărăşte.

Piri-Voievod a şi început să se spele pe mîini şi să caute pricina:

— Am spus eu să fie arestat.

— Neplăcută chestie, repeta muselimul, bătîndu-mi parcă un cui în frunte.

Şi încă ce neplăcută, ştiam asta şi singur. Acum nu mai este de vină negustorul din Dubrovnik, căci nu mai e de faţă. Vinovaţi sînt cei care au rămas. Vinovat e Hasan, şi vinovat sînt eu, pentru că îi sînt prieten, şi fiindcă am îngăduit ca negustorul să fugă. Vinovat, din pricina altora, a fidelităţii şi prostiei. Vinovat în faţa valiului, care mi-era protector.

Am trimis numaidecît după Hasan, şi aşteptam cu teamă să se arate jignit că este cercetat, dispreţuitor, ţîfnos; nici nu puteam să-l previn, să-l fac să fie cu băgare de seamă, căci mînia nu i-ar sluji la nimic. Nădăjduiam doar că va înţelege şi situaţia lui şi a mea, dar m-am liniştit de tot cînd am auzit cum răspunde. Da, spuse, prietenul lui din Dubrovnik a plecat acasă, în mare grabă, primise vestea că

mama lui este pe moarte. I-a dat cai şi slujitori, deoarece la hanul de poştă nu erau cai odihniţi. Şi l-a petrecut pînă departe, peste cîmp, cum îşi petrecea întotdeauna prietenii. Au vorbit despre lucruri obişnuite, atît de obişnuite că abia de-şi mai aminteşte de ele. Dar îşi va aminti dacă este nevoie, deşi nu vede ce însemnătate ar putea să aibă vorbele lor. Prietenul său nu i-a spus nimic despre nici un fel de scrisoare. De spionaj, ţinuse să-l lămurească muselimul. I se pare curios, căci omul acela nu se îndeletnicea decît cu negoţul, şi nu se băga în nici un fel de alte treburi. A încercat chiar să-l atragă şi pe el să-şi îndrepte comerţul şi caravanele către Dubrovnik, în loc de Split şi Triest, dacă va începe din nou să se îndeletnicească cu asta. Nu a plecat cu ceilalţi negustori din Dubrovnik pentru că a primit scrisoarea de acasă abia după ce ei plecaseră (asta e uşor de cercetat: omul care i-a adus scrisoarea se mai află încă la han) şi s-a pregătit la repezeală, luîndu-şi doar lucrurile cele mai de trebuinţă.

Cînd i-am arătat scrisoarea, trecu cu ochii peste ea dînd din cap, şi-şi arătă mirarea că aşa ceva ar fi putut să scrie prietenul său, e adevărat, el nu ştie, niciodată nu şi-au scris, ca să-i cunoască scrisul, dar se poate recunoaşte gîndul, şi tocmai gîndul lui nu-l vede. Dar dacă într-adevăr este al lui, şi pare-se că este, atunci omul acela are două suflete, şi pe acesta nu i l-a cunoscut. Rîse citind scrisoarea, spunînd că i-ar părea rău să iasă neghiob, dacă din asta ar putea să iasă vreo pagubă. Dar din fericire, aşa ceva nu e cu putinţă, tot ce e scris aici ar putea să spună oricine despre orice ţară, şi nimeni nu se mai miră de asemenea lucruri. Nu se cade ca el să ne dea sfaturi, nici nu-i stă în obicei, dar crede că nu trebuie aţîţat focul fără nevoie, şi nici nu trebuie să fie stins, de vreme ce s-a stins de la sine. Ruşinea şi jignirea au fost împiedicate, căci nu e ruşinos ceea ce se face, sau mai ales ceea ce nu se face, ci ceea ce se spune. N-a rămas decît o încercare zădărnicită. Atunci nu poate fi vorba de nici o jignire, în afară de cazul cînd cineva are nevoie de ea. Şi aşa, din toate, pînă la

urmă poate să iasă chiar un folos. Nu, într-adevăr, nu este de acord cu asemenea chestii, dar nu vrea să-şi înfiereze prietenul, căci ar fi urît, dar nici să-l justifice, căci nimeni nu are nevoie de aşa ceva. Nu poate să vorbească decît despre sine, şi, deşi nu e vinovat, este gata să-şi arate părerea de rău, nouă şi vizirului, că a fost vîrît într-o treabă fără noimă, care ne-a dat mai multă bătaie de cap decît merită. Îl ascultam cu interes. Mă îndoiesc că n-a ştiut cauza pentru care a fugit dubrovceanul, dar lăsa să se vadă că are cugetul curat, şi se poate că aşa şi era, că nu-l privea nici scrisoarea, nici renumele vizirului. Pentru toate avea un răspuns liniştit şi convingător. Poate că numai eu simţeam coarda batjocoritoare din fiecare vorbă a lui, căci urmăream cu băgare de seamă tot ce spunea, bucuros că înlătură cu succes bănuielile. Mi-am dat seama, încă o dată, ce mult ţin la el, şi cît de tare m-ar lovi necazul lui. Nu l-aş lăsa uşor la cheremul nimănui, să se răzbune pe el, dar eram bucuros că s-a dezvinovăţit singur. Îmi place mai mult ceea ce este decît ceea ce aş fi silit să fac.

În ceea ce mă privea, nu prea îmi făceam griji dinspre partea vizirului: avea nevoie de mine.

Vineri, după slujba cea mare, Mula-Iusuf mă anunţă că la judecătorie mă aşteaptă defterdarul valiului. Ce drac l-o fi adus încoace pe asemenea vreme!

Am trecut pe la muselim. De abia plecase acasă, l-au apucat nişte fierbinţeli, mi se spuse. Ştiam că fierbinţelile erau mijlocul cu care se apăra de toate neplăcerile, dar faptul că ştiam nu-mi aducea nici o uşurare. Defterdarul mă întîmpină prieteneşte, îmi transmise salutări de la valiu, şi-mi spuse că ar vrea să isprăvim numaidecît treaba pentru care a venit, nădăjduind că nu va dura mult, e obosit de atîta drum şi de mersul călare, şi ar vrea cît mai repede să facă o baie şi să se culce.

— E chiar atît de grabnică treaba?

— S-ar putea spune că e grabnică. Chiar azi trebuie să-l înştiinţez pe valiu ce s-a făcut.

Spuse totul dintr-o dată, fără ocol, subliniind de la

început că valiul a fost supărat şi jignit de scrisoare. (Acest lucru mi se adresa mie, ca să-mi dea de înţeles cît e de gravă chestiunea), şi este necăjit şi din pricina mea, că l-am lăsat pe negustor să fugă, deşi aş fi putut să-l împiedic. (Vorbele acestea au plecat de aici, şi uite că se întorceau înapoi, în locurile lor de baştină!) A scris senatului din Dubrovnik, cerînd ca vinovatul să fie pedepsit pentru minciunile şi jignirile pe care i le-a adus, jignind astfel şi ţara pe care el, din mila sultanului, o guvernează. Dacă vinovatul nu va fi pedepsit după cum merită, şi dacă dînsul nu va fi încunoştinţat despre asta, cu scuzele datorate, va fi nevoit să întrerupă toate legăturile şi negoţul cu Dubrovnikul, căci asta ar însemna că nu există nici prietenie, nici dorinţă din partea lor de a se păstra bunele relaţii, folositoare şi nouă şi lor, dar mai mult lor decît nouă. Îi pare rău, de asemenea, că ospitalitatea de care la noi nu este lipsit nici un om de bună-credinţă, a fost răsplătită cu minciuni josnice, atît despre domnia-sa în persoană, cît şi despre oamenii cei mai de vază ai ţării, ceea ce arată cît de puţină dragoste de adevăr şi cît de multă ură se ascund în inima numitului negustor, care a scris acea scrisoare. De aceea, dacă vor proceda după cum este drept, şi dacă relaţiile noastre vor rămîne bune, ceea ce dînsul doreşte din toată inima, şi desigur că aceeaşi este şi dorinţa cinstitului senat, să trimită aici un prieten adevărat, al nostru şi al lor, şi nu se îndoieşte că există şi astfel de oameni, căci legăturile noastre nu sînt de ieri, de alaltăieri, un om cinstit, care să respecte obiceiurile şi ocîrmuirea ţării care-l găzduieşte, şi să nu scuipe pe pîinea şi sarea noastră, să nu se poarte nedemn, spre ruşinea lui şi a republicii care l-a trimis, un om care nu se va înhăita cu inşi fără căpătîi, cum există peste tot în lume şi deci şi la noi, căci asemenea inşi nu-şi vor binele nici lor, nici ţării în care s-au născut, iar serviciile acestora numitul negustor le-a cumpărat într-un mod josnic, lucru pe care cinstitul senat îl cunoaşte de bună seamă.

— Cred că ştii la cine se gîndeşte vizirul.

— Nu ştiu.

— Ba ştii.

Defterdarul e gras, puhav, rotofei, înfofolit în haine comode de mătase. Seamănă cu o femeie bătrînă, ca toţi cei care îşi fac veleatul în preajma oamenilor mari.

— Valiul doreşte ca insul să fie arestat.

— De ce să fie arestat? S-a justificat, nu are nici o vină.

— Vezi, ţi-ai amintit despre cine vorbesc.

Da, mi-am amintit, am ştiut de cum am aflat că ai venit, am ştiut că îmi vei cere capul lui, dar nu-l dau. Pe oricine altcineva l-aş da, pe el nu-l dau.

I-am spus defterdarului că dorinţa luminatului vizir este din totdeauna poruncă pentru mine. Oare n-am ascultat tot ce mi-a cerut? Dar acum îl rog să-şi schimbe hotărîrea, spre folosul prestigiului său, şi al dreptăţii. Pe Hasan oamenii îl iubesc şi-l preţuiesc, şi nu le-ar fi pe plac dacă l-aş aresta, mai ales că se ştie că nu-i vinovat. Dacă valiul nu cunoaşte cum stau lucrurile, mă voi duce eu să-i lămuresc totul şi să-l rog să fie îngăduitor.

— Cunoaşte bine totul.

— Atunci, de ce cere asta?

— Nu e vinovat negustorul din Dubrovnik? Atunci e vinovat şi Hasan. Poate chiar mai mult. De la un străin ne putem aştepta să fie duşmanul acestei ţări, de la un om de-al nostru, nu. Nu este firesc.

Mi-ar plăcea dacă aş îndrăzni să spun: oare vizirul şi ţara sînt totuna? Dar cu cei puternici omul e nevoit să-şi înghită toate argumentele înţelepte şi să se potrivească felului lor de a gîndi, ceea ce înseamnă că este dinainte înfrînt.

În zadar am stăruit că Hasan nu e duşman şi că nu este vinovat: defterdarul dădea doar din mînă, repetînd că am crezut orbeşte în povestea lui neobrăzată.

— A spus sau nu că dubrovoeanul n-a găsit cai odihniţi la hanul poştei? Şi nici măcar n-au fost acolo să întrebe.

— Cine spune asta? Muselimul?

— N-are a face cine spune. E adevărat, am cercetat. Şi

nu numai asta, sînt şi alte minciuni în povestea lui. Aţi stat de vorbă cu omul care chipurile i-a adus prietenului său scrisoare din Dubrovnik? N-aţi stat. A minţit, şi este vinovat, şi de aceea arestarea sa este întemeiată. Iar valiul doreşte să faceţi treaba asta aici, ca să nu se spună cum că el prigoneşte oamenii, căci nu e vorba de prigoană, şi nu vrea să se amestece în treburile voastre. Fiecare trebuie să-şi îndeplinească îndatoririle pe care le are, după cuget.

— Ce fel de cuget? Hasan este prietenul meu cel mai bun, şi singurul.

— Cu atît mai bine. Fiecare va vedea că nu-i vorba de răzbunare, ci de dreptate.

— Îl rog pe vizir şi pe domnia-ta să aveţi îngăduinţă în cazul acesta. Dacă m-aş învoi, aş face un lucru cumplit.

— Ai face un lucru înţelept. Căci valiul se întreabă cum se face de au aflat ei totul atît de repede.

Iată dar, cu mîinile-i blege a început să-mi strîngă juvăţul în jurul gîtului.

— Vrei să spui că valiul se îndoieşte de mine?

— Vreau să zic că pentru un judecător ar fi cel mai bine să nu aibă prieteni. Niciodată. Nici unul. Căci omul e supus greşelii.

— Dar dacă are?

— Atunci trebuie să aleagă: prietenul sau dreptatea.

— Nu greşesc nici faţă de prieten, nici faţă de dreptate. Nu este vinovat. Nu pot să fac asta.

— Treaba ta. Vizirul nu te sileşte la nimic. Numai că...

Cunosc eu acest numai că. Se roteşte în jurul meu ca pasărea cea neagră, stă de jur împrejur ca un cerc închis de suliţe aţintite asupră-mi. Ştiam, dar îmi spuneam cu hotărîre: nu-mi las prietenul. Curajul acesta nu-mi aduse nici o uşurare. Umbra din jurul meu se făcu şi mai neagră.

— Numai că, spuse frecîndu-şi înfrigurat mîinile grase, îmi închipui că ştii cît de puţin iubit eşti şi cîte plîngeri s-au dus la Ţarigrad. Toate cer capul tău. Cele mai multe vizirul le-a oprit la dînsul. El este pavăza ta, fără dînsul de mult te-ar fi sfîşiat ura altora. Dacă nu ştii asta, eşti un neghiob, iar

dacă ştii, cum poţi fi atît de nerecunoscător? Şi de ce crezi că te-a apărat vizirul? Pentru ochii tăi frumoşi? Te-a apărat fiindcă a crezut că se poate bizui pe tine. Dar dacă vede că nu poate, de ce te-ar ocroti mai departe? Domnia nu este prietenie, ci alianţă. E curios însă că eşti aspru cu toţi, şi blînd numai cu duşmanii valiului. Iar pe prietenii duşmanilor săi, valiul îi socoteşte de asemenea duşmani. Dacă valiul şi ţara au fost jigniţi, iar tu nu vrei să-i aperi, ai trecut şi tu de partea cealaltă.

— Citeşte asta, şi-mi întinse o foaie de hîrtie.

Abia desluşind literele şi înţelesul lor, am citit scrisoarea ajutorului de mullă al Ţarigradului în care acesta îl întreabă pe valiu de ce îl apără cu atîta zel pe cadiul Ahmed Nurudin care a aţîţat răscoala din oraş şi din ură personală a pricinuit moartea fostului cadiu, un om de vază şi un judecător cinstit, lucru care ieşea din plîngerea văduvei acestuia şi din spusele martorilor, şi mai există şi plîngerile unor oameni de vază, mîhniţi de samavolniciile lui Ahmed Nurudin şi de rîvna lui de a aduna toată puterea în mîinile sale, rîvnă prin care a încălcat şeriatul şi înalta dorinţă a sultanului ca puterea, – pe care Padişahul o are de la Dumnezeu, şi pe oare el o transmite slujitorilor săi – să nu fie deţinută nicăieri de un singur om, căci acesta este drum sigur la fărădelege şi nedreptate. Iar dacă nu este aşa, şi dacă valiul are altă părere şi alte motive, să-l anunţe şi pe el, ca să ştie cum să procedeze în consecinţă.

Scrisoarea m-a uluit.

Ştiam de uneltiri şi de pîre, dar pentru prima oară le vedeam cu ochii mei. Mi s-a părut că săgeata a vîjîit chiar pe lîngă urechea mea. M-a cuprins spaima.

— Ce zici?

Ce puteam să zic? Tăceam. Nu din îndărătnicie.

— Ai să scrii ordinul de arestare?

Allah, ajută-mă, nu pot nici să scriu, nici să refuz. Cel mai bine ar fi să mor.

— Ai să-l scrii?

La ce mă silesc oamenii aceştia? Să-mi osîndesc

prietenul, singura fiinţă pe care am păstrat-o pentru inima mea flămîndă şi neîmpăcată. Ce aş fi eu atunci? Omul cel mai ticălos, căruia îi e ruşine de el însuşi, nenorocitul cel mai însingurat din lume. Tot ce era omenesc în mine, prin el se păstra. Pe mine am să mă ucid, dacă îl voi trăda. Nu mă siliţi la asta, este prea crud.

I-am spus omului cel necruţător.

— Nu mă siliţi la asta, este prea crud.

— Nu vrei să scrii?

— Nu. Nu pot.

— Cum vrei. Ai citit scrisoarea.

— Am citit-o şi ştiu ce mă aşteaptă. Dar înţelege-mă omule! Mi-ai putea cere să-mi ucid tatăl sau fratele? Iar el îmi este mai mult decît atît. Mai mult chiar decît mine însumi. Mă ţin de el, ca de o ancoră. Fără acest om, lumea pentru mine ar fi ca o peşteră întunecoasă. El îmi este tot ce am, şi nu vreau să-l dau nimănui. Puteţi face cu mine tot ce vreţi, nu-l voi trăda, căci nu vreau să sting ultima rază de lumină din mine. Primesc să pier eu, dar pe el nu-l dau.

— Asta-i frumos, mă luă în derîdere defterdarul, dar nu este cuminte.

— Dacă ai avea un prieten, ai şti că e şi frumos şi cuminte.

Din păcate, n-am spus nici asta şi nici altceva asemănător. Mai tîrziu m-am gîndit că poate ar fi fost cinstit să fi spus aşa.

Dar s-a întîmplat cu totul altfel.

— Ai să scrii ordinul de arestare? mă întrebă defterdarul.

— Sînt nevoit, am răspuns, privind scrisoarea din faţa mea, privind ameninţarea.

— Nu eşti nevoit. Hotărăşte cu cugetul tău.

Of, lasă-mi cugetul în pace! Am să hotărăsc din frică, am să hotărăsc de groază, şi am să-mi spulber visul meu despre şeicul Nuruden pe care-l visam. Voi fi ceea ce sînt nevoit să fiu: un ticălos. Ruşinea să cadă asupra lor, m-au silit să fiu ceea ce mi-era scîrbă să fiu.

Dar nici asta n-am gîndit atunci. Îmi era greu, simţeam că se întîmplă ceva cumplit, atît de neomenos că nici nu se poate închipui pînă la capăt. Doar că şi simţămîntul acesta era în adîncuri, acoperit de spaima care mă buimăcise şi de clocotul sălbatic al sîngelui, care mă înăbuşea cu năvala şi fierbinţeala lui. Voiam să merg afară, să trag o gură de aer, să scap de vîrtejul cel negru, ştiam că totul ar trebui să se petreacă imediat, în clipa aceea, şi atunci aş scăpa de tot. Am să mă duc pe munte, pînă la piscul cel mai înalt, şi am să rămîn acolo singur pînă seara. N-am să mă gîndesc la nimic, am să respir, să respir.

— Îţi tremură mina, se miră defterdarul. Te doare chiar atît de tare?

Simţeam greaţă în stomac, îmi venea să vărs.

— Dacă ţi-e atît de greu, de ce ai iscălit?

Aş fi vrut să răspund ceva la batjocura asta, nu ştiu ce, dar am tăcut cu capul plecat, îndelung, pînă cînd îmi veni în minte şi începui să-l rog, bîlbîindu-mă:

— Nu mai pot rămîne aici. Trebuie să plec undeva, oriunde. Numai departe să fie.

— De cine?

— De lume. De tot.

— Ce mai nemernic îmi eşti şi tu! spuse defterdarul liniştit, cu adînc dispreţ, deşi nu ştiam, şi nici nu mă puteam gîndi de ce mă dispreţuieşte. Nu m-a durut această vorbă urîtă, o repetam doar în mine, neînţelegîndu-i sensul adevărat. Singur simţul primejdiei apropiate era viu în mine, ca la un animal încolţit. Totul s-a închis împrejurul meu, nu e nici o ieşire. Şi nu mi-e totuna, mi-e frică.

— Cine se duce după Hasan?

— Piri-Voievod.

— Să-l ducă în fortăreaţă.

Am ieşit în coridor şi m-am întîlnit cu Mula-Iusuf. Se întorcea de undeva în odaia lui.

Numai o clipă, una singură, ochii i s-au oprit asupra mea, şi pe loc m-a fulgerat gîndul: a tras cu urechea, ştie totul. Dacă iese, are să-i dea de ştire. El i-a vorbit şi de

negustorul din Dubrovnik, cum de nu mi-am dat seama!

— Să nu te duci nicăieri, o să am nevoie de tine. Şi-a plecat capul şi a intrat în odaie. Am aşteptat în tăcere.

Defterdarul moţăia pe divan, dar la fiecare foşnet deschidea ochii, ridicîndu-şi iute pleoapele umflate.

Cînd Piri-Voievod se întoarse, ştiam că totul s-a sfîrşit. N-am îndrăznit să-l întreb pe defterdar ce va face cu Hasan. Nu mai aveam dreptul să întreb asta, nici nu mai aveam putere să fiu făţarnic.

Am rămas singur. Încotro s-o apuc?

N-am auzit cînd a intrat Mula-Iusuf cu pas uşor. Stătea lîngă uşă şi mă privea liniştit. Pentru prima dată vedeam că nu mai era zbuciumat de faţă cu mine. Pentru că acum eram egali.

Numai el mi-a mai rămas. Îl uram, mi-era scîrbă de el, şi teamă, dar iată că în clipa asta doream să se apropie de mine, să tăcem împreună. Sau să-mi spună ceva, sau eu lui, orice. Să-şi pună măcar mîna pe genunchii mei. Să mă privească altfel, nu aşa. Să mă mustre cel puţin. Dar nu, la asta nu are dreptul. Numai la gîndul că ar face-o, se învolbură în mine împotrivirea, chiar furia, simţeam că aş putea primi numai o vorbă blîndă, ori nimic. Sînt pe cale să ajung un om frînt sau o fiară.

— Ai spus că vei avea nevoie de mine.

— Nu mai am.

— Pot să plec?

— Ştii ce s-a întîmplat?

— Ştiu.

— Nu sînt vinovat, m-au silit, cu ameninţări. Tăcea.

— N-am putut să fac nimic. Mi-au pus cuţitul la beregată.

Tăcea mai departe, duşmănos, depărtat.

— De ce taci? Vrei să arăţi că mă osîndeşti? N-ai dreptul ăsta. Nu ai acest drept.

— Ar fi bine să pleci din oraş, şeic-Ahmed. E cumplit cînd lumea îţi întoarce spatele. Eu ştiu asta cel mai bine.

Nu, nu trebuia să vorbească aşa cu mine. E mai rău ca

o ocară, e un sfat rece, dat de sus, o bucurie dispreţuitoare. Şi totuşi, inima mea strivită parcă atîta a aşteptat – alinare sau obidă, ca să se întoarcă la viaţă. Poate că obida e chiar mai bună; alinarea m-ar fi secat cu totul.

— Ce mai nemernic îmi eşti şi tu! am spus înăbuşindu-mă, repetînd vorba care mă ustura. Tocmai fiindcă ştii, credeam că vom sta altfel de vorbă. N-ai prea multă minte, ai ales un ceas rău pentru răzbunare. Nu, oamenii nu-mi vor întoarce spatele. Poate mă vor privi cu groază, dar nu mă vor dispreţui. N-ai s-o faci nici tu, fii sigur de asta. M-au silit să-mi jertfesc pînă şi prietenul, de ce aş avea îngăduinţă pentru alţii!

— N-are să-ţi fie mai uşor nici aşa, şeic-Ahmed.

— Poate că nu. Dar nici altora. N-am să uit că şi tu eşti vinovat de nenorocirea lui.

— Dacă o să-ţi cadă povara de pe inimă ocărîndu-mă, continuă tot aşa.

— Dacă neguţătorul acela nu fugea, Hasan stătea şi acum liniştit acasă. Şi omul n-a putut să dea în bobi ca să ştie ce i se pregăteşte.

— Ştia că scrisoarea a fost prinsă, ce-i mai trebuia?

— Asta o ştii numai tu.

— Mă întrebi sau mă învinuieşti? Pare-se că într-adevăr cel mai greu le e celor care rămîn.

— Tu n-ai rămas. Tu ai fost lăsat. Iar acum, ieşi afară.

A ieşit, fără să întoarcă capul.

Degeaba, nenorocirile vin în stoluri, ca ciorile.

A doua zi nu ne-am trezit pentru rugăciunea de dimineaţă, nici defterdarul, nici eu. El din pricina drumului lung şi al treburilor duse la bun sfîrşit, eu din aceea a nopţii nedormite şi a somnului care m-a biruit abia în zorii zilei. Dar noutatea cumplită am aflat-o eu primul, aşa era şi drept, pe mine mă privea cel mai mult. E drept, de asemenea, că am aflat-o de la Piri-Voievod, fiind respingătoare ca şi el.

— Am îndeplinit porunca, spuse el urîcios. Dizdarul[12] s-a mirat puţin, dar i-am spus că nu e treaba lui. Treaba lui, ca şi a mea, e să asculte.

— Ce poruncă?

— A ta. În legătură cu Hasan.

— Despre ce vorbeşti? De cele întîmplate ieri?

— Nu. De cele întîmplate azi-noapte.

— Ce s-a întîmplat azi-noapte?

— L-am dat pe Hasan pe mina seimeniLor.

— Ce seimeni?

— Nu ştiu. Seimeni. Să-l ducă la Travnik.

— Defterdarul ţi-a poruncit aşa?

— Nu, dumneata mi-ai poruncit.

— Stai puţin. Dacă eşti beat, du-te şi te culcă. Dacă nu...

— Eu nu beau niciodată, cadi-efendi. Nu sînt beat şi nu trebuie să mă culc.

— Unde nu-i norocul să fii, ar fi fost mai bine şi pentru tine şi pentru mine. Ai văzut cu ochii tăi că porunca era de la mine? Cine a adus-o?

— Cum să nu fi văzut, scrisă de mîna dumitale, întărită cu pecetea dumitale. A adus-o Mula-Iusuf.

Atunci m-am aşezat, căci picioarele nu mă mai ţineau, şi am ascultat frumoasa poveste despre dîrzenia altuia şi nenorocirea mea. Puţin după miezul nopţii, l-a trezit Mula-Iusuf şi i-a arătat porunca mea, după care dizdarul fortăreţei urma să-l dea, de faţă cu Piri-Voievod, pe deţinutul Hasan seimenilor, care, însoţiţi de Mula-Iusuf, îl vor duce la Travnik. În poruncă scria ca numitului Hasan să nu i se dezlege mîinile, şi să fie scos din oraş, înainte de a se lumina de ziuă. Seimenii călare au rămas la poarta cetăţii, ei doi l-au trezit pe dizdar şi i-au înmînat porunca, dizdarul a bombănit că de ce nu i s-a spus mai devreme, să nu-l mai trimită pe deţinut în beciurile de jos, aşa o să cam aşteptăm cu toţii, uite aşa

Îşi pierde el nopţile, de nu mai ştie cînd e noapte şi

[12] Dizdar – comandantul unei închisori (turc).

cînd zi, dar Piri-Voievod i-a spus ceea ce a repetat adineaori, că treaba lor e să asculte, ba chiar şi Mula-Iusuf s-a plîns, cică asta e treaba noastră, nu a lui, dar uite-aşa, e silit să facă şi el ceea ce nu-i place, căci lucrul este grabnic şi valiul doreşte aşa, şi nu vrea să se afle în oraş de plecarea lui Hasan, căci lumea asta e nebună, s-a văzut deunăzi, şi este mai bine să se facă totul în linişte şi pe nevăzute. A mai iadăugat că m-a rugat pe mine, cadiul, să plece Piri-Voievod cu seimenii şi cu Hasan, că el nu e obişnuit să călărească şi o să facă răni pînă la Travnik, iar eu i-aş fi răspuns că nici în ruptul capului nu-l pot lăsa pe Piri-Voievod, mi-e de trebuinţă aici, fără el aş fi ca şi fără o mînă, drept pentru care îmi mulţumeşte. (Să nu spuneţi niciodată că l-aţi întîlnit pe cel mai mare tont din lume; totdeauna se poate găsi cineva care să-l întreacă). Cînd l-au adus pe Hasan legat, el a cerut să i se dezlege mîinile, a întrebat unde îl duc, i-a numit cucuvele, a bombănit că l-au trezit din cel mai dulce somn, iar cînd Mula-Iusuf i-a spus că ei nu fac decît să îndeplinească porunca, l-a întrebat cînd va ajunge şi el în sfîrşit copt la minte şi va începe să gîndească cu capul lui şi nu după porunca altuia, că ar cam fi timpul, după anii pe care-i are, sau are de gînd să-l moştenească pe dumnealui, Piri-Voievod, ceea ce nu l-ar sfătui, de fel, căci nu este cu putinţă să ajungă la desăvîrşirea acestuia, şi nu va fi decît un Piri-Voievod mic de tot. Asta n-a prea înţeles, dar se gîndeşte că e ceva jignitor. Atunci Hasan i-a mulţumit dizdarului pentru buna găzduire şi pentru liniştea desăvîrşită cu care a fost înconjurat; s-a simţit atît de bine, încît, din recunoştinţă, i-ar dori acelaşi lucru şi dizdarului. Piri-Voievod a pus capăt pălăvrăgelii şi a dat ordin de plecare. Ai dreptate, spuse Hasan, vă aşteaptă atîtea treburi, e păcat să pierdeţi timpul. Cînd a văzut seimenii, a întrebat: Ce trebuie să fac, agi şi efendi ca să vă las o amintire frumoasă? Să încalec şi eu, sau să galopez după voi? Gura! l-a repezit un seimen voinic, şi ridicîndu-l pe cal, i-a legat şi picioarele cu o frînghie. Salutări prietenului meu, cadiul, a strigat Hasan la

plecare.

— Au plecat în galop?

— De unde ştii?

— Acum e în zadar tot ce ştiu. Iar ţie, pare-se, încă nu ţi-e limpede?

— Ce trebuie să-mi fie limpede?

— Că au fugit. Şi că i-ai ajutat.

— Am văzut porunca scrisă de domnia ta.

— N-am scris nici o poruncă. A scris-o Mula-Iusuf.

— Dar seimenii? Ba l-au şi legat.

— L-au dezlegat poate după primul colţ. Au fost cu siguranţă slujitorii lui.

— Nu ştiu dacă au fost slujitorii lui, dar ştiu că scrisul era al dumitale. Şi pecetea. Doar am primit nu o dată poruncie de la dumneata. Îţi cunosc fiecare slovă. Asta nu putea să scrie altcineva.

— Dacă-ţi spun, neghiobule, că n-am ştiut nimic, am auzit totul de la tine.

— Nu-i adevărat, ai ştiut totul. Dumneata ai pus la cale, dumneata ai scris. De dragul prietenului dumitale. Numai că, de ce m-ai nenorocit pe mine? N-ai putut găsi pe altcineva? De douăzeci de ani slujesc cu cinste şi cu credinţă, iar acum să cad jertfă în felul ăsta. Şi Mula-Iusuf poate spune.

— Nici Mula-Iusuf n-o să se mai întoarcă.

— Vezi că ştii!

Zadarnic încercam să-l lămuresc, pentru el eram singurul vinovat.

Defterdarul intră ştergîndu-şi faţa grasă cu o batistă de mătase, roşu de tulburare, dar vorbea încet şi liniştit.

— Ce-i asta, dervişule, ai început să-ţi baţi joc pe faţă? Ei bine, fie şi aşa, tu ai făcut ce ai crezut, acum e rîndul altuia să facă ce crede de cuviinţă. Spune-mi doar, pe ce te-ai bizuit? Sau ţi-e totuna?

— Eu n-am făcut nimic. Sînt la fel de uluit ca şi dumneata.

— Dar ce-i asta? Porunca şi pecetea ta.

— A scris-o pisarul meu, Mula-Iusuf.

— Nu mai spune! Şi de ce să fi făcut asta? I-a fost cumva rudă acestui Hasan? Sau prieten, ca tine?

— Nu ştiu.

— Nu i-a fost prieten, se băgă Piri-Voievod. Mula-Iusuf a fost omul cadiului, îl asculta în toate.

— Nu eşti prea deştept, Ahmed Nurudin. Pe cine ai vrut să amăgeşti cu jocul tău necugetat?

— Dacă aş fi făcut-o eu, într-adevăr aş fi fost neghiob. Sau n-aş mai fi fost acum aici. Oare nu înţelegi asta?

— Ai crezut că sîntem nişte tîmpiţi şi că vom da crezare poveştilor tale bune pentru copii.

— Pot jura pe Coran.

— Cred şi eu că poţi. Deşi treaba e cum nu se poate mai limpede. Hasan e prietenul tău, singurul şi cel mai bun, singur ai spus-o. Ieri am văzut cît de mult ţii la el. Pisarul tău n-a avut nici un motiv personal să-l elibereze pe întemniţat. N-a făcut decît să te asculte pe tine, fiind omul tău de încredere. Dar cum a fugit şi el, toată vina trebuie aruncată în spinarea lui. Bine, dacă îţi venea ţie un asemenea caz, cum ai fi judecat?

— Dacă aş cunoaşte omul, cum mă cunoşti domnia-ta pe mine, aş crede în cuvîntul lui.

— Grozavă dovadă!

— Şi eu tot aşa i-am spus: dumneata ai scris porunca. Să-ţi scapi prietenul.

— Tu să taci, pe tine te-au îmbrobodit ca pe un nătăfleţ. Cum de te-au găsit tocmai pe tine să împodobeşti toată dandanaua asta? Valiul are să se bucure foarte mult.

Aşa m-am pomenit într-o situaţie ciudată: cu cît încercam mai mult să mă dezvinovăţesc, cu atît mai necrezută era povestea mea, pînă cînd a început şi mie să mi se pară neconvingătoare. Oamenii au legat numele meu de prietenie şi de devotament, unii judecîndu-mă, alţii preţuindu-mă. M-aş fi împăcat cu una din ele, dar se pare că nu mergeau decît împreună. Mi-am însuşit ce era mai plăcut. Hafiz-Muhamed mai-mai să-mi sărute mîna. Ali-

hogea m-a numit omul care nu se teme să fie om, tîrgoveţii se uitau la mine cu respect, necunoscuţii îmi aduceau daruri şi mi le lăsau la Mustafa, iar tatăl lui Hasan, Ali-aga, mi-a trimis prin hagi-Sinanudin recunoştinţa lui deosebită. Nu puteam să scap de admiraţia tăcută, aşa că începusem să mă obişnuiesc şi să primesc fără împotrivire dovezile de afecţiune, ca răsplată pentru cea mai mare trădare pe care am făptuit-o. Oare prietenia e mai presus de orice bănuială în ochii lumii? Sau sînt mişcaţi tocmai pentru că e atît de rară? Totul semăna cu o glumă grosolană: multe lucruri bune şi folositoare am făcut în viaţă pentru a merita respectul oamenilor, dar l-am dobîndit săvîrşind o faptă urîtă, pe care toţi însă o socoteau nobilă. Ştiam că nu este pe merit, dar îmi făcea plăcere, iar uneori mă frămînta gîndul că aşa ar fi trebuit să fac. E drept, asta n-ar fi schimbat nimic, doar pentru mine ar fi fost cu totul altceva. Şi totuşi, aşa e mai bine, nu este chiar bine, dar oricum, oamenii mă preţuiau de parcă aş fi făcut-o, şi sînt sigur că voi izbuti să mă şi justific, deoarece ştiu că n-am făcut nimic. Iar cînd veni pe numele muftiului scrisoare din partea lui Hasan şi a lui Mula-Iusuf, de undeva de la graniţa din apus, în care ei mă justificau, spunînd tot adevărul, asta îi întări pe oameni şi mai mult în credinţa că am fost înţeleşi (căci, de ce m-ar fi apărat dacă aş fi fost vinovat faţă de ei?). Scrisoarea asta eu am socotit-o dovada cu care voi arăta oricui nevinovăţia mea. Nădăjduiam să găsesc acum şi destui martori în sprijinul meu, dacă se va ajunge la cercetări.

Dar la cercetări nu s-a ajuns. Totul s-a săvîrşit fără mine, deşi ultima parte se poate săvîrşi numai cu mine.

Spre seară veni Kara-Zaim, speriat, mai mult pentru el decît pentru mine. Poate că nici n-ar fi venit dacă n-ar fi trebuit să-i plătesc simbria; cu acest prilej de obicei îmi aducea şi ştirile pe care le socotea mai însemnate. Şi pe cea de acum o socotea însemnată şi avea dreptate de data asta.

Întîi, a vrut să scoată o sumă mai mare, căci trebuia

să-l plătească pe feciorul care îl slujea pe muftiu, de la care aflase ştirea.

— E chiar atît de însemnată?

— Păi, gîndesc că este. Ştii că azi-dimineaţă a sosit tătarul din Ţarigrad?

— Ştiu. Dar nu ştiu pentru ce.

— Pentru tine.

— Pentru mine?

— Jură că n-ai să mă dai de gol. Pune mîna pe Coran. Aşa. Te vor închide astă-seară.

— A adus vreo poruncă?

— Pare-se că da. Catul-firman.

— Va să zică, mă vor sugruma în fortăreaţă.

— Chiar aşa, te vor sugruma.

— Ce să fac, aşa mi-e soarta.

— Nu poţi fugi?

— Unde să fug?

— Nu ştiu, spun şi eu aşa. N-ai pe nimeni să te ajute? Cum l-ai ajutat şi tu pe Hasan.

— Eu nu l-am ajutat pe Hasan.

— Totuna-i acuma. L-ai ajutat, şi aşa rămîne. L-ai ajutat, de ce vrei să strici singur binele pe care l-ai făcut?

— Îţi mulţumesc că ai venit, te-ai vîrît în primejdie pentru mine.

— Ce să fac, şeic-Ahmed, prietene, nevoia m-a împins. Şi să ştii că-mi pare rău.

— Cred.

— M-ai ajutat mult, am mai prins viaţă şi eu pe lîngă tine. De multe ori te pomenim eu şi nevastă-mea. De acum o vom face şi mai des. Vrei să ne sărutăm şeic-Ahmed? Am fost cîndva pe acelaşi cîmp de luptă, de unde eu am ieşit ciopîrţit, iar tu întreg, dar iată. soarta vrea ca tu să te duci mai repede.

— Vino să ne sărutăm, Kara-Zaim, şi să mă pomeneşti din cînd în cînd de bine.

A plecat cu ochii plini de lacrimi, iar eu am rămas în odaia întunecată, strivit de cele auzite.

N-am cum să mă îndoiesc, desigur că e adevărat. În zadar m-am amăgit cu speranţe deşarte, altfel nici n-ar fi putut să fie. Valiul a ridicat stavila şi puhoiul m-a luat.

Repet neputincios: moartea, sfîrşitul. Şi nu prea înţeleg, ca atunci, în beciurile fortăreţei, cînd o aşteptam, nepăsător. Acuma îmi pare departe, de neînţeles, deşi ştiu totul. Moartea, sfîrşitul. Şi dintr-o dată, parcă mi-aş fi recăpătat vederea în faţa întunericului care mă împresura, mă copleşi groaza de nefiinţă, de acest nimic. Iată dar, asta-i moartea, ăsta-i sfîrşitul! Întîlnirea din urmă cu ceasul cel mai groaznic.

Nu, pentru nimic în lume! Vreau să trăiesc! Orice s-ar întîmpla, vreau să trăiesc, stînd într-un picior pînă la moarte, pe o stîncă abruptă pînă la moarte, dar vreau să trăiesc. Trebuie! Am să lupt, am să muşc cu dinţii, am să fug pînă îmi va cădea pielea de pe tălpi, am să găsesc pe cineva să mă ajute, am să-i pun cuţitul în beregată şi am să cer să mă ajute, şi eu am ajutat pe alţii, şi chiar dacă nu, tot am să fug de sfîrşit, şi de moarte.

Hotărît, cu puterile pe care mi le dădeau spaima şi dorinţa de viaţă, m-am îndreptat spre ieşire. Liniştit, cît se poate de liniştit, să nu mă trădeze graba şi privirea înspăimmtată; în curînd va fi noapte, mă va ascunde întunericul, voi fi mai iute decît un ogar, mai tăcut ca o pasăre de noapte, zorile mă vor găsi în adîncul vreunei păduri, într-un ţinut îndepărtat, numai să nu răsuflu atît de zgomotos, de parcă m-aş şi afla înaintea poterei, şi inima să nu-mi bată atît de năvalnic, ca un clopot, are să mă trădeze.

Dar deodată m-am moleşit. Mi-au pierit curajul şi nădejdea. Şi puterea. Totul e în zadar.

În faţa judecătoriei se găsea Piri-Voievod, iar pe uliţă se plimbau trei seimeni înarmaţi. Ştiam, pentru mine.

Am luat-o înspre tekie.

Nu mi-am întors capul să mai văd o dată judecătoria, eram poate pentru ultima dată aici, dar nu mă lega cu nimic. Nu voiam, dar nici nu puteam să mă gîndesc la ceva.

Totul era gol în mine, de parcă mi-ar fi fost scoase măruntaiele.

Pe stradă, lîngă pod, se apropie de mine un tînăr.

— Iartă-mă, am vrut să intru la judecătorie, dar nu m-au lăsat la dumneata. Eu sînt din Devetaci.

Rîse, după ce spuse asta, lămurindu-mă numaidecît.

— Nu te supăra că rîd. Totdeauna fac aşa, mai ales cînd sînt tulburat.

— Eşti tulburat?

— Sînt. De o oră tot repet ce am să-ţi spun.

— Şi mi-ai spus?

— Am uitat totul.

Şi rîse din nou. Nu părea tulburat de loc.

Din Devetaci! Mama mea e din Devetaci, jumătate din copilărie mi-am petrecut-o în satul acela. Aceiaşi munţi ne împresoară, acelaşi rîu curge sub ochii noştri, aceiaşi plopi pe mal.

Oare a adus în ochii lui rîzători meleagurile mele natale, să le văd încă o dată înainte de sfîrşit?

Ce vrea? A plecat din sat, ca mine odinioară? Caută drumuri mai largi în viaţă decît cele din Devetaci? Sau este o glumă a ursitei, care vrea să-mi amintească totul înaintea drumului cel lung? Sau este un semn, o încurajare pe care mi le trimite Dumnezeu?

De ce apare tocmai acum flăcăul acesta de la ţară, care îmi este mai apropiat decît îşi închipuie? A venit oare să mă înlocuiască în lumea asta?

Piri-Voievod şi seimenii veneau în urma noastră. Au împrejmuit cărările mele, nu-mi vor lăsa decît o singură ieşire.

— Unde ai tras?

— Nicăieri.

— Să mergem la tekie.

— Aceia sînt voinicii dumitale?

— Da. Nu-i lua în seamă.

— De ce te păzesc?

— Aşa e obiceiul.

— Eşti cel mai de seamă om din oraş?

— Nu sînt.

După ce am intrat în casă, s-a aşezat pe covorul din odaia mea, lumina plăpîndă a lumînării bîjbîia prin adînciturile chipului său osos, în spatele lui, pe podele şi pe perete, o umbră uriaşă, mă uitam cum mestecă hrana simplă a tekiei cu fălcile lui puternice, ca de fier, poate fără să ştie ce mănîncă, căci se gîndeşte cum se va sfîrşi această întîlnire. Dar nu e nici îngrijorat, nici îndoit. Cîndva, eu fusesem. Îmi amintesc de prima mea masă, abia dacă am înghiţit trei îmbucături, îmi stăteau în gît.

Sîntem deosebiţi, şi totuşi la fel. În el sînt eu, altfel, din altă plămadă, reîncepînd acelaşi drum.

Poate că aş fi făcut iarăşi totul la fel, dar mi se întunecă mintea de tristeţe.

— Vrei, pesemne, să rămîi în oraş?

— Da, de unde ştii?

— Nu ţi-e teamă de oraş?

— De ce să-mi fie teamă?

— Nu-i uşor aici.

— Parcă la noi e uşor, Ahmed-efendi?

— Te aştepţi la mult?

— Jumătate din norocul dumitale mi-ar ajunge.

— Îţi doresc mai mult. Rîdea senin.

— Să te audă Dumnezeu. A început bine. Nici în vis n-am visat că ai să mă primeşti aşa de frumos.

— Ai venit într-un ceas bun.

— Într-un ceas bun pentru mine.

— Poate. De ce cărarea ar fi pentru toţi la fel?

Îl priveam cu interes, poate chiar cu drag, de parcă m-aş fi privit pe mine cel de odinioară, neînchipuit de tînăr, fără experienţă, fără spini în inimă, fără teamă de viaţă. Abia m-am stăpînit să nu-l prind de mîna osoasă, tare, sigură, şi cu ochii închişi să întorc înapoi trecutul. Numai o dată, fie şi pentru cîteva clipe. În privirea mea a văzut tristeţea, străină de el. A întrebat, îmbărbătat de atenţia mea neaşteptată:

— Mă priveşti ciudat, de parcă m-ai recunoaşte.

— Mi-aduc aminte de un tînăr care a venit tot aşa în oraş demult.

— Ce-i cu el?

— A îmbătrînit.

— Să fie ăsta singurul necaz.

— Eşti ostenit?

— De ce întrebi?

— Aş vrea să stăm de vorbă.

— Din partea mea, şi toată noaptea.

— Al cui eşti?

— Al lui Emin Bosnjak.

— Atunci sîntem rude. Chiar apropiate.

— Sîntem.

— Păi, de ce nu spui?

— Aştept să mă întrebi.

— Cîţi ani ai?

— Douăzeci.

— N-ai douăzeci.

— Merg pe nouăsprezece.

Tulburarea mă înăbuşea. Am vorbit de el, de bătrînul hogea, de oamenii pe care-i cunoşteam, ocolind singurul lucru care mă interesa cu adevărat. Nu să aflu, ci să vorbim, să ating din nou totul, de vreme ce tot s-a întîmplat minunea să mi-l trimită soarta tocmai în noaptea asta, să mă scufund gîndind la cele ce odată au fost aievea, iar acum nu mai sînt decît umbre. Dar asta e tot ce mi-a rămas. Restul e străin. Restul e groază.

— Ce fac ai mei, tata şi mama?

— Bine. Putea să fie mai rău. Moartea lui Harun i-a lovit greu. Şi pe noi toţi. Acum s-au liniştit puţin, dar tot trişti sînt, fac doar ce-i mai mare nevoie, apoi se aşază, privesc la foc. Mai mare jalea.

Rîse iar. Cu rîsu-i sonor, vesel.

— Iartă-mă. Îmi scapă, fără să vreau, chiar cînd sînt trist. Şi aşa, trăiesc. Oamenii îi ajută, cît pot. Mai au şi din ce le-ai trimis dumneata.

— Ce le-am trimis?

— Bani. Cei cincizeci de groşi. La noi asta e avere adevărată. Iar ei n-au nevoie de mult, mănîncă ca nişte păsărele, cîrpesc ce au, nu asta e cel mai greu.

Cine oare le-a trimis cei cincizeci de groşi? Hasan desigur. Asta e noaptea duioşiei de prisos, noaptea veştilor bune, înainte de a veni cea mai rea. De mult n-a mai fost una la fel, şi n-o să mai fie niciodată.

De ce mă codesc să merg pînă la capăt? După asta n-are să mai fie duioşie. Va fi ceea ce trebuie să fie.

— Dar părinţii tăi, ei ce mai fac?

— Cu sănătatea o duc bine, slavă Domnului. Dar se trăieşte cam subţire: ba vine apa mare, ba ne arde soarele. Numai că tata are o fire bună, şi totul e mai uşor. Un necaz e pentru că n-am nimic, zice, şi ar mai fi unul, dacă m-aş şi supăra din pricina asta. Aşa că şi primul necaz parcă-i mai mic.

— Dar mama? Ştie că ai venit la mine?

— Ştie. Cum n-ar şti? Tata zice: are el şi grijile lui, adică dumneata. Iar mama: las' că n-o să-l ia la palme, adică pe mine.

— A îmbătrînit?

— Nu.

— A fost frumoasă.

— O ţii minte?

— Cum să nu.

— Şi acum e frumoasă.

— Venisem din armată pe vremea aceea. Sînt douăzeci de ani de atunci.

— Erai rănit?

— Cine ţi-a spus?

— Mama.

Da, îmi amintesc. De tot îmi amintesc în această seară. Aveam douăzeci de ani atunci, sau ceva mai mult, mă întorsesem din război, din robie, cu răni proaspete, abia vindecate, sau încă sîngerînde, mîndru de vitejia mea, şi trist pentru ceva ce mi-a rămas tulbure pînă la sfîrşit. Poate

din pricina amintirilor pe care le înnoiam necontenit, sau datorită măreţiei jertfei care ne înălţase pînă la ceruri, aşa că ne-a fost greu pe urmă să coborîm pe pămînt, şi să umblăm aşa, despuiaţi şi obişnuiţi.

O zi însă a fost deosebită de toate celelalte.

Şi în vis vedeam acele ceasuri, cînd în zorii zilei, ştiind că sîntem înconjuraţi şi că nu e nici o scăpare, am hotărît să murim ca ostaşii Dumnezeului cel atotputernic. Eram cincizeci, în luminişul umbros, deasupra cîmpiei pustii de toamnă, unde fumegau focurile taberei duşmane. M-au ascultat, ştiam că toţi gîndesc ca mine, ne-am spălat cu nisip şi praf, căci apă nu era, am chemat la rugăciune cu vocea plină, ne-am închinat cu toţii, pe urmă ne-am dezbrăcat, ca să fim mai uşori, şi în cămăşi albe, cu săbiile goale am ieşit din pădure tocmai cînd soarele a luminat cîmpia. Nu ştiu cum arătam, jalnic sau înspăimîntător, nu mă gîndeam la asta, simţeam numai foc în inimă şi o vigoare năvalnică în trup. Pe urmă mi se păru că văd lanţul acela de bărbaţi tineri, în cămăşi albe, cu braţele goale, cu săbiile în care se oglindea soarele dimineţii, cum păşesc umăr la umăr pe cîmpie. Acesta e ceasul cel mai pur al vieţii mele, clipa celei mai desăvîrşite uitări de sine; sclipiri ameţitoare de lumină, şi o linişte solemnă în care se aude doar pasul meu, la mare depărtare. S-a minunat Kara-Zaim cînd i-am spus asta, credea că numai el cunoaşte gîndurile unui războinic. (Nimic nu mi-aş dori mai mult acuma decît sim-ţămîntul acela, dar el nu se mai poate întoarce.) Le-a fost frică de noi şi mult timp au dat înapoi, dar erau mulţi, mai mulţi decît noi, şi a început un măcel cumplit, care a îndoliat multe mame, şi ale noastre, şi pe ale lor. Am fost primul, şi am căzut primul, tăiat, înjunghiat, sfîrtecat, dar nu imediat, nu repede. Am purtat îndelung înainte sabia plină de sînge, străpungînd şi tăind tot ce nu purta cămaşă albă, şi cămăşi albe erau tot mai puţine, se făceau roşii, ca şi a mea. Cerul deasupra noastră era un cearşaf roşu, pămîntul de sub noi era o bătătură roşie. Vedeam roşu, răsuflăm roşu, strigam roşu. Apoi totul se făcu negru, se

făcu pace. Nu mai era nimic cînd mi-am venit în fire, în afară de amintirile din mine. Închideam ochii şi rechemam clipa cea mare, nevrînd să ştiu de înfrîngere, de răni, de măcelărirea unor oameni minunaţi, refuzînd să cred că zece s-au predat fără luptă, respingeam ceea ce era, căci era urît; ţineam cu înfrigurare să păstrez icoana marii jertfe, în strălucire şi foc, nelăsînd-o să pălească. Pe urmă am plîns cînd amăgirea s-a destrămat. Primăvara, pe drumuri noroioase, m-am întors din robie acasă, fără sabie, fără puteri, fără seninătate, fără mine cel de odinioară. Păstram doar amintirea, ca pe un talisman, dar pălise şi ea, pierduse din culoare şi prospeţime, din vioiciune şi din înţelesul de la început. Mă tîram, tăcut, prin noroaiele cîmpiilor sumbre; înnoptam pe tăcute, în stoguri de fîn şi prin hanuri; umblam tăcut prin ploaia de primăvară, ghicind drumul drept, ca o fiară, mînată de dorinţa să moară acasă, printre oamenii care mi-au dat viaţă. I-am povestit flăcăului în cuvinte simple, obişnuite, cum eram cînd am venit în sat, în primăvara aceea de acum douăzeci de ani. I-am povestit fără vreun motiv, pentru mine, aşa parcă aş fi stat de vorbă cu mine însumi, căci pe el nu-l privea asta. Dar fără el n-aş fi putut să povestesc, n-aş fi putut să stau de vorbă cu mine. M-aş fi gîndit la ziua de mîine.

Mă privea serios, mirat.

— Dar dacă ai fi fost sănătos şi vesel, n-ai mai fi venit acasă?

— Cînd rămîne fără nimic, omul caută un adăpost, ca şi cum s-ar întoarce în pîntecul mamei.

— Dar pe urmă?

— Pe urmă uită. Neastîmpărul nu-i dă pace. Şi dorinţa de a fi ceea ce n-a mai fost, sau a mai fi încă o dată ceea ce a fost. Fuge de soarta lui şi îşi caută alta.

— Atunci e nefericit, dacă crede mereu că soarta lui e în altă parte, acolo unde el nu e.

— Poate.

— Iar lumina aceea şi strălucirea de pe cîmpul de luptă, asta n-am înţeles-o. Dar de ce e asta cea mai curată

clipă din viaţă?

— Pentru că omul uită de sine.

— Ce are din asta? Şi ce are altul din asta?

Băiatul acesta nu va cunoaşte înflăcărarea noastră. Nu ştiu dacă aşa e bine sau rîu.

— Ce a fost mai departe?

— Mama nu ţi-a povestit?

— Zice că erai trist.

Da, eram trist, şi ea ştia asta. Ştia şi înainte de a mă vedea. Auziseră că am murit, iar eu însumi mă simţeam aşa, de parcă m-aş fi întors din morţi, sau şi mai rău, de parcă mă aştepta moartea; mă copleşea un simţămînt de pustiu, un fel de linişte surdă, de jale, de întuneric, de frică, pentru că nu ştiam ce se întîmplase; fusesem nu ştiu unde, mă dureau strălucirea soarelui şi sclipirile lui roşii, căci se arătau ca o văpaie în întuneric, ca într-un coşmar, s-a prăbuşit ceva acolo unde am fost, şi aici, unde ar fi trebuit să fiu, se surpa totul ca nisipul malului cînd cresc apele, şi nu ştiu cum am ieşit la liman, şi pentru ce.

Mama s-a apucat să-mi descînte în cărbuni şi să-mi alunge frica, turnînd plumb fierbinte în paharul cu apă deasupra capului meu, căci tăceam cînd eram treaz şi strigam în somn. Mi-au scris zapise, crezînd că am călcat pe farmece, m-au dus la geamie şi mi-au citit rugăciuni, au căutat leacuri la Dumnezeu şi la oameni, şi mai speriaţi că primeam totul şi că mi-e totuna.

— Maică-ta ţi-a mai povestit şi altele?

— Da. Că v-aţi iubit. Tata rîde totdeauna cînd vorbim despre asta. Aţi fost norocoşi amîndoi, zice. El, tata, fiindcă se auzise că ai murit; dumneata, fiindcă n-ai murit. Căci dacă mama nu auzea de moartea dumitale, nu s-ar fi dus după dînsul. Aşa, toţi sînteţi la număr, şi toţi trei fericiţi.

Ştie destule, dar nu ştie totul. A aşteptat şi cînd a auzit, ar mai fi aşteptat cine ştie cît. Nu s-a măritat, au măritat-o. Cu cîteva zile înainte de întoarcerea mea. Dacă aş fi dormit mai puţin, dacă aş fi călătorit şi noaptea, dacă istovirea ar fi fost mai mică, dacă ar fi fost mai scurte

cîmpiile şi mai teşiţi munţii pe care a trebuit să-i străbat cu pasul, aş fi sosit la timp, ea nu s-ar fi măritat cu Emin, şi eu n-aş mai fi plecat, poate, din sat. Şi nimic n-ar fi fost din ce mă doare, nici moartea lui Harun, nici această noapte, ultima. Ori poate că ar fi fost totuşi, căci una din nopţi trebuie să fie ultima, şi trebuie să fie ceva care să doară, totdeauna.

El vrea să afle mai mult.

— Ţi-a venit greu, cînd s-a măritat mama?

— Mi-a venit greu.

— Şi asta te făcea trist?

— Da, şi asta. Şi rănile, şi oboseala, şi tovarăşii mei care au murit.

— Şi atunci?

— Nimic. Totul trece, se uită.

Ce aşteaptă de la mine să-i spun? Că n-am uitat şi nu mi-a trecut? Sau că mi-a fost totuna? Are chipul încordat în timp ce mă priveşte, a rămas ceva nemulţumit în el. Rîde prefăcut, de parcă ar ascunde un gînd. Să fie zulia fiului din pricina purităţii mamei, de care nu vrea să se îndoiască? Căci se vede că-l frămîntă ceva.

— O iubeşti mult pe maică-ta?

— Cum să n-o iubesc!

— Mai ai fraţi, surori?

— N-am.

— Vorbeaţi adesea despre mine?

— Adesea. Eu şi cu mama. Tata asculta şi rîdea.

— Cine te-a trimis la mine?

— Dînsa. Tata s-a învoit şi el.

— Ce ţi-a spus?

— Dacă nici Ahmed-efendi nu te va ajuta, zice, atunci nu mai are cine.

— Tata s-a învoit. Dar tu?

— Şi eu. Uite, am venit.

— Dar nu eşti bucuros.

Se roşi, obrajii arşi de vînturi i se învăpăiară şi spuse rîzînd:

— Păi, m-am mirat. De ce tocmai dumneata.

— Pentru că sîntem rude.

— Şi ei spun tot aşa.

— I-am spus lui Emin: cînd ţi-o creşte băiatul, trimite-l la mine. O să am grijă de el. Atîta cred că pot.

Am minţit, ca să-l liniştesc.

Este mai simţitor decît am crezut. I se părea nepotrivit să mă roage tocmai pe mine, ceva îi părea ciudat.

Mie nu mi se părea ciudat. Am aflat acum, la sfîrşitul sfîrşitului, că nu m-a uitat. Şi nu ştiu dacă să mă bucur, căci este trist. M-a pomenit adesea, înseamnă că se gîndea la mine. Şi mi l-a încredinţat pe unicul ei fiu, să-l ajut, să nu rămînă printre săracii satului. Îl iubeşte, desigur, îl iubeşte atîta încît se împacă şi cu despărţirea, numai să-l scoată din glodul satului şi al nesiguranţei. Poate sînt şi eu de vină că îşi trimit copiii la oraş, îi amăgeşte povestea mea.

Ai să te căieşti, femeie frumoasă, cînd vei afla.

Nu ştiu cum e acuma, eu îmi amintesc frumuseţea ei. Şi suferinţa înscrisă pe chipul ei, o suferinţă cum nu mai văzusem niciodată, şi pe care mult timp n-am putut-o uita, căci eu am stîrnit-o. Din pricina acestei femei, singura pe care am iubit-o vreodată, nu m-am însurat. Din pricina ei, pierdută, răpită, m-am făcut mai aspru şi mai închis faţă de toţi: mă simţeam jefuit, şi nu voiam să dau altora ceea ce nu i-am putut da ei. Poate că mă răzbunam pe mine, şi pe oameni, fără să vreau, fără să ştiu. Mă durea sufletul chiar şi de la depărtare. Apoi am uitat, e adevărat, dar prea tîrziu. Păcat că iubirea mea neistovită n-am dăruit-o altcuiva, părinţilor, fratelui, unei alte femei. Dar poate că spun astea aşa, fiindcă îmi închei socotelile. Căci doar eu am lăsat-o şi am plecat la război, fără părere de rău, şi m-am căit doar atunci cînd nimic nu se mai putea îndrepta.

A treia zi după întoarcere, obosit de atenţiile şi de îngrijorarea părinţilor, am plecat de acasă dimineaţă şi m-am pomenit pe piscul care se ridica deasupra satului, a pădurii, a rîului, în pustiul de piatră unde numai vulturii brăzdau cerul; am atins cu palma piatra mare de pe un

mormînt vechi, singuratic, adăpostit între pustiul cerului şi al pămîntului, de veacuri tăcut şi neştiut de nimeni. Am ascultat glasul pietrei, sau poate al mormîntului, de parcă acolo s-ar fi găsit ascunsă taina vieţii şi a morţii, am stat deasupra prăpastiei, a necuprinsului de păduri şi de stînci golaşe, ascultînd şuierul de şarpe al vîntului din înălţimi, în îndoitul deşert al singurătăţii şi al nefiinţei – ca şi mortul care sta acolo de veacuri, acoperit de lespede. Hei! îi strigam, în golul timpului, şi glasul se rostogolea pe creasta stîncilor. Glasul singuratic şi vîntul singuratic.

După aceea am coborît în pădure; mă izbeam cu fruntea de scoarţa copacilor, îmi zdreleam genunchii de rădăcinile noduroase, mă opream în îmbrăţişarea tufi-şurilor, mă îmbrăţişam cu fagii, rîzînd şi căzînd, rîzînd şi sculîndu-mă, şi iar rîzînd. Hei, îl strigam pe cel de departe şi singuratic, care chiar şi în mormînt, tot voia să fie pe înălţimi. Hei! strigam şi rîdeam, fugind.

Am ocolit satul ei, ca să nu o mai văd, am coborît pînă la rîu, aici nu mai era singurătate, dar o adusesem cu mine de sus, de departe; am umblat pe malul întins, am păşit prin apa mică, intrînd şi ieşind, beat, ameţit de murmurul liniştit al şuvoiului, am stat în apă pînă la genunchi, închipuindu-mi cum mă scufund, tot mai mult, în bulboană, tot mai adînc, cum apa îmi vine pînă la bărbie, pînă la gură, peste cap, susură peste mine, iar în jurul meu o linişte verzuie, ierburile unduioase mi se înfăşoară în jurul picioarelor, şi eu sînt unduitor, ca un spic, peştişori îmi intră în gură, şi-mi ies prin urechi, racii se prind cu cleşti de degetele picioarelor, de şold mi se freacă leneş un peşte mare şi greoi. Pace. Totuna. Hei! strig, fără glas, şi mă aşez în crîngul cuprins între rîu şi drum, între viaţă şi moarte.

Nu e nimeni, nu trece nimeni prin văioaga asta dintre cele două sate, oamenii sînt la cîmp sau pe la oasele lor, singurătatea mă doare plăcut, sînt trist din pricina ei, dar n-aş schimba-o cu nimic pe lume; miroase umezeala caldă a pămîntului de primăvară, guguştiucii se lasă pe crengile plopilor, la marginea apei se scaldă porumbeii, cu aripile

întinse, împrăştiind în jur picături roşii şi verzi, undeva departe se aude leneş o talangă. Locuri cunoscute, culori cunoscute, sunete cunoscute; privesc în jur: totul e al meu, trag aer în piept: e al meu, ascult: al meu e totul.

Al meu este şi golul acesta, şi ceea ce nu există.

Am tînjit să vin aici, am adulmecat vîntul, ca un lup, dorul meu îmi şi arăta drumul şi, iată-mă, sînt aici, nu se întîmplă minunea pe care am nădăjduit-o, dar e bine, e frumos, e linişte. Linişte, ca în vis, linişte, ca într-o întoarcere la viaţă.

Ating cu palma iarba moale, abia încolţită, fragedă ca pielea unui copil, şi uit de pămîntul trezit la viaţă.

Mă gîndeam la meleagurile natale, la casa părintească, pe cînd zoream încoace, şi, uneori, la ea.

Acum mă gîndeam numai la ea.

Era mai bine dacă mă aşteptai, şopteam în sinea mea, ar fi fost mai uşor. Nu ştiu de ce, dar ar fi fost mai uşor. Poate că tu eşti mai presus decît meleagurile natale, şi decît casa părintească, acum cînd nu mai eşti. Unde-i norocul să nu fii, mi-ar fi mai uşor, mi-ar fi mai bine. Fără de tine depărtările străinătăţii mă dor mai tare, şi drumurile pustii, şi visele ciudate, pe care le visez şi treaz, şi nu pot să le alung.

Nu mă plîng, e totuna, dar chem umbra ei, chipul ei dispărut, ca să-mi iau rămas bun pentru ultima oară, căci o mai părăsesc o dată.

Şi am izbutit să o aduc, să o mai întrupez din frunziş verde, din sclipirile apei, din lumina soarelui.

Stătea, depărtată, ţesută numai din umbre. Părea că dacă se stîrneşte cea mai uşoară adiere, va pieri.

Doream, dar mă şi temeam să nu piară.

— Ştiam că vei veni, spun. Şi imediat, fără oprire îmi spuneam:

— E prea tîrziu, nu mai e nimic, decît doar în gîndul meu. Fie ca nici asta să nu mai fie.

— Allahemanet, spun în semn de rămas bun. N-am să te las să mă tulburi, nălucă. Rămîi mereu aici între aceste

stînci, ca luna, ca rîul acesta, ca semiluna în minaret, ca o vedenie luminoasă; ai umplut locul acesta cu făptura ta, ca pe un aşternut l-ai îmbibat cu parfumul tău. Am să plec în lume, în alte ţinuturi, acolo unde nu eşti, nici chipul tău n-o să-l mai port în mine.

— De ce-ţi ascunzi capul în palme? m-a întrebat. Eşti trist?

— Am să plec, am spus, şi am închis ochii, mi-am lăsat pleoapele, ca un capac, ca un oblon, ca să întemniţez acolo chipul ei nestatornic. Am să plec, să nu te mai văd, am să plec, să nu mă mai gîndesc la trădare.

— Ştii cum mi-a fost? Ştii cum mi-e acum?

Am să plec, să nu te urăsc, să nu mai îmi pese de tine.

— Am risipit chipul tău pe drumurile îndepărtate, îl vor împrăştia vînturile şi-l vor spăla ploile, nădăjduiesc. Din mine îl va şterge durerea.

— De ce ai plecat astă-toamnă? Omul niciodată nu trebuie să plece, cînd are de ce să rămînă.

— A trebuit să plec.

— M-ai lăsat. Ce-ai căutat în lumea largă? Te-ai întors trist. Asta e tot cu ce te-ai ales?

— Sînt trist din pricina rănilor, din pricina tovarăşilor mei morţi.

— Eşti trist şi din pricina mea.

— Sînt trist şi din pricina ta, dar nu vreau să-ţi spun. Zile şi săptămîni am călătorit, ca să te văd. Seara mă culcam sub copaci, flămînd, cu picioarele umflate, rebegit de ploaia îngheţată, şi uitam totul, stînd de vorbă cu tine. Am umblat pe drumuri nesfîrşite, m-aş fi speriat de cîte erau şi de groaznicele lor depărtări dacă nu te ţineam de mînă, dacă nu păşeam alături de coapsa ta, de şoldul tău, abia aşteptînd un drum drept, ca să pot închide ochii, să te simt şi mai apropiată. De ce plîngi?

— Mai spune, cum te gîndeai la mine.

Obrajii îi sînt palizi, ochii umbriţi de gene lungi, genunchii îndoiţi tremură, mîinile ating iarba cu palmele, ca ale mele adineaori.

— De ce ai venit?

— Vrei să fugim împreună în lume? Am să las totul şi am să plec cu tine.

De trei zile e femeia altuia, urma mîinilor străine a rămas pe făptura ei, buzele altuia i-au şters bruma pielii. Am spus asta, îngrozit.

— Tocmai de aceea, a răspuns neînţelept, neînţeles. M-am agăţat de braţele ei ca un om care se îneacă, e a altuia – mi-e totuna, e a mea – din totdeauna, nu ştiam ce e din totdeauna, ştiam numai de clipa aceea, singura importantă, care ştergea timpul, şi părerea de rău; degetele mele tremurînde s-au înfipt ca nişte cuie, nimeni n-ar fi putut să mi-o smulgă, decît moartă, o ţineam cu gheare ascuţite, ţintuită de pămînt; a tăcut rîul, sunau numai clopotele din mine, neştiute şi neclintite pînă atunci, toate clopotele, ca de primejdie, se vor strînge oamenii, nu-mi pasă de oameni, nu există oameni, o, visul meu, care ai devenit jertfă.

Pe urmă clopotele au amuţit, toate s-au aşezat la locurile lor; am privit şi am văzut-o renăscută, albă în iarba verde ca otrava, prefăcută într-o pietricică netedă, înfiptă în pămînt, o brînduşă îi înflorea la subţioară, un ghiocel între coapse, mîţişorii din plopi fulguiau pe pielea-i străvezie. Să las oare s-o îngroape, sau s-o culc într-o bulboană adîncă, sau s-o duc în mormîntul de piatră, mai sus de pădure? Sau să mă culc lîngă ea şi să mă prefac în iarba primăverii sau în nuia de salcie?

Am plecat, fără să-mi întorc capul, nu ştiu dacă m-a strigat, şi am păstrat-o în minte aşa ciudată, ca o piatră de mormînt.

— Hei! strigam uneori peste întinderile timpului, chemînd mormîntul alb de primăvară, dar din depărtare nu venea nici un răspuns.

Aşa a venit şi uitarea.

Şi cred că nu mi-aş fi amintit-o nici acum, dacă în noaptea asta, chiar în noaptea asta, n-ar fi venit fiul ei. Şi al meu, poate.

Ştiu, aş putea să zic ca orice neghiob: dacă nu s-ar fi întîmplat ce s-a întîmplat, viaţa mea ar fi fost altă. Dacă nu plecam la război, dacă nu fugeam de ea, dacă nu-l aduceam pe Harun în oraş, dacă Harun n-ar... Prostii. Ce ar fi atunci viaţa? Dacă nu o lăsam, dacă nu mi s-ar fi părut mai uşor să fug decît să înfrunt o lume întreagă, poate că n-ar fi fost nici noaptea asta, dar sînt sigur că aş fi prins ură pe femeia aceea, crezînd că s-a pus în drumul norocului meu, că m-a împiedicat să răzbesc în viaţă. Căci n-aş fi ştiut ceea ce ştiu acuma. Omul este blestemat şi îi pare rău după toate drumurile pe care nu le-a străbătut. Dar cine ştie ce m-ar fi aşteptat şi pe celelalte drumuri.

— Norocul dumitale că ai plecat din sat, îmi spune flăcăul somnoros.

— Du-te, culcă-te, eşti ostenit.

— Norocul dumitale.

— Am să te trezesc în zori. Eu plec la drum.

— Departe?

— Hafiz-Muhamed o să aibă grijă de tine. Vrei să rămîi la tekie?

— Mi-e totuna.

Şi mie. Să aleagă singur, să încerce. Nu pot să-l ajut cu nimic. Nimeni nu poate să ajute pe nimeni.

A vrut să-mi sărute mîna, fără îndoială aşa l-au sfătuit, ca să mă îmbuneze şi să-şi arate recunoştinţa pe care nu o simţea. Nu l-am lăsat.

A ieşit obosit, e lung drumul din sat pînă în oraş (şi mai lung din oraş înapoi în sat), puţin mirat poate că totul s-a sfîrşit cu bine, poate şi întristat că va rămîne. Am trecut unul pe lîngă celălalt, străini şi reci.

Mă gîndeam aproape cu scîrbă că s-ar fi putut să fie şi altfel, să-l îmbrăţişez, să ne sărutăm, să-i dau sfaturi înţelepte, să ţin cu ochii înlăcrimaţi mîna lui noduroasă, şoptind îndurerat: fiul meu, să caut prosteşte trăsăturile mele pe chipul lui, să-l înduioşez cu chipul meu din urmă, care îi va rămîne în amintire. E într-adevăr mai bine să-i rămînă în amintire ceva mai frumos şi mai înţelept.

Da, stăteam lîngă el, cu lumînarea în mînă, în timp ce el dormea somnul cel mai adînc, care le e dat numai celor tineri şi celor proşti, căutînd în zadar o urmă de duioşie în mine. Lumina sălta pe chipul său, respira liniştit, gura puternică, asemănătoare cu a mea, zîmbea către ceva lăsat în urmă, ceva de care nu se desprinsese încă. Mă gîndeam: o să mă înlocuiască în acest loc, şi în viaţă, os din osul meu, poate, eu cel de adinioară; viaţa merge înainte. Dar nimic nu s-a învolburat în mine, gîndul a rămas rece, nu m-am plecat să-l sărut, nici să-l ating cu palma. Nu simţeam în mine urmă de duioşie.

Şi totuşi, îţi doresc noroc, tinere om.

Pazvangiul anunţă undeva, în întuneric, miezul nopţii. Ultima mea noapte, ultima zi: cu sfîrşitul meu am să-i însemn începutul.

Ştiu asta, şi curios, tot ce urmează să se întîmple pare departe, neadevărat. În adîncul meu cred că nici n-o să se întîmple. Ştiu că se va întîmpla, dar ceva în mine surîde, se împotriveşte, respinge. Se va întîmpla, dar este cu neputinţă. Ceea ce ştiu nu este de ajuns. Prea multă viaţă mai este în inima mea, şi nu vreau să înţeleg. Poate şi pentru că scriu aceste rînduri: nu m-am dat bătut, alung moartea.

Am lăsat jos condeiul şi multă vreme după aceea nu am mai putut scrie; mîna mi-era amorţită – de oboseală sau de nepăsare, de gîndul laş, care m-a fulgerat, că n-are nici un rost ceea ce fac. Şi după ce am rămas fără apărare, lumea din jurul meu a prins din nou viaţă. Iar lumea aceasta e numai linişte şi întuneric.

M-am sculat şi m-am dus la fereastra deschisă. Linişte, întuneric. Deplin, cel din urmă. Nicăieri nimic, nicăieri nimeni. A încetat să pulseze şi ultima venă, s-a stins şi ultima rază. Nici un glas, nici o suflare, nici un fir de lumină.

O, lume, pustietate, de ce tocmai acum este aşa?! Atunci, în această linişte desăvîrşită, în această moarte se auzi un glas senin, tînăr, curat, cîntînd visător şi încet, dar

proaspăt şi viguros, un cîntec ciudat. Ca un cîntec de pasăre. Aşa a şi tăcut, cum s-a auzit, pe neaşteptate. Poate sugrumat, ca o pasăre.

Dar a rămas în mine viu, m-a înduioşat, m-a tulburat, m-a răscolit. Acest glas omenesc obişnuit şi necunoscut, pe care pînă acum nici nu l-aş fi băgat în seamă. Poate pentru că s-a auzit în tăcerea moartă, poate pentru că nu se temea, sau tocmai pentru că se temea, sau pentru că mi s-a adresat mie, cu milă, cu îmbărbătare.

M-a încercat o duioşie tîrzie. Omule, care cînţi în întunericul înfricoşător, te aud. Glasul tău gingaş îmi pare o povaţă. Dar la ce bun acum?

Unde eşti, Ishak, răzvrătitule, ai existat vreodată cu adevărat?

Ce amăgire cumplită eşti, pasăre de aur!

În odaia cealaltă veghează hafiz-Muhamed, poate că a aflat şi aşteaptă să-l chem, sau să mă duc la dînsul, mă lasă să-mi închei socotelile cu mine şi să cer îndurare de la Dumnezeu. Sînt sigur că plînge, cu lacrimi neputincioase de bătrîn, durerea acestei lumi. El îi compătimeşte pe toţi oamenii. Nici el, nici eu nu-i iubim, el în felul lui, eu într-al meu. De aceea sîntem singuri.

Dar poate că pe mine m-ar compătimi într-un fel anume, poate m-ar desprinde din jalea generală, şi mi-ar întinde mîinile ca ultimul om unui ultim om.

Să-i spun: sînt singur, hafiz-Muhamed, singur şi trist, dă-mi mîna şi să-mi fii măcar pentru o clipă prieten, tată, fiu, om drag a cărui apropiere mă bucură, lasă-mă să plîng la pieptul tău osos, plîngi şi tu, pentru mine, nu pentru toţi oamenii, pune-mi palma ta umedă pe creştet, va dura puţin, dar am nevoie, căci, iată, că s-au pornit să cînte primii cocoşi.

Primii cocoşi, trîmbiţari răutăcioşi, care îmboldesc timpul, îi dau pinteni să nu adoarmă, grăbesc nenorocirile, le stîrnesc din culcuşurile lor, ca să ne întîmpine burzuluite.

Să strig oare în noapte, să chem în ajutor?

În zadar. Cocoşii sînt necruţători, au început să

trîmbiţeze.

Stau în genunchi, ascult. În liniştea odăii, de undeva din pereţi, din tavan, din spaţii nevăzute, bate ceasul – *kudret*, mersul nestăvilit al ursitei.

Mă inundă spaima ca un puhoi.

Cei vii nu ştiu nimic. Învăţaţi-mă, voi, morţilor, cum se poate muri fără spaimă, fără groază. Căci moartea este absurdă, ca şi viaţa.

Martor mi-e călimara şi condeiul şi
cele cu condeiul scrise;
Martor mi-e întunericul nesigur al amurgului;
şi noaptea, şi toate cîte învie o dată
cu ea;
Martor mi-e luna plină de pe cer şi răsăritul
zorilor;
Martor mi-e ziua Judecăţii de Apoi şi
sufletul plin de căinţă;
Martor mi-e timpul, începutul şi
sfîrşitul tuturor
– că tot omul e în veşnică pierzare.

Scris de mîna lui Hasan,
fiul lui Ali:

N-am ştiut că a fost atît de nefericit.
Pace sufletului său greu încercat.

1962—1966

Lei 11,50

dervișul și moartea

Considerat drept cel mai bun roman iugoslav al anului 1966, distins, în următorul an, cu mai multe premii literare, „Dervișul și Moartea" a cunoscut pînă în prezent numeroase ediții și a fost tradus în limbile franceză, germană rusă, cehă, maghiară, polonă, bulgară, turcă și arabă.

Romanul are o fabulă cu totul originală, personaje viu reliefate, acțiunea avînd loc pe fundalul vechiului oraș Sarajevo.